

Barcode - 99999990836988
Title - Dayaram kavyasudha
Subject -
Author -
Language - gujarati
Pages - 309
Publication Year - 0
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

611214

611214

611214

611214

611214

611214

611214

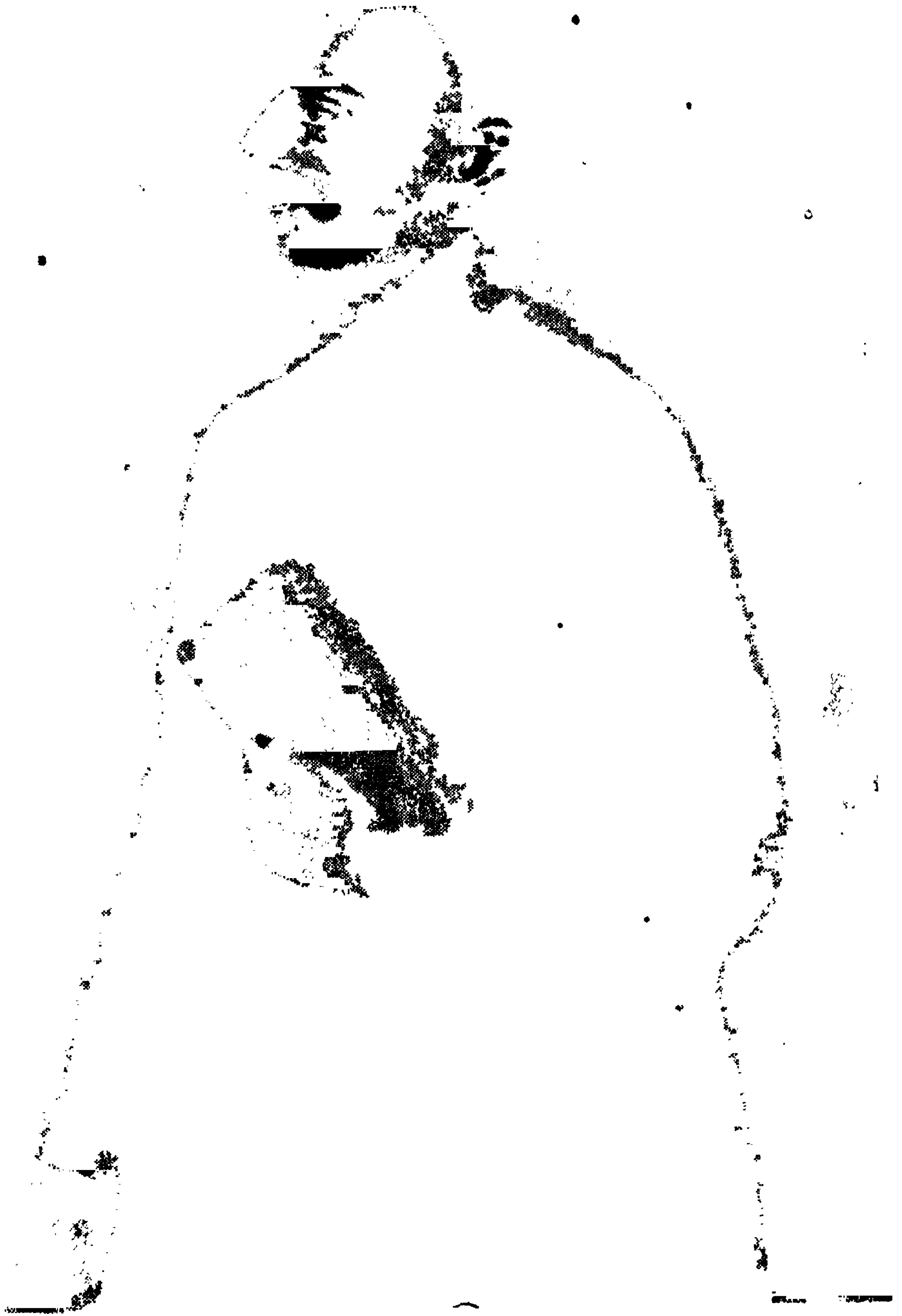
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૬૬૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૬૨૧૨૧૫ ૬૧૮૫૨૩૫૧

વિષય ૬ - ૩

કવિ દયારામ

જન્મ વિ. સ ૧૮૮૦

પ્રાપ્તિ વિ. સ ૧૯૧૮

UNDER THE LIBERAL PATRONAGE OF HIS HIGHNESS SENA KHAS KHEL
SAMSHER BAHADUR MAHARAJA SIR SAYAJIRAO GAIKWAD

DAYARAM KAVYA-SUDHA

COMPILED AND EDITED BY
PRANSHANKAR VAIJNATH VYAS

Printed and published by Manilal Itcharam Desai at
The Gujarati Printing Press,
No. 8, Sassoon Buildings, Circle, Fort,
BOMBAY

A. D. 1916

V. S. 1973

PRICE Rs. 2-0-0

All Rights Reserved by the publisher.

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ આદિય સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર બહાદુર
એમના ઉદાર આશ્રયથી

દયારામ કાવ્યસુધા

સંગ્રહ કરી સંશોધન કરનાર
પ્રાણશંકર વૈજનાથ વ્યાસ

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈએ છાપી પ્રકટ કર્યું
સામુન પ્રિન્ટિંગ, એ. સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

ઈ. સ. ૧૯૧૬

વિ. સં. ૧૯૭૩

કી. રૂ. ૨-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

આ પુસ્તકના સર્વ હક્ક પ્રકટ કરનારને સ્વાધીન છે

ૐ શ્રી

પ્રસ્તાવના

—૦૦૫૦૦૦—

આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થવાનો સંપૂર્ણ યશ ગુજરાતી ભાષાના વર્તમાન ભોજરૂપ વડોદરા નરેશ શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજ ગાયકવાડ એમને જ ધટે છે. એમણે ગ્રંથપ્રસિદ્ધિને માટે ઉદાર મદદ આપવાથી જ હું આ ગ્રંથને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી શકું છું. જે શ્રીમંત સરકાર તરફથી મને આશ્રય મળ્યો ન હોત તો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહાયેલાં કવિશ્રી દયારામનાં અત્યાર સૂધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં નહીં એવાં કાવ્યો, જેમાંનાં ઘણાંખરાં મારે કંઠે જ હતાં અને મારા મરણ પછી જે કોઈની પાસેથી મળવાં અશક્ય હતાં, તે, પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સાધનને અભાવે અને દ્રવ્યની અપ્રાપ્તિને લીધે હું પ્રસિદ્ધિમાં લાવી શક્યો નહોત; અને તેમ થવાથી ગુજરાતી ભાષામાં શાણુગારરૂપ ગણાતાં ઉત્તમ કાવ્યસાહિત્યનો નાશ થયો હોત. તેથી હું તથા આખી ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજા એ બાબતમાં નામદાર મહારાજશ્રીનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. તેમ જ વડોદરા કેળવણીખાતાના વડા, વિદ્યાધિકારી મહેરબાન આદરજી મ. મસાણી સાહેબ જેમણે ટીપ્પણ કરી મને મદદ આપવાની રકમ મંજૂર કરાવી, તથા તે વખતના નાયબ દિવાન મહેરબાન મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા સાહેબ જેમણે ઉદારતાથી તેની મંજૂરી આપી, તે બંને વિદ્વાન્ અમલદારોનો પણ જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.

સંવત્ ૧૯૨૩-૨૪ થી કવિશ્રી દયારામના શિષ્ય રણછોડભાઈને મ્હોઢેથી સાંભળીને મેં ઘણાં પદ મ્હોઢે કરી લીધાં હતાં, અને કવિના ભક્તોએ લખી લીધેલાં પુસ્તકોમાંથી કેટલાંક પદ તથા ગ્રંથો મહાશ્રમે મેળવીને મેં લખી લીધાં હતાં તેમ જ મ્હોઢે કર્યાં હતાં જે આજે તો દુર્લભ

છે, તે બધાં મેં આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત કર્યાં છે. સામાન્યતઃ જે સારાં કાવ્યો હોય છે તે જ લોકમુખમાં વાસ કરે છે, તે પ્રમાણે કવિનાં જે જે ઉત્તમ કાવ્યો હતાં તે જ મેં કંઠે કરેલાં અને તેમાંનાં જ ઘણાં ખરાં આ પુસ્તકમાં ગોઠવાયાં છે, એટલે કવિનાં કાવ્યોનું સુધા(નવનીત) જ આ પુસ્તકમાં છે એમ કહું તો અતિશયોક્તિ ગણાય તેમ નથી.

કવિશ્રી દયારામનાં કાવ્યોના અત્યાર સૂધીમાં છ સંગ્રહો બહાર પડ્યા છે. સૌથી પહેલી ચોપડી કવિના શિષ્ય રણછોડભાઈ પાસેથી કેટલાંક પદો લખી લઈને સુરતના ડોક્ટર ધીરજરામે આશરે સને ૧૮૬૦-૬૨ માં છપાવી હતી. ત્યાર પછી કવિ નર્મદાશંકરે દયારામ કાવ્યસંગ્રહનું એક મોટું પુસ્તક સને ૧૮૬૪ માં છપાવ્યું હતું, જેની ચોથી આવૃત્તિ હાલ મુંબઈના “ગુજરાતી” પ્રેસે કાઢેલી છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની મદદથી પ્રકટ થયેલી “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”માં અંક ૨ અને અંક ૧૦ માં બે ગ્રંથો પ્રકટ થયા છે, અને “પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક”માં બે પુસ્તકો છપાયાં છે. એ શિવાય “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”ના ૪ થા ગ્રંથમાં તથા “બૃહત્ કાવ્યદોહન”ના કેટલાક ભાગોમાં દયારામનાં છુટક છુટક પદો છપાયેલાં છે. એ બધા સંગ્રહમાં “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”માં પ્રકટ થયેલાં કેટલાંક પદો તથા “ચાતુરચિત્તવિલાસ” ગ્રંથ, “પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક”માં પ્રકટ થયેલાં “ઋતુવર્ણન, પ્રબોધબાવની, રાસપંચાધ્યાયી, અને બ્રાહ્મણભક્તવિવાદ નાટક”, તથા “બૃહત્ કાવ્યદોહન”માંનાં કેટલાંક પદો, એ બધાં પ્રકટકર્તાઓને મારા તરફથી મળેલાં હતાં, અને તે બાબત, પ્રકાશકોએ પોતપોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલી છે. છેવટે મારી પાસે બાકી રહેલો ભાગ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત કર્યો છે.

કવિ નર્મદાશંકરે ઘણો ખર્ચ અને પ્રયાસ કરીને મહા મુસિબતે કવિ દયારામનાં ઘણાં કાવ્યો મેળવ્યાં અને પ્રસિદ્ધ કર્યાં. દયારામભાઈના શિષ્યોએ અને ભક્તોએ સુદ્ધાં તેમને ઘણી વખત કાવ્યો આપવાની ના

પાડી ત્યારે તેમણે લોકને મ્હોઢેથી સાંભળીને લખી લઈ તથા પૈસા આપી ઉતરાવી મંગાવી એક સારો સંગ્રહ બહાર પાડ્યો હતો. તેથી કરીને કવિ દયારામને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાનું ખરેખરું માન તો કવિ નર્મદાશંકરને જ ધટે છે. કવિ નર્મદાશંકરના સંગ્રહમાં કેટલીક અશુદ્ધિ રહેલી હશે, છતાં એ ભૂલોવાળું જેવું મળ્યું તેવું તેમણે પ્રથમ પ્રકટ કર્યું તો આજે તેને સુધારવાનો તેના જ્ઞાતાઓને અવકાશ મળ્યો છે, નહિ તો જો મૂળમાં જ કંઈ નહોત તો શુદ્ધ અને અશુદ્ધની વાત ક્યાં રહેત?

આ સંગ્રહમાં આવેલાં કાવ્યોના અર્થના સ્પષ્ટીકરણને માટે કાવ્યોની નીચે નાની સરખી ટીકા આપી છે, જે કવિનું હાર્દ સમજવાને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું ધારું છું. ટીકા લખવામાં તથા પાઠશુદ્ધિ કરવામાં મારા સ્નેહી કાવ્યપ્રેમી રા. જગજીવન દયાળજી મોદી એમણે બહુ જ કિમતી મદદ કરી છે. જો એમની મદદ ન હોત તો આ ગ્રંથ જે રૂપે હાલ પ્રકટ થયો છે તે રૂપે હું પ્રકટ કરી શકત નહિ. પંજાબી વગેરે અજ્ઞાત ભાષાનાં કાવ્યોની તથા અતિકૂટ કાવ્યોની વિસ્તૃત ટીકા આપવાનું સાહસ જાણીજોઈને કર્યું નથી. જ્ઞાતા પુરુષો પોતેજ તે સમજી લેશે. કેટલેક ઠેકાણે તો ફક્ત શબ્દાર્થ જ આપ્યો છે, પરંતુ જ્યાં જરૂર જણાઈ ત્યાં ભાવાર્થ અને કથાપ્રસંગ પણ આપેલો છે.

છેવટે વારંવાર ઉપયોગી સલાહ અને જોઈતી મદદ આપવામાટે મારા પરમ સ્નેહીઓ સાક્ષરવર્ય શ્રી હીરાલાલ વ્રજભૂષણદાસ શ્રોફ, ગોકલદાસ મથુરાદાસ શાહ અને છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદીનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું. તેમ જ મુંબઈના “ગુજરાતી” પ્રેસના માલીકે આ પુસ્તક છાપી બહાર પાડવાની જે સરળતા કરી આપી તેને માટે તેમનો પણ ઉપકાર માનવાની જરૂર જોઈ છે.

દેવદિવાળી ૧૯૭૩ }
વડોદરા }

વ્યાસ પ્રાણશંકર વૈજનાથ

કવિશ્રી દયારામ

ક્ષણે ક્ષણે યન્નવતામુપૈતિ । તદેવરૂપં રમણીયતાયાઃ ॥

જેમાં ક્ષણે ક્ષણે-જેટલી વખત જોઈએ તેટલી વખત કંઈ કંઈ નવીનતા માલમ પડે તે રમણીય કહેવાય છે. રમણીયાર્થપ્રતિપાદકઃ શબ્દઃ કાવ્યમ્ એમ પંડિતવર્ય જગન્નાથ કહે છે તે પ્રમાણે રમણીયાર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં કાવ્યો ખરેખર એવાં રમણીય જ છે. દયારામનું ગમે તે કાવ્ય લઈએ અને તે જેટલીવાર વાંચીએ તેટલીવાર કંઈકંઈ મનને આનંદ થયા વગર રહેતો નથી. રસિક હૃદયને એમાંથી રસાસ્વાદ મળ્યા જ કરે છે. શુષ્કતા કે જુગુપ્સા તો એમાં જણાતાં જ નથી. શબ્દમાધુર્ય અને પદલાલિત્ય તો કવિ દયારામનું જ એમ કહ્યા વગર ચાલે એમ નથી. જે માણસે શ્રદ્ધાપૂર્વક એક વખત કવિ દયારામના રસસ્ત્રોતમાં અવગાહન કર્યું હશે, તેને પછી બીજી કાવ્યસરિતાનું સેવન કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. ગુજરાતમાં રસની રેલછેલ ઉડાવનાર અને ડોહોઈ ચાંદોદ તથા વડોદરાની રમણીઓને ગરબામાં ગુલતાન કરી રસધેલી કરનાર તે કવિ દયારામ જ. કવિ દયારામની કવિતામાં એક પણ શુષ્ક શબ્દ, એક પણ કર્ણકટુ શબ્દ, એક પણ નિરભિપ્રાય શબ્દ, એક પણ નિરર્થક શબ્દ, કે એક પણ ફક્ત પાદપૂરણને માટે જ મૂકેલો શબ્દ માલમ પડશે નહિ. દયારામની વાણી નવરસવાહિની છે. પ્રથમ એમ જ કહેવામાં અને માનવામાં આવતું હતું કે દયારામે ફક્ત શૃંગાર જ લખ્યો છે અને તેથી દયારામ શૃંગારી એટલે અનીતિમાન કવિ છે. પરંતુ વખતના વહેવા સાથે દયારામનાં એક પછી એક નવાં નવાં કાવ્યો બહાર પડતાં ગયાં, અને ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, દીનતા, આર્જવ, વગેરેનાં કાવ્યો લોકોની દૃષ્ટિએ આવતાં ગયાં, તેમ તેમ લોકોની એ ભાવના બદલાતી ગઈ અને બિચારા દયારામને છોલ કવિ ગણી કાઢેલો તે માન્યતા સુધરતી ગઈ.

ખરેખરું તો દયારામ ઠરેલ પ્રૌઢ અને વિદ્વાન કવિ છે, એની ભાષા સંસ્કારી છે, પ્રયોગો વિદ્વાતભરેલા છે, અને વિચારો ઉન્નત છે. દયારામ જે વિષય લે છે તેને સર્વાંગે પૂરેપૂરો ઇન્સાફ આપે છે. એની વર્ણનશૈલી તાદ્રશ્યિત્ર ખડું કરનારી છે, પ્રતિપાદન શક્તિ અલૌકિક છે, અને વિવિધ દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધાંતને સ્થાપિત કરવાની શક્તિ અદ્ભુત છે. એકને એક વાતને લંબાવવા છતાં તેમાં પિષ્ટપેષણ, પુનરુક્તિ, કે શુષ્કતા જણાતાં નથી. એની ક્ષાર્ષ્ પણ કવિતા તાણી તુશીને બેસાડેલી, શબ્દો શોધી શોધીને ગોઠવેલી, કે શબ્દ ભંડોળની અને વિચારની ખામીને લીધે એકને એક શબ્દ કે એકને એક ચરણ વારે વારે આવે એવી નથી. દયારામની કવિતામાં વિચારો ઉમરાર્ધ જાય છે અને શબ્દો તેની વાણીમાં પ્રવેશ પામવાને અહમહમિકા કરી મૂકે છે. દયારામ તેમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ નંગો વીણી વીણીને ઉંચકી લે છે. એને શબ્દોની પસંદગી કરવી પડતી નથી પણ સુંદર શબ્દો સુંદર સ્થાને આપોઆપ ગોઠવાઈ જાય છે. આજ કાલ જ્યારે ઘણા પંડિતમન્યો કાવ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાનની ગંધ વિના મહાકવિઓ થઈ પડી અમર થવાનો દાવો કરે છે, ત્યારે કવિ દયારામનું સાહિત્ય શાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપણને વિમોહિત કરે છે. કવિ દયારામ રખડેલ કવિ નહિ હતો, પણ સાહિત્ય શાસ્ત્રના ગ્રંથોનો અભ્યાસ એણે ઉત્તમ પ્રતિભા કરેલો હતો. રસભેદ, ભાવભેદ, નાયિકા ભેદ, એની કવિતામાં સ્વાભાવિક અને શાસ્ત્રીય માલમ પડે છે. એની ગરબીઓ મનુષ્ય હૃદયનો આબેહુબ ચિતાર આપે છે અને તેથી જ વાંચનાર, ગાનાર, અને સાંભળનારના હૃદયનું મંથન કરી શકે છે.

સાહિત્ય જ્ઞાન ઉપરાંત કવિ દયારામનું લૌકિક-વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઘણી ઉંચી જાતનું હતું. એમની ચાતુરીની અને શિક્ષાની ગરબીઓમાં સંસારનાં મનુષ્યોને ઉત્તમ પ્રતિભા બોધ મળે છે. એકંદરે એમનાં કાવ્યો હૃદયને સ્પર્શ કરનારાં અને અવિનાશી પદપંક્તિઓથી ભરેલાં છે.

શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્તના કવિ દૃઢ નિશ્ચયી હતા. પુષ્ટિ માર્ગનું રહસ્ય જેટલું એ જાણતા એટલું મહારાજોમાંથી પણ થોડા જ જાણતા હશે. ભગવદ્ગીતા મનું માહાત્મ્ય એમને અપૂર્વ સમજાયલું હતું. એમનું ધાર્મિક જ્ઞાન તત્ત્વ

તત્ વિષયક કાવ્યોમાં ઝળકી ઉઠે છે. એ કાવ્યો ભક્ત હૃદયોને તણીન કરી નાખ્યા વગર રહેતાં નથી.

કવિનાં કાવ્યો જેમ જેમ પ્રગટ થતાં જાય છે તેમ તેમ કવિની કિંમત અંકાતી જાય છે, અને કવિના અપૂર્વ જ્ઞાન તથા શક્તિની લોકોમાં ખજર પડતી જાય છે. એવાં કેટલાંક અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો આ પુસ્તકમાં બહાર પાડીને વ્યાસ પ્રાણશંકરે કવિની પ્રસિદ્ધિ વધારી છે અને ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

ગ્રંથ વિવેચન

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કેટલાક નાના મોટા ગ્રંથો ઉપરાંત ઘણાં ધૂટક હિંદી ગુજરાતી વગેરે પદો છે જેની સામાન્ય વિવેચના નીચે પ્રમાણે છે:-

અજ્ઞમેલ આખ્યાન-આ કાવ્યનું વસ્તુ શ્રીમદ્ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધના પહેલા ત્રણ અધ્યાયમાં છે. મૂળ વાત એવી છે કે અજ્ઞમેલ નામે એક વિદ્વાન અને ધર્મશીલ બ્રાહ્મણ હતો. તે જંગલમાં સમીધ લેવા ગયો. ત્યાં નીચ જાતિનાં બે સ્ત્રી પુરુષને કામાસક્ત દીઠાં. તેમને જોઈને અજ્ઞમેલનું મન વિહ્વલ થયું અને પરિણામે તે સ્ત્રી સાથે તે ભ્રષ્ટ થયો. પછી તેની સાથે સંસાર માંજો ને એમ પાપની પરંપરા વધતી ગઈ એટલે ઈશ્વરનું નામ પણ ભૂલી ગયો. એ નીચ સ્ત્રીથી તેને ઘણી સંતતિ થઈ ને તેમાં તે લુબ્ધ થઈ ગયો. એક વખત કોઈ સંત પુરુષ તેને ઘેર આવી ચઢ્યા ને એક રાત્રિ ત્યાં મુકામ કર્યો. તેની સ્થિતિ જોઈને સાધુને દયા આવી ને તેને હવે જે પુત્ર થાય તેનું નામ “નારાયણ” પાડવાનો ઉપદેશ આપી સંત ત્યાંથી ચાલી ગયા. સંતના ઉપદેશ પ્રમાણે અજ્ઞમેલે પછીથી થયેલા પુત્રનું નામ નારાયણ પાડ્યું. તે મહાપાપી હોવાથી મરણ કાળે તેના જીવને લેવા ભયંકર યમદૂતો આવ્યા. તેમને જોઈને ભયથી તે પુત્રને બોલાવવાને મિથે “નારાયણ” “નારાયણ” પુકારી ઉઠ્યો. એ સાંભળી વિષ્ણુના પાર્ષદો ત્યાં દોડી આવ્યા ને તેઓએ યમકિકરોને કાઢી મૂક્યા. ત્યાર પછી તે સાન્ને થયો અને ભક્તિપરાયણ જીવન ગુજારવા લાગ્યો. પછીથી જ્યારે તે મરણ પામ્યો ત્યારે વિષ્ણુપાર્ષદો આવીને તેને વૈકુંઠમાં લઈ ગયા. અર્થાત

ફક્ત “નારાયણ” નામના ઉચ્ચાર માત્રથી અન્નમેલનો મોક્ષ થયો. એ પ્રમાણે ભગનામોત્કર્ષ બતાવવાનો આ કાવ્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે ને તે બહુ સારી રીતે પાર પડ્યો છે. પુરાણાન્તરોમાંથી કટલોક કથાભાગ ઉમેરીને કવિએ કથાને બહુ સારી રીતે ઘટાવી છે. નામ મહિમા બતાવવાને માટે કવિ પ્રથમથી જ સાધનોની નિરર્થકતા બતાવે છે. પરીક્ષિત પાસે પ્રથમ કવિ શુકદેવને પ્રશ્ન પૂછાવે છે કે:—

કહો કાણ ઉપાય થકી પ્રભુ દોષ સર્વે જાય;
કદાપિ કો કાળ પણ યમયાતના નવ થાય.

એનો ઉત્તર શુક્રમુનિ જપ, તપ, યજ્ઞયાગાદિ અનેક સાધનોમાં આપે છે પણ તેનાથી પરીક્ષિતને સંતોષ થતો નથી. તે વળી પૂછે છે કે,

ક્યાં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાં થકી, થાય કિલ્મિષ ક્રોધ;
કંઈ બુદ્ધિને વશ થઈ કલિમલ કરે છે લોક.

પ્રાયશ્ચિત્તને તે વૃથા માને છે અને તેથી કહે છે કે,

વળી પાતક વળી પ્રાયશ્ચિત્ત તે તણો ક્યાં પાર;
કુંજર કેરા સ્નાન સરખો હ્યો એહ પ્રકાર.

પાપ કરવું ને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; ને ફરી પાછું પાપ કરવું ને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; એ તો હાથીના સ્નાન જેવું—હાથી નાહીને તુરત પાછો માથામાં ધૂળ નાખે તેના જેવું થયું. એટલે મોક્ષસાધનને માટે એ ઉપાય સંતોષકારક નથી; કાંઈ એવો ઉપાય જોઈએ કે જેથી ફરી બીજું કંઈ કરવાનું રહે જ નહિ. એ ઉપાય તે નામસંકીર્તનરૂપ ભક્તિ છે એમ આ કાવ્યમાં કવિ સિદ્ધ કરે છે. કવિ દષ્ટાંત કેવાં સચોટ આપે છે તે આથી જોઈ શકાય છે. બીજું પણ એવું જ દષ્ટાંત આપે છે.

મૂળ મહીમાં રહે ને જેમ છેદન કરીએ વૃક્ષ;
તેમાંથી પુનઃ પ્રગટ થાયે જુઓ વિટપ પ્રત્યક્ષ.
વાસના જડ જ્યાં લગી તહાં લગી શાખા કર્મ;
લિંગ દેહને દહે એવો એમાં નથી કોઈ ધર્મ.

હવે કવિ સાધનોની અસારતા બતાવે છે:-

અતિ કઠિન અષ્ટાંગ તે પણ કરે ધારણ કોણ;
પવનરોધે પ્રયત્ને તો થાય પલાયણ પ્રાણ.
મખ વિષે માને ન મન જેમાં પશુની ઘાત;
દ્રવ્ય પાપે ના બને અનુકૂળ નહિ એ વાત.
દેશ કાળ ને મંત્રાદિક અનુકૂળ સર્વ પ્રકાર;
ઉણો હોય કાઈ ઉપસ્કર તો નિષ્કૂળ થાય નિર્ધાર.
તપતીરથમાં ધન જોઈએ તન બળ વિના ન હોય;
ને થાય કદાચિત ભ્રષ્ટ તો તો કમાયું ધન ખોય.
દાન કરતાં તો દામ જોઈએ જોઈએ પાત્ર સુપાત્ર;
જાય દાન કુપાત્ર કરમાં વૃથા થાય કૃતિ માત્ર.
ધરમ નેમ વિષે રહ્યો ભય રહેતું જેમ અસિધાર;
ધ્યાન પણ દૃઢ ચિત્ત વિના નવ બને એ નિર્ધાર.
દેહ અધ્યાસ ટળે બળે જ્ઞાને ન ગોઠે ચિત્ત;
પોતે પરમેશ્વરપણું ગ્રહીને ભજે નહિ ભગવંત.
વ્રતાદિક દેહ દમન કરતાં ઘટે વપુ ને વીર્ય;
શાંત પામે શ્રદ્ધા તેથી જાય શૂચિતા વૈર્ય.
વેદ ગાયત્રી કર્મનો વિપ્રને છે અધિકાર;
શૂદ્રાદિકને ઘટિત નહિ તેહનો તે કયમ ઉદ્ધાર.
દીન દુર્ગળ અદૃઢ કામી સુધાણુ હોય અત્ય;
આળસુ અશૂચિ અધમ જડ કૃપણની સી ગત્ય.

પદ્મી

કર્મ થકી બંધાયો જીવ તે કર્મે કયમ મુકાય;
પંક લેખ્યું અંગ તે કયમ પંક થકી ધોવાય.

એમ કહી, પૂછે છે કે,

એવું પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવો સહુ દોષ સમૂળા જાય;
નાશ પામે વાસના ફરી પાપમતિ નવ થાય.

એના ઉત્તરમાં શુકદેવજી ભક્તિ બતાવે છે અને નવધા ભક્તિમાં નામ સંકીર્તન એ ઉત્તમ પ્રકાર છે. તેને માટે કહે છે કે,

એક વાર શ્રીકૃષ્ણ નામ કોઈ પ્રાણી વદન આલાપે;
તો તેને સ્વપ્ને પણ યમચર કદા ન દર્શન આપે.
જદા તદા નામ નારાયણ જે કોઈ કરે ઉચ્ચાર;
તો પણ સહેજે સઘ શ્રેય પામે ભય વામે નિર્ધાર.

એ પ્રમાણે નામનો મહિમા બતાવી અનેક રીતે પછીથી નામની અધિક્તા વર્ણવે છે, જેનાં થોડાંક વચનો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે:-

જાણ અજાણપણે જ્યમ અડતામાં અગ્નિ બાળે;
તેમ અનંત અભિધાન વહ્નિ સઘ કુકર્મ કાષ્ટ પ્રજાળે.
અમૃત આહાર થયો અજ્ઞાને તો પણ અમર થઈ જાય;
એમ જાતિ ગુણ કૃષ્ણ નામનો સહેજે પણ સુખદાય.
એક અક્ષર શ્રીકૃષ્ણ તણો જેટલાં મહાપાતિક ધોય;
જન્મથી મર્ણુ લગી પ્રાણીથી તેટલું પાપ ના હોય.

*

*

*

સરળ ધણું ને શ્રમ નહિ જેમાં નહિ સાહિત્યનું કામ;
સામ્રથ બહુ સહુ સાધન કરતાં એવું નારાયણ નામ.

*

*

*

જે અક્ષરનું કૃષ્ણ નામ પણ સહુ સાધનનું ભૂપ;
સર્વ દ્રવ્ય જેમ રત્ન અંશ ઝાઝાં લઘુ રત્નનું રૂપ.

*

*

*

એવું નામ શ્રીકૃષ્ણનું તેને જે નવ ગાય;
તે જન અધમ ને અભાગિયા ચંડાળ તે કહેવાય.

થોડોક કથા ભાગ આપી પછી એ પ્રમાણે ૯ કડવાંનો આખો ગ્રન્થ કવિ વિવિધ રીતે નામમાહાત્મ્યથી જ પૂર્ણ કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્ય મંજરી-ખીન્ને ગ્રન્થ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્ય

મંજરી છે. શ્રીકૃષ્ણ નામનો મહિમા કેટલો અલૌકિક છે તે એમાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને દષ્ટાંતોથી બતાવ્યું છે.

કૃષ્ણ નામમાં યોગયજ્ઞ વૈરાગ્ય જ્ઞાન છે;
જપ તપ તીરથ ધરમ વ્રત ધ્યાન દાન છે.

એમ કેવળ કૃષ્ણનું નામ લેવાથી બધી ક્રિયાઓ થઈ જાય છે એમ કવિ કહે છે. ભગવાનનાં અનેક નામ છે પણ તેમાં કૃષ્ણ નામ જ ઉત્તમ અને અધિક ફળ આપનાર છે એવી કવિની શ્રદ્ધા છે. ભાવે કભાવે, શ્રદ્ધાથી કે અશ્રદ્ધાથી, રમતમાં, મસ્કરીમાં કે નિષ્પ્રયોજન પણ કૃષ્ણ નામ લેવાઈ જાય તો પણ તે ઉત્તમ ફળ આપે છે. તેને માટે કહે છે કે,

કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ ચિંતા ચુરણ;
કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ કામના પૂરણ.
કોઈ વિધ પણ કૃષ્ણ કહે દુઃખ પડે ન સહેતું;
રો પ્રેમ વિશ્વાસ સહિત ત્યાં શું પછી કહેતું.

* * *

કામધેનુ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ કાટિક વારુ;
કૃષ્ણ નામ સમ કો ન કહે લાજે મન મારું.
તે માગ્યું આપે પણ હિત અહિત ન વિચારે;
કૃષ્ણ નામ વણ માગ્યું દે શુભ અશુભ નિવારે.

* * *

ઔષધ અમૃત વા વિપ વણ સમજે કો ખાયે;
તદપિ તેના ગુણ આપે, વૃથા ન જાયે.
અગ્નિ સ્પર્શ જ થાય અજ્ઞાને તે તદપિ બાળે;
તો પછી કૃષ્ણ નામ કુકર્મ કયમ ન પ્રજાળે.
અતિ અનાદર થાય પાપ તો પણ ફળ આપે;
તો વણ શ્રદ્ધા પણ નામે સુખ કેમ નહિ વ્યાપે.

નામ કરતાં પણ નામીનું મહત્વ વધારે છે, કેમકે નામવડે નાગી મળે છે.

એ રીતેજ વિચારી નામ નામીને જો જો;
નામ વિના નહિ મળે નામી નામે ચિત્ત પ્રોજો.

વ્યવહારમાં પણ એમજ છે. શેઠ જાતે જાજ અને વેપારી દીઠે ઓળખતો ન હોય તો એક પાછનો પણ માલ ન આપે; પરંતુ તેના નામની ચિઠ્ઠી જાજ તો હજારો રૂપિયાનો માલ મળે એટલો નામ અને નામીમાં ફેર છે. વળી કળિયુગમાં તો નામસંકીર્તનનું જ ફળ વધારે ગણેલું છે.

કૃત્યે ધ્યાન ત્રેતા મખ દ્વાપર પૂજન ભાખ્યું;
કળી કેવળ કીર્તન કૃષ્ણનામ સહુ ફળ દાખ્યું.

અને એ નામ તે કૃષ્ણનું જ બીજનું નહિ. ભગવાનનાં અનેક નામ છે પણ તેમાં કૃષ્ણ નામજ મુખ્ય અને વધારે શ્રેયસ્કર છે. કવિ કહે છે કે,

સ્કંદ પુરાણે શ્રીનારાયણે શ્રીમુખ ભાખ્યું;
બ્રહ્મા પ્રત્યે નામ શિરોમણિ નિજ કહી દાખ્યું.
અવર કાટિ મુજ નામ સુણી હું પ્રસન્ન થાઉં;
પણ તેવો નહિ જેવો કૃષ્ણ નામે લહે લાઉં.
દ્વિતીયાથી નિત્ય કાળ નામચંદ્ર તો કહાવે;
પણ ન્યૂનાધિક કળા પુરણ શશીસમકો નાવે.
પુન્યમ શશી તે શ્રીકૃષ્ણ અવર લ્યો અવર વિચારી;
શરદઝડતુ શશી સહિત અતિ આનંદકારી.
તેમ શ્રેષ્ઠ શ્રી કૃષ્ણનામ સર્વે પરમાણો;
જેથી અહરનિશ પરમાનંદ વિના શ્રમ માણો.

આમ અનેક રીતે નામનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે. એક દષ્ટાંત યુક્તિ-પૂર્વક કવિ બહુ સારું આપે છે. અને એ રીતે નામી કરતાં નામની શ્રેષ્ઠતા સાબીત કરે છે. કહે છે કે નામ માતા બરોબર છે અને નામી પિતા બરોબર છે; અને એ બેના સ્નેહમાં જેટલો અંતર છે તેટલો નામ અને નામી વચ્ચે છે:—

નામ માત પિતુ નામી હિત સુત ઉભયા અંતર;
તદપિ માતાના પ્રેમ થકી પિતુ એટલો અંતર.

પિતા પુત્ર હોય પુત્ર ત્યાં લગી લે ઉત્સંગે;
સમાન થયો કે ત્યાગ કરે નવ રાખે સંગે.
ત્યમ અંખા નવ કરે અરભક અતિ અંતર વહાલો;
ધણી એકવાર પખાલી કરે શૂચિ લહે નિજ કાલો.
એમ અનેક વરાં ધોય પણ નવ કાંપે;
ફરી ભોગવે પુણ્ય તહાં જઈ જનકને સાંપે.

અર્થાત્ આપ પુત્રનો ત્યાગ કરે પણ મા કરે નહિ. તેના મલ મૂત્ર ધોઈને સાફ કરીને પાછો પિતાને સોંપે. એ પ્રમાણે નામ નામીને મેળવી આપે છે, માટે છેવટ કવિ કહે છે કે,

માટે લક્ષ વાતની વાત કહું સમ ખાઈ;
રટો કૃષ્ણ આ અવસર નથી મળવો ભાઈ.

શ્રી કૃષ્ણનામ ચિંતામણિ—ભગવન્નામનું માહાત્મ્ય અપાર છે, સારે ભગવાનનાં નામ કેટલાં છે તે કહેવું જોઈએ. તેથી આમાં કવિ વિષ્ણુ-સહસ્ર નામની પેઠે ભગવાનનાં અનેક નામો ગણાવે છે, અને “શ્રીકૃષ્ણનામ સુખકારી, ચિંતામણિ, અધ દુઃખહારી” એમ કવિ ભાર દઈને કહે છે.

ચિંતાચૂર્ણિકા—આ કાવ્ય તેના નામ પ્રમાણે ખરેખર ચિંતાને ચૂર્ણ કરનાર છે. જો કાઈ અથથી ઇતિ સૂધી સમજીને એને વાંચે તો તેના મનનું એટલું બધું સમાધાન થઈ જાય કે, પછી તેને ચિંતા કરવાનું કારણ જ રહે નહિ. કવિની કથનશૈલી એટલી બધી સુંદર અને અસરકારક છે કે, તે વાંચીને માણસનું મન નિઃશંક જ થઈ જાય. વલ્લભીય દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી શરણમંત્ર લઈ જેણે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, તેને ચિંતા શા માટે જોઈએ? તેની સધળી ચિંતા તો શ્રી પ્રભુને અને ગુરુને છે, તે જ તેનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, તો પછી તેણે પોતે કાઈ પણ કામની ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ?

આ બોધક કાવ્યનું મૂળ—

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાચિત્ ॥

એ શ્રી મહાપ્રભુ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના વચનમાં રહેલું છે અને તેથી કવિ કહે છે કે;

“વચન એ વલ્લભતાણું ચિંતા કંઈ પેરે બાપી?”

જીવને ચિંતા છે જ નહિ, તો પછી ચિંતા આવી ક્યાંથી? જીવને માટે બધી ચિંતા શ્રી પ્રભુ જ કરે છે, કર્તા હર્તા શ્રી હરિ જ છે, જીવ તો નકામો અહંપણામાં તણાઈ જાય છે. જીવનું ધાર્યું કંઈ જ થતું નથી. બધું હરિનું જ ધાર્યું થાય છે, એ વાત કવિએ અનેક ઠેકાણે ભાર દઈ દઈને કહી છે. શ્રી વલ્લભનું શરણ અને તદ્વારા બ્રહ્મ-શ્રીકૃષ્ણનો સંબંધ થયા પછી ચિંતા કરવાની રહેતી જ નથી. શરૂઆતમાં જ કવિ કહે છે કે,

ચિંતા ન કર કાંઈ વાતની જોની સંબંધ વિચારી;

શ્રી વલ્લભ કુળ સૌખ્યો છે કરગ્રહી ગિરિધારી. ચિંતા ન કર.

શ્રી વલ્લભનું શરણ છે એ બળ સમજ મા નાનું;

કર ગ્રહશે કૃતિ નહિ જીએ શ્રીજી જોશે રે બાનું. ચિંતા ન કર.

બાનાનું બળ કવિ બહુ જબરું જણાવે છે અને તેમાં ગાયના જે પુત્ર બળદ અને આખલાનું બહુ રમુજ દૃષ્ટાંત આપે છે. આખલાને ત્રિશૂળ કાઢીને છોડી મૂકે છે, એટલે તેને ત્રિશૂળરૂપી મહાદેવનું બાનું મળ્યું તેથી તે ગાંડો-તોફાની છતાં લોકમાં પૂજાય છે, અને બળદ એવા કાંઈ બાના વગર ભાર ખેંચી ખેંચીને દુઃખી થાય છે. સાધનમાં જીવનું બળ છે અને બાનામાં હરિનું બળ છે. હરિ અને જીવની શક્તિમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો સાધનમાં ને બાનામાં ફેર છે. કવિ કહે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો તો પછી સાધનની જરૂર નથી.

તેજ પુષ્ટિ જે નસાધની મારગ ભર રુચિ જેને;

સાધનવશ નથી પુષ્ટિ ફળ મળે છે આપે તેને. ચિંતા ન કર.

અર્થાત્ પુષ્ટિ એ અનુગ્રહનું નામ છે ને ભગવાનના અનુગ્રહથી જ જે ફળ મળવાનું તે મળે છે, સાધનથી નહિ. જે સાધનથી-કૃતિથી પ્રભુ તારે તો પછી પુષ્ટિમાર્ગ શેનો? પ્રભુ એમ પોતાના માર્ગને લજ્જવશે નહિ. પુષ્ટિમાર્ગપર અને શ્રીમહાપ્રભુજી પર કવિને અચલ શ્રદ્ધા છે.

ગણ્યા ગાંઠ્યા રીતે ચાલશે ધરશે ચિત્ત શ્રીજી ચરણે;
બીજા રહ્યા તે સૌ ખૂડશે લીધા શ્રી વલ્લભ શરણે. ચિંતા ન કર.
કેટલા જીવ કૃતિ કેટલી પરાધીન મતિ થોડી;
તે શું મહા પ્રભુ નથી જાણતા શરણે લઈ દેશે છોડી. ચિંતા ન કર.
ન ઘટે તેને ગતિ કરે નિજબળ તો પુષ્ટિ કહાવે;
દુષ્ટ શરણગતિ નહિ તરે કહી શું મારગ લખાવે. ચિંતા ન કર.

એમ શ્રદ્ધા ઉપજાવી પછી ચિંતા ન કરવાનો અસરકારક ઉપદેશ:—

આદિથી તે અંત લગી પ્રભુ ધારી મૂક્યું છે તારું;
તે જ રીતે સહેજે પણ થશે નિશ્ચે નરતું કે સારું. ચિંતા ન કર.
ભાવિ મટે જો વિવેકથી તો પંડિત સહુ હોય સુખિયા;
ડાહ્યા ઘેલાનું પ્રમાણ ક્યાં બંને સુખી બંને દુખિયા. ચિંતા ન કર.
જ્યમ રાખે ત્યમ રહી ગા હરિ હું કર્તાપણું હરીને;
પુષ્ટિ પથક પ્રભુ ભૂંડું નહિ કરે કદાપિ નિજનો કરીને. ચિંતા ન કર.
ચિંતા કરીશ તદપિ તું થકી ઓછું વતું શું થાશે;
સુખ દુઃખ શ્રીકૃષ્ણ હાથમાં કલપે ભજન ભૂલાશે. ચિંતા ન કર.
કૃતિ જે શુભાશુભ મતિવડે તે તો આપી છે શ્રી હરિને;
પય પોતાનું કહેવાય કેમ ઘેનુ અર્પણ કરીને. ચિંતા ન કર.
દોષ સાધન નિજનાં માનિયાં નિવેદન સાચું શાનું;
સાચું માન્યું તો સાક્ષી થા તારું ન કશું તેમાંનું. ચિંતા ન કર.
સાધન બળ છે મનમાં તો અન્યાશ્રય દરિયો;
નિઃસાધનપણું ભાગીયું કાઈ સાધનથી ના તરિયો. ચિંતા ન કર.

એમ અનેક યુક્તિઓથી ચિંતા ન કરવાનું કવિ સમજાવે છે. આ આખો ગ્રંથ વાંચ્યા પછી શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યની ચિંતા ચૂર્ણ થયા વગર રહે જ નહિ.

શ્રી દશમસ્કંધ લીલાનુક્રમણિકા:—એમાં શ્રીમદ્ભાગવતની બારે સ્કંધની કથાનું અતિ સંક્ષેપમાં અનુક્રમે વર્ણન કરેલું છે. ભાગવતમાં કઈ વસ્તુ છે, તે આટલો ગ્રંથ વાંચવાથી સહજમાં જાણી શકાય એમ છે.

કાળજ્ઞાન સારાંશ—માણસને મરણ ક્યારે આવશે, તે જાણવાનું જ્ઞાન સ્વરોદ્યાદિ શાસ્ત્રના આધારે કવિ આમાં સમજાવે છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાંથી તે એક દિવસ પહેલાં મરણ ક્યારે આવશે, તે જાણવાના જૂદા જૂદા ઉપાયો કવિ બતાવે છે. એ ખરું છે કે કેમ, તે ચોક્કસ કહી શકાય નહિ; કદાચ કોઈ સચ્ચરિતશીલ—યુક્તાહાર વિહાર સેવીના સંબંધમાં ખરું પડતું હશે. પરંતુ એ જાણાવવાનો કવિનો ઉદ્દેશ બહુ ઉત્તમ છે. કવિ કહે છે કે,

દુર્લભ મનુષ્યા દેહ છે આવે કોઈ એક વાર;
તે પામ્યાનો લાભ એ ભજવા નંદકુમાર.
જન્મ્યું તેને મરણ તો જ્યારે ત્યારે થાય;
પણ તેને ધન્ય જેહનો હરિ ભજતાં દિન જાય.
તેમ સંસારી જીવથી સદા ભજન ક્યાં થાય;
પણ અંતે સધળું તજી ભજવા શ્રી વ્રજરાય.
અંત સમય કેમ સમજીએ કેટલું અળગું મૃત્ય;
તે સંશય છેદન કરું કહું સમજાવી ગત્ય.
કોઈ સવેળા થાય જેમ આગળ કાળનું જ્ઞાન;
ત્રિવરસથી દિન એક લગી એતું કહું વિધાન.

મરણસમયનું જ્ઞાન થાય તો સહુ ઉપાધિ છોડીને હરિભજન થઈ શકે અને અંત સમય હરિભજન થાય તો સહજે ભવસાગર તરી શકાય, એ કવિનો કહેવાનો આશય છે.

આયુષ્ય એળે સહુ ગયું ભજ્યા ન ક્ષણ ભગવંત;
તેનું પણ કલ્યાણ છે જે સમરે હરિ અંત.

*

*

*

જે દિન હોયે પહોંચતા વ્રજ વૃંદાવન જાય;
નહિ તો ધંધો સહુ તજી જ્યાં ત્યાં ગોવિંદ ગાય.

આ ગુજરાતી ગ્રંથો ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં હિંદુસ્તાની શ્રી કૃષ્ણ અકલ ચરિત્ર ચંદ્રિકા અને રસિક રંજન એ બે મોટા ગ્રંથો છે.

અકલ ચરિત્ર ચંદ્રિકામાં ભગવાનનાં અકલિત ચરિત્રોનું વર્ણન બહુ સુંદર શૈલીમાં આપ્યું છે. ભગવાન કેવા છે તે સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. એ શાંત, ક્રોધી, ધીર, અધીર, ન્યાયી, અન્યાયી કેવા છે, તે સમજી શકાતું નથી. કેમકે એમનાં ચરિત્રો એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે, એટલે ભગવત્સીલા અગમ્ય છે. કવિ પોતે જ કહે છે કે,

વિરુદ્ધધર્માશ્રય ચરિત્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રકે કહીયે;

કહુહુ ન કહત બને ઈશ્વરકો બેર બેર શિર નૈયે.

હવે થોડાંક દૃષ્ટાંતો બોધાયે:-

કાલ કાલ મહાદેવ અજિત હરિ તુમ જીતે છિનમાંહી;
કાલયવન તેં ભજે ધીરાધીર કહત બનત કહુ નાહી.
બ્રહ્મચારી ક્યોં કહે ગોપિકા કાન્ત સ્વરે ગોપાલ;
કામી હોડ તો કાલિન્દી ક્યોં માગ દેત વ્રજબાલ.
કિંકરી કુબજાકાન્તા કરી હરી નિર્દય હમ ક્યોં કહિયે;
વ્રજવાસી તરસાયે દયાલુ કહત હુ શંકા પૈયે.

* * * *

જનની સહોદર આદિ હતે તહુ ભૃગુપતિ દોષ ન મીને;
રામ પુરન સંગ્રામ હત્યો રિપુ રાવન હયમલ્લ કીને.

* * * *

કિંચિત કાલદોષર્તે દિતિસુત અસુર અશિલ જગ ત્રાસા;
હિંમર કન્યા ભોગી પરાશર મહાગંધા સુત બ્યાસા.

આવાં અનેક પુરાણનાં ઉદાહરણો આપી પ્રભુનાં અગમ્યચરિત્ર વર્ણવે છે. એ જેવાં સચોટ છે તેવાં જ કેટલાંક કુદરતી બનાવોનાં પણ સુંદર ઉદાહરણો આપે છે. જેવાં કે,

તેજસ્વી દીપકર્તે કજ્જલ શ્યામ પ્રકટ પ્રભુ કીનો;
નાથ નાગ શિર મનિ ઉપજાયો રૂપરશ્મિ રસ મીનો.

તેજસ્વી દીવામાંથી કાળું કાજળ બનાવ્યું અને કાળા વિષધર નાગના

માથા ઉપર દેદીપ્યમાન મણિ ઉપજાવ્યો એ કેટલી નવાઈ ! બીજું એક રમુજ ઉદાહરણ આપે છે:—

લોહ ડગાયો કનક જરાયો ગિરિ તારે જ્યોં તરનિ;

ધર્મ અધર્મ અધર્મ ધર્મ તુમ કરો અકરની કરની.

જાદવાસ્થલી વખતે લોહું ઉગાડેલું; લંકા બાળી ત્યારે સોનું પણ બાળી નાખેલું; અને જ્યારે સેતુ બાંધ્યો ત્યારે મોટા મોટા પથરો હોડીની માફક તારેલા. ધર્મને અધર્મ, અધર્મને ધર્મ, તે ન થઈ શકે એવી વસ્તુ કરવાને પણ પ્રભુ સમર્થ છે. પરમાત્માની લીલા અનિર્વચનીય છે. તેનો પાર કોઈ પામી શકતું નથી. તેથી દીન ભાવે છેવટે કવિ કહે છે કે,

જેસે હો તેસે તુમ મમ પ્રભુ કૃષ્ણ કરું પ્રનામા;

જેસો હુ તેસો મોહી પાલો મહાપ્રભુ સુંદર ર્યામા.

રસિક રંજન:—હિન્દુસ્તાની બીજો મોટો ગ્રન્થ રસિક રંજન છે. રસિક રંજન તે ખરેખર રસિક પુરુષોના મનને રંજન કરે એવો જ ગ્રન્થ છે. ગમે તેવો માણસ એ ગ્રન્થ સમજીને વાંચે તો તેને આનંદ થયા વગર રહે જ નહિ. અનન્યતા, ભગવદાશ્રય, દીનતા, કૃપા, ઈશ્વરતા, વગેરે ૧૭ પ્રકરણો એ ગ્રન્થનાં પાડેલાં છે. પ્રત્યેક વિષયની કવિની કથનશૈલી એટલી બધી ઉત્તમ છે કે, તે તે વિષયનાં કાવ્યો વાંચીને આપણને કવિના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી. કવિ ભગવાનના દૃઢ આશ્રયી છે, અને એ આશ્રયને બળે ભગવાનને પણ ધમકાવવા કવિ સમર્થ થાય છે. જુઓ,

પતિતકે પાવન હો અધમ ડઢારન હો

હરિ વિઢ્ઢલ બર્દ હેતુ નર્ક કેસે પાડંગો ?

સુઘો કબુ હોત તો કાહેકુ મેં શરનો લેતો ?

અબ ચહાઓ સાધન નાથ કહો કહાંસે લાડંગો ?

ઘરકો ગુલામ કર્યો તોહુ રહે કર્મ ભોગ ?

પરમાનંદ સ્વામિદ્વાર દાસ દુઃખ પાડંગો ?

રંક જાની દયાકું ડુબાઓગે જો દયાનાથ

અકેલો નહિ ડુવું કેતે બર્દકું ડુબાડંગો.

અને પછી પોતાના મનને ઉપદેશ આપે છે કે,
 રે મન પસ્તાતકાહે કિયો તેરો હોત કહા .
 તું કરતા વેસો જેસો શકટ રેંચે શ્વાન હે
 દારુદાર યંત્ર તોતા કપિ બાલ પગધીન
 ત્યોં હિ સબ જગત હરિહાથ શ્રુતિ ગાન હે
 જાકું જબ જેસો કરે સો તા ક્ષણુ તેસો હોય
 મતિ કૃષ્ણપાનિ શાનિ ના કો ના અજ્ઞાન હે
 કહ્યુ કહ્યો જાત નાહિ ટાહે સો હિ કરે દયા
 તુ રહે નિશ્ચિત શિશ સમર્થ ભગવાન હે

દૃઢ ભગવદ્દાશ્રયનું કેટલું બધું બળ છે? એવા કવિ જેવા નિશ્ચયવાળા
 ભક્ત થોડા જ હશે. પ્રભુ સર્વ શક્તિમાન, સર્વકર્તા, સર્વેશ્વર, સર્વના નિયંતા
 છે. પ્રભુની ઇચ્છા વગર કંઈ થતું નથી. સુખદુઃખ સૌ ઇશ્વરના હાથમાં
 છે. જે માણસના પોતાના હાથમાં હોત તો કંઈ દુઃખી શું કામ થાત?
 બધાં જ સુખી ન થાત? દયારામ તો કહે છે કે,

તેરો કીયો હોત તો તું અપનો ક્યોં બુરો કરે?
 બુરો હોય બીના ચલે ચિત્ત તોં ન ચાહિયેં.

પરંતુ એ સૌ પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે બને છે. ભગવદ્દર્શિ એ જ
 પ્રધાન છે, અને ભગવદ્દર્શિ શી છે તે જાણી શકાય એમ નથી. તેથી
 એ ઇચ્છા જેવી હશે તે પ્રમાણે થયા જ કરશે, એમ જાણી સંતોષમાં રહેવાનું
 દયારામ વારંવાર કહે છે. આ સંસાર બાજીગરના ખેલના જેવો છે, અને
 એ બાજીના પાસા તે ભગવદ્દર્શિ છે. તે જેમ પડે છે તેવું ફળ મળે છે.

સાધારન અરુ સુધરકો હરિ કર હે સબ હિત,
 જ્યોં ચોપટકે खेलमें पासाके कर जीत;
 पासाके कर जीत कृष्ण इच्छा सो हि पासा. इत्यादि.

એ દયારામનો સિદ્ધાંત છે. આ ગ્રંથમાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપીને
 કવિએ એ વાત બહુ દૃઢતાથી સિદ્ધ કરી છે.

પ્રભુની કૃપા કવિ અનેક રીતે માગે છે, અને તે રસશાસ્ત્રની રીતે એક દષ્ટાંત લખ્યો.

જો મુખ સોં બાંસુરી બજાઈ રાસમંડલમેં,
જો મુખ અધરામૃત સર્વસ્વ ગોપી કેરો હૈ;
જો મુખસો ગુપ્ત વાત કરો રાધા પ્યારી સંગ,
જો મુખ રસપાન રસિક જનકે ઘનેરો હૈ;
જો મુખમેં વિશ્વરૂપ માતાકું દિશાયો નાથ,
જો મુખ વરદાન દીનો સતત આપ ચેરો હૈ;
સો મુખારવિંદ સોં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એક બેર,
કરુના કરી કહિએ પ્રભો દાસ દયો મેરો હૈ.

ભગવત્કૃપા માગવામાં કવિ હાથીનું ઉદાહરણ આપે છે. જેમ હાથીના મોઢામાંથી ખાતાં ખાતાં કણિકાઓ ગરી પડે છે, તેનાથી કીડીઓનો પરિવાર જીવે છે, અને હાથીનું કંઈ ઓછું થઈ જતું નથી. તેમ કવિ પ્રભુને કહે છે કે,

મોપે કૃપાદષ્ટિ કિયે કહાં છોટ આવેગી ?

રાધાકૃષ્ણ શિવાય કવિની દષ્ટિમાં બીજી વસ્તુ જ નથી. શૃંગાર પણ રાધાકૃષ્ણનો જ, અને તે કેવો સુંદર !

કટીકી કસર સો તો આઈ ઉરોજમાનુ,
ઉદરકી પીનતા નિતંબ જાય વસી હૈ;
ચરનકી ચંચલતા નેનમેં નિકેત કીનો,
બેનનકી ફૂટતા સોં લાજહીમેં લસી હૈ;
હાસ્યકી મોહનતા સોં જાય મીલી માન માનુ,
વાલકેલી આતુરતા લાલકેલી કસી હૈ;
જોબનકે આયે રાધે વસ્ત અસ્ત વ્યસ્ત મહ,
તોહૂ દયા પ્રભુ નેનહીં તે હીયે વસી હૈ.

ભગવાન આગળ કવિની દીનતા તો અવધિ વગરની છે ને તે કવિએ સુંદર રીતે કવિતામાં વર્ણવી બતાવી છે. રસિક જનોને પ્રિય લાગે એવાં

ચાતુરીનાં કવિતો પણ ધણાં છે. જ્યાં સૌ સારું ત્યાં વીણી શું કાઢવું ? સારું સારું જાણીને ઉતારા આપતાં તો આખો ગ્રન્થ જ ઉતરી જાય. તેથી રસિકાને આખો ગ્રન્થ જ વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

આટલા ગ્રન્થો ઉપરાંત પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં ગુજરાતી તથા હિંદી અને મારવાડી, પંજાબી આદિ ભાષાનાં શૃંગાર, નીતિ, ભક્તિ, દીનતા, આર્જવ, આદિ જૂદા જૂદા વિષયનાં રસિક પદો તથા ગરબાઓ ધણાં છે અને તે દરેક ચમત્કૃતિથી ભરપૂર છે. કવિના જ્ઞાનની, અનુભવની, અને રસિકતાની એનાથી આપણને ખરી ખાત્રી થાય છે. એમાંથી ઉતારા આપતાં વિવેચન વધી જાય. નમુના તરિકે થોડાક ભાગ ફક્ત આપીશું તો ચાલશે.

(૧)

ચિત્ત મારું ચોરો શ્રી વ્રજરાજ;
હું તો બીજું કાંઈએ ન માગું મહારાજ. ચિત્ત.
એવી રીતે ચોરો જે ક્યહું ના જાય,
જ્યાર થકી તુજમાં અધિક લોભાય,
ધૂટવાનો ના રહે એકું ઉપાય. ચિત્ત.
તરકર ઉપર કાંઈને ન પ્યાર,
દેખી મુખ દંડનો ઉપજે વિચાર,
હું તો મારા પ્રાણ કરુ બલહાર. ચિત્ત.

(૨) ઇત્યાદિ.

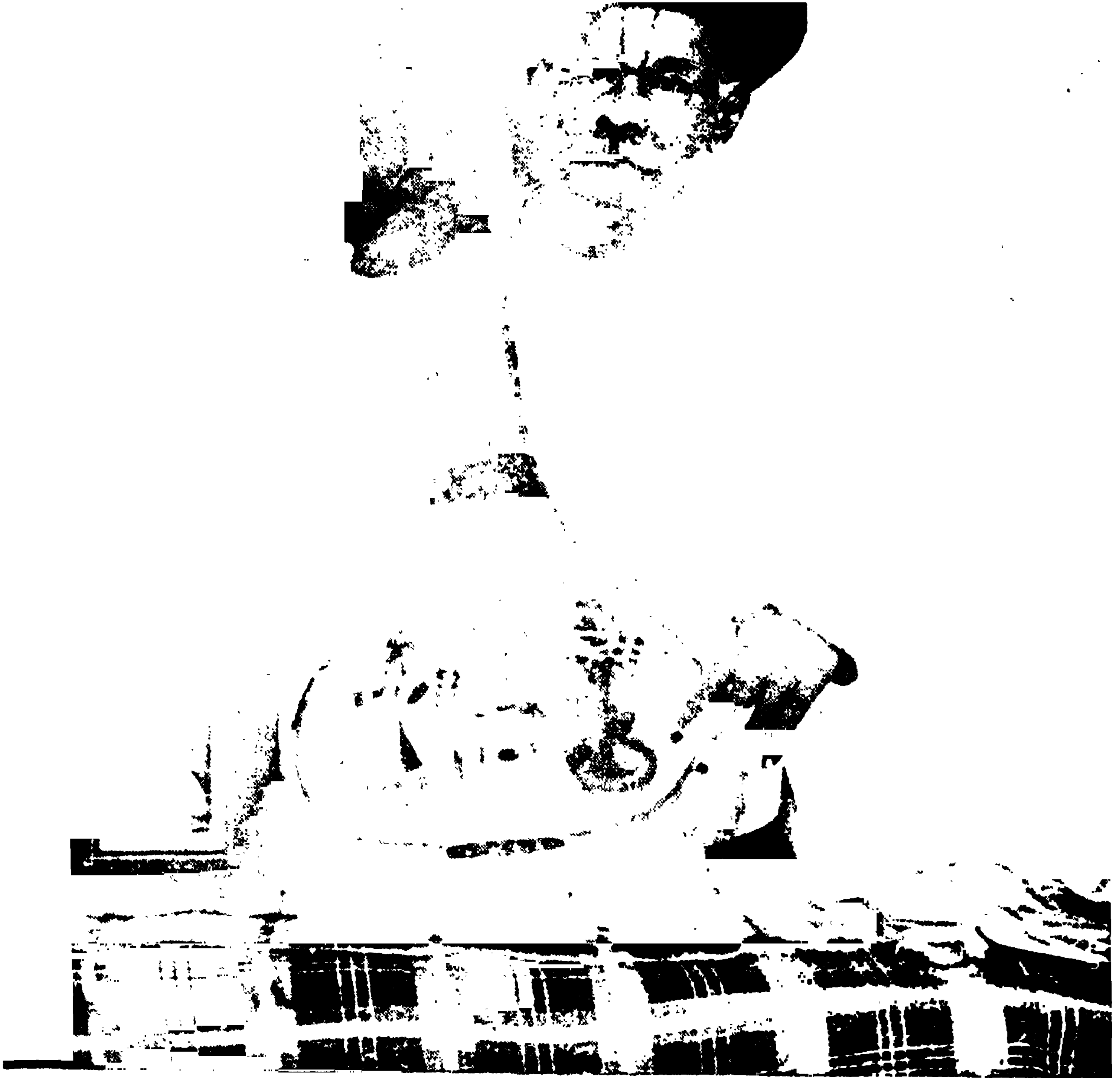
જો હરિ' ભાવ નથી રે ભાવ નથી,
તારો સહુ શ્રમ મિથ્યા જાણ,
હું કહું તેવું પરમાણુ. જો હરિ.
કામ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક વ્યંડળ,
ક્રોધ જીત્યો વધ્યો વૃક્ષ;
લોભ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર,
યોગી કહે નહિ દક્ષ. જો હરિ.
ઇત્યાદિ.

(૩)

મન તે મોહનમાં સેં ના મોહ્ય, તેને કાજે શીદ ચિત્ત પ્રેય. મન તે.
 જગ મનમોહન મદન છે ને, મદન મનોહર કૃષ્ણ;
 જો તેમાં મન મોહ પામે તો પૂરણ થાય પ્રીત તૃષ્ણ. મન તે.
 દ્રવ્ય દેખી સહુ કાઈ ધાય તે, દ્રવ્ય જેનો અંશ;
 તે કમલા મોહ પામી રહી છે, સહુ મોહન અવતંસ. મન તે.
 ઇત્યાદિ.

આમ એક એકથી ચઢતાં પદો પુસ્તક વાંચતા વાચકની નજરે પડશે. દીનતાનાં ને આર્જવનાં પદો તો ખરેખર કંઠણ હૃદયને પીગળાવી કવિના હૃદય સાથે એકરસ કરે એવાં છે. હિંદી ભાષાનાં પદો તો હૃદયસ્પર્શી સંગીત જ છે. આમ સાધારણ દિગ્દર્શન કરાવી આ આખું પુસ્તક વાંચવાની વાચકને ભલામણ કરી વિરમું છું.

જગજીવન દયાળજી મોદી

વ્યાસ પ્રાણશંકર વૈજનાથ.

જન્મ વિ. સં. ૧૯૦૧.

સંગ્રહકર્તાનો પરિચય

આ કાવ્યગ્રન્થની સાથે તેના સંગ્રહકર્તા વડોદરાનિવાસી વ્યાસ પ્રાણુ-શંકર વૈજનાથનો વાચકોને થોડોક પરિચય કરાવવાની જરૂર છે. વ્યાસ પ્રાણુશંકર ઔદિચ ટોળકીયા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના છે. એમની અવટંક પંજાની છે, પરંતુ બાળપણથી જ એ પોતે કથા કહેવાનો ધંધો કરતા હોવાથી વ્યાસ નામથી ઓળખાય છે. એમનું મૂળ વતનનું ગામ ખેડા જિલ્લામાં હલધરવાસ છે. ત્યાંથી ધંધા અર્થે એમના વડીલો શ્રીમંત ગાયકવાડ સર-કારના આશ્રયે વડોદરામાં આવીને રહેલા અને પછી વડોદરાને જ પોતાનું વતન માનેલું.

એમના પિતાનું નામ વૈજનાથ અને માતાનું નામ સુરજબા છે. એમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૦૧ ના માગસર વદ ૮ ને દિવસે થયેલો. એમની વડીયાર્ધ એટલે એમના પિતાનાં માતૃશ્રીને બે દીકરા હતા. તેથી એ ડોસીમા રોજ ઘીનો દીવો કરતી વખત તેમાં બે દિવેટ મૂકતાં. પરંતુ દેવધચ્છાથી એક પુત્ર એટલે પ્રાણુશંકરના પિતા ગુજરી ગયા. એથી ઉદ્વેગમાં ડોસીમાએ દીવામાં બેને બદલે એક દિવેટ મૂકવા માંડી, એમ જણાવીને કે ઈશ્વર જ્યારે પાછા એકના બે કરશે ત્યારે બે દિવેટ મૂકીશ. પ્રભુકૃપાથી પ્રાણુશંકરનાં માતૃશ્રીને તે વખતે ગર્ભ હતો, તેથી ચાર માસ પછી પ્રાણુશંકરનો જન્મ થયો એટલે ડોસીમાએ પાછી બે દીવેટો દીવામાં મૂકવા માંડી અને આ પુત્રપ્રાપ્તિથી સંતોષ માનવાં લાગ્યાં. એ ડોસીમા બહુ ધર્મશ્રદ્ધાળુ અને સારાં ભજનિક હતાં. સારા સારા ભક્ત કવિઓનાં ભજનો ધણાં તેમને કંઠે હતાં અને ધણા મધુર રાગથી હંમેશાં તે ગાયા કરતાં. તે સાંભળી સાંભ-ળીને નાનપણથી જ વ્યાસ પ્રાણુશંકરભાઈને સારાં ભજનો ગાવાનો શોખ લાગેલો. તેમ ડોસીમા તેમને સારાં સારાં ભજન શીખવતાં તે ગવરાવતાં. પોતાના સારા રાગને લીધે પ્રાણુશંકરભાઈને ભજનો ગાવાનો સારો શોખ હતો અને તેમાં ડોસીમા તેમને પ્રોત્સાહન આપતાં, તેથી જ એમની એ રસવૃત્તિ વિશેષ વૃદ્ધિગત થઈને આ રીતે પૂર્ણ દશાને પામી છે.

પ્રાણુશંકરભાઈને કવિશ્રી દયારામનાં કાવ્યોનો પરિચય તેમની ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉંમરે થયો હતો.

જન ગઈ જન ગઈ જન ગઈ રે શ્રી ગિરિવરધરલાલ,
તેરા જીયરાકી બાતમેંતો જન ગઈ— જન.

નેનકી સેનનમેં સખા સરકાય દીયે
હારે તેરી ચાતુરીકી ચલગત પહેચાન ગઈ રે
લાલા ગોપાલમેં તો જન ગઈ,— શ્રી ગિરિવરધર.

દયાકે પ્રીતમ તોરી માધુરીસી મુરત
હારે દેખત મોરી સુધસાન ગઈ રે— શ્રી ગિરિવરધર.

પ્રથમ એ પદ એમને મોઢે થયું. જો કે તે પહેલાં બીજાં કીર્તનો અને એમના પિતાનાં લખેલાં દયારામભાઈનાં પદો એ વાંચતા, પરંતુ દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો ખરો રસ તો એમને એ પદથી જ લાગ્યો હતો. તે પછી એમને દયારામભાઈના શિષ્ય રણુછોડભાઈનો સમાગમ થયો. રણુછોડભાઈ પોતે કથા કરતા, તેમાં દયારામનાં ઉત્તમ ઉત્તમ પદો ગાઈ લોકને રંજન કરતા તેથી તેમને મોઢેથી લજનો સાંભળી એમને દયારામનાં કાવ્યો ઉપર પ્રીતિ ઉપજી અને પછી તેનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. રણુછોડભાઈને એ પોતાના ગુરુ તરિકે માનતા ને વારંવાર તેમની પાસે જઈ તેમની સેવા ચાકરી કરતા તથા તેમની પાસેથી દયારામનાં પદ શીખતા. આ પ્રમાણે શિષ્યપરંપરાએ પ્રાણુશંકરભાઈનો કવિશ્રી દયારામ સાથે સંબંધ જોડાયો છે.

પ્રાણુશંકરભાઈએ પોતાની ૧૭ વર્ષની ઉંમરમાં કથા કહેવાનો આરંભ કર્યો. એમના ગુરુ રણુછોડભાઈ ઓખાહરણની કથા કરતા, તેથી એમણે પણ તેમનું જોઈને તથા શીખી સાંભળી પ્રથમ ઓખાહરણથી જ કથા કહેવા માંડેલી. પ્રેમાનંદના ઓખાહરણમાં પોતાની રસિક વૃત્તિથી સુધારો વધારો કરી પોતાના શિષ્યોને કથા કહેવાને માટે દયારામભાઈએ ઓખાહરણની નવી આવૃત્તિ કરી આપી હતી. તેજ કથા કહેવામાં બધે વપરાતી. પ્રાણુશંકરભાઈ પણ તેનો જ ઉપયોગ કરતા. વડોદરામાં ઘણું ઠંકાણું એમની

કથા થઈ હતી. અમદાવાદમાં પણ એમણે ઓખાહરણની કથા કરી હતી અને ત્યાં રણછોડભાઈની મંડળીએ જ એમની સારી જરદાસ્ત કરેલી.

પ્રાણશંકરભાઈ સુરતમાં એમની ૨૧ વર્ષની ઉંમરે દાજીભાઈ નામે બ્રાહ્મણની ઓળખાણથી ગયા. ત્યાં કાયસ્થ લોકોમાં એમની બેઠકો થઈ ને ત્યાં સારું માન પામ્યા. પછી ભજન ગાનાર તથા કથાકાર તરિકે સુરતમાં એમની ખ્યાતિ થઈ. દુલ્લભભાઈ નામે કાયસ્થે એમને પ્રથમ પોતાને ત્યાં ઘણા વખત સૂધી રાખ્યા હતા, પણ પછી બાલાજીના મંદિરમાં કથા કહેવા માંડી. ત્યાં એમની કથા સાંભળવા ઘણા લોકો ભેગા થતા. એ વખતથી એમની ઘણી પ્રખ્યાતિ થઈ ને ઘણા સારા સારા માણસો સાથે એમને સમાગમ થયો. મુંબઈ હાઈકોર્ટના જડજ નાનાભાઈ હરિદાસ એમને ચાહતા અને તેમણે પોતાને ત્યાં બે ત્રણ વખત એમને બોલાવી ભજનો કહેવડાવેલાં તથા કથા કરાવેલી હતી. તેમ ગાયકવાડ સરકારના વકીલ અભેરામ લાલા દયારામભાઈના શિષ્ય રણછોડભાઈના પરમ મિત્ર હતા. તે પણ એમનાં ભજનોથી પ્રસન્ન થયા હતા, અને દયારામભાઈનું ઋતુવર્ણન તેમણે લખાવીને એમને આપ્યું હતું. કવિશ્રી નર્મદાશંકરભાઈ એ વખતે મુંબઈથી સુરત આવ્યા હતા. તેમણે એક રાત્રે પોતાને ત્યાં બેઠક કરીને પ્રાણશંકરભાઈને બોલાવ્યા હતા. ત્યાં એમણે દયારામભાઈનાં ઘણાં સારાં સારાં પદો ગાયાં, જે ઉપરથી કવિ એમના ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયા અને “દયારામ કાવ્ય. સંગ્રહ”નું પોતાનું અનાવેલું પુસ્તક એમને ભેટ આપ્યું. તે વખતે કવિએ એમને કહ્યું હતું કે, “આ પુસ્તકની ૧૦૦ નકલો મેં લોકોને બક્ષીસ આપી છે, પણ એનું ખરું સાર્યકય તો આજે આ તમને એક નકલ આપવાથી જ થયું.” વાત ખરી જ છે: જે માણસ વસ્તુની જરાબર પિછાન કરી શકે છે તેની પાસે તે વસ્તુ જાય છે ત્યારેજ તેની કિંમત થાય છે. કવિ દયારામનાં કાવ્યોની ખરી કિંમત કવિશ્રી નર્મદાશંકર જાણતા હતા, તેમને તેની તેવીજ કિંમત જાણનાર પ્રાણશંકરભાઈ મળ્યા, એટલે તેમને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. એ વખતથી કવિ નર્મદાશંકરને અને એમને પ્રીતિ થઈ. ઘણી વખત એઓ ભેગા મળતા

અને કાવ્યચર્યા કરતા. કવિને દયારામનાં વિશેષ કાવ્યો એમણે લખી આપેલાં, પરંતુ પછી તે છપાવવાનો યોગ આવ્યો નહિ. તેમ પાછળથી તે કાવ્યો પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં તથા બૃહત્ કાવ્યદોહનમાં છપાયાં છે અને તે ઉપરાંત જે રહેલાં, તે આ ગ્રંથમાં સંગ્રહાયાં છે. આજે લગભગ ૫૦ વરસ થયાં સુરતમાં બાલાજીના મંદિરમાં દર વરસ ચાતુર્માસમાં એમની કથા ચાલે છે ને લોકો તરફથી એમની સારી સંભાવના થાય છે.

અમદાવાદમાં માંડવીની પોળમાં સમચક્રની શેરીમાં એમણે કૃષ્ણ-ચરિત્રની કથા કહી હતી. ત્યાં ઘણા સારા સારા ગૃહસ્થ લોકો સાંભળવા આવતા. તે ઉપરાંત વલસાડ, ભરૂચ, હાંસોટ, નવસારી, ગણદેવી, ભાવનગર વગેરે સ્થળોએ તે તે સ્થળોના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની આગેવાની નીચે એમની કથાઓ થઈ હતી અને ત્યાં એમણે સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી.

સંવત્ ૧૮૩૮ માં એમણે મુંબઈમાં સાત સ્થળે ઓખાહરણ વાંચ્યું હતું, એટલી બધી એમણે ત્યાં લોકપ્રિયતા મેળવી હતી. એમને “ગુજરાતી”ના આદ્યતંત્રી સદ્ગત સાક્ષર ઇચ્છારામ સૂર્યરામનો સમાગમ સુરતમાં સન ૧૮૭૪-૭૫ માં થયો હતો. ઇચ્છારામભાઈને “સતસૈયા”ની દયારામભાઈની સ્વકૃત ટીકા પહેલી એમણે જ આપી હતી.

પ્રાચીન કાવ્યમાળાના સદ્યતંત્રી સદ્ગત નાથાશંકર પૂજારીશંકર શાસ્ત્રી તથા રા. બા. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા સાથે એમને સારો પરિચય હતો. પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં તથા પ્રાચીન કાવ્યમાળા ત્રિમાસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવા દયારામભાઈના કેટલાક ગ્રંથો તથા ઘૂટક પદો એમણે તેમને આપ્યાં હતાં. સારા સારા કવિઓનાં કાવ્યોના અતિ પરિચયથી તથા મહાવરાથી પ્રાણ-શંકરભાઈનામાં કાવ્યશક્તિ પણ આવી છે, તેથી એ પોતે નવાં કાવ્યો રચીને પુરાણ ગ્રંથોની કથા કહી શકે છે. પોતે સંસ્કૃત ઘણું સારું જાણતા નથી, તેથી શાસ્ત્રીઓ પાસેથી પ્રથમ સંસ્કૃત સમજ લે છે અને પછી તેને ગુજરાતી કાવ્યમાં ઉતારે છે. એવી રીતે આખું મહાભારત અદારે પર્વ એમણે ગુજરાતી કવિતામાં બનાવ્યું છે. તે હાલ પ્રાણશંકરભાઈની પોતાની પાસે લેખી તૈયાર પડેલું છે. એ ગ્રંથ ઉપરથી જ હાલ એ પોતે મહા-ભારતની કથા પ્રાકૃતમાં કહે છે.

કવિ દલપતરામ દુર્લભરામ તથા કવિ વિજયાશંકર કેશવરામનો પણ એમને સમાગમ થયો હતો. એમની કાવ્યરુચિ તથા રસજ્ઞતાની તેઓએ પાછાન કરી હતી.

વ્યાસ પ્રાણશંકરભાઈની ઉંમર આજે ૭૨ વર્ષની થઈ છે. એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એ દયારામનાં પદો કલાકના કલાક સૂધી એકી પલાંઠીએ બેસીને એક સરખા રાગથી જૂદી જૂદી જાતનાં ગાઈ શકે છે અને સમજવી શકે છે. એ પોતે સ્વભાવે શાંત, મીલનસાર, અને ઉદાર વૃત્તિના છે. ધર્મ ઉપર એમને ઘણી આસ્થા છે અને હંમેશાં શાસ્ત્રનું પરિશીલન રાખે છે. ભાગવત, મહાભારત, શિવપુરાણ, તાપીપુરાણ, ગર્ગસંહિતા વિગેરે ઘણા ગ્રંથો એમણે વાંચ્યા છે. કવિશ્રી દયારામના ઉપર એમને અનન્ય ભક્તિ છે. ગુજરાતમાં કવિ તરિકે એ પોતે દયારામભાઈને જ શ્રેષ્ઠ માને છે અને દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો મર્મ પોતે બહુ સારી રીતે સમજે છે. કૃષ્ણભક્તિ ઉપર એમને રુચિ છે. એ શ્રીકૃષ્ણને જ દયારામભાઈની પેઠે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને છે. સંસારસુખમાં એમને એક પુત્ર છે. તે એમની સાથે રહી કથા કહે છે.

પ્રાણશંકરભાઈ હાલ સારી તનદુરસ્તી ભોગવે છે, અને એવી તનદુરસ્તીમાં લાંબું આયુષ્ય ભોગવે, એમ આપણે ઇચ્છીશું.

આ સંગ્રહ વિષે એક વિદ્વાનનો અભિપ્રાય

અત્રેના ગુજરાતના રસિક કવિ દયારામભાઈની પરંપરામાં ઉછરેલા અને તેના કાવ્યના પ્રામાણિક સંગ્રહકર્તા અને ગાનાર પંજા (વ્યાસ) પ્રાણુ-શંકર વૈજનાથને હું ધણા વખતથી ઓળખું છું. દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો પ્રામાણિક સંગ્રહ કોઈ પાસે વડોદરામાં છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યાથી તપાસ કરતાં મને આ ગૃહસ્થ જડી આવ્યા. ત્યાર પછી એમની સાથે મને જેમ જેમ પરિચય થતો ગયો, તેમ તેમ મને અધિક અને અધિક આનંદ થયો. દયારામભાઈનાં જે પ્રસિદ્ધ કાવ્યો છપાયાં છે, તેમાં ઘણો સુધારો કરવા જેવું છે એમ મને એમના સહવાસથી માલમ પડ્યું. ઘણા પાઠો જે સમજાય એવા નહોતા, તે આ ગૃહસ્થના સમાગમથી સમજાયા છે; કારણ કે લગભગ દયારામભાઈ આખો આ ગૃહસ્થને કંઠે છે, અને બહુ સારી રીતે તાલબદ્ધ તે ગાય છે. જે સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એમણે માગણી કરી છે તે મેં જોયો છે અને ખરેખર પ્રસિદ્ધ કરવા જેવો છે. સંગ્રહ બહુ અપૂર્વ થવા સંભવ છે, સાથે ઘણો પ્રામાણિક થવા સંભવ છે અને વિવેચન સાથે જે છપાવવામાં આવે તો તો ગુજરાતી સાહિત્યની એક સારી સેવા બજાવ્યાનું રાજ્યને માન મળશે અને અત્યાર સૂધીના સર્વે સંગ્રહોમાં આ અતિ માન્ય શુદ્ધ અને પ્રામાણિક સંગ્રહ થશે, એમ મને આશા છે. આ બધાં કારણોથી આ ગૃહસ્થને ઉત્તેજન મળશે, એવી સંપૂર્ણ આશા રાખું છું.

બાજવાડા-વડોદરા }
તા. ૧૮-૬-૧૪. }

sd. H. V. Shroff
પ્રિન્સીપાલ શ્રી સયાજી હાઈસ્કૂલ વડોદરા.

અનુક્રમણિકા

ગુજરાતી કાવ્યો

પદ.	પૃષ્ઠ.
૧ મંગલચરણ-મહામંગલરૂપ શ્રીગુરુદેવ.	૧
ગ્રંથો	
૧ અન્નમેલ આખ્યાન.	૨
૨ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્યમંજરી	૩૯
૩ શ્રીકૃષ્ણનામચિંતામણિ.	૪૬
૪ ચિંતાચૂર્ણિકા.	૪૯
૫ શ્રીદશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા	૫૬
૬ કાળજ્ઞાનસારાંશ.	૬૬
૭ અષ્ટોત્તરશતકૃષ્ણનામમાળા	૭૨
૮ શ્રીકૃષ્ણઅષ્ટોત્તરશતનામચિંતામણિ	૭૫

મોટા પદો

૧ શ્રીકૃષ્ણજન્મ.	૭૬
૨ કુંવરબાઈનું મામેરું	૮૧
૩ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનનું ધ્યાન... ..	૮૨
૪ ચાવીશ અવતારનું ધ્યાન... ..	૮૩

શૃંગારના પદો

૧ તમો અહીંયાં સુધી હોરા આવોરે... ..	૮૩
૨ મારે મહોલે આવોરે અલબેલારે... ..	૮૪
૩ મારો નેહ લાગ્યોરે, સખી	૮૫
૪ ચિત્ત માંડે ચોરોરે પ્રજરાજ	૮૬
૫ એવા મુને વહાલા થાયો પ્રજરાજ	૮૭
૬ શ્રીવૃંદાવન સુખકારીરે... ..	૮૮
૭ શોકલડીના ભંભેરો મારો વહાલો	૮૯
૮ હાં હાં ! આ તે શું વહાલા આવડું	૯૦

પદ.	પૃષ્ઠ.
૯ લાડકડી લાડીરે લાલ...	૯૭
૧૦ હાવાં તો નહિ બોલુરે...	૯૦
૧૧ રાધે રૂપાળી રસીલી તારી	૯૧
૧૨ રાધિકા રસિક વરને મલ્યાજી	૯૨
૧૩ આવોરે અલબેલારે વહાલા	૯૨
૧૪ રાજ ! કાંઈ કીધુરે, કાનુડા !	૯૨
૧૫ વાંકારે વાંકા શું હીંડો છો,	૯૩
૧૬ ઉદ્ધવ નંદનો છોરો તે નમેરો...	૯૪
૧૭ કાળજડું મારું કોર્યુરે...	૯૪
૧૮ તેં તો મુને ઘેલી કરીરે ગિરધરીઆ,	૯૪
૧૯ એરા આવોની અલબેલારે વહાલા	૯૫

ભક્તિ પદ સંગ્રહ

૧ સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે...	૯૬
૨ હરિજન ! દુઃખ મા ધરશોરે	૯૭
૩ જો હરિભાવ નથીરે ભાવ નથી...	૯૮
૪ નથી કોઈ સાધનનુંરે કામ	૧૦૦
૫ વારી જતેરે નાગર નટવા	૧૦૨
૬ રટની શ્રીકૃષ્ણનામ સહુ સુખકારીરે	૧૦૪
૭ કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કોઈરે...	૧૦૪
૮ દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે...	૧૦૫
૯ મન મોહનને ના ભૂલ તું	૧૦૫
૧૦ તાટશી જન તેને જાણીએ	૧૦૬
૧૧ શીદ કરે શોચનારે,...	૧૦૭
૧૨ પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણજીવનરે	૧૦૮
૧૩ તારો જો કૃપા કરી હરિ	૧૧૦
૧૪ પરાક્રમ પ્રેમનું પેખોરે,	૧૧૦
૧૫ મોરલી રમ્ય મનોહર વાઈ	૧૧૧
૧૬ શ્રીજી શા માટેરે સાંભળતા છો નહીં...	૧૧૨
૧૭ મન તે મોહનમાં શે ન મોહ્ય	૧૧૩

પૃષ્ઠ.	પૃષ્ઠ.
૧૮ ગોપીનાથ નામ કીરતન નિર્ભયા નંદકારી...	૧૧૩
૧૯ જીવતા જાણવા પ્રેત, એવા જન...	૧૧૪
૨૦ હાંરે ભાઈ ભજન સમે વહી ચાલ્યો	૧૧૫
૨૧ રહે રાજ રાધાનાથ, સહુ તજ...	૧૧૫
૨૨ હરિ હિત કરતાં કદી પાપ તે...	૧૧૬
૨૩ પ્રાણ પ્રયાણ સમે પ્રભુ મારા,	૧૧૬
૨૪ એવી અચલ ભક્તિ તારી આપ...	૧૧૭
૨૫ શ્રીકૃષ્ણ રાધારમણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ	૧૧૭
૨૬ હાવાં ક્યાંથી મળો છો છોગાળારે	૧૧૮
૨૭ હરિ ના ભજ્યા તેં સહેજેરે	૧૧૮
૨૮ મારી શી ગતિ શ્રીહરિ,	૧૧૯
૨૯ એકજ નામ શ્રીકૃષ્ણનું	૧૨૦
૩૦ ભાગવત જાણીને શું કીધું એ ભાઈરે	૧૨૧
૩૧ તે ભગવદ્દીનાં દુર્લભ દર્શન	૧૨૧
૩૨ જેવો તેવો તમ શરાણુ આવ્યો...	૧૨૨

હિંદી કાવ્યો.

૧ શ્રીકૃષ્ણઅકલ્પચરિત્રચંદ્રિકા.	૧૨૩
૨ રસિક રંજન.	૧૩૧
પ્રકરણ.	
૧ અનન્યતા.	૧૩૧
૨ ભગવદાશ્રય.	૧૩૪
૩ દીનતા.	૧૩૮
૪ કૃપા.	૧૪૦
૫ ઈશ્વરતા.	૧૪૩
૬ ભગવદિચ્છા.	૧૪૮

पृष्ठ.					पृष्ठ.
७	विश्रुति-प्रार्थना....	१५७
८	स्तुति.	१७०
९	हरिनामोत्कर्षता.	१७२
१०	चिंताहरण समाधान.	१८३
११	भक्तिप्रेमोत्कर्षता.	१८६
१२	भक्तोत्कर्षता.	१९०
१३	शृंगार रहस्य.	१९५
१४	अभिलाखा.	१९६
१५	उरांनो.	१९७
१६	शिक्षा.	१९८
१७	मायामत खंडन	२१८
	प्रस्तावना.	२२२

शृंगारना पदो.

१	नंदलाल मिलनकों करों उपाय.	२२९
२	मेरे प्यारेके नोंकीलेनेन.	२२९
३	परोमत इश्केके फंदा.	२३०
४	जल कां गई आज.	२३०
५	मान कही तुं मेरी हेरी राधे.	२३१
६	तोंहे परी कहा एती हेरी.	२३१
७	श्री गोपाललाल प्यारे.	२३१
८	माई मेरे लगे भाहनसों नेन.	२३२
९	ओरोंकी में नहि नहि.	२३२
१०	एरी एरी ए बेंदी कां.	२३३

पृष्ठ.					पृष्ठ.
११	देखो देखो वे मेरी.	२३३
१२	कौन गति मेरी धारी	२३४
१३	अजब रसीले तोरे.	२३४
१४	जीया प्रेमफंदके बंध पर्यो	२३५
१५	जो सैयां सांवरे बंसी बजैयां.	२३५
१६	बंसीके बजाने वारे, मेरा.	२३६
१७	मेरा प्रभु गिरिवरधारी.	२३७
१८	भट्ट कासों कहू पीर.	२३७
१९	कोइदीन याद ना कीतीवे.	२३७
२०	गुजरीयां तुं क्यों न बोले.	२३८
२१	लगन अगन बीच डारी.	२३८
२२	मोहे और न भावेरी.	२३८
२३	गफलतमें मुजे छोडके तुम.	२३९
२४	मोहे बांके नेन खंजरसे.	२३९
२५	मोहे कीत ले आइ सघन बनमें.	२४०
२६	जाने दोरे मोहन नंदलाल.	२४०
२७	धाओरे लालनकु ले आओरे.	२४०
२८	गारी मत देरे गुमानी छेला.	२४१
२९	प्यारे गिरिधर वैयां गहो मोरी.	२४१
३०	छेला नेक नेकी बांसुरी बजाय जा.	२४१

भक्ति ज्ञाननां पदो.

१	श्रीराधे राधे गोविंद रट सदा.	२४१
२	आखर जावनारे अमर.	२४२

पृष्ठ.				पृष्ठ.
३	दिलके दरदसैं श्रीजी हम तो.	२४३
४	श्रीकृष्ण हमारा प्यारा, गोपाल.	२४४
५	मन श्रीराधिका गोपाळ गारे.	२४५
६	त्रिभुवनपति तलवार.	२४५
७	ताते टेडे यों फिरे टेडी रखे मूँछ.	२४५
८	मेरे मन शिर नयन नित्य.	२४६
९	श्रीकृष्ण गोविंद गोपाळ गोकुलेश.	२४६
१०	जय श्रीकृष्ण औतारा.	२४७
११	चरण शरण गिरिधरन हमारे.	२४७
१२	जे जे श्रीवल्लभ जे श्रीविठ्ठलेश.	२४८
१३	दीप जरावे घृतके पनैया.	२४८
१४	राम कृष्णा रसना रट मोरी....	२४९
१५	सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं.	२४९
१६	रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे.	२४९
१७	यह मांगो श्रीवल्लभलाल.	२५०

मारवाडी भाषाना पदो

१	मीजाजेण अलबेली हो राधे	२५१
२	मत डारोरे गुलाल	२५१
३	सळके थारां रे मीजाजी	२५१
४	जालम तोरे खुनी तोरे	२५२
५	थारा नेणारो पांनीडो	२५२
६	रंग छे थाने रे केसरीयां	२५३
७	मारा मनडारा मान्यारे	२५३

पंजाबी भाषाना पदो

पृष्ठ.					पृष्ठ.
१	मिल जावे तुंहि श्यामला प्यारा.	२५४
२	द्रगन लगनकी अगन	२५५
३	जग सब जादु कहेता	२५५
४	मेढा प्यारा वे.	२५५
५	मत छोड वे असानु	२५६
६	सांढे दिलदी महेरम	२५६
७	बेदरदी दिलजानी हो,	२५६
८	चंदा ज्युं झलके,	२५७

मराठी भाषाना पदो

१	श्री गांपीजन वल्लभारे.	२५९
२	वृषभानु सुता राधिका	२६०
३	चिरंजीओ सुखी रहो (हिंदी)	२६२

॥ ॐ श्रीहरिः ॥

श्रीदयाराम काव्यसुधा

पद १ तुं-मंगलाचरण

ध्रुपद-राग कल्याण

महामंगलरूप श्रीगुरुदेव श्रीमहाप्रभु

जाके पायपद्मको प्रथम शीर नांइये—महामंगल० १

नाम लेत उदय होत परम आनंदकंद

पाप ताप टरत छब ध्याइये—महामंगल० २

ब्रह्मा शिव विष्णु परब्रह्म सो श्रीगुरुराज

सकळ तीरथ आदि अंगिरज नांइए—महामंगल० ३

दयो कहे आचारज अधिकको दुजो नाहि

गुरुसेवाचिंतामणि इपसित फळ पाइए—महामंगल० ४

मंगळाचरण—(सं. मंगल+आचरण) कल्याणकारक क्रिया. ग्रंथने आरंभे लेખ-
पाठकना कल्याणने भाटे मंगलाचरण करवाने। प्राचीन रिवाज छे. मंगलाचरण त्रण प्रकारनां
होय छे: (१) नमस्कारात्मक, (२) आशीर्वादात्मक, अने (३) वस्तुनिर्देशात्मक. आ मंग-
लाचरण नमस्कारात्मक छे. अेमां दयाराम पोताना छष्ट गुरुने नमस्कार करे छे.

१-श्रीगुरुदेव—दयारामना गुरु श्रीगोस्वामी मહારાજ. श्रीमहाप्रभु—श्रीवह्निभा-
यार्थ मહારાજ. जाके-जेना. पायपद्म—पादपद्म; चरणकमल. नांइये—नमावीये.

२-उदय होत—प्रकट थाय. परम आनंदकंद—महो आनंदना भूणरूप श्रीकृष्ण
परमात्मा. छब-छपी. ध्याइये—ध्यान करीये. जेनुं नाम लेवाथी श्रीकृष्ण भगवान् प्रकट
थाय अने पाप तथा ताप नाश पामे, अेवा गुरुदेवनुं ध्यान धरीये.

३-अंगिरज—(अंगि-पग) चरणकमलनी रज-धूण.

४-आचारज—आचार्य. दूजो-पीले. चिंतामणि—जे भणि पासे होवाथी जे वस्तुनी
धर्या करीये ते वस्तु प्राप्त थाय तेवो भणि. इपसित—(इप्सित) धर्येहुं. गुरुसेवा अे
चिंतामणि छे. अेनाथी जे वस्तुनी धर्या करीये, ते भणी शके अेम छे.

શ્રી અન્નમેલ આખ્યાન

કડવું પહેલું

રાગ રામઝી

શ્રીગુરુપદપંકજ પ્રથમે પ્રણમુંજી, શ્રીવલ્લભ શ્રીવિદુલ અંધિશિર નામુંજી;
શ્રીનંદકુંવરનું ધરું ઉર ધ્યાનજી, જે મહામંગળરૂપનિધાનજી. ૧

ઢાળ

મંગળરૂપ નિધાન હરી, અધ દુઃખના હરનાર;
સ્મરણ કરતા માત્રમાં, કરે સેવકજનની સાર. ૨
એવા શ્રીગુરુગોવિંદ, મુજ હૃદયે પૂરો વાસ;
ગાઉં ગુણ નિત આપના, (એવી) સુમતિ કીજે પ્રકાશ. ૩
મતિ ઘો મહારાજ કહું, અન્નમેલ આખ્યાન;
કારણ તેનું એહ જેમાં, તત્ત્વ નામ માહાત્મ્યનું ગાન. ૪
શ્રીમદ્ ભાગવત પદ્મસ્કંધે, ગાર્હ ગાથા જેહ;
ત્રણ અધ્યાય આઘના, પદ્મંધ ભાખું તેહ. ૫
છેલ્લો અધ્યાય છઠ્ઠીસમો, પંચમ સ્કંધનો જેહ;
તેમાં યાતના વરણી અઠાવીશ નરકની છે તેહ. ૬
સૂત પુરાણિક કહે કથા સુણો, સૌનક આદિ મુનિ જન;
સુણી વચન શુકદેવનાં, ભય પામીયો રાજન. ૭
પાણ્ય જોડી કહે પરીક્ષિત, શુકજી પ્રત્યે વચન;
સ્વામિ સુણી વૃત્તાંત નર્કનું, ભય પામે મુજ મન. ૮

૧ અંધિ-પગ. રૂપનિધાન-રૂપનો ભંડાર. ૨ અધ-પાપ. ૪ નામમાહાત્મ્ય-
ભગવાનના નામનો મહિમા. ૬ યાતના-દુઃખ; પીડા. ૮ પાણ્ય-(સં.-પાણિ) હાથ.

જન્મ દિવસથી આજ લગી મેં, કર્યું ચકવે રાજ;	
પાપનું શું પૂછવું, કર્યા હશે કુશ્વિત કાજ.	૯
કહો કાણુ ઉપાય થકી, પ્રભુ દોષ સર્વે જાય;	
કદાપિ કો કાળ પણ, યમયાતના નવ થાય.	૧૦
સુણી વચન પરીક્ષતના, શુકદેવ બોલ્યા વાણુ;	
પ્રાયશ્ચિત્ત સહુ પાપનાં, કહ્યાં છે મનુ, નૃપ ! જાણુ.	૧૧
જેવા ગુરુલઘુ દોષ તેવા, લખ્યા તેના ઉપાય;	
ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણુ આચરણુ, કર્યાંથી અધ જાય.	૧૨
યોગ યજ્ઞ ને તિરથ તપ વ્રત, કર્મ કષ્ટિ જ્ઞાન;	
દાન વેદાદિક અધ્યયન, ધર્મ નીમ ને ધ્યાન.	૧૩
ઇત્યાદિક સાધન સાધ્યે, ટળે કીધાં પાપ;	
ભૂપ પરીક્ષા માટે મુનિયે, દીધા એહ જખાપ.	૧૪
વૈયાસકી વચન સુણીને, ભાખ્યું ભૂપ વચન;	
એ ઉપાય થકી મુનિ, નવ માન્યું મારું મન.	૧૫
ઉત્તર આપે કર્યો તેમાં, ઉપજે મન સંદેહ;	
પ્રગટ કહો વિસ્તારે સ્વામી, શ્રવણ કીજે તેહ.	૧૬
કયાં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા થકી, થાય કિલ્મિષ ફેાક;	
કઈ બુદ્ધિને વશ થઈ, કલિ મળ કરે છે લોક.	૧૭
વળી પાતક વળી પ્રાયશ્ચિત્ત, તે તણો કયાં પાર;	
કુંજર કેરા સ્નાન સરખો, ઈયો એહ પ્રકાર.	૧૮

૯ ચકવે રાજ્ય-ચક્રવર્તિ રાજ્ય; સર્વોપરિ સામ્રાજ્ય. કુશ્વિત-(સં. કુત્સિત) નડારાં; ખરાબ; જેને જોવાથી-જાણવાથી કંટાળો ઉત્પન્ન થાય એવાં. ૧૧ મનુ-મનુસ્મૃતિકાર ભગવાન મનુ મહારાજ. ૧૨ ગુરુલઘુ-નાના મોટા. ૧૩ કષ્ટિ-(સં. કષ્ટ) દુઃખ. ૧૭ કિલ્મિષ-પાપ. થાય ફેાક-નાશ પામે. મળ-પાપ. એક પ્રતમાં: “વળી બુદ્ધિને વશ થઈ, કલિમાં રહે છે સહુ લોક,” એવો પાઠ છે, પણ તે યોગ્ય નથી. ૧૮ કુંજર-હાથી. સ્નાન-નહાવું તે. હાથી નહાઈને તરત પાછો માથા ઉપર ધૂળ નાંખે છે એટલે હાથીનું સ્નાન નકામું છે. તેમ જ પાપ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં અને વળી પાછાં પાપ કરવાં, એ કુંજરસ્નાન સરખું જ છે.

મૂળ મહીમાં રહે ને જેમ, છેદન કરીએ વૃક્ષ;	
તેમાંથી પુનઃ પ્રગટ થાયે, જુઓ વિટપ પ્રત્યક્ષ.	૧૯
વાસનાજડ જ્યાં લગી, તહાં લગી શાખા કર્મ;	
લિંગદેહને દહે એવો, એમાં નથી કોઈ ધર્મ.	૨૦
અતિ કઠિણ અષ્ટાંગ, તે પણ કરે ધારણ કોણ;	
પવન રોધ પ્રયત્ને તો, થાય પલાયણ પ્રાણ.	૨૧
મખ વિષે માને ન મન, જેમાં પશુની ઘાત;	
દ્રવ્ય પાપે ના બને, અનુકૂળ નહિ એ વાંત.	૨૨
દેશ કાળ ને મંત્રાદિક, અનુકૂળ સર્વ પ્રકાર;	
ઉણો હોય કોઈ ઉપસ્કર તો, નિષ્કૂળ થાય નિર્ધાર.	૨૩
તપતીરથમાં ધન જોઈએ, તન બળ વિના ન હોય;	
ને થાય કદાચિત ભ્રષ્ટ તો, તો કમાયું ધન ખોય.	૨૪
દાન કરતાં તો દામ જોઈએ, જોઈએ પાત્ર સુપાત્ર;	
જાય દાન કુપાત્ર કરમાં, વૃથા થાય કૃતિમાત્ર.	૨૫
ધરમ નેમ વિષે રહ્યો ભય, રહેવું જેમ અસિ ધાર;	
ધ્યાન પણ દૃઢ ચિત્ત વિના, નવ બને એ નિરધાર.	૨૬

૧૯ મહીમાં—પૃથ્વીમાં; પુનઃ—ફરીથી; વિટપ—ઝાડની નવી કુંપળો; નાની શાખાઓ.
 ૨૦ વાસના જડ—વાસનારૂપી મૂળિયું. લિંગદેહ—સૂક્ષ્મદેહ, વાસનારૂપી દેહ. શાખા-
 કર્મ—કર્મરૂપી ડાળિયો. જેમ ઝાડ કાપી નાંખીએ પણ જમીનમાં મૂળ રહી ગયું હોય
 તો ફરી પાછું ઝાડ ફૂટે છે; તેમ વાસનારૂપી મૂળ જ્યાં સૂધી રહ્યું હશે ત્યાં સૂધી
 કર્મરૂપી ડાળાં ફૂટ્યા જ કરવાનાં, કર્મક્ષય થવાનો નહિ. એમાં—કર્મમાર્ગમાં. એક
 પ્રતમાં, “લિંગ દેહીને એમાં છે નહીં, કોઈ તરેહનો ધર્મ” એવો પાઠ છે. ૨૧ અષ્ટાંગ—
 યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા ને સમાધિ એ અષ્ટાંગ યોગ.
 એક પ્રતમાં, “પવન રોધ પ્રયત્ન કરતાં, કરે પલાયણ પ્રાણ” એવો પાઠ છે. ૨૨ મખ—
 યજ્ઞ. ૨૩ પવન રોધે—પ્રાણાયામ કરે; પ્રયત્નથી પ્રાણાયામ કરે ને કરતાં ન આવડે
 તો જીવ જાય. ઉપસ્કર—સાધન; જોઈતી વસ્તુઓ. ૨૪ એક પ્રતમાં “તીર્થમાં જોઈએ
 તન ધન બળ, તે વિના નવ્ય હોય;” “કદિ રહિત તે તીર્થ થાય તો કમાયું ધન ખોય.” એવો
 પાઠ છે. કમાયું ધન ખોય—મળેલું ફળ જતું રહે; કરેલી મહેનત નકામી જાય.
 ૨૬ અસિધાર—તલવારની ધાર.

દેહ અધ્યાસ ટળે મળે, જ્ઞાને ન ગોઠે ચિત્ત;	
પોતે પરમેશ્વરપણું ગ્રહીને, ભજે નહિ ભગવંત.	૨૭
વ્રતાદિકે દેહ દમન કરતાં, ઘટે વપુ ને વીર્ય;	
શાંત પામે શ્રદ્ધા તેથી, જ્ય શૂચિતા ધૈર્ય.	૨૮
વેદ ગાયત્રી કર્મનો, વિપ્રને છે અધિકાર;	
શૂદ્રાદિકને ઘટિત નહિ, તેહનો તે કયમ ઉદ્ધાર?	૨૯
દીન દુર્બળ અદૃઢ કામી, હુધાળુ હોય અત્ય;	
આળસુ અશૂચિ અધમ જડ, કૃપણની શી ગત્ય.	૩૦
કદાપિ મહાકષ્ટથી કાઠ, સફળ સાધન થાય;	
તોયે પણ તે થકી કાંઈ, નવ પુરુષોત્તમ પમાય.	૩૧
પ્રાચીનબર્હિષ નૃપે અગણિત, યજ્ઞ કીધા સત્ય;	
તે થકા ઉત્તરો થયો ભય, નારદે કીધી ગત્ય.	૩૨
દાની નૃગ નૃપ સરીખો તેને, થાવું પજું કકલાસ;	
વળી મખ માટે જનક દક્ષ ને, વસિષ્ઠનો થયો નાશ.	૩૩
કર્મ થકી બંધાયો જીવ તે, કર્મે કેમ મુકાય;	
પંક લેખ્યું અંગ તે કયમ, પંક થકી ધોવાય.	૩૪

૨૭ દેહ અધ્યાસ—દેહ એ જ હું છું એમ જે આત્મા ધણા જન્મના અધ્યાસથી માની બેઠેલો છે તે. અહીં “દેહ અધ્યાસ ટળે મળે”માં ‘મળે’ને ઠેકાણે ‘બળે’ પાઠ હોત તો અર્થ વધારે સુઘટિત થાત. કેમકે ધણા પ્રયત્ને જ દેહાધ્યાસ ટળે છે. જીવબ્રહ્મની એકતા કહેનાર વેદાન્તીઓના ઉપર આ કટાક્ષ છે. ૨૮ વીર્ય—બળ; તેજ. શૂચિતા—પવિત્રતા. ૩૦ દીન—ગરીબ. અત્ય—અતિ; વધારે. અશૂચિ—અપવિત્ર. ૩૧ શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીભગવદ્વાક્ય છે કે,

‘વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા । શક્ય એવં વિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટવાનસિ માં યથા ॥

૩૨ પ્રાચીનબર્હિષ રાજની કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ રાજાએ અનેક યજ્ઞ કરેલા છતાં તેમાં જીવહિંસા ધણી થયેલી હોવાથી તેને સુખ થયું નહિ. ત્યાર પછી નારદમુનિએ ભગવત્સ્મરણનો ઉપાય બતાવી તેને શાંતિ આપી. ૩૩ નૃગ રાજ મહાદાની હતો, પણ એક બ્રાહ્મણને આપેલી ગાયનું ભૂલથી બાળ બ્રાહ્મણને દાન અપાઈ જવાથી કાર્યડાનો—કકલાસનો અવતાર લેતો પજ્યો હતો. દક્ષે યજ્ઞ કર્યાની અને તેનો નાશ થયાની વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૩૪ પંક—કાદવ.

કહ્યાં પૂર્વે કર્મ તેથી, વાસના નવ વામે;
 વાસના વિત્યા વિના વળી, પાપ પ્રગટ જ પામે. ૩૫
 એવું પ્રાયશ્ચિત બતાવો, સહુ દોષ સમૂળા જાય;
 નાશ પામે વાસના, ફરિ પાપ મતિ નવ થાય. ૩૬
 તેના તેજ ઉપાયથી, કલ્યાણ અંતે હોય;
 કાઈ કાળે પણ પડે નહિ, દ્રષ્ટિએ યમચર કાય. ૩૭
 વિના દાને વિના તપસ્યા, વિના યજ્ઞ ને તીર્થ;
 વિના યોગે વિના ધ્યાને, શ્રમ વિના થાય અર્થ. ૩૮
 ઇન્દ્રિયો જીત્યા વિના, વણ કર્યે શાસ્ત્ર અભ્યાસ;
 કાણુ રીતે થાય કહો મુનિ, અભય હરિપદ વાસ ૩૯

વલણુ

અભયપદ આણુઅયાસે, કયમ મળે ભૂપરે;
 તેનો ઉત્તર આપશે, શુકદેવ સમર્થ રૂપરે. ૪૦

કહવું ૨ જી

રાગ રામગ્રી

વળતા બોલ્યા શુકજી વચનજી, પ્રશ્ન ભલું પૂછ્યું રાજનજી;
 પૂર્વે બતાવ્યા અમો સાધનજી, તે તો જોવા તારું મનજી. ૧

ઢાળ-ચાલ લાંબી

મન તારું મેં જોયું રાજ, સાધનમાં નવ લોભ્યું;
 સભય સરવ જાણીને નિર્ભય, પદ પૂછ્યું તે શોભ્યું. ૨
 તેં પૂછી નૃપ સહેજે અભય, કલ્યાણ થવાની રીત;
 તે પણ છે તુજને કહું ભૂપતિ, સાંભળ રાખી પ્રીત. ૩

૩૭ યમચર-યમના દૂત. ૩૮ તપસ્યા-તપશ્ચર્યા; તપ. ૩૯ પદ્મપુરાણમાં
 પણ શૌનકાદિપ્રત્યે નારદનું વચન છે કે,

ब्रह्मन् केन प्रकारेण सर्वपापक्षयो भवेत्। विना दानेन तपसा विना तीर्थैर्विना मखैः ॥

૧ જોવા તારું મન-તારું મન જોવાને માટે એટલે કે તું એનાથી લોભાય છે કે ખરી વસ્તુ
 જાણવાને ઇચ્છે છે, તેની પરીક્ષા કરવા માટે. ૩ કહું ભૂપતિ-હે રાજ ! તેં સહેજમાં
 વિના શ્રમે અભય મળે અને કલ્યાણ થાય એવી રીત પૂછી તે પણ છે અને તે હું તને કહું છું.

મુખ્ય ઉપાય તો એહ જ છે, મન સાથે કરવો વિચાર;
 આ બંધન આ મોક્ષનું કારણ, આ અસાર આ સાર. ૪
 એમ વિમાસે તારતમ્યતા, ભક્તિ રૂડી ભાસે;
 પરમ પદારથ મહાત્મ અપરમિત, નામે અમંગળ નાસે. ૫
 સર્વ અંગ સહ ભક્તિ કરે ભદ્ર, થાય ત્યાં આશ્ચર્ય શાનું;
 ભક્તિ તણું એક અંગ અખિલ સુખ, આપે બળ નહિં નાનું. ૬
 નિર્ભયદા નવ અંગ અનુપમ, શ્રવણાદિક છે જેહ;
 બળ બીજું કીર્તન અંગ તેનું, કંઈએક કહું ધરી સ્નેહ. ૭
 એક વાર શ્રી કૃષ્ણ નામ કોઈ, પ્રાણી વદન આલાપે;
 તો તેને સ્વપ્ને પણ યમચર, કદા ન દર્શન આપે. ૮
 જદા તદા નામ નારાયણ, જે કોઈ કરે ઉચ્ચાર;
 તો પણ સેહેજે સદ્ય શ્રેય પામે, ભય વામે નિરધાર. ૯
 વ્યાસનંદનનાં વચન સુણી એમ, પરીક્ષિત રાજા પૂછે;
 કહો કથન મુને તે વિસ્તારી, એહવું ક્યહું થયું છે. ૧૦

૫ વિમાસે-વિચાર કરવાથી. તારતમ્યતા-(સં. તારતમ્ય) ચઢતા ઉતરતાનો-
 સારા નઠારાનો ભેદ. સારાસારનો વિચાર કરતાં ભક્તિ જ સારી જણાશે. પરમ પદારથ-
 પરમ પદાર્થ, મોક્ષ. અપરમિત-અપરિમિત; માપી ન શકાય એટલું બધું. નામે-
 પ્રભુના નામ માત્રથી. અમંગળ-અકલ્યાણ. ૬ સર્વ અંગ સહ ભક્તિ-બધાં અંગો

સહિત ભક્તિ; નવધા ભક્તિ; તે આ:-
 શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વર્દનં દાસ્યં સર્વમાત્મનિવેદનમ્ ॥
 ભદ્ર-કલ્યાણ. એમાંનું એક જ અંગ “નામ સ્મરણ” અખિલ સુખ આપે છે તો બધાં
 અંગથી ભક્તિ કરવાથી કલ્યાણ થાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે? ૭ નિર્ભયદા-અભયપદ
 આપનાર. શ્રવણાદિક-શ્રવણ વગેરે ભક્તિનાં નવ અંગ. ૮ વદન આલાપે-મોઢેથી
 બોલે. યમચર-જમના દૂત. આવું જ શાસ્ત્રવચન પણ છે કે,

સકૃદુચ્ચરિતં યેન હરિરિત્યક્ષરદ્વયમ્ । બદ્ધપરિકરસ્તેષાં મોક્ષાય ગમનં પ્રતિ ॥

૯ જદા તદા-(સં. યદ્વા તદ્વા) ગમે તે કંઈ; ખરું બોલું, કાલે તેવું. સદ્ય-તરત જ.
 શ્રેય-કલ્યાણ. ૧૦ વ્યાસનંદન-વ્યાસ ભગવાનના પુત્ર શુકદેવજી. ક્યહું-કોઈ
 પણ કોણે.

વળતા શ્રી શુકદેવ વદે, સુણુ પરીક્ષિત પુણ્ય પવિત્ર; પૂર્વ તણી ઇતિહાસ કથા છે, તે તુજને કહું ચરિત્ર.	૧૧
વિંધ્યાચલની તળેટી વિષે, મુનિ અગસ્ત્ય કેરો વાસ; તે નિત્ય શાલિગ્રામ સેવતા, કથા કહે એ પ્રકાશ.	૧૨
શ્રવણુ કરે તે ગાથા આવી, સમીપ જેસે જોહ; હું પણ એક સમે હતો ત્યાં, શ્રવણુ કરી કહું તેહ.	૧૩
કાનકુબ્જ અભિધાન દેશમાં, રહેતો બ્રાહ્મણુ એક; કુકર્મથી પશું નામ અજ્ઞમિલ, આઘે અતિશે વિવેક.	૧૪
જ્ઞાની હતો ગુણવાન ઘણો, નિજ ધર્મ વિષે સાવધાન; સુશીળ દક્ષ દયાળુ તપસ્વી, પવિત્ર વિદ્યાવાન.	૧૫
ધ્યાની નેમી ધીરજવાન, સંતોષી ને ઘણો શાંત; ક્ષમાવંત મૃદુ હ્રદે મધુર ભાષણુ કરતો અબ્રાંત.	૧૬
મહા મહદ્ કુળકેરી કન્યા, સુશીળ રૂપનિધાન; પાણિગ્રહણુ કર્યું હતું તેનું, ધરમાં હતું ધન ધાન્ય.	૧૭
માતપિતાનું વચન પાળતો, કરતો ગુરુની સેવા; પૂજ્ય અભ્યાગત ગો દ્વિજ, અર્યન કરતો સરવે દેવા.	૧૮
પિતા વચનથી સમીધ લેવા, દ્વિજ જાતો હતો તે વનમાં; અંતઃકર્ણુ અમળ હતું એનું, વિકાર કંઈ ન હોતો મનમાં.	૧૯
એવો સાધુ શુદ્ધ હતો તેને, દુષ્ટ સંગે દુઃખ થાય; દયો કહે તે માટે ડરજો, કમાયું ધન એજો જાય.	૨૦
ભવિષ્ય વાત તદ્દપિ ક્યમ ભૂલે, થાવું લખ્યું એને બ્રષ્ટ; માર્ગ જાતાં એક શૂદ્રો શૂદ્ર, કીડા કરતાં પડ્યાં દષ્ટ.	૨૧

૧૩ ગાથા-કથા; વાત. ૧૪ કાનકુબ્જ-(સં. કાન્યકુબ્જ) હાલનું કનોજ શહેર. અભિધાન-નામ. આઘે-પહેલાં. પહેલાં બહુ વિવેકી હતો. ૧૫ દક્ષ-ડાહ્યો; ચતુર. ૧૬ નેમી-નિયમી; નિયમ પાળનારો. મૃદુ-કોમળ. અબ્રાંત-બ્રાન્તિરહિત; સંદેહ વગર. ૧૭ મહા મહદ્-ઘણું મોટું. પાણિગ્રહણુ કર્યું-પરણ્યો. ૧૮ સમીધ-લાકડાં; યજ્ઞકુંડમાં હોમવાનાં કાષ્ટ. અમળ-ચોખ્ખું; પવિત્ર. ૨૧ શૂદ્રો-શૂદ્ર-નીચ જાતિનાં સ્ત્રીપુરુષ.

વસ્ત્રગ્રંથી કટિમુક્ત થયેલી, નાથને બાથ ભરેલી;
કામિની કંઠે ધર્યો ભુજ પુરુષે, ચંદન લેપ કરેલી. ૨૨
મઘપાને મહામત્ત થયેલાં, બીજે કામ અંધકાર;
ત્રિભુંતિમિર, શિર જાત નહિ, પછી ત્યાં શો વિવેક વિચાર. ૨૩
એહેવી વિકલ પતિ સહિત પુંશ્વલી, પ્રત્યક્ષ દષ્ટે દીઠી;
ત્યાર થકી એ અબ્જમિલને ઉર, વિષયવાસના પેઠી. ૨૪
સમિધ પુષ્પ કુશ આદે ઉપસ્કર, લાવ્યો પણ મહા કષ્ટે;
ત્યારથી વિકલ થયું ચિત્ત એનું, દુષ્ટ પજ્યાં પેલાં દષ્ટે. ૨૫
મંદિરમાં સામગ્રી સોંપીને, એકાંતે જઈ બેઠો;
મેહે વિહ્વળ થયો ભ્રષ્ટ થયું મન, પ્રાણ પુંશ્વલીમાં પેઠો. ૨૬
જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિવેક વડે ચિત્ત, રોક્યું બહુ પ્રકારે;
તોપણ મન વશ નવ રહ્યું કાઈ પેરે, થયું લંપટ મહાબળ મારે. ૨૭
મોટા મોટા મુનિવરને ભમાવે, એવો કામ બળવંત;
તે આગળ એનું શું ગણું, કેમ ડગે નહિ કેા ચંત. ૨૮

વલણ

ચિત્ત ચંચળ થયું મળવા, પુંશ્વલી તનુ સંગ રે;
અન્ય કંઈ સૂઝે નહિ, એમ વાપ્યો અંગે અનંગ રે. ૨૯

કડવું ૩ જું

રાગ મેવાડો-ચાલ ચોપાઈ

શુકળ કહે સાંભળ રાય, દુષ્ટ સંગનો જે મહિમાય;
પછી નિપજ જે કંઈ વાત, તે તુજને કહું સુણ સાક્ષાત. ૧
અબ્જમેલ લઈ કંઈ દામ, પછી ગયો તે સ્ત્રીને ધામ;
સ્નેહ કર્યો દ્રવ્ય આપ્યું હાથ, ભ્રષ્ટ થયો પછી તેની સાથ. ૨

૨૨ વસ્ત્રગ્રંથી-પહેરેલા લૂગડાની ગાંઠ. કટિમુક્ત-કેડેથી છૂટી ગયેલી. કામની-
(સં. કામિની) સ્ત્રી. ભુજ-હાથ. ૨૩ તિમિર-અંધારું. શિર જાત નહિ-ઉંચી જાતનાં
નહિ. ૨૪ વિકલ-ભાન વગરની. પુંશ્વલી-કામમાં આસક્ત; વ્યભિચારિણી સ્ત્રી.
૨૫ કુશ-દર્ભ; ડાભ. ઉપસ્કાર-પૂજનાં સાધન. ૨૭ મારે-માર-કામદેવ તેને લીધે.
૨૮ ચંત-ચિત્ત. ૨૯ તનુ-શરીર. અનંગ-કામદેવ.

દિવસે દિવસે વાધી પ્રીત, વ્યભિચારીની છે એ રીત;
 કાટિ પ્રકારે ધૂટે નહિ, જનર આસક્તિ વાધી જહિ. ૩
 પ્રતિ દિન ગુણુકા માગે ધન, આપ્યું હતું તે થયો નિરધન;
 ધરનું દ્રવ્ય ખુટ્યું આપતાં, લજ્જા ના ધરી તસ્કર થતાં. ૪
 લાવે ધન ચોરીને જોહ, ગુણુકાને આપે સહુ તેહ;
 પછે રહી નહિ છાની વાત, જાણી સહુ જગ થઈ વિખ્યાત. ૫
 નાત જાતથી અળગો કર્યો, માતાપિતાદિકે કર નવ ધર્યો;
 સ્વજન માત્રને આવ્યું ઝેર, પછી રહ્યો જઈ જીવતિ ઘેર. ૬
 ધન માટે શ્રમ બહુ વિધ કરે, પાપ તણો ભય અણું નવ ધરે;
 જાય દૂત રમવાને ઠામ, સાંથી પણ કંઈ લાવે દામ. ૭
 કરે મજૂરી મેહેનત બહુ, લાજ તજ સાં ઘટતું સહુ;
 લાવે પૈસો કાઈ પ્રકાર, પોષે પોતાનો પરિવાર. ૮
 પુત્ર પ્રગટ નવ કીધા સાંય, ખાંનપાન સહુ તેના માંસ;
 વટલ્યો વિકળ થયો અતિ ધણું, શું કહું દુષ્ટપણું તે તણું. ૯
 જનુની જનક પામ્યાં પરિતાપ, લીધો પરણી સ્ત્રીનો શ્રાપ;
 બ્રષ્ટ કરી બ્રાહ્મણ નિજ દેહ, ચૌરાદિક કૃતિ કીધી એહ. ૧૦
 નીચ નારને હસ્તે જમ્યો, તેહેની સાથે રંગે રમ્યો;
 સદા રહ્યો બાંધી ધર સૂત્ર, તેહેને પેટ પ્રગટ્યો થઈ પુત્ર. ૧૧
 પાપ વરણતાં ના આવે પાર, કેવળ પાતિકનો અવતાર;
 શુકજી કહે સાંભળ રે રાય, પુરાણાન્તર એક ઈહાં કથાય. ૧૨
 અજામેલ દ્વિજનો અવતાર, તેનું ચિન્હ કંઠે ત્રણ તાર;
 કરણી તો કુશ્વિત અતિ ધણું, પણ વિશાળ હુતુ તેનું આંગણું. ૧૩

૩ જનર-વ્યભિચારી. આસક્તિ-પ્રેમ; ચિત્તનું જોડાણ. ૪ તસ્કર-ચોર.

૬ સ્વજન-પોતાનાં સગાંવહાલાં. જીવતી-(સં. યુવતી) સ્ત્રી. ૭ ધૂત-જૂગટું; જુગાર.

૧૦ જનુની-(સં. જનની) માતા. જનક-બાપ. પરિતાપ-દુઃખ. શ્રાપ-શાપ. ચૌરાદિક

કૃતિ-ચોરી કરવા વગેરેનું કામ. ૧૨ પાતિક-પાતક; પાપ. ૧૩ કંઠે ત્રણ તાર-

કોટમાં જનોઈનું ચિહ્ન. કુશ્વિત-(સં. કુત્સિત) ખરાબ; હલકા પ્રકારની.

સ્વચ્છ ચારુ એનો ચોતરો, ત્યાં એક તુલશી ક્યારો ખરો;
 તીરથવાસી સાધુ કોઈ હતા, તે ત્યાં આવ્યા સ્થળ શોધતા. ૧૪
 એટા કરવા સહુ પુરજને, મોકલ્યા અન્નમેલ ભોવને;
 રાત્રિ માત્ર કરવા વિશ્રામ, આવી ઉતર્યાં તેણે હામ. ૧૫
 સુંદર સ્થળ દીઠું હરિજન, તુલસી જોઈને માન્યું મન;
 જોઈ સહુ દીધાં આસન, 'રામકૃષ્ણ' મુખે વહે વચન. ૧૬
 દીઠો સાધુ જનનો વાસ, અન્નમેલ આવ્યો ત્યાં પાસ;
 પૂછ્યું પ્રભુ ક્યાંથી આવીયા, અમ ઉપર કીધી બહુ દયા. ૧૭
 સાધુએ કહ્યું નિશા વિશ્રામ, કરવાને આવ્યા આ હામ;
 વાત કરી એમ ઘડી અધ ઘડી, એટલે સ્ત્રી પણ દષ્ટે પડી. ૧૮
 પજ્યા પુત્ર દષ્ટે નવ સહુ, ભગવદી અચરજ પામ્યા બહુ;
 દીસે છે કોઈ મોટી ખેડ, પતિ પત્ની નથી જાતી જોડ. ૧૯
 અન્નમેલે પણ કહી સહુ વાત, સુણી સાધુ સમજ્યા સાક્ષાત;
 સરવ વિચારે નિજ મનમાંજ, આપણ ક્યાંથી આવ્યા આંજ. ૨૦
 વારુ એમ હરિ ધ્રુવજા હશે, પણ એની ગતિ તે કયમ થશે;
 કંઈ જ્ઞાન કરીએ ઉપદેશ, મલીન ચિત્ત નવ લાગે લેશ. ૨૧
 તો પણ કરવો કોઈ પ્રકાર, જેથી થાય એનો ઉદ્ધાર;
 અન્નમેલને કહે હરિજન, ગર્ભવંતી છે તુજ સ્ત્રીજન. ૨૨
 પુત્ર પ્રગટ થાશે એહને, નારાયણ કહેજે તેહને;
 અન્ય ધરીશ નહીં તેનું નામ, નારાયણથી થાશે કામ. ૨૩
 વાત એટલી સુણીને ત્યાંહાં, અન્નમેળ આવ્યો ધરમાહાં;
 સંતે પણ કંઈ કીધું સેન, ગોવિંદ ગાતાં વીતી રેન. ૨૪

૧૪ ચારુ-સુંદર; શોભિતો. ચોતરો-ચોક; ચોટલો. ૧૫ એટા કરવા-મશ્કરી કરવા. પુરજને-ગામના લોકોએ. ભોવને-(સં. મવન-ઘર) ઘેર. ૧૮ નિશા-રાત્રિ. વિશ્રામ-વિસામો. ૧૯ ભગવદી-(સં. ભગવદીય) ભગવાનના ભક્તજન. જાતિ જોડ-એક જાતના. ૨૪ સેન-(સં. શયન) સૂઈ જવું તે. રેન-(સં. રજની) રાત.

પ્રાતઃકાળે તો વૈષ્ણવ ગયા, અન્નમેલને કરીને દયા;
નિમિષ માત્ર પણ સાધુ સંગ, અફળ જાય નહીં વચન અભંગ. ૨૫
અન્ય પુરાણ તણી એ વાત, સંબંધ* મળવા કહી સાક્ષાત.

વલણ

સંબંધ મળવા કહી કથા, સતસંગનો મહિમાય રે;
સહેજે પણ કરુણા કરે હરિ, ભક્તિ અફળ ના જાય રે. ૨૬

કડવું ૪ થું

રાગ દેશાખ

શુકદેવ કહે સુણો રાય, આગળ નિપની તે કહું કથાય. ૧
સ્ત્રીને ઉદરે હતો જે ગર્ભ, તે તો પ્રગટ થયો સુત અર્ભ. ૨
આવ્યું વચન વૈષ્ણવનું કામ, માટે પાણું નારાયણ નામ. ૩
અન્નમેલને પુત્ર એ પ્યારો, ક્ષણું માત્ર ના મૂકે ન્યારો. ૪
નવ સુતશું નહીં જેવો સ્નેહ, દશમાશું થયો તેહેવો સ્નેહ. ૫
લાડ પાલણ કરે બહુ પ્રીતે, રાખે યત્ને પ્રાણની રીતે. ૬
ખાનપાન સ્નાનાદિક સહુ, કરાવે ખેતે પ્રીતે જ બહુ. ૭
તોતલી તોતલી સુતવાણી, સૂણીને ઘણી મતિ લોભાણી. ૮
પામ્યો માયાના સુખમાં હર્ષ, એમ વીત્યાં અઠ્યાશી વર્ષ. ૯
એમ કરતા આવ્યો અંતકાળ, ક્ષણું પણ ના ભજ્યા ગોપાળ. ૧૦
સુતો મર્ણુ સજ્જન્યે જ્યાંહાં, યમદૂત આવ્યા ત્રણ જ ત્યાંહાં. ૧૧
શ્યામ વર્ણુ વપુ વિકાળ, અન્નમેલે દીઠા તત્કાળ. ૧૨
રક્ત નેત્ર ભયાનક દંત, કેશ ભૂખરા કોધી અત્યંત. ૧૩
ગ્રહા ગુરજ દેવા જીવ ત્રાસ, હસ્ત વિષે ધર્યાં છે પાશ. ૧૪

૨૫ નિમિષમાત્ર-આંખના પલકારા જેટલો વખત. વચન અભંગ-એ વચન ખોટું નથી. * સંબંધ-સંબંધ. ૧ નિપની-નિષ્પત્ત થઈ; બની. ૨ અર્ભ-બાળક. ૧૨ શ્યામ-કાળો. વર્ણુ-રંગ. વપુ-શરીર. વિકાળ-(સં. વિકરાલ) ભયંકર. ૧૩ રક્ત-રાતાં; લાલ. દંત-દાંત. કેશ-માથાના વાળ. ભૂખરા-ઘૂળ જેવા પીળચટા રંગના. ૧૪ ગુરજ-એક જાતનું મારવાનું આણીદાર હથિયાર. પાશ-ગળામાં નાંખવાનો કા...

તેણે બાંધ્યો અનન્યમેલ તાણી, દુષ્ટ જાણી રીસ બહુ આણી.	૧૫
યમદૂતે કરી એવી ગત્ય, અનન્યમેલ પામ્યો ભય અત્ય.	૧૬
છુટી ગયું ત્યાં મળ મૂત્ર, દુઃખ દેખી પોકાર્યો પુત્ર.	૧૭
“ઓ નારાયણ ! ઓરો આવ્ય, મુને આ ભયથી તું મુકાવ્ય.”	૧૮
એમ પુત્રને કરતાં પોકાર, વિષ્ણુદૂત આવ્યા ધાર્ધ ચાર.	૧૯
“હાં હાં” શબ્દ કહેતાં હરિદાસ, છોડી નાંખ્યા અનન્યમેળ પાશ.	૨૦
યમદૂતને ક્યોં તિરસ્કાર, મારી ધક્કા ને કાઢ્યા બાહાર.	૨૧
“કાણુ છો, રે દુષ્ટ ! રહો ક્યાંહે, કહો કેમ આવ્યા છો આંહે.	૨૨
મુખે નામ ‘નારાયણ’ જેને, પાપી કેમ બાંધો છો તેને?”	૨૩
એવું સુણીને બોલ્યા યમદાસ, મૃદુ વચન ધરીને ત્રાસ.	૨૪
અમો કિંકર યમના છદ્ધએ, પતિ પ્રેરે ત્યાં અમો જદ્ધએ.	૨૫
જે કાઈ પાપી જીવ હોય અત્ય, તેને દદ્ધએ અમો દંડ સત્ય.	૨૬
ત્યારે વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વાણી, એનું પાપ શું કહો વખાણી.	૨૭
તેનું સાક્ષી તે કાણુ બતાવો, કયમ અન્યાય કરો છો આવો.	૨૮
આ તો જોતાં કેવળ છે અધર્મ, કરે એમ કહેવો નૃપ ધર્મ.	૨૯
જો છો દૂત ધરમના તમો, આપો ઉત્તર પૂછું અમો.	૩૦
શું છે ધરમનું રૂપ તે ભાષો, છે અધર્મ કીયો કહી દાષો.	૩૧
ધર્મવક્તાનું શું છે સ્વરૂપ, કાહો શિખવ્યું હોય યમભૂપ.	૩૨
બિચારા જીવ દીન અનાથ, તેને કયમ પીડે તમ નાથ.	૩૩
વિના જોયે ન્યાય અન્યાય, દુઃખ દે જીવને યમરાય.	૩૪
વિના વાંક પિતા સુત મારે, કાની આગળ જઈ તે પોકારે.	૩૫
વ્રથા પીડે પ્રજાને રાય, તો પ્રજા કાને શરણે જાય.	૩૬
તેવું માંજું તમારે રાય, સંતાપે પ્રાણી વણુ ન્યાય.	૩૭
એમ કરતા હશે નિત્ય તમો, દીઠું ત્યારે જાણ્યું આજ અમો.	૩૮

૧૬ ગત્ય-ગતિ. અત્ય-અતિ. ૧૮ ઓરો-પાસે. ૨૦ હરિદાસ-વિષ્ણુના

પાર્શ્વ. ૨૪ યમદાસ-જમના દૂતો. ૨૫ કિંકર-ચાકર; સેવક. પતિ-ધણી;
માલિક, યમરાજ. પ્રેરે-મોકલે. ૨૬ નૃપધર્મ-રાજધર્મ, ઉત્તમ ધર્મ. ૩૨ ધર્મ-
વક્તા-ધર્મની વાત કહેનાર.

એવું બોલ્યા ગોવિંદગણુ જ્યારે, યમદૂત વદા પછી ત્યારે. ૩૯
 સ્વામિ સાંભળો વાત અમારી, આપ કાણુ છો કાહેને વિસ્તારી. ૪૦
 ચતુર્ભુજ દીસો રૂડા રંગે, પીત વસન ધર્યાં છે અંગે. ૪૧
 મસ્તક મુગટ કુંડળ શોભે કર્ણુ, સુંદર નખશિખ ઉત્તમ વર્ણુ. ૪૨
 તુલસીમાળા તિલક શોભા સારી, શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારી. ૪૩
 ભાસો છો મહા સમર્થ દક્ષ, કરો છો અન્નમેલની પક્ષ. ૪૪
 તમે પૂછી અમેને જે વાત, તેનો ઉત્તર લ્યો સાક્ષાત. ૪૫
 સ્વામી ધર્મનું રૂપ તો એહ, વેદે ભાખ્યું કરમ કરે તેહ. ૪૬
 નથી નિગમે કહ્યાં જે કર્મ, તે આચરણુ થાય એ અધર્મ. ૪૭
 ધર્મવક્તાનું પૂછ્યું જે રૂપ, તે તો વેદ નારાયણુ સ્વરૂપ. ૪૮
 અન્નમેલનાં પૂછ્યાં જે પાપ, સાંભળો તેનો કહું જવાપ. ૪૯
 હુતો પ્રથમ તો પુણ્ય આચરણી, શુભ ધર્મ શકે કાણુ વરણી. ૫૦
 પછી બગજો શૂદ્ર સ્ત્રીની સંગે, દુષ્ટ આચરણુ કર્યાં બહુ અંગે. ૫૧
 મહા દુષ્ટ બ્રહ્મતા અપાર, નથી પુણ્યનો અંશ લગાર. ૫૨
 તેનું સાક્ષી પૂછ્યું કાણુ જેહ, જણુ બાર પ્રત્યક્ષ છે તેહ. ૫૩
 પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ ને વ્યોમ, દિશાદેવ સુરજ ને સોમ. ૫૪
 ગાય સંધ્યા કાળ નિશદીશ, તે તો જાણે એનાં કિલ્મિષ. ૫૫
 ઈત્યાદિક તો પ્રગટ દષ્ટે દેખે, અમ નાથ જ્ઞાનદષ્ટે પેખે. ૫૬

૩૯ ગોવિંદગણુ-વિષ્ણુના પાર્ષદ. ૪૧ ચતુર્ભુજ-ચાર હાથવાળા. પીતવસન-
 પીળાં વસ્ત્ર. ૪૩ નખશિખ-પગના નખથી માથાની ચોટલી સૂધી. ૪૭ નિગમે-
 વેદમાં. ૫૪ અપ-પાણી. વ્યોમ-આકાશ. દિશાદેવ-દિશાઓના રક્ષક દેવો.
 જેવા કે, પૂર્વ દિશાનો દેવ ઇંદ્ર, પશ્ચિમનો વરુણ, ઉત્તરનો કુમેર, દક્ષિણનો યમ વગેરે.
 લીટી ૫૫-૫૬ ને બદલે એક પ્રતમાં એવો પણ પાઠ છે કે,

“પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ ને વ્યોમ, દિશા દિગ્ગજ સૂર્ય ને સોમ;
 સંધ્યા દિવસ કાળ ને ગાય, એવા દ્વાદશ સાક્ષી કહેવાય.”

વળી બીજી લીટીને બદલે

“ગાયત્રી સંધ્યા કાળ નિશદિશ, તે તો જાણે એહનાં કિલ્મિષ”

એવો પણ એક બીજો પાઠ છે. સોમ-ચંદ્ર. ૫૫ કિલ્મિષ-પાપ.

૫૬ અમ નાથ-અમારા માલીક; યમરાજ.

પાપી પીજાનો શો અપરાધ, મિથ્યા શીદ ધરો શિર બાધ. ૫૭
એણે 'નારાયણ' કહ્યું જોહ, એના પુત્રનું નામ છે તેહ. ૫૮
દેખી અમને એને ભય આવ્યો, 'નારાયણ' કહી પુત્ર બોલાવ્યો. ૫૯
તમે તે સાંભળાને શું આવ્યા, વિના જાણ્યે અમોને દખાવ્યા. ૬૦
નથી ભાવે લીધું હરિ નામ, તમે છોડાવો એને શેં કામ. ૬૧

વલણ

કામ છોજાનું છે કશું, એ છે મહા પાપી બ્રષ્ટ રે;
માટે લેધશું એહને, ને દેધશું બહુ કષ્ટ રે. ૬૨

કડવું ૫ મું

રાગ સિંધુ

શુકજી કહે સુણ ભૂપતિ, “હરિનામ મહીમા અતિ, સહુ ધર્મથકી અધિકા ધણો રે.”
યમચર વાણી સાંભળી, વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વળી, વરણ્યો જશ હરિનામ તણો રે

ઢાળ

હરિનામ મહિમા મહા મોટો, શું જાણો તમે મૂઢ;
મહદ્ મુનિ કવિ કંઈએક જાણે, એવો છે અતિ ગૂઢ. ૧
તમે કહ્યું એણે પુત્રભાવથી, મહ્યું નારાયણ નામ;
તોપણ સધળાં પાપ પરજત્યાં, સધર્યાં સર્વે કામ. ૨
અક્ષર ચાર નારાયણ જ્યમ ત્યમ, પણ મુખ બોલ્યો એહ;
પ્રાયશ્ચિત્ત સકળ કિલમિષનું કીધું નહીં સંદેહ. ૩
હરિનામે અધ એક જનમનાં, ગયે શું અચરજ આણો;
એનાં માહા પાતિક કાટિક અવતાર તણાં ગત જાણો. ૪
પૂરણ નામ નારાયણનું, સહિ પાપ હરે ત્યાં શું કેહેવું;
એક વરણ હરિનામ તણો, સહુ દોષ દહે સઘ લેહેવું. ૫
તારે યમગણ કહે સાધારણ પાપ નામ હરિ બાળે;
પણ એ મહા પાપીના મહા અધ મોટા તે કેમ પ્રજાળે. ૬

ભયવશ થઈને સુતસંકેતે, સહજ 'નારાયણ' ભાખ્યું;
 એટલામાં જ તમે એનું કયમ, બંધન છોડી નાખ્યું. ૭
 ત્યારે હરિજન કહે હે દુર્મતિ, વૃથા શું ડાહ્યાપણુ ડોહોળો;
 વેદશાસ્ત્રમાં પ્રમાણુ સઘળે, નામ માહાત્મ્યને ખોળો. ૮
 અહો દૂત શ્રીકૃષ્ણુ નામ તમે, સાધારણુ રખે જાણો;
 માહાત્મ્ય અપરમિત બળ અકળિત, કહીએ અમે સત્ય પ્રમાણુ. ૯
 તમે કહ્યું એક સહજ નામથી, કેમ ધૂટે મહા પાપી;
 એ શું પાતિક નામ તો નાંખે, અધાર કિલમિશ કાપી. ૧૦
 વિપ્રતણા ધનકરો તરકર, મઘપાની પણ હોય;
 મિત્રદ્રોહી વળી ગુરુપત્નીશું, રમણુ કરતો કોય. ૧૧
 માતપિતા હણનારો ગૌ-બ્રાહ્મણુ-ગુરુ હત્યાકારી;
 શિશુ પશુ સ્ત્રી નૃપ આદિક પણ, જેણે નાંખ્યા હોય મારી. ૧૨
 આતતાયી ઇત્યાદિ દુષ્ટ હોય, જાતિ અધમ ચંડાળ;
 તે પણ ધૂટી સઘ શ્રેય પામે, ગાતાં શ્રીગોપાળ. ૧૩

૭ સુતસંકેતે-છોકરાને બોલાવવાને મિષે. ૮ અકળિત-કળી ન શકાય એવું.
 ૧૦ હરિનામ તો અધાર-મહા ભયંકર પાપને કાપી નાંખે છે, તો અન્નમેળના પાપને
 તે શો હિસાબ હતો? ૧૨ શિશુ-બાળક. ૧૩ આતતાયી-મનુષ્યવધ વગેરે ખરાબ
 કામ કરનાર જેવા કે:—

અગ્નિદોગરદશ્ચૈવ શસ્ત્રપાતી ધનાપહઃ । ક્ષેત્રદારહરશ્ચૈવ ષડેતેત્વાતતાયિનઃ ॥ (ક્ષિરસ્વામી)

(૧) ઘર વગેરેમાં આગ લગાડનાર, (૨) કોઈને ઝેર ખવડાવીને મારી નાંખનાર, (૩) હથિયારવડે કોઈનો ઘાત કરનાર, (૪) કોઈનું ધન હરણુ કરનાર, (૫) કોઈનું ખેતર લઈ લેનાર, અને (૬) કોઈની સ્ત્રીનું હરણુ કરનાર, એટલા આતતાયી કહેવાય છે. વળી શ્રીમદ્ભાગવતના પૃથ્વીસ્કંધમાં કહ્યું છે કે,

સ્તેનઃ સુરાપો મિત્રઘ્નો બ્રહ્મહા ગુરુતલ્પગઃ । સ્ત્રીબાલપિતૃહંતારો નોચપાતકિનોઽપરે ॥

ચોર, દારુ પીનાર, મિત્રને મારી નાંખનાર, બ્રહ્મહત્યા કરનાર, ગુરુસ્ત્રી સાથે સમાગમ કરનાર, સ્ત્રીહત્યારો, બાલહત્યા કરનાર, માખાપને મારી નાંખનાર, એનાથી મહા પાતકી બીજ કોઈ નથી. એ જ પ્રમાણે તૃતીયસ્કંધમાં પણ કહ્યું છે કે,

માતૃહાપિતૃહા ગોઘ્નો બ્રહ્મ આચાર્યઘાતવાન્ ।

પીડાથી વા પતન થાતાં, ભયવશ વા દે કાઈ માર;
 આખડતાં વા હાંસી વિષે, કરતાં પુત્રાદિ પોકાર. ૧૪
 રાગ આલાપ કરતાં વા, ગાથા પદ સ્થંભન ઠામે;
 ત્રય તાપે વા શિથળપણે કે, પરાધીનતા પામે. ૧૫
 સેહેજ આપત્તિ દીઠેથી, અહી ચોર પ્રેતાદિક ત્રાસે;
 અચ્યુત નામ ઉચ્ચાર કરે તો, અધ દુઃખ નાવે પાસે. ૧૬
 જ્ઞાને અથવા અજ્ઞાને પણ, હરિ એહેવું કહેવાય;
 હોય દુષ્ટ ચિત્ત તદપિ અશેષે, કળિમળ પ્રલ્લે થાય. ૧૭
 જાણુ અજાણુપણે પણ જેમ, અડતામાં અગ્નિ બાળે;
 તેમ અનંત અભિધાનવન્હિ, સઘ કુકર્મકાષ્ટ પ્રજાળે. ૧૮
 અમૃત આહાર થયો અજ્ઞાને, તોપણ અમર થઈ જાય;
 એમ જાતિગુણ કૃષ્ણ નામનો, સેહેજે પણ સુખદાય. ૧૯

૧૪ પતન થાતાં—એકદમ જમીન ઉપર પડી જવાય તે વખતે. ભયવશ—ખીક લાગે તે વખતે. દે કાઈ માર—કાઈ માર મારે તે વખતે. આખડતાં—ઠોકર ખાઈ પડી જતાં. હાંસી વિષે—મશ્કરીમાં પણ. કરતાં પુત્રાદિ પોકાર—છોકરા વગેરેને બોલાવતી વખતે. ૧૫ રાગ આલાપ કરતાં—ગાયન ગાતાં. ગાથા—વાર્તા (વાર્તા કહેતી વખતે). પદસ્થંભન ઠામે—પગ વાંકો પડવાથી એકદમ ઉભા રહેવું પડે તે વખતે. ત્રય તાપે—આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ એ ત્રણ તાપ થાય તે વખતે. શિથિલપણે—શરીર નરમ થયું હોય ત્યારે. પરાધીનતા પામે—પારકાને તાબે થયા હોય એ ને તેની ઈચ્છાથી ન છૂટકે બોલવું પડે ત્યારે. ૧૬ બીજી પ્રતમાં “સહેજે આકૃતિથી દીઠેથી ચોરે એહ પ્રેતાદિક ત્રાસે” એવો પાઠ છે. સેહેજ આપત્તિ દીઠેથી—ઓચિંતું કંઈ દુઃખ આવી પડે ત્યારે. અહિ—સાપ. પ્રેતાદિક—ભૂત વગેરે. અચ્યુત—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન. અધ દુઃખ—પાપનું દુઃખ. નાવે—ન આવે. ૧૭ અશેષે—સંપૂર્ણ. કળિમળ—કલિયુગનાં કુકર્મ. યમદૂત પ્રતિ શ્રી ભગવદ્દેવચન છે કે,

સંકેતે પરિહાસે વા સ્તંભં હેલનમેવ વા । વૈકુઠ્ઠનામગ્રહણમશેષાઘહરં વિદુઃ ।

૧૮ અનંત—જેનો પાર ન પામી શકાય એવું. અભિધાનવન્હિ—ભગવાનના નામ-રૂપી અગ્નિ. કુકર્મ કાષ્ટ—નઠારાં કર્મરૂપી લાકડાં. પ્રજાળે—બાળે. પાંડવગીતામાં આવું જ વચન છે કે,

હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ । અનિચ્છયાપિ સંસ્પૃષ્ટો દહત્યેવ હિ પાવકઃ ॥

એક અક્ષર શ્રી કૃષ્ણતણો, જેટલાં મહા પાતિક ધોય;
 જન્મથી મર્ણુ લગી પ્રાણીથી, તેટલું પાપ નાં હોય. ૨૦
 કાટી વર્ષનો અંધકાર, કાઈ મંદિરમાં હોય જ્યમ;
 દીપ એક દીઠે સઘ નારો, નામથકી અધ ત્યમ. ૨૧
 ભીતર બાહ્ય પ્રકાશ ઉભય સ્થળ, કૃષ્ણ કથ્યે મુખ થાય;
 ઉમર દીપ ધરે જ્યમ આંગણ, સદન તિમિર સઘ જાય. ૨૨
 ઉલટુ વા અરધુ પણ જે કાઈ, રામ નામ આલાપે;
 તે પણ થાય સફળ અધ દુખ દહી, નિર્ભય પદ પ્રભુ આપે. ૨૩
 અગ્નિકેરો તણુઓ પણ જ્યમ, કાઠ સકળને બાળે;
 એમ નામ અરધું પણ દીધું, અશેષ અધને ટાળે. ૨૪
 ગુણિકા એક હતી મહા પાપી, દુષ્કૃતિની કરનાર;
 તેણે પોપટ ભણાવતાં, 'રા'કાર કર્યો ઉચ્ચાર. ૨૫
 મકાર મુખથી કહેતાં પહેલી, પામી તે ત્યાં મર્ણુ;
 અર્ધ રામના નામ પ્રતાપે, પ્રાપ્ત થયાં હરિ ચર્ણુ. ૨૬
 અર્ધ નામનું પ્રકટ માહાત્મ્ય એ, સુણો અબળાનું કહીએ;
 વેદશાસ્ત્ર પણ પ્રકટ પોકારે, સત્ય અમો પણ લહીએ. ૨૭
 પશું અવળું જેમ બીજ ક્ષેત્રમાં, તે પણ ઉગે સત્ય;
 રામ નામ પણ ત્યમ ઉલટું, ફળ આપે મહીમા અત્ય. ૨૮

૨૧ નામથકી-શ્રીકૃષ્ણનું નામ લીધાથી. ૨૨ સદન-ધર. ઉમરા ઉપર દીવો.
 મૂકવાથી જેમ ધરની અંદર અને આંગણામાં અજવાળું થાય છે, તેમ મુખમાં શ્રીકૃષ્ણનું
 નામ લીધાથી અંદર-હૃદયમાં અને બાહ્ય-જગતમાં પણ પ્રકાશ થઈ રહે છે. ૨૩ ઉલટું
 અથવા અરધું નામ લેવાથી પણ ફળ થાય છે. તેનાં દૃષ્ટાંત આગળ આપે છે. અર્ધું
 નામ લેવાથી ગુણિકા તરી છે, અને ઉલટું નામ લેવાથી પણ વાદમીકિનો ઉદ્ધાર થયો
 છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે. ૨૫ રાકાર-રામ શબ્દનો પહેલો અક્ષર રા. પોપટ ભણાવતી
 વખત ગુણિકા "રામ" કહેવા જતાં રા અક્ષર બોલતાં જ મરણ પામી અને મ અધૂરો
 રહી ગયો. તે છતાં ભગવાને એટલા અર્ધા નામોચ્ચારથી જ તેને મોક્ષ આપ્યો.
 ૨૮ મહીમાં-પૃથ્વીમાં. અત્ય-અતિ; ઘણું. ખેતરમાં બી અવળું પશું હોય તોપણ
 ઉગે છે. તેમ રામનું નામ ઉલટું લેવામાં આવે, તોપણ તે જગતમાં ઘણું ફળ આપે છે.

વાલ્મિકિ મુનિને સમ ઋષિએ, ઉપદેશ કર્યો કહે રામ;
 તે પણ નવ આવડીયું એવો, હુતો તે અધધામ. ૨૯
 ‘મરા મરા’ મુખ રટણુ કર્યેથી, સર્વ દોષ દુઃખ વામ્યો;
 શત કેટી રામાયણુ રચના, કીધી એ ગતિ પામ્યો. ૩૦
 પ્રાયશ્ચિત્ત પાપ ટળવાનાં, મનુ આદિક સહુ ભાખ્યાં;
 ચાંદ્રાયણુ આદિક વ્રત કળ્પે, સાધન બહુ વિધિ દાખ્યાં. ૩૧
 જે વિધ અધ હરિ નામ હરે, તે વિધ તેથી નવ જાય;
 મૂળ વાસના રહે છે તેથી, પુનઃ પ્રકટ થાય. ૩૨
 હરિ નામ સર્વ પાપ હરે, ને કર્મ વાસના કાપે;
 દુઃખ દહે ને સંપત્તિ દે વળી, હરિપદ નિર્ભય આપે. ૩૩
 સરળ ધણું ને શ્રમ નહીં જેમાં, નહીં સાહિત્યનું કામ;
 સામ્રથ બહુ સહુ સાધન કરતાં, એવું નારાયણુ નામ. ૩૪
 પરમ પવિત્ર પરમ દૈવત, એ આનંદ મંગળ રૂપ;
 પરમ ભદ્ર એ પરમ ભાગ્ય, હરિ નામ દે હરિ સ્વરૂપ. ૩૫
 એ અક્ષરનું કૃષ્ણ નામ પણ, સહુ સાધનનું ભૂપ;
 સર્વ દ્રવ્ય જેમ રત્ન અંશ, જાજાં લઘુ રત્નનું રૂપ. ૩૬
 સર્વ દ્રવ્ય મણિમાં છે જ્યમ, ત્યમ નામ વિષે સાધન;
 કૃષ્ણ નામ ગ્રહે તેને વળતી, ન રહ્યું કરવું અન્ય. ૩૭
 યજ્ઞ તપાદિક કર્મ અન્ય, મંત્રે નવ પૂરણુ થાય;
 સંપૂરણુ હોય તદા જદા, હરિ નામ જે અંતે ગાય. ૩૮

૨૯ અધધામ—પાપનો ભંડાર. ૩૦ “રામ” ને ઉલટું કરીને બોલીએ તો “મરા” થાય તેવો ઉચ્ચાર વાલ્મિકિ ઋષિએ કર્યો હતો. ૩૧ મનુ આદિક—મનુ ભગવાન વગેરેએ. ૩૪ સામ્રથ—સામર્થ્ય; બળ. ૩૫ દે હરિ સ્વરૂપ—હરિરૂપ બનાવે. ૩૬ સહુ સાધનનું ભૂપ—બધા સાધનમાં રાજા બરાબર; સૌથી શ્રેષ્ઠ સાધન. સર્વ.....રૂપ—રત્નની કીંમત સૌથી વધારે હોય છે, તેથી સાં દ્રવ્ય રત્નના અંશ ગણાય. તેથી દ્રવ્ય જાજાં હોય તોપણ તે લઘુ—નાનાં જ કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે શ્રીહરિનામ એ રત્ન બરાબર છે, અને બીજાં સાધનો દ્રવ્યરૂપ હોવાથી તેનાથી ગૌણ છે. ૩૮ યજ્ઞ તપ વગેરે કર્મો મંત્રોચ્ચારથી પૂર્ણ થતાં નથી, પણ જ્યારે છેવટે શ્રીહરિના

કૃષ્ણ નામ છે પોતે પૂરણ, કરે અવરને પૂર્ણ;
કર્મ વિષે ન્યૂનાદિ દોષ તે, કૃષ્ણ નામ કરે ચૂર્ણ. ૩૯
વલણ.

ચૂરણ કરે સહુ દોષને, એવું શ્રીપતિનું નામ રે;
મુક્તિ આપે મનગમી, વળી ધર્મ અર્થ ને કામ રે. ૪૦

કડવું ૬ હું રાગ ભીલડી

શુકળ કહે હરિ નામનો, નૃપ સુણી લે મહિમાય;
વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વળી, હું કહું તેહ કથાય. ૧
ગોવિંદગણ કહે સાંભળો, તમે સહુ યમના દૂત;
નારાયણના નામનો, મહિમા છે અદ્ભુત. ૨
સર્વ ધર્મ સાધનનું ફળ, એ એકમાં ભાખ્યું;
અચ્યુત પદ ઇચ્છા કરે તે, એ જ થકી છે દાખ્યું. ૩
વિષયી મુમુક્ષુ મુક્તને પણ, નામ એ જ છે સાર;
બંધ મુક્ત જન સર્વેને એ, હરિ નામ અધિકાર. ૪
પરમ મહોત્સવ એહ છે, હરિ કીર્તન કરવું;
પરમ લાભ તે જાણવો, પ્રભુ નામ સમરવું. ૫
મહા રમ્ય રચિકર ઉચિત, સત્ય તત્ત્વ તે એહ;
શોકાર્ણવ એ શોષણ કરે, નામ નહીં સંદેહ. ૬
માહા દ્યોર સંસારને, પામી જન ક્રોધ;
તેહને વશ થયો થકો, કૃષ્ણ કેહેતો હોય. ૭

નામનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તે તે કર્મો પૂર્ણ થયેલાં ગણાય છે. દરેક કર્મોને અંતે હરિસ્મરણ કરવાનો રિવાજ છે. શાંતિપાઠ બાણાય છે, એ પણ હરિનામકીર્તન જ છે.

यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।

न्यूनत्वं पूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतम् ॥

૬ રમ્ય-સુંદર. ઉચિત-યોગ્ય. શોકાર્ણવ-શોકરૂપી સમુદ્ર. શોષણ કરે-
શોષી લે; સૂકવી નાંખે.

તે સઘ તેથી મૂકાધને, સહુ ભીતી વામે;
 ભય તે જનને જોધને, ઉલટો ભય પામે. ૮
 વિષયાતુર મન કામના, ઇચ્છે વારે વારે;
 ભ્રમ મતિ કાંઈ સૂઝે નહીં, અજ્ઞાનને અંધારે. ૯
 તરવા ભવાર્ણવ તેહને, નૌકા છે એહ,
 રામ નામ રટણુ કરે, એમાં નહીં સંદેહ. ૧૦
 કામી ક્રોધી લોભીઓ, માયાનો આસક્ત;
 નિંદક વિશ્વાસઘાતકી, વૃથા વાણીનો વક્ત. ૧૧
 અધમ બ્રહ્મ નિર્દય, કૃપણ હત્યારો દુષ્ટ;
 મૂરખ દુર્બળ દરિદ્રી, પર સુખે અતુષ્ટ. ૧૨
 આળસુ કાયર ક્લેશીયો, કપટી દુઃખ ધામ;
 એવાને પણ તારવા, સમ્રથ હરિનું નામ. ૧૩
 એવું નામ શ્રી કૃષ્ણનું, તેને જે નવ ગાય;
 તે જન અધમ ને અભાગીયા, ચંડાળ તે કહેવાય. ૧૪
 તે ચંડાળ મટે સર્વથા, જેને મુખે રામ નામ;
 તપ યજ્ઞ તીરથ તેણે કર્યાં, જે સર્વ ધરમનું ધામ. ૧૫
 વેદ શાસ્ત્ર તેણે ભણ્યાં, યોગ અષ્ટાંગ સાધ્યા;
 જ્ઞાન ધ્યાન કરી ધારણા, ઇશ તેણે આરાધ્યા. ૧૬

૮ હરિનામ લેનારને જોધને ભય ઉલટો ભય પામે, અર્થાત્ તેની પાસે કોઈ જાતનો ભય આવે જ નહિ. ૯ વિષયાતુર-વિષય સુખની લાલસાઓમાં પીડાતો. ૧૦ ભવાર્ણવ-સંસારરૂપી દરિયો. સંસારરૂપી દરિયો તરવાને માટે શ્રીહરિનું નામ, એ જ નૌકા-હોડીરૂપ છે. ૧૧ માયાનો આસક્ત-માયામાં લપટાઈ રહેલો. વૃથા વાણીનો વક્ત-જૂઠું વચન બોલનાર. ૧૨ પરસુખે-પારકાના સુખમાં. અતુષ્ટ-સંતોષ ન માનનારો; અદેખો. ૧૫ બીજી પ્રતમાં એવો પાઠ છે કે “તે ચંડાળ મોટો સર્વથા, જેને મુખ નહિં રામ નામ.” શ્રીમદ્ભાગવત તૃતીયસ્કંધે દેવહૂતિ પ્રત્યે કપિલદેવનું વચન છે કે,

અહો વત શ્વપચતો ગરીયાન્ યજ્ઞિહ્વાગ્રે વર્તતે નામ તુમ્યમ્ ।
 વળી ગીતામાં પણ ભગવદ્વાક્ય છે કે,
 અપિ ચેત્ સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્ ।
 સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ ॥
 ૧૬ યોગ અષ્ટાંગ-આઠ પ્રકારના યોગ; યમનિયમાદિ.

તેણે સુક્રીત જપ વ્રત કર્યો, તે પવિત્ર ને દાની;
તે પંડિત હરિભક્ત, તે નેમી વિદ્યાની. ૧૭

જીવનમુક્ત તેહેને જાણવો, સહુ સાધન ધામ;
સ્નેહ સહિત સદા જે જને, રટયું કૃષ્ણનું નામ. ૧૮

ગ્રહણ સમે કાશી વિષે, કરે કાટી ગૌ દાન;
કાટી માધ માસ પ્રયાગમાં, કરે ગંગા સ્નાન. ૧૯

અયુત સોમ યજ્ઞ પણ કરે, મેરુ સમ હેમ દાન;
તોહે ના આવે સહુ મળી, હરિ નામ સમાન. ૨૦

કન્યા દાન હય ગજ રત્ન, મણિ ભૂમિ આપે;
વસ્ત્ર આભૂષણ દ્રવ્ય દેઈ, દીનનાં દુઃખ કાપે. ૨૧

અન્ન ઉદક સુવાસ દે, ઇચ્છા ફળ દાન;
તો પણ તે આવે નહીં, કૃષ્ણ નામ સમાન. ૨૨

પડે ચઢી ગિરિ શિખરથી, કરે પંચાગ્નિ સેવા;
પૃથવી પરિક્રમા સહુ કરે, મખ હયમેધ જેવા. ૨૩

૧૭ સુક્રીત-સુદૃઢ; સારાં કામ. દાની-દાન આપનાર. નેમી-નિયમી; નિયમ પાળનાર. ૧૮ જીવનમુક્ત-જીવતાં જ મુક્તિ પામેલો; સંસાર ઉપરથી જેની આસક્તિ તદ્દન ઉઠી ગઈ હોય અને જેને પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થયો હોય તે. સહુ સાધનધામ-બધાં સાધનોનું સ્થાન. શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામમાં વચન છે કે,

યોગો જ્ઞાનં તથા સાંખ્યં વિદ્યાઃ શિલ્પાદિ કર્મ ચ ।

વેદઃ શાસ્ત્રાણિ વિજ્ઞાનમેતત્ સર્વં જનાર્દનાત્ ॥

૧૯ માધ માસ-માધ માસમાં તીર્થક્ષેત્રમાં સ્નાન કરવું તે. ૨૦ અયુત-દશ હજાર. હેમ-સોનું. પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે કે,

ગોકોટિદાનં ગ્રહણે તુ કાશી । મકરપ્રયાગેડ્યુતકલ્પવાસી ॥

યજ્ઞાયુતં મેરુસુવર્ણદાનમ્ । ગોવિંદનામાનિ તદસ્તિ તુલ્યમ્ ॥

૨૧ હય-ધોડો. ગજ-હાથી. ૨૨ ઉદક-પાણી. સુવાસ-સુગંધી પદાર્થો. ઇચ્છાફળ-જેની જે ઇચ્છા હોય તે તેને આપવું તે. ૨૩ પંચાગ્નિ-દેવતાની પાંચ ધુણીઓ કરી વચ્ચે બેસી તપ કરવું તે. પરિક્રમા-પરિક્રમણ; પ્રદક્ષિણા કરવી તે. હયમેધ-અશ્વમેધ.

દેહદમન બહુ વિધ કરે, સાધન કોટી ભુક્તિ;
તો પણ નામ અચ્યુત વિના, પામે નહીં મુક્તિ. ૨૪
સાધન છેક જૂઠાં નથી, બળ સમ ફળદાય;
પણ હરિ નામ પ્રતાપ બહુ, માટે સમતા ના થાય. ૨૫
ચંદ્ર તારા દીપ દીપિકા, જે વિધ્યે તમ કાપે;
વીર્ય પોતાના માફકે, તે પ્રકાશ તો આપે. ૨૬
પણ ના ટળે નિશા કોઇથી, તે સુરજ જેમ ટાળે;
તેમ હરિ નામ સાધન સહુ, જુઓ જ્ઞાન અજવાળે. ૨૭
કૃષ્ણ નામ ગુણ છે ઘણા, ભગવદી જન જાણે;
રાત દિવસ ના મુકે કદા, અન્ય મન ના આણે. ૨૮
જેમાં વિચિત્ર વાણી ધણી, પદ લાલિત્ય સારું;
પણ હરિ નામ જેમાં નથી, તે તો સધળું નહારું. ૨૯
કાગ તીરથ તેને કહે, મોટા મુનિવર જ્ઞાની;
સ્પર્શ તેને કરતા નથી, અપવિત્રતા માની. ૩૦

૨૪ નામ અચ્યુત વિના—શ્રીહરિના નામ વગર. આણું જ શ્રીમદ્ભાગવતની
ટીકામાં શ્રીધરસ્વામીએ પણ કહ્યું છે કે,

તપન્તુ તાપૈઃ પ્રતપન્તુ પર્વતૈરટન્તુ તીર્થાનિ પઠન્તુ ચાગમાન્ ।
યજન્તુ યાગૈર્વિવિધૈસ્તુ યોગૈર્હરિં વિના નૈવ મૃત્યું તરન્તિ ॥

૨૫ બળસમ ફળદાય—બંધાં સાધન પોતપોતાના બળ પ્રમાણે ફળ આપે છે.
સમતા—સમાનતા; બીજાં સાધન સાથે સરખામણી. ૨૬ વિધ્યે—વિધિયે; રીતે.
તમ—અંધારું; અજ્ઞાન. વીર્ય પોતાના માફકે—પોતાના બળ પ્રમાણે. ૨૭ નિશા—
રાત્રી. જુઓ જ્ઞાન અજવાળે—જ્ઞાનના અજવાળાવડે જુઓ; અથવા જુઓ કે તે (હરિ-
નામનું સાધન) જ્ઞાનને પણ અજવાળે છે, પ્રકાશ આપે છે. કારણ કે હરિનામ એ જ
સહુ સાધનનું સાધન છે. ૨૮ ભગવદી—ભગવદીય; ભગવાનના જન; વૈષ્ણવ. ૨૯ જે
વાણીમાં વિચિત્ર રચના હોય અને પદલાલિત્ય—શબ્દોની સુંદરતા પણ સારી હોય,
છતાં પણ તેમાં જે હરિનામ ન હોય તો તે બધું નકામું છે. ૩૦ એવી વાણી
તે કાગતીર્થ—અપવિત્ર વસ્તુ જેને મોટા જ્ઞાની મુનિવર સ્પર્શ કરતા નથી.

ગિરા અખાધ્ય અગમ્ય છે, છંદ ગણુ દોષ ભારી;
 પદે પદે કૃષ્ણુ નામ છે, તો કથા તે સારી. ૩૧
 ભગવદી જન તેને ભાવશું, સાંભળે ગ્રહે ગાય;
 જેમાં જશ જુગદીશના, માટે મન લોભાય. ૩૨
 કૃષ્ણુ નામ રસ જે પીએ, તેને અન્ય ના ભાવે;
 જીવનમુક્ત પણ એ જપે, બીજું મન ના લાવે. ૩૩
 શા માટે તે સાંભળો, કારણ કહું તેહેનું;
 સહુ મૂઝી હરિ નામમાં, લોભ્યું મન જેહેનું. ૩૪
 વારે વારે વેદશાસ્ત્રનો, જેણે કીધો વિચાર;
 ઉપનિષદના અર્થનો, જોયો છે પણ સાર. ૩૫
 તત્ત્વ તેમાંથી એ નીકળ્યું, નિશ્ચે શ્રી કૃષ્ણુ નામ;
 એ સરખું એકે નહીં, મન પૂરણુ કામ. ૩૬
 માટે છોડી સહુ ધરમને, હરિ નામે લોભાયા;
 શેષ શંકર નારદાદિકે, સદા હરિ ગુણુ ગાયા. ૩૭
 જે નવ સમજે માહાત્મ્યને, તેણે એમજ લેહેવું;
 સાર માટે મોહોટે ગ્રહ્યું, માટે હરિ હરિ કેહેવું. ૩૮
 વિના શ્રમે સુખ છે ધણું, મન ભાવે માણો;
 સર્વસ્વ ધન હરિ નામ છે, તે સરવે કાઈ જાણો. ૩૯
 પરમ ગુરુ હરિ નામ છે, સ્વામી પણ એ નામ;
 કૃષ્ણુ નામ સત સંગ છે, નામ એજ વિશ્રામ. ૪૦

૩૧ ગિરા-વાણી. અખાધ્ય-ખાંધી ન રાકાય એવી; અંધન વગરની, પ્રખંધ દોષ-
 વાળી. અગમ્ય-ન સમજાય એવી; કૂટ. છંદ-કાવ્યનાં વૃત્ત; શાર્દૂલ, વસંતતિલકાદિ.
 ગણુ-છંદશાસ્ત્રમાં કહેલા અક્ષરસમૂહો; મગણુ યગણુ રગણુ સગણુ તગણુ જગણુ મગણુ
 ને નગણુ એવા આઠ છે. જેમાં છંદ અને ગણુદોષ હોય; સમજાય ના એવી હોય
 અને પ્રખંધ દોષવાળી હોય, છતાં તેમાં જો પદે પદે કૃષ્ણુ નામ હોય તો તે વાણી
 સારી જ છે. ૩૭ ગુણગાને યથાપ્રીતિઃ ઇત્યાદિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે.

૩૮ મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ એ નીતિવાક્ય છે.

નામ વેદ નામ શાસ્ત્ર છે, નામ સર્વ પુરાણ;	
હરિ નામ જીવન જાણવું, નામ વલ્લભ પ્રાણ.	૪૧
કૃષ્ણ નામ સહોદર સહુ, નામ માત ને તાત;	
સાતિ કુટુંબ એ નામ છે, નામ સખા ને ભ્રાત.	૪૨
કૃષ્ણ નામ દ્રવ્ય જાણવું, રામ નામ વિદાય;	
નામ ભૂષણ નામ શિરમણિ, નામે પોષણ કરાય.	૪૩
રામ નામ જ્ઞાન જાણવું, ધ્યાન જપ તપ જોગ;	
તીરથ નેમ વ્રત નામ છે, હરિ નામ સુભોગ.	૪૪
અચ્યુત નામ સ્વધર્મ છે, નામ બુદ્ધિ વિવેક;	
કૃષ્ણ નામ મંત્ર જાણવો, નામ યજ્ઞ અનેક.	૪૫
સુકૃત દાન હરિ નામ છે, નામમાં સહુ ધર્મ;	
સર્વે અર્થ એથી સરે, કાઈજ જાણે મર્મ.	૪૬
એવું સમ્રથ હરિ નામ તે, અનમેળે લીધું;	
પ્રાયશ્ચિત્ત કાટી જન્મનાં, અધનું એણે કીધું.	૪૭
સર્વ એને પૂરણ થયું, નુન્ય નથી અણું માત્ર;	
મન ગમતી મુક્તિ પામવાને, થયો છે એ પાત્ર.	૪૮
લેઈ જઈએ હવડાં અમે, એને વૈકુંઠ ધામ;	
પણ પ્રભુની આજ્ઞા નથી, માટે કરીએ ના કામ.	૪૯

૪૩-૪૬ પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે કે,

નિમિષં નિમિષાર્ધં વા પ્રાણિનાં વિષ્ણુચિંતનમ્ ।

કૃતકોટિસહસ્રાણાં ધ્યાનમેકં વિશિષ્યતે ॥ ૭૩ ॥

મનસા કર્મણા વાચા ચે સ્મરન્તિ જનાર્દનમ્ ।

તત્ર તત્ર કુરુક્ષેત્રં પ્રયાગં નૈમિષં વનમ્ ॥ ૭૪ ॥

આલોજ્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ ।

ઇદમેકં સુનિષ્પન્નં દ્યેયો નારાયણઃ સદા ॥ ૭૫ ॥

શરીરં નવ છિદ્રાણિ વ્યાધિદુઃસ્વકલેવરમ્ ।

ઔષધં જાહ્વીતોયં વૈદ્યો નારાયણો હરિઃ ॥ ૭૬ ॥

૪૮ નુન્ય-ન્યૂન; ઓછાપણું.

માટે તમે જાવો આંહાં થકી, આવ્યા છો તેવા;
સ્વામી પ્રેર્યાં અમે આવશું, ફરી એને લેવા. ૫૦
જો આંહાં ફરિ કદિ આવશે તો, ખાશે તમે માર;
હરિ નામ લે ત્યાં તમતણો, છે નહિ અધિકાર. ૫૧

વલ્લભ

“અધિકાર નહિ ત્યાં તમતણો, સાંભળો સહુ યમભૂત્ય રે;
વૃથા વાયક વદતા નથી, તે માનજો તમે સત્ય રે.” ૫૨

કડવું ૭ મું

રાગ સૌરઠો

શુકળ વળતા બોલીઆ વળી, સાંભળ પરિક્ષત રાયજી;
ત્યાર પછી ક્યમ નિપજ્યું તે, હું કહું તુજને કથાયજી. ૧
વિષ્ણુ ભક્તનાં વચન સુણીને, ધર્મ યુક્ત અદ્ભુતજી;
સંયમની નગરી પ્રત્યે પછી, ગયા સરવ યમ દૂતજી. ૨
શ્રી હરિજન વૈકુંઠ પધાર્યાં, અન્નમેળ રહ્યો ત્યાંહેજી;
સુખ થયું પછી ચેતના આવી, ત્યારે વિચાર્યું મનમાંહેજી. ૩
“આ મહેં શું અવલોક્યું હવડાં, સ્વપ્ન હશે કે સત્યજી;
કે મહેં કાઢની માયા દીઠી, કે ભ્રમ પામી મત્યજી.” ૪
વળી વિચાર કર્યો મન સાથે, ન હોય માયા ના સ્વપ્નજી;
ના ના ભ્રમબુદ્ધિ પણ નથી, થયાં પ્રત્યક્ષ દરશનજી. ૫
ત્રણ જણ કા આવ્યા ભયંકર, બાંધ્યો તેણે મુને તાણીજી,
મહેં ભય પામીને પુત્ર પોકાર્યો, કહી નારાયણ વાણીજી. ૬
તે સુણી ચાર ધાઈ આવ્યા હુતા, કાઈ સ્વજન રૂપ પણ સારાજી;
તેણે દુષ્ટને અળગા કીધા, ને બંધન છોડ્યાં મારાંજી. ૭

૫૨ યમભૂત્ય--યમરાજના સેવકો. ૨ સંયમની--યમરાજની નગરી. ૩ ચેતના--
શુદ્ધિ; જ્ઞાન. ૪ મત્ય--મતિ; બુદ્ધિ. ૭ સ્વજન--પોતાના માણસ; આત્મ-અહીં
વિષ્ણુના પાર્ષદ. દુષ્ટ--પાપી; અહીં યમના દૂત.

શ્રી નારાયણનું નામ વખાણ્યું, તે મેં દીઠું પ્રત્યક્ષજી; ૮
 તે માટે મને ભયથી મૂકાવ્યો, ને કીધી મારી પક્ષજી.
 વચન પરસ્પર તે જ્યમ બોલ્યા, તે હજી સ્મરણે મુજનેજી;
 દુષ્ટે તો માહારું પાપ પ્રકાશ્યું, નામ માહાત્મ્ય કહ્યું સ્વજનેજી. ૯
 એ તો એજ નિશ્ચયે થયું મુજને, પેલા ચાર તો હરિદાસજી;
 ત્રણ કૂર તે યમના કિંકર, જેણે દીધો મુને ત્રાસજી. ૧૦
 તેણે મુને પીઝ્યો તે ન્યાયે, મહેં કીધાં ઘણાં પાપજી;
 પુત્રભાવે પણ કહ્યું નારાયણ, છુટ્યો હું તેજ પ્રતાપજી. ૧૧
 સુતનું નામ નારાયણ એહેવું, હરિભક્તે જે ધરાવ્યુંજી;
 આજ તેનું હું કારણ સમજ્યો, અંતકાળે કામ આવ્યુંજી. ૧૨
 દુષ્ટ હતો હું તે માટે મુને, કીધો ના જ્ઞાન ઉપદેશજી;
 તોહું મને ઉપકાર કર્યો આ, જેણે ટાળ્યા મારા ક્લેશજી. ૧૩
 ધન ધન રે હરિજન સાધુ, મહારું કલ્યાણ તમે કીધુંજી;
 જીક્ષિ કરી મુને હરિ કેહેવરાવ્યું, તેથી કારજ મારું સીધ્યુંજી. ૧૪
 ધન્ય ધન્ય રે હરિ નામનો મહિમા, પુત્ર સંકેતે મહેં ભાખ્યુંજી;
 તોપણ માહા ભયથી મૂકાવ્યો, પાપ બાળી ફળ દાખ્યુંજી. ૧૫
 સેહેજે નારાયણ કલ્યાનો, જે મહીમા છે આવોજી;
 ભાવ સહિત જે ભજન કરુંતો, મળે મુને ઘણો લાહાવોજી. ૧૬
 વૃથા જનમ મેં ખોયો સધળો, પ્રોયો વિષયમાં પ્રાણજી;
 હાવાં પણ હરિ નામ જપું કંઈ, થાય માહારું કલ્યાણજી. ૧૭
 એહેવું નિશ્ચે મનમાં ધાર્યું, પછે થયો આરામજી;
 કંઈએક દિવસ રહ્યો ધરમાં, પછી કર્યું એણે એ કામજી. ૧૮
 પત્ની પુત્ર કહ્યું નહીં કેને, ગયો અચાનક ત્યાંહેજી;
 માયાપુરી હરિદ્વાર વિષે, શ્રી ગંગાજી વેહે જ્યાંહેજી. ૧૯
 સર્વ સંસારથકી ચિત્ત કાઢીને, જેણું શ્રી હરિને ચરણેજી;
 દીન ભાવે મન પ્રીતિપૂર્વક, ગયો શ્રી કૃષ્ણને શરણેજી. ૨૦

ગંગા સ્નાન કરે નિત્ય ભાવે, ભગવત નામ ઉચ્ચારેજી; ૨૧
 સર્વ વાસના શાંત પમાડી, ધ્યાનમાં હરિને ધારેજી.
 એમ કરતાં થોડા દિવસમાં, મૂક્યો અન્નમેલે દેહજી;
 વૈમાન લઈ વિષ્ણુગણુ આવ્યા, આવ્યા હુતા તેના તેહજી. ૨૨
 અન્નમેલને કૃષ્ણપારપદે, એસાજો વિમાનેજી;
 લઈ ગયા વૈકુંઠ વિષે, પ્રભુ પાસે બહુ સન્માનેજી. ૨૩
 અન્નમેલને સારૂપ્ય મુક્તિ, કૃપા કરીને આપીજી;
 સેહેજે નારાયણુ નામ પ્રતાપે, અધ દુઃખ નાખ્યાં કાપીજી. ૨૪
 શુકજી કહે હરિ નામનો મહિમા, એવો છે સાંભળ રાયજી;
 સુત પુરાણીએ શૌનકાદિકને, પણ એ કહ્યો મહિમાયજી. ૨૫
 પરિક્ષતે વળી શુકજીને પૂછ્યું, કાહો મુનિ જન તે વાતજી;
 ધર્મદૂત ગયા યમ પાસે, ત્યાં થયું જેમ સાક્ષાતજી. ૨૬
 નૃપનાં વચન સુણી શુકજી કહે, સાંભળ ભૂપ તું તેહજી;
 ધર્મરાયની પાસે આવ્યા, દૂત વળ્યા ત્યાંથી જેહજી. ૨૭
 દંડ પાશ તેણે ધર્મ પછાડ્યા, સમીપ ધર્મ નરેશજી;
 આજ પછી અમો કયલું નહીં જઈએ, કરવા માંજો ક્લેશજી. ૨૮
 શીદ અમોને મોકલીયા તમો, અન્નમેલને લેવાજી;
 હુકમ તમારો ત્યાં નવ ચાલ્યો, તમો રાજા તે કેવાજી. ૨૯
 અમો જઈ અન્નમેલને બાંધ્યો, સાંભળીએ નૃપ વાતજી;
 ભય પામી એણે પુત્ર પોકાર્યો, જેઈ અમને સાક્ષાતજી. ૩૦
 તે સુત નામ નારાયણ હતું, માટે નારાયણ ભાખ્યુંજી;
 તે સુણી ચાર પુરુષ કાઈ આવ્યા, બંધન છોડી નાખ્યુંજી. ૩૧
 કંઠ ગ્રહી કાઢ્યા બાહાર અમોને, આજરુ લીધી અમારીજી;
 લેશ માત્ર તેણે નવ રાખી, આમન્યા ભૂપ તમારીજી. ૩૨

૨૪ સારૂપ્ય-પ્રભુના જેવું જ રૂપ પ્રાપ્ત થાય અને સંસારથી છૂટી જવાય તે;
 મુક્તિ ચાર પ્રકારની છે: (૧) સાલોક્ય, (૨) સારૂપ્ય, (૩) સાયુજ્ય, અને (૪)
 સામીપ્ય. ૨૬ ધર્મદૂત-યમરાજના દૂતો. ૨૮ ધર્મ-(સં. ધરણી જમીન) પૃથ્વી
 ઉપર. કયલું-કાઈ પણ ઠેકાણે. ૩૨ આમન્યા-મર્યાદા.

તે કહે સેહેજ નારાયણ કહેતાં, ગયાં એનાં સહુ પાપજી;
 ઝાઝી વાત તમને શું કહીએ, કહ્યા કઠોર જવાપજી. ૩૩
 આજ લગી અમો એમ જાણતા, જે તમો સર્વના રાયજી;
 દેખ્યું તમોથી તે મોટા, જેણે અમને કરી શિક્ષાયજી. ૩૪
 એવું હતું ત્યારે શીદ મોકલ્યા, ત્યાં અમને મહારાજજી;
 તમને પણ નીચા પાડ્યા, ને ગઈ અમારી લાજજી. ૩૫

વલણ

લાજ નવ રહી અમારી, અમો હાવાં કયહું જઈશો નહીં;
 કહ્યું દૂતે ધરમને, હવે અમને નવ કહેશો કંઈ. ૩૬

કડવું ૮ મું

રાગ મનગમતો

શુકજી કહે નૃપ સાંભળો, સુણ્યાં દૂત વચન;
 તે પ્રત્યે પછી બોલીયા, ત્યાંહાં ધરમ રાજન. શુકજી. ટેક ૧
 ધરમ કહે સુણો સહુ મળી, સુત માહારા વચન;
 ધીરા થાઓ મૂકા ક્રોધને, કરો પ્રસન્ન વદન. શુકજી. ૨
 પુત્રભાવે નારાયણ કહ્યું, સુણી આવ્યા જે ચાર;
 તે તો હશે દૂત હરિતણા, નિશ્ચયે કીધો વિચાર. શુકજી. ૩
 તેણે વાર્યાં તમને તે તણું, દુખ ધરશે ના ચિત્ત;
 તે તો મુને પણ શિક્ષાં કરે, એવા છે બળવંત. શુકજી. ૪
 તેણે કહ્યું તે વૃથા નહીં, તે કરે ના અન્યાય;
 જાણે વેદ ધર્મ શાસ્ત્રને, તે જે કરે તે ન્યાય. શુકજી. ૫
 હરિનામે અધ સહુ બલ્યાં, ખરું તે વૃથા નહીં વચન;
 નામ માહાત્મ્ય અતિ ગૂઢ છે, શું જાણે અન્ય જન. શુકજી. ૬
 નારાયણ નામ માહાત્મ્યને, જાણીએ અમો ખાર;
 કીયા કીયા તે સાંભળો, કરું નામ ઉચ્ચાર. શુકજી. ૭

બ્રહ્મા^૧, નારદ^૨, શિવજી^૩, તથા સનકાદિક^૪ જેહ;
 કપિલ^૫, વ્યાસ^૬, પ્રહ્લાદજી^૭, જનક^૮, ભીષ્મ^૯ છે તેહ. શુકજી. ૮
 બળિ રાજા^{૧૦}, શુકદેવજી^{૧૧}, ને અમો^{૧૨} એ બાર;
 એટલા જાણીએ માહાત્મ્યને, હરિ નામ ઉચ્ચાર. શુકજી. ૯
 તે તો અમોથી જાણે ધણું, એમાં નહીં સંદેહ;
 સદા શ્રીનાથ સમીપ રહે, વૃથા બોલે નહીં તેહ. શુકજી. ૧૦
 પરમેશ્વર જેના પતિ, સહુના અધિપત્ય;
 કાટી અનંત બ્રહ્માંડના, પ્રભુ અકળિત ગત્ય. શુકજી. ૧૧
 સરવ વિધે સમ્રથ હરિ, જેહેનો મહિમા અપાર;
 રાજધિરાજ તેહ છે, કરે વેદ પોકાર. શુકજી. ૧૨
 શેષ શંકર વિધિ સરિખડા, એની આજ્ઞા આધીન;
 કાણુ માત્ર હું તે આગળે, જે બિચારો દીન. શુકજી. ૧૩
 એવું કહી હરિની સ્તુતિ, કરી ધરમ રાજન;
 પાણી જોડી પ્રણામ કરીને, કહ્યાં દીન વચન. શુકજી. ૧૪
 “શ્રી પ્રભુ દીનદયાળ છે, ક્ષમા કરો અપરાધ;
 અજ્ઞાની દૂત માહરા, તેણે કીધો બાધ. શુકજી. ૧૫
 દૂતના દોષ તે માહરા, તેમાં નહીં સંદેહ;
 તે તો મારી આજ્ઞાએ કરે, માટે ભૂલ્યો હું એહ. શુકજી. ૧૬
 મહિમા તમારો અનંત છે, કાઈ પામે નહીં અંત;
 ઓજ તમારા નામનું, છે અકળિત ભગવંત.” શુકજી. ૧૭
 એમ સ્તુતિ બહુ વિધે કરી, કર્યાં કાટિ પ્રણામ;
 દૂત પ્રતિ પછી બોલીયા, વરણવ્યું હરિ નામ. શુકજી. ૧૮

૮ અમો-ચમરાજ પોતે. ૧૦ તે તો-શ્રીવિષ્ણુના પાર્ષદો જે અન્તમેલને છોડાવવા
 આવ્યા હતા તે. ૧૧ અધિપત્ય-અધિપતિ; માલિક. ગત્ય-ગતિ. ૧૨ સમ્રથ-
 સમર્થ; જોરાવર. રાજધિરાજ-રાજાઓના પણ રાજા; સર્વેશ્વર. ૧૩ તે આગળે-તે
 શ્રીહરિની આગળ. દીન-ગરીબ. ૧૭ ઓજ-(સં. ઓજસ્) વીર્ય; તેજ; બળ. વસ્ય
 નામ મહદ્યશઃ ઇતિ શ્રુતે:

“અરે પુત્ર તમો કહો મુને, પૂછું છું તે સત્ય;	
તે પુરુષની સામા તમો, બોલ્યા તો નથી અત્ય.	શુકજી. ૧૯
દંડવત કરવા તેને ઘટે, તે મોટા હરિજન;	
ભાગ્ય તમારાં માનજો, તેનાં થયાં દરશન.	શુકજી. ૨૦
તમો આજ થકી કાઈ દિવસ, પણ જશો ના ત્યાંહે;	
અનાયાસ પણ ઉચરે, હરિ નામ કો જ્યાંહે.	શુકજી. ૨૧
શ્રી રામ કૃષ્ણ ગોવિંદ કહે, અથવા કહે ગોપાળ;	
ત્યાંહાં તમે રખો ઝાંખતા, નાસજો તત્કાળ.	શુકજી. ૨૨
શ્રી ગોપીજન વલ્લભ કહે, શ્રી ગોવરધન નાથ;	
શ્રી વિઠ્ઠલ વાસુદેવ કહે, તેથી જોડજો હાથ.	શુકજી. ૨૩
પુરુષોત્તમ પરિબ્રહ્મ કહે, વા કહે ગોકુળેન્દ્ર;	
તેને તમે ના બોલાવશો, કહે વૃંદાવનચંદ્ર.	શુકજી. ૨૪
કેશવ માધવ શ્રી હરિ, પ્રભુ નંદ કુમાર;	
ગરુડધ્વજ કરુણાનિધિ, શ્રી જગદીશ મોરાર.	શુકજી. ૨૫
ધત્યાદિક જે ઉચરે, હરિનાં જે નામ;	
સ્વપ્ન વિષે પણ ના જશો, તમો તેને ધામ.”	શુકજી. ૨૬
એવું સુણી દૂત બોલીયા, પ્રભુ સંદેહ છે એક;	
સમજાવી છેદન કરો, તે દષ્ટાંત વિવેક.	શુકજી. ૨૭
એક અચરજ અમને થાયે, પડતી નથી ગમ;	
સંબંધ માત્રે શ્રદ્ધા વિના, નામ તારે તે કયમ.	શુકજી. ૨૮
એમ સુણી ધર્મ બોલીયા, ભાઈ સાંભળો વાત;	
જીઓ પ્રત્યક્ષ પ્રતાપ છે, રામ નામ વિખ્યાત.	શુકજી. ૨૯
જ્ઞાન ભાવનું કારણ નથી, એ તો વસ્તુનું માહાત્મ્ય;	
ભેદ નથી નામ રૂપમાં, નામ એ જ પરમાત્મ.	શુકજી. ૩૦

૨૨-૨૬ કાશી ખંડમાં ગોવિન્દ માધવ મુકુન્દ હરે મુરારે ધત્યાદિ હરિનામ ગણાવેલાં છે.
 ૨૮ સંબંધમાત્રે-માત્ર નામ ઉચ્ચારણથી શ્રીહરિ સાથે સંબંધ થવાથી. ૩૦ ભેદ
 નથી નામરૂપમાં-નામમાં અને તે જેનું નામ છે તેના સ્વરૂપમાં કાંઈ ભેદ નથી;
 બંને એક જ છે.

- સંબંધ માત્રેથી ક્યમ તરે, તમે પૂછ્યું જેહ;
આશ્ચર્ય એમાં છે કશું, જુઓ દષ્ટે તેહ. શુકળ. ૩૧
- પાપાણુ બુડે બોળે સદા, જેહેનો એહ સ્વભાવ;
તે તર્યાં ને તાર્યાં અન્યને, તેને ક્યાં હુતો ભાવ. શુકળ. ૩૨
- જડને તાર્યાં તો ચેતન તરે, તેમાં શી અધિકાર્ધ;
કેશવ નામ બરાબરી, કાર્ધ છે નહીં ભાર્ધ. શુકળ. ૩૩
- શ્યામ થકી પણ નામનો, મહિમા છે અપાર;
શ્યામ રૂપે કાર્ધ કાર્ધ તર્યું, નામથી સંસાર. શુકળ. ૩૪
- શેષ એ નામ સદા જપે, જપે નારદ નામ;
ધ્રુવ પ્રહ્લાદ આદે અનેકનાં, સર્વાં હરિ નામે કામ. શુકળ. ૩૫
- મુક્તામાળા હનુમાનજી, ફેડી જોતાં શ્રી રામ;
પ્રભુ પ્રસાદી અમૂલ્ય પણ, ન દીઠું હરિનું નામ. શુકળ. ૩૬
- સમ વિભાગે ત્રણ લોકમાં, વેહેંચું રામચરિત્ર;
રામ વરણ બે અંતે વધ્યા, તે લીધા શિવજી પવિત્ર. શુકળ. ૩૭
- તેજ બે અક્ષર નામના, રટે નિશદિન આપ;
આનંદરૂપે પોતે થયા, ટાળે જગના તાપ. શુકળ. ૩૮

૩૨ બુડેબોળે-પોતે બુડી જાય અને બીજને પણ બુડાડે. રામાવતારમાં લંકા જવા સમુદ્ર ઉપર પથર તારી પાળ બાંધી હતી, જે અદ્વાપિ રામનો સેતુ કહેવાય છે. એ કથા પ્રસિદ્ધ છે. ૩૪ શ્યામ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન. પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણથી તો કાર્ધ કોઈ તર્યા છે, પણ તેના નામથી તો આખો સંસાર તરે છે. નામનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું છે કે,

નામૈવ તવ ગોવિન્દ નામ તત્ત્વશતાધિકમ્ । દદાત્યુચ્ચારણાન્મુક્તિં વિનાપ્યષ્ટાઙ્ગયોગિતામ્

૩૬ શ્રી રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને મોતીની માળા પ્રસાદી તરિકે બક્ષિસ આપી, પણ હનુમાનજીને તો માયિક વસ્તુઓ બધી નકામી હતી તેથી દરેક મોતી તેમણે વાંદર સ્વભાવે દાંતવતી ફેડી ફેડીને જોયું કે તેમાં 'રામ' નામ છે કે નહિ, અને એમ બધાં મોતી ફેડીને રામનામ વગર અસાર જાણીને ફેંકી દીધાં. ૩૮ 'રામ' નામના બે અક્ષરનો જપ કરવાથીજ શિવજી આનંદરૂપ થઈ જગતના તાપ મટાડે છે.

- કાશીમાં શંકર સહુને, દે મંત્ર તારક જેહ;
મુક્તિ આપે મહા દુષ્ટને, તે હરિ નામ છે એહ. શુકળ. ૩૯
- નામ થકી નામી મળે, નામીથી નહીં નામ;
રૂપ તે નામ આધીન છે, સરે નામથી કામ. શુકળ. ૪૦
- સેહેજ નારાયણ બોલતાં, તર્યો દુષ્ટ સંસાર;
લાવે રટે કૃષ્ણ તે તણા, લાગ્યનો નહીં પાર. શુકળ. ૪૧
- જીએ મૂરખપણું જીવનું, મૂકીને મળ્યું રત્ન;
કોડી મળવાને કારણે, કરે કોડી પ્રયત્ન. શુકળ. ૪૨
- કૃષ્ણ કેહેતાં શ્રમ થાયે નહીં, નવ લાગે દામ;
વાર ના લાગે પલકની, સહુ સુખનું ધામ. શુકળ. ૪૩
- જિહ્વા પોતાને સ્વાધીન છે, સહેજે લેવાય નામ;
અન્યનું કામ પડે નહીં, તોહે ન કરે એ કામ. શુકળ. ૪૪
- નિસરણી વૈકુંઠની, હરિ નામ કેહેવાય;
મળી તેહેને મૂકી વૃથા, કરે અવર ઉપાય. શુકળ. ૪૫
- માથે શત્રુ કરે મારવા, મૃત્યુ જાણે છે સત્ય;
તે સમે અમૃત આવી મળ્યું, પીએ નહીં દુરમત્ય. શુકળ. ૪૬
- નામ સુરજ નામ ચંદ્રમા, નામ અગ્નિ સ્વરૂપ;
કલ્પ વૃક્ષ કૃષ્ણ નામ છે, સહુ વિધે સુખરૂપ. શુકળ. ૪૭

૩૯ શ્રીરામાય નમઃ એ પડક્ષરી (૭ અક્ષરનો) તારક મંત્ર કહેવાય છે, અને તેને માટે શિવજી પોતે જ કહે છે કે:-

અહો ભવન્નામ જપન્કૃતાર્થો વસામિ કાશ્યામનિશં ભવાન્યા ।

મુમૂર્ષમાણસ્ય વિમુક્તયેઽહં દિશામિ મન્ત્રં તવ રામનામ ॥ (કાશીખંડ)

૪૦ નામી-જેનું નામ હોય તે નામવાળો પુરુષ. ૪૧ દુષ્ટ-પાપી (અજ્ઞમેલ).
૪૨ જીવનું મૂર્ખપણું કેટલું છે કે તે રત્ન મળ્યું છે તેને ફેંકી દઇને કોડી મેળવવાને મહા પ્રયત્ન કરે છે. અર્થાત્ શ્રીહરિનું નામ હાથમાં આવ્યું છે, તે કોડી દઇને તેના સ્વરૂપને શોધવા જાય છે. ૪૬ દુરમત્ય-દુર્મતિ; નહારી બુદ્ધિવાળો. કાળરૂપી શત્રુ અને હરિનામરૂપી અમૃત સમજવું.

તરણિરૂપે ટાળે તિમિરને, ઇંદુ રૂપે ત્રિતાપ;
 વહ્નિરૂપે ચતુરવિધિતણા, નામ બાળે છે પાપ. શુકળ. ૪૮
 મન વાંછિત આપે કામના, થઇને સુરતરુ રૂપ;
 જાપક જનને કાટી વિધે, સુખ આપે અનૂપ. શુકળ. ૪૯
 તેજ મહા દુઃખ જાણવું, મોટો તેજ અન્યાય;
 મોટું લાંછન માથે તેહ છે, હાની પણ તે કેહેવાય. શુકળ. ૫૦
 અમંગળ તેજ વિભ્રમપણું, તે સમો દુઃખદાય;
 કૃષ્ણ કીર્તન વિના જે ધડી, પણ ક્ષણું વહી જાય. શુકળ. ૫૧
 તેજ મોટો મહોચ્છવ લહે, તેજ લાભનું ધામ;
 તેજ માહા દાન દેય જે, ક્ષણ જપાયું હરિ નામ. શુકળ. ૫૨
 નારદજી પ્રત્યે શ્રી મુખે, શ્રી હરિ કહ્યું જેહ;
 અર્થ કહું તે વચનનો, સાંભળો સહુ તેહ. શુકળ. ૫૩
 વૈકુંઠે હું વસતો નથી, ના યોગી ઉર માંહ;
 ભક્ત મારા ગુણ ગાય છે, ઉભો રહું છું હું ત્યાંહ. શુકળ. ૫૪
 દંડ મારો તે ઉપર નહીં, જે મુખે હરિ ગાય;
 પાપ કદાપિ તે કરે, તોહે નામે મૂકાય. શુકળ. ૫૫

૪૮ તરણિ-સૂર્ય. ઇંદુ-ચંદ્ર. ત્રિતાપ-આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ; અથવા આધિ-ભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એ ત્રણ પ્રકારના તાપ-દુઃખો. ચતુર્વિધ-ચાર પ્રકારનાં. ચાર પ્રકારનાં પાપ તે કાયિક, વાચિક, માનસિક, અને સાંસર્ગિક.
 ૪૯ કામના-ઇચ્છા. સુરતરુ-કદપવૃક્ષ. જાપક-જપ કરનાર. ૫૦-૫૧ કૃષ્ણકીર્તન વિના જે ધડી, પણ, અને ક્ષણ વહી જાય, તેજ મહા દુઃખ, મોટો અન્યાય, મોટું લાંછન, મહાહાનિ, અમંગળ, વિભ્રમપણું, અને દુઃખદાયક વખત જાણવો. પાંડવગીતામાં પણ વચન છે કે, સ હાનિઃ સ મહચ્છિદ્રમ્ વગેરે. ૫૨ એથી જે ક્ષણે હરિનામ જપાયું તે મહોચ્છવ વગેરે જાણવું. મહોચ્છવ-(સં. મહોત્સવ) મોટો ઉત્સવ. દેય-દાનમાં આપવા લાયક વસ્તુ. ૫૪ વિષ્ણુપુરાણમાં નારદ પ્રત્યે શ્રી ભગવાને એમ જ કહ્યું છે. નાહં વસામિ વૈકુંઠે યોગિનાં હૃદયે ન ચ । મદ્ભક્તા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદા । ૫૫ તે, મારું નામ જપનાર, કદાપિ પાપ કરે નહિ; છતાં કરે તો પણ મારું નામ લેવાથી તે મુક્ત થઈ જાય છે. તોહે-તોપણ.

નામ ભરોસો જાણીને, કરીએ નહીં દોષ;
 ખળને કૃપા ના મન કરે, આવે મનમાં રોષ. શુકજી. ૫૬
 ગૃહ કારજ કરતો થકા, કૃષ્ણ કહેતો હોય;
 તો તેને કર્મ લેપે નહીં, જેમ વારિજ તોય. શુકજી. ૫૭
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ સદા જે રટે, તે કૃષ્ણની દેહ;
 જે વસ્તુ અગ્નિને મળે, થાય અગ્નિ તેહ. શુકજી. ૫૮
 નામ પોતાનું સાંભળી, હરિ આવે છે ધાર્ધ;
 “શું આપું? શું કરું એને?” એવા જાય છે મ્હોવાર્ધ. શુકજી. ૫૯
 શ્રી કૃષ્ણ કીરતન જે કરે, તે સદા છે પાવન;
 પવિત્ર કરે અન્ય પ્રાણીને, જેને દે દરશન. શુકજી. ૬૦

વલણ

દરશન દેઈ પાવન કરે, હરિનામના રટનારે;
 ધર્મ કહે ક્યાં લગી કહું, પ્રભુ નામ માહાત્મ્ય અપારે. શુકજી. ૬૧

કડવું ૯ મું

રાગ માલકોશ

શુકજી કહે સાંભળ રે રાજ, પરિક્ષત પુણ્ય પવિત્રજ;
 ધર્મ નૃપે પણ નામ વખાણ્યું, તે કહું તુજને ચરિત્રજ. ૧
 નિશ્ચે જાણુજે હું પણ કહું છું, સર્વ સાર હરિ નામજ;
 વિનાશ્રમે સુખ સહુ વિધિ આપે, મેળવે સુંદર સ્યામજ. ૨
 અન્ય યુગે તો અન્ય સાધન પણ, ફળતાં એ સાચી વાતજ;
 તે કાઢનું બળ કળિમાં નવ ચાલે, નામ ફળે સાક્ષાતજ. ૩

૫૭ વારિજ-કમળ. તોય-પાણી. જેમ કમળને પાણીમાં રહેવા છતાં પાણી અડતું નથી, તેમ જે માણસ સંસારમાં રહી ધરકામ કરતો થકા કૃષ્ણ નામ લેતો હોય, તેને કર્મનો લેપ લાગતો નથી. ૫૮ કૃષ્ણની દેહ-કૃષ્ણસ્વરૂપ જ. પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે કે,

કૃષ્ણે રતા કૃષ્ણમનુસ્મરન્તિ રાત્રૌ ચ કૃષ્ણં પુનરુત્થિતા ચે ।

તેઽભિન્નદેહા પ્રવિશન્તિ કૃષ્ણં હવિર્યથા મંત્રહુતં હુતાશે ॥

કળિકાળ રૂપી આશુચ પશું, કાઈ ધર્મનો નહીં અધિકારજી;
 અડે નહીં સૂતક કૃષ્ણ નામને, કરીએ સુખે ઉચ્ચારજી. ૪
 સત યુગે જે ફળ ધ્યાનથી થાતું, ત્રેતામાં યજ્ઞથી જેહજી;
 દ્વાપરે જે પૂજન થકી, કળી કૃષ્ણકીરતનથી થાય તેહજી. ૫
 સર્વ ધર્મ સાધન રહિત હોયે, જો કથે કૃષ્ણનું નામજી;
 શ્રી કૃષ્ણની પદવી તે પામે, ધર્મ અર્થ ને કામજી. ૬
 કૃષ્ણતણું કીર્તન જેને મુખ, કળિમાં તે જ કૃતારથજી;
 કહે કૃષ્ણ ને અન્યને કહેવરાવે, તે જ મોટો પરમારથજી. ૭
 હરિ નામ ને હરિ નામ, હરિ નામ મારું જીવનજી;
 અન્ય ગતિ નથી નથી નથી કળિમાં, એ વેદ વ્યાસ વચનજી. ૮
 વેલુ પીલતાં જો તૈલ નીકળે, જળ મથે નવનીત ન હોયજી;
 પણ કેશવ કીર્તન વિના કળીમાં, તરે નહીં ભવ કાંચજી. ૯
 મોટો ભાગ્યશાળી સહુકાથી, જાણો કળીનો જનજી;
 માહા દુર્લભ હરિ સેહેજ નામ, સ્મરણ થકી દે દરશનજી. ૧૦
 ક્યાંહાં લગી કહું હરિ નામનો, મહિમા કહેતાં ન આવે પારજી;
 શેષ સદા બે સહસ્ર રસનાથી, કથે તોએ કહે છે અપારજી. ૧૧

૪ આશુચ-આશૌચ; સૂતક. ૫ શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં જનક વિદેહી
 પ્રતિ નવયોગેશ્વરનું વચન છે કે.

કૃતે ચ ધ્યાયતો વિષ્ણુસ્ત્રેતાયાં યજતો મસૈઃ ।

દ્વાપરે પરિચર્યાયૈઃ કલૌ કેશવકીર્તનાત્ ॥

૬ શ્રીપુરુષોત્તમ સહસ્રનામમાં પણ કહ્યું છે કે,

સર્વસાધનવિનિર્મુક્તઃ સર્વસાધનવર્જિતઃ ।

૮ પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે,

હારેર્નામૈવ નામૈવ નામૈવ મમ જીવનમ્ ।

કલૌ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ગતિરન્યથા ॥

૯ વેલુ-રેતી. નવનીત-માખણ. ભવ-સંસાર. ૧૧ બે સહસ્ર-બે હજાર.
 રસના-જમ. શેષ નારાયણને હજાર મુખ છે, અને દરેક મુખમાં બખ્ખે જમ છે, તેથી
 બે હજાર કહી.

અવનિરજકણુ વર્ષાધારા વળી, તારા મંડળ છે અનંતજી; તેનું પણ કાઈ લેખું કરે, નામ મહિમા પોહોંચે ના ચંતજી. ૧૨
શુકજી કહે પુછ્યો પ્રશ્ન તમે નૃપ, તેહેનો ઉત્તર એહજી; કૃષ્ણ નામ મહિમા છે અપરમિત, નિશ્ચે નહીં સંદેહજી. ૧૩
સત્ય છે સત્ય છે સત્ય કહું છું, હરિનામ મોટું સત્યજી; સાર સરવ સિદ્ધાંત તણો, એમ કહે મુજ મત્યજી. ૧૪
શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ, સ્નેહ સહિત કહે સર્વજી; ત્રણ વસ્તુને તજજો તતક્ષણ, અવિશ્વાસ, દ્રોહ, ગર્વજી. ૧૫
શ્રીહરિ શ્રીગુરુ ભગવદી બ્રાહ્મણ, તેશું રાખજો ભાવજી; નિંદા અરિખ્યા કાઈની ના કરશો, લહેશો પરમ પદ લ્હાવજી. ૧૬
સંવત અષ્ટાદશ ત્રેસઠમાં, માસ ભાદ્રપદ સારજી; શુકલ પક્ષ શુભ તિથિ પૂર્ણિમા, શતભિષા બુધવારજી. ૧૭
પૂરણ કથા તે દિવસે થઈ છે, શ્રી ગુરુ કૃષ્ણ કૃપાયજી; અનન્યમેલનું આખ્યાન કર્યું એ, મહદ પુરુષ આજાયજી. ૧૮
શ્રી હરિ નામ માહાત્મ્ય જેમાં, વર્ણવ્યું શ્રી ભાગવત અનુસારજી; અન્ય પુરાણનાં વચન થકી પણ, પુષ્ટિ કરી નિરધારજી. ૧૯
ચોપાઈ ચતુર અષ્ટોત્તર શતનું, પ્રમાણ કર્યું શુભ સારજી; પરમ પુનિત પ્રતિપદ પરબ્રહ્મ, આખ્યાન કર્યું ઉચ્ચારજી. ૨૦
મહા રુદ્રદેહા શ્રી નર્મદા, ઉત્તર તટની સમીપજી; રેવોરીસંગમ દક્ષણ પ્રાગને, તીર જ્યાં ક્ષેત્ર અધિપજી. ૨૧

૧૨ અવનીરજકણુ-પૃથ્વીનાં રજકણો, પરમાણુઓ. વર્ષાધારા-વર્ષાદની ધારાઓ. ચંત-ચિત્ત. લેખું-ગણતરી. પૃથ્વીના રજકણ, વર્ષાદની ધારાઓ, અને તારા મંડળની કોઈ ગણતરી કરી શકે; પણ હરિનામના મહિમાની ગણતરી થઈ શકે નહિ. ૧૬ અરિખ્યા-છૂંચ્યા; અદેખાઈ. લહેશો-અનુભવશો. ૧૭ શતભિષા-એ નામનું નક્ષત્ર. ૧૮ મહદ-પુરુષઆજાય-કોઈ મહાપુરુષની આજ્ઞાથી આ અનન્યમેલનું આખ્યાન કર્યું છે. ૨૦ આ ગ્રંથનું પ્રમાણ કવિ ચારસો આઠ ચોપાઈ જેટલું આપે છે. પુનિત-પવિત્ર. પ્રતિપદ-દરેક ચરણમાં. ૨૧ રુદ્રદેહા-નર્મદા નદી. (શંકરના દેહમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી માટે અથવા શંકરના દેહરૂપ જ હોવાથી). રેવોરીસંગમ-જ્યાં રેવા એટલે નર્મદા અને ચોર નદીને

ચંડી ગ્રામ છે નામ જ્યાંહાં, શેષશાયી પ્રભુ વાસજી;
 ગુર્જર દેશ વિષે તે પુરીમાં, વસે કવિ કૃષ્ણનો દાસજી. ૨૨
 શ્રીમંત ભટ શુભ વંશ વિષે, સુત પ્રભુરામનો કાહાવેજી;
 વલ્લભી વૈષ્ણવ ભટ દયાશંકર, નામે સરવ ઘોલાવેજી. ૨૩
 જ્ઞાતિ નાગર સાંઠોદરો બ્રાહ્મણ, તેણે શ્રીનાથ કૃપાયજી;
 એ ચરિત્ર મહા પવિત્ર રચ્યું, ભણી કૃષ્ણ નામ મહિમાયજી. ૨૪
 એ કથા સદા જે કહે અવિલોકે, ને શિખે સાંભળે ગાયજી;
 મનવાંછિત ફળ તે જન પામે, પ્રસન્ન થાય જદુરાયજી. ૨૫
 ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ પણ, દુર્લભ છે નહીં તેનેજી;
 આ આખ્યાનનું શ્રવણ કરીને, હરખ આવશે જેનેજી. ૨૬
 સર્વ ધર્મ સહુ સાધનનું ફળ, શ્રમ પાપે તેને થાયજી;
 પરમ પવિત્ર શ્રી કૃષ્ણનું, નામ મહિમા જે ગાયજી. ૨૭
 દાસ દયાને દયા કરી શ્રી પ્રભુ, આપો નામ આસક્તિજી;
 દૃઢ વિશ્વાસ અચળ સાધુની સંગત, પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિજી. ૨૮
 પૂરણ થયું આખ્યાન સર્વ કાર્ષ, શ્રોતા શ્રી હરિ ઘોલોજી;
 કરો સદા શ્રી કૃષ્ણની સેવા, પ્રેમ મમ્મ થઈ ડોલોજી. ૨૯

વલણ

પ્રેમ મમ્મ થઈ ડોલજો, રટજો મુખે કૃષ્ણ નામ રે;
 સત્ય દયાશંકર કહે, સમ્રથ સુંદર શ્યામ રે. ૩૦

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મસ્કંધે લખેલું અન્તમેલ આખ્યાન સંપૂર્ણ

સંગમ થાય છે ત્યાં એ દક્ષિણ પ્રયાગ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ક્ષેત્રઅધિપ-બધા તીર્થ ક્ષેત્રોનો રાજા; મોટામાં મોટું તીર્થક્ષેત્ર. ૨૨ ચંડીગ્રામ-ચાંડોદ ગામ. ૨૫ અવિલોકે-અવલોકન કરે; વાંચે. ૨૮ નામઆસક્તિ-પ્રભુના નામ સ્મરણ ઉપર પ્રેમ.

શ્રી કૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય મંજરી

મંગળાચરણ

દુહો

શ્રી ગુરુ ગીરધરલાલ પદ-પંકજ કરું પ્રણામ;
કૃષ્ણનામ મહિમા કયું, કાંઈએક અતિ અભિરામ.

છંદ રસાવલ

શ્રી કૃષ્ણનામ ચિંતામણિ, ચિંતિત ફલદાયક;
જાપક જનની જનક, અધિક હિત કરવા લાયક. ૧
કૃષ્ણનામ મહાપાપ, ચતુરવિધ તણાં પ્રજળે;
કૃષ્ણનામ ત્રિતાપ, સમૂળાં તુરત જ ટાળે. ૨
કૃષ્ણનામથી ટળે, અમિત વિધિના વપુ વ્યાધિ;
કૃષ્ણનામથી કલેશ, મટે સહુ મનની આધિ. ૩
કૃષ્ણનામથી કાલાદિક, લય કંપી નાશે;
કૃષ્ણનામથી અખિલ, અવિદ્યા સૈન્યા ત્રાસે. ૪
સંચિત ક્રિયમાણ પ્રારબ્ધ, અધ મટે હરિ નામે;
દેવ પિતૃ ઋણ મનુષ્ય ધૂટે, શુભ સ્મૃતિ સ્યામે. ૫

મંગળાચરણ:-પદપંકજ-ચરણકમળ. અભિરામ-સુંદર. આ દુહામાં કવિ પોતાના ગુરુ શ્રી ગિરધરલાલજી મહારાજના ચરણકમળને પ્રણામ કરે છે. ૧ જાપક-જપ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ નામનો જપ કરનાર. ૩ વપુ-શરીર. આધિ-મનના રોગ. ૪ અખિલ-તમામ. અવિદ્યા-માયા; અજ્ઞાન. સૈન્યા-સેના; લશ્કર. ૫ સંચિત ક્રિયમાણ અને પ્રારબ્ધ એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ છે. અનેક પૂર્વ જન્મનાં જે કરેલાં શુભાશુભ કર્મો ભેગાં થયેલાં હોય તે સંચિત; તેમાંથી આ જન્મમાં ભોગવવાને માટે જે નિર્માણ થયેલાં હોય તે પ્રારબ્ધ; અને આ જન્મમાં જે કર્મો કરાય છે તે જે સંચિતમાં વધારો કરનાર છે તે ક્રિયમાણ. એ ત્રણે પ્રકારનાં કર્મોમાં થયેલાં પાપ શ્રીહરિનાં નામ સ્મરણથી મટી જાય છે. ઋણ એટલે દેવાં પણ ત્રણ જાતનાં છે.

કૃષ્ણનામે કૃત્તેશ, આપદા સધળી વામે;	
કૃષ્ણનામથી અશુભ, ઉદાસી પ્રલ્લે પામે.	૬
કૃષ્ણનામ મહા દુષ્ટ સ્વભાવ જનિત દુઃખ મેટે;	
કૃષ્ણનામથી સકલ માંગલિક વસ્તુ ભેટે.	૭
કૃષ્ણનામથી અહંમમ પ્રપંચ પ્રીતિ ભાગે;	
કૃષ્ણનામથી નટવર નંદકુંવર લેહે લાગે.	૮
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણનામ પર ઉપજે પ્રીતિ;	
કૃષ્ણનામથી સદ્ગુણ અવસ્થા જે ગર્ધ વીતી.	૯
કૃષ્ણનામથી અખંડ શ્રીજી સેવા ભાવે;	
કૃષ્ણનામથી પરાભક્તિ પુરુષોત્તમ આવે.	૧૦
કૃષ્ણનામ નિત્ય કૃષ્ણસંગીનો સંગ મેલાવે;	
કૃષ્ણનામ નિત્ય કૃષ્ણકેલીની મધ્ય ભેળાવે.	૧૧
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ રુચે તેવા ગુણ આપે;	
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણધર્મના સમ બુદ્ધિ વ્યાપે.	૧૨
કૃષ્ણનામ મદ કામ ક્રોધ બલ લોભ નસાડે;	
કૃષ્ણનામ મત્સર મોહને નાશ પમાડે.	૧૩
કૃષ્ણનામ સહુ વિષય વાસના વિષ કરી નાખે;	
કૃષ્ણનામ બલ અખિલ વિશ્વ ઈશ્વર સમ જાંખે.	૧૪

એક દેવજ્ઞ તે દેવોનું અર્ચનપૂજન યજ્ઞયાગાદિ કરવાથી મટે છે, બીજું પિતૃજ્ઞ તે શ્રાદ્ધ અને પિતૃતર્પણ વગેરે કરવાથી મટે છે, અને ત્રીજું મનુષ્યજ્ઞ તે પુત્રોત્પત્તિ કરી વંશની વૃદ્ધિ કરવાથી તથા અતિથિસત્કાર અને મનુષ્ય જાતિને મદદ કરી તેમનાં દુઃખ મટાડવાથી મટે છે. પણ ફક્ત પ્રભુ નામનું સ્મરણ કરવાથી એ ત્રણ જ્ઞાણથી મુક્ત થવાય છે. ૭ મેટે-મટે. ભેટે-મળે. ૮ અહંમમ-હું અને મારું એવી સંસારીની ભાવના. પ્રપંચ-સંસાર. ૧૦ પરાભક્તિ-શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અનન્ય ભક્તિ. ૧૧ કૃષ્ણસંગી-શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત. કૃષ્ણકેલી-શ્રીકૃષ્ણની ક્રીડા; રાસલીલા. ૧૨ કૃષ્ણરુચે તેવા-શ્રીકૃષ્ણના ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવા. કૃષ્ણ ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણની ધર્મ. ૧૪ કૃષ્ણનામ બલ-શ્રીકૃષ્ણ નામના બળવડે કરીને. જાંખે-જીતે.

કૃષ્ણનામથી અધમ થાય વૈકુંઠ પદ વાસી;	
કૃષ્ણનામથી મુક્તિ ચાર માયા પણ દાસી.	૧૫
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ વસે નિત્ય હૃદય રંગે;	
કૃષ્ણનામથી રક્ષક કરે સુદર્શન સંગે.	૧૬
કૃષ્ણનામે નવ ગ્રહ નિત્ય ચરણે શીર નામે;	
કૃષ્ણનામથી શત્રુ સર્વે પ્રાણે પામે.	૧૭
કૃષ્ણનામથી અવળું તે પણ સવળું થાયે;	
કૃષ્ણનામથી અખિલ વિશ્વ વલ્લભ થઈ જાયે.	૧૮
કૃષ્ણનામથી બ્રહ્માદિક સુર સહુ પૂજે;	
કૃષ્ણનામથી પ્રેત પિશાચ અસુર ગણ ધુજે.	૧૯
કૃષ્ણનામથી સકલ ધર્મ સહુ સાધનનું ફળ;	
કૃષ્ણનામથી મહા અધર્મ તતક્ષણ હોયે નિર્મળ.	૨૦
કૃષ્ણકીર્તની સકલ તીર્થને પાવન કર્તા;	
કૃષ્ણકીર્તની ગંગાદિ સરિતા અધ હર્તા.	૨૧
કૃષ્ણનામથી વિદ્ય વિપત્તિ કરે પલાયન;	
જન્મ મરણ ભવરોગ હરે હરિનામ રસાયન.	૨૨
કૃષ્ણનામ અહિ વૃશ્ચિક વ્યાધ ચોર ભય ટાળે;	
કૃષ્ણનામ ભ્રમ કુતર્ક સંશય સહુ દુઃખ બાળે.	૨૩
કૃષ્ણનામ દુઃસ્વપ્ન વ્યસન કુસંગ મટાડે;	
કૃષ્ણનામ સુખ સકલ મનોરથ પૂરા પાડે.	૨૪
કૃષ્ણનામથી પુત્રકલત્રાદિક દુઃખ જાયે;	
કૃષ્ણનામથી અચલ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાયે.	૨૫

૨૪ દુઃસ્વપ્ન-નઠારાં સ્વપ્નો આવવાં તે. ૧૫ મુક્તિ ચાર-ચાર પ્રકારની મુક્તિ:-સારૂપ્ય, સાયુજ્ય, સાલોક્ય, અને સામીપ્ય. ૧૬ સુદર્શન-ભગવાનનું આયુધ સુદર્શન ચક્ર. ૧૭ પ્રાણે-પરાજય, હાર. ૧૮ વલ્લભ-વહાણું, પ્રિય. ૨૧ કૃષ્ણ કીર્તની-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું કીર્તન કરનાર, વિષ્ણુનો ભક્ત. ૨૩ અહિ-સાપ. વૃશ્ચિક-વિષી. વ્યાધ-વાધ. કુતર્ક-ખોટાખોટા તર્કો. ૨૫ કલત્ર-સ્રી.

કૃષ્ણનામમાં યોગયજ્ઞ વૈરાગ્ય જ્ઞાન છે;	
જપ તપ તીરથ ધરમ વ્રત ધ્યાન દાન છે.	૨૬
કૃષ્ણનામને ફળે વેદ ચારે ઉચ્ચારે;	
કૃષ્ણનામ એકાતેર શત પૂર્વજ તારે.	૨૭
કૃષ્ણનામ ઇંદ્રિ વણુજીતે કૃષ્ણ પમાડે;	
કૃષ્ણનામ મહાકષ્ટ વિપ્રેથી તત્ક્ષણ કાઢે.	૨૮
કૃષ્ણનામ જપ કરતાં કરે સદનનો ધંધો;	
તે તો નિર્મળ રહે થાય નહિ યમકર બંધો.	૨૯
કૃષ્ણકીર્તને કૃષ્ણ રહે દિભા નિત પાસે;	
ફરતા પૂજી ફરે ભક્ત પદરજની આશે.	૩૦
કૃષ્ણનામથી વલ્લભ કૃષ્ણ કૃષ્ણને વલ્લભ;	
કૃષ્ણનામથી સરવ સુગમ કશું પણ નહિ દુર્લભ.	૩૧
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ રાધિકા અતિશે રાજી;	
કૃષ્ણનામથી જ્યહાં જય ત્યાં જીતે બાજી.	૩૨
કૃષ્ણનામથી સર્વ નમે જગમાં જશ આપે;	
કૃષ્ણનામથી શ્રાપ ન લાગે જો કાઈ શ્રાપે.	૩૩
કૃષ્ણ નામથી કહણ અંક ભુંસાય ભાલથી;	
દુર્ગતિ નહિ યમદંડ સ્વપ્ન પણ જપે ગોપાલથી.	૩૪

૨૭ કૃષ્ણ નામના ઉચ્ચારણના ફળથી જ ચારે વેદના ઉચ્ચાર થઈ શકે છે. એકાતરશત પૂર્વજ-આપણી પૂર્વે આપણા વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયેલા ૧૭૧ પૂર્વજો. ૨૮ ઇંદ્રિવણુજીતે-ઇંદ્રિયોને જીત્યા વગર; યોગ સાધ્યા વગર. ૨૯ સદન-ધર. યમકર બંધો-યમરાજના હાથમાં બંધીવાન. ૩૦ પદરજ-પગની ધૂળ. ભગવાન પોતાના ભક્તના પગની ધૂળની આશાએ ભક્તોની પાછળ ફરતા ફરે છે. ભક્તિનો કેટલો બધો મહિમા! ૩૧ વલ્લભ.....વલ્લભ—ભક્તને કૃષ્ણ વહાણ છે અને કૃષ્ણને ભક્ત વહાણ છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ૩૩ શ્રાપ-શાપ. ૩૪ કહણ અંક ભુંસાય ભાલથી-કપાળમાં વિધાતાએ નસીબના ખરાબ અંક લખેલા હોય તે પણ ભુંસાઈ જાય, અર્થાત્ ખરાબ નસીબ હોય તે બદલાઈને સારું થઈ જાય; દુઃખ હોય ત્યાં સુખ થઈ જાય. જપે ગોપાળથી-ગોપાળના જપથી.

કૃષ્ણનામથી અષ્ટ પ્રહર રહે આનંદે મન;	
કૃષ્ણનામથી પતિત પાવન કરે દર્ધ દર્શન.	૩૫
કૃષ્ણનામથી સકળ ભોગ સદન સુખરાશિ;	
કૃષ્ણનામથી જહાં વસે ત્યાં પ્રયાગ કાશી.	૩૬
કૃષ્ણનામથી અપકીર્તિ શુભ કીર્તિ થાયે;	
કૃષ્ણનામથી સકલ શોક સહેજે સમી જાયે.	૩૭
કૃષ્ણનામથી અષ્ટ મહાસિદ્ધિ નવનિધ રહે હાજર;	
કૃષ્ણનામથી અખિલ અમંગલ કંપે થરથર.	૩૮
કૃષ્ણનામથી ચાર પદારથ થઈ રહે કિંકર;	
કૃષ્ણનામથી દશે દિશ મંગલ કો ન ભયંકર.	૩૯
કૃષ્ણનામથી ધર્મ વિષે મતિ કદા ન પાપે;	
જીતે દુષ્ટ સ્વભાવ નામ હરિ પ્રખળ પ્રતાપે.	૪૦
કૃષ્ણનામથી ઉભય લોક અતિ સુખ પામે;	
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ મલિન અંતરાય વામે.	૪૧
કૃષ્ણનામથી અજ્ઞાન તિમિર ટળી જાયે;	
કૃષ્ણનામથી બાહ્યાન્તર અજવાળું થાયે.	૪૨
કૃષ્ણનામથી અંતકાલ પીડા નવ પામે;	
કૃષ્ણનામથી મનની વૃત્તિ તૃણા વામે.	૪૩
કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ ચિંતા ચૂરણ;	
કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ કામના પરિપૂરણ.	૪૪
કાઈ વિધ પણ કૃષ્ણ કહે દુઃખ પડે ન સહેતું;	
રટે પ્રેમ વિશ્વાસ સહિત ત્યાં શું પછી કહેતું.	૪૫

૩૮ અષ્ટમહાસિદ્ધિ-યોગની આઠમહાસિદ્ધિઓ; અણિમા; લઘિમા, ગરિમા, વગેરે. નવનિધિ-કુબેરના દ્રવ્યના નવ ભંડારો. ૩૯ ચાર પદારથ-ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ. ૪૦ પાપે-પાપમાં. ૪૧ ઉભયલોક-આ લોક અને પરલોક બંને. અંતરાય-વિદ્ન; અડચણ. ૪૨ બાહ્યાન્તર-બહાર જગતમાં અને અંદર હૃદયમાં.

દુરાચાર તજી ભાવ ભરોસે શ્રી કૃષ્ણ કહે;	
થોડામાં શ્રી કૃષ્ણ મળે પોતાનો કરી લહે.	૪૬
આપ કૃષ્ણ નિજનામ માહાત્મ્ય ન શકે વખાણી;	
તે આગળ પછી કવણ બીજની વાણી.	૪૭
કામધેનુ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ કાટિક વારુ;	
કૃષ્ણ નામ સમ કો ન કહે લાજે મન મારું.	૪૮
તે માગ્યું આપે પણ હિત અહિત ન વિચારે;	
કૃષ્ણ નામ વણ માગ્યું દે શુભ અશુભ નિવારે.	૪૯
નામ માત પિતુ નામી, હિત સુત ઉભયા અંતર;	
તદપિ માતાના પ્રેમથકી પિતુ એટલો અંતર.	૫૦
પિતા પુત્ર હોય પુત્ર તહાં લગી લે ઉત્સંગે;	
સમાન થયો કે ત્યાગ કરે નવ રાખે સંગે.	૫૧
ત્યમ અંખા નવ કરે અરભક અતિ અંતર વહાલો;	
ધણી એકવાર પખાલી કરે સૂચિ લહે નિજ કાલો.	૫૨
એમ અનેક વરાં ધોય પણ નવ કાંપે;	
ફરી ભોગવે પુણ્ય તહાં જઈ જનકને સોંપે.	૫૩
એ રીતે જ વિચારી નામ નામીને જોળે;	
નામ વિના નહિ મળે નામી નામે ચિત પ્રોળે.	૫૪
કલીકાલ આશૂચિ કરમ કંઈ ફળ નહિ તેમાં;	
કૃષ્ણ નામે ના અડે સૂતક અતિ બળ એમાં.	૫૫

૪૬ ભાવભરોસે-પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી. ૪૭ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પોતાના નામનું માહાત્મ્ય વખાણી શકતા નથી તો પછી બીજનું શું ગણું? અર્થાત્ નામ મહિમા અપાર છે. ૪૮ કામધેનુ-કામદંધા ગાય. સુરદ્રુમ-કદ્ય વૃક્ષ. ચિંતામણિ-છચેલી વસ્તુ આપનાર મણિ. વારુ-સુંદર. ૫૦ નામ એ માતાની બરોબર છે, અને નામી એ પિતાની બરોબર છે, તેથી માતાના અને પિતાના પ્રેમમાં જેટલો અંતર એટલો એ બેમાં અંતર છે. અર્થાત્ નામી કરતાં નામ ચઢે. એનો ખુલાસો નીચેની ચાર કડીમાં કવિ કરે છે. ૫૨ અંખા-મા. અરભક-(અર્મક) બાળક. પખાણી-ધોઈ. નિજ કાલો-પોતાનો કાલો પુત્ર. ૫૩ અનેકવરાં-અનેક વખત.

કૃત્યે ધ્યાન ત્રેતા મખ દ્વાપર પૂજન ભાખ્યું;	
કળી કવળ કીર્તન કૃષ્ણ નામ સહુ ફળ દાખ્યું.	૫૬
ચતુર અષ્ટદશ કાવ્ય મહાભારત એમ બોલે;	
સરવ સાર શ્રી કૃષ્ણ નામ કોઈ નહિ તે તોલે.	૫૭
કૃષ્ણ નામ વિશ્વાસ નથી તે પંડિત ખોટા;	
કૃષ્ણ નામ શિવ શેષ રટે હોય સૌથી મોટા.	૫૮
સકલ હરિનાં નામ મહા દુકૃત દુઃખ હારી;	
પણ તે સહુથી કૃષ્ણ નામનો મહિમા ભારી.	૫૯
સ્કંદપુરાણે શ્રીનારાયણે શ્રીમુખ ભાખ્યું;	
બ્રહ્મા પ્રત્યે નામ શિરોમણિ નિજ કહી દાખ્યું.	૬૦
અવરકાટિ મુજ નામ સુણી હું પ્રસન્ન થાઉં;	
પણ તેવો નહિ જેવો કૃષ્ણ નામે લહેલાઉં.	૬૧
દ્વિતીયાથી નિત્ય કાળ નામ ચંદ્ર તો કહાવે;	
પણ ન્યૂનાધિક કલા પુરણ શશિ સમ કો નાવે.	૬૨
પુન્યમ શશિ તે શ્રીકૃષ્ણ અવર દ્યો અવર વિચારી;	
શરદ ઋતુ શશિ સહિત આતિ આનંદકારી.	૬૩
તેમ શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ નામ સર્વે પરમાણો;	
જેથી અહરનિશ પરમાનંદ વિના શ્રમ માણો.	૬૪
ઔષધ અમૃત વા વિષ વણ સમજે કો ખાયે;	
તદપિ તેના ગુણ આપે વૃથા ન જાયે.	૬૫
અગ્નિ સ્પર્શજ થાય અજાને તે તદપિ બાળે;	
તો પછી કૃષ્ણ નામ કુકર્મ કયમ ન પ્રજાળે?	૬૬
અતિ અનાદર થાય પાપ તો પણ ફળ આપે;	
તો વણશ્રદ્ધા પણ નામે સુખ કેમ નહિ વ્યાપે?	૬૭

૫૬ કૃત્યે—સત્ય યુગમાં. ૫૭ ચતુર—ચારવેદ. અષ્ટદશ—અષ્ટાદશપુરાણો. કાવ્ય—રઘુવંશ આદિ કાવ્યો તથા નાટકો. ૫૯ દુકૃત—દુષ્ટ; ખરાબ કામ. આ કહીમાં પ્રભુનાં અનેક નામો કરતાં કૃષ્ણ નામને વધારે વખાણ્યું છે. ૬૨ બીજી પૂર્ણિમા સૂઝીના ચંદ્રાનું નામ તો ચંદ્ર જ છે; પણ પૂર્ણિમાના ચંદ્રની બરાબર કોઈ આવશે નહિ. તેમ જ કૃષ્ણનામનું સમજવું.

માટે લક્ષ વાતની વાત કહું સમ ખાઈ;
 રટેા કૃષ્ણ આ અવસર નથી મળવો ભાઈ. ૬૮
 શ્રીકૃષ્ણ નામ માહાત્મ્ય મંજરી જે કાઈ ગાશે;
 થશે ભક્ત શ્રીકૃષ્ણ તણો વાંછિત ફળ થાશે. ૬૯
 શ્રીગુરુવલ્લભ દ્વિજ દયારામ શુભ કૃતિ આ કીધી;
 હરિજનને સુખ થાવા આપ મન શિક્ષા દીધી. ૭૦
 રસના રટવા વળી વ્રત પ્રતિપદ કૃષ્ણનામ છે;
 સરવકાળ સહુ ગાવળે પૂરણાનંદ એ ધામ છે. ૭૧

શ્રીકૃષ્ણનામ ચિંતામણિ

(પ્રબંધ)

શ્રી કૃષ્ણનામ સુખકારી, ચિંતામણિ, અધદુઃખહારી ટેક.
 જય જય શ્રી પુરાણ પુરુષોત્તમ, શ્રી કૃષ્ણ કૃપાનિધિ, કૃષ્ણચંદ્ર,
 કરુણાકરકિંકર, કમલનયન, કરુણાસાગર, કરુણાનિધાન, કરુણાલય,
 કૃતુપતિ, કામજીત, કંદર્પકોટિ લાવણ્ય કંદ, કમનીયસાગર, ધરકંબુકંજ,
 કમલાનન, કુધર, કંસકાલ, કાલીમર્દન, કવ્યાદાંતક, કેશ્યાદિકરિપુ,
 કૃતાંતકાલ, કીર્તિભાજન, કારણકૃપાળ, સુકમલદલલોચન, શ્રી ગોપાલ,
 ગોવિંદ, ગદાધર, ગરુડધ્વજ, ગોપાળ, ગોકુલાધીશ, ગોપિકાપ્રાણનાથ,
 ગોકુલમંડન, ગોકુલચંદ્રમા, શ્રીગોવર્ધનનાથ, ગિરિધર, ધનશ્યામ, શ્રીનંદલાલ,

૭૦ આપમન-પોતાના મનને. ૭૧ ગાવળે-ગાળે.

૧ ચિંતામણિ-ધ્વજિત ફળ આપનારો મણિ. કરુણાકરકિંકર-રોવકના ઉપર કરુણા
 કરનાર. કૃતુપતિ-યજ્ઞના પતિ; યજ્ઞનારાયણ. કામજીત-કામને જીતનાર. કંદર્પકોટિ લાવ-
 ણ્યકંદ-કરોડો કામદેવની સુંદરતાના મૂળરૂપ. કમનીયસાગર-સુંદરતાના સાગરરૂપ.
 ધરકંબુકંજ-શંખ અને કમળને ધારણ કરનાર. કમલાનન-કમળના જેવા મુખવાળા.
 કુધર-પૃથ્વીને ધારણ કરનાર. કવ્યાદાંતક-કવ્યાદ નામના રાક્ષસને મારનાર. કેશ્યાદિક-
 રિપુ-કેશી વગેરે દૈત્યોના શત્રુ. કારણકૃપાળ-જગતના કારણરૂપ અને કૃપાળુ. ગોકુલ-
 મંડન-ગોકુલના શણગારરૂપ.

નંદાત્મજ, નરપ્રિય, નંદકુમાર, નરસિંહ, નરોત્તમ, નટવર, નાગર,
નરકાંતક, નરરૂપ, નિરંજન, નરહરિ, નારાયણ, નવનીતપ્રિય, નિરાલંબ,
નિર્વૈર, નિત્યનવનિજનંદ, રસમગ્નનાથ, નિરપેક્ષ પ્રિયજન, જીવમણિજ
સરવસ્વ, ચતુર્ભુજ, ચક્રપાણિ, ચતુરાયુધ, ચારુચરિત્ર, ચાણુરાદિકમહામધ્ય
ચુરણુકારી, શ્રીચંદ્રાવલિમુખચારુચંદ્રમાચકાર, ચપલાચિતચોર,
ચાતુર્યાવધિ, ચિત્તની ચિંતામણિ, ચંદ્રવંશ ચૂડામણિ, જગપતિ, જગન્નાથ,
જલશાયી, જનાર્દન, જ્યોતિરૂપ, જગમય, જગજીવન, જગતગુરુ,
જયજગપિતા, જગદીશ, જનકીજીવન, જગન્નિવાસ, જનેશ્વર,
દાકાર શ્રીડાકારનાથ, તુલસીવલ્લભ, ત્રિભુવનનાયક, ત્રિવિક્રમ,
ત્રિભંગીલાલ, ત્રિગુણુપર, ત્રિલોકસુંદર, ત્રિકાલજ્ઞ, ત્ર્યંબકનાયક,
તરણિજાપ્રાણુપતિ, તેજોમયતનુ, દીનબંધુ, દામોદર, દીનપતિ,
દીનાનાથ, દીનદુઃખલંજન, દેવકીતનય, દુષ્ટારિ, દેવદેવેશ, દયાર્ણવ,
દીનદયાળ, દશરથનંદન, દાવાશિપ, દિનમણિ, કુલમંડન, દુરીજન-
ખંડન, દાનવદલદર્પદલન, દૈત્યદાસ, સહજનંદદાભારી, ચિંતામણિ
અધદુઃખહારી. શ્રીકૃષ્ણ નામ સુખકારી, ચિંતામણિ અધદુઃખહારી. ૧

શ્રીલાડલીવર, લલનામનહર, લાવણ્યામૃતસાગર, કૌસ્તુભ-
ધર, શ્રીમદ્ દારિકાધીશ, યદુવર, યદુવીર, યદુવંશધ્વજ, શ્રી
રુકિમણીવલ્લભ, જાંબુવતીપતિ, પતિ સત્યભામા, કાન્તકાલિન્દી,
મિત્રવૃંદાવર, સત્યાસ્વામી, રમણુરોહિણી, ખેડસસહસ્રપતિ, પિતૃ પ્રદુમ્ન,
સાંબજનક, અનિરુદ્ધ પિતામહ, સકલવૃષ્ણુપતિ, વૃષ્ણુ, ગદાગ્રજ,
પુતનાંતક, શકટાસુરખંડન, તૃણાવર્તરિપુ, વત્સધાતી, બકઅસુરનિપૂદન,
અધાસુરધ્વજ, ધેનુકાસુરારિ, પ્રલંબધાતક, શકુર્ગર્વહત્, શંખચૂડશત્રુ,

નંદાત્મજ-નંદરાયના પુત્ર. નરકાંતક-નરક નામના રાક્ષસને મારનાર. નવની-
તપ્રિય-માખણ જેને પ્રિય છે એવા. નિરાલંબ-આલંબન વગરના; જેને બીજ કોઈનો
આધાર નથી એવા. નવ-નવીન. નિજનંદ-પોતાનો આનંદ. નિરપેક્ષપ્રિયજન-
નિષ્કામભક્તો જેને પ્રિય છે એવા. જીવમણિજસરવસ્વ-(?). ચતુરાયુધ-શંખ, ચક્ર, ગદા,
પદ્મ એ ચાર આયુધ ધારણ કરનાર. દાવાશિપ-દાવાનળનું પાન કરનાર. દૈત્યદાસ-
બલિરાજના સેવક થવું પડ્યું તેથી.

અરિઅરિષ્ટ, વ્યોમાસુરઅસુહરણુ, કેશીહત્, નિજજનનરક્ષક, ભરત
 લક્ષ્મણુ ભ્રાત, કૌશલ્યાસુત, દાશરથી, શ્રી સીતાસ્વામી, નાથ અયોધ્યા,
 પ્રપન્નભૂષણુ, નરકનિવારણુ, ક્ષિતિ દુઃખહર, વિભુ, પુંડરિકાક્ષ, શાશ્વત,
 અમોઘ, કૃતિઆરતત્રાણુ, બહુનામી કૃપાલુ, શરણાગતવત્સલ, દીન-
 વત્સલ, આદિવરાહ, શ્રી યજ્ઞપુરુષ, કપિલદેવ, દત્તકુમાર, સુનારદ,
 નરનારાયણુ, ધ્રુવવરદાયક, પૃથુ નૃપ, ઋષભ, હયગ્રીવ, મીન, કૂર્મ,
 નરહરિ, હરિ, વામન, મન્વંતર ત્રાતા, ધનવંતરીરૂપ, શ્રી મોહિની
 રૂપધર, વેદવ્યાસ, બુધકલંકીઆદિક, વપુધારક, ભકતહેતુ, શ્રી
 પુરુષોત્તમ, નિકુંજવાસી, નટવરનાયક, મદનાભિરામ, પ્રત્યગ, અમિત
 માધુર્યધર, છબી વિશ્વવિમોહન, નિત્ય કિશોર, મારમદમર્દક, રસનિધિ,
 રંગી, રસિક છેલ, ઉદાર રાય, પ્રભુ વ્રજ હિરામણિ, આનંદસાગર,
 મંદસ્મિત મધુરાકૃતિ મોહન, વ્રજવનિતાકનકલતા, માલતીકુસુમ,
 કુંદમંદારમલ્લિકા, પારિજાત ગંધાઢ્ય, તુલસીચરચિત ચરણકમળ,
 મંગલરૂપનિધાન, ધર્મધ્વજ, સ્મૃતિમાત્ર મહા આરતિહરણુ, હરિ
 મહાબુદ્ધિ, મહાશક્તિ પરાક્રમ, શ્રુતિ મહાદ્યુતિ, દુઃખ દુહિતનિવારણુ,
 શ્રીમદ્દાચાર્ય મહાપ્રભુ, ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભ, લક્ષ્મણુનંદન, પુત્ર
 ઇલંબા, મહાલક્ષ્મીપતિ, પુષ્ટિ પથેશ્વર, તદ્ગ્ન્યેષાત્મજ,
 શ્રીગોપીનાથ, તસ્યાનુજ શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રી વિકૃલવર, શ્રી
 રુકિમણીશ, સત્યતનુજ પિતુ, શ્રીમદ્ગીરધર ભામિની ભરત, શ્રીમદ્
 ગોવિંદરાણીરંજન, શ્રીબાળકૃષ્ણ, કાંત સુકમલા, શ્રીગોકુલેશ, પાર્વતીપતિ,
 શ્રીમદ્ રઘુવર, જનકીજીવન, શ્રીયદુપતિ, મહારાણી રમણુ, શ્રીધન-
 શ્યામ, કૃષ્ણાવતીનાયક, સૈવ્યશિરોમણિ, શ્રીનવનીતપ્રિય, શ્રીમથુરેશ્વર,
 શ્રીવિક્રલેશ, શ્રીગોકુલેશ, ગોકુલચંદ્રમા, શ્રીમદનમોહન, શ્રીબાલકૃષ્ણુ,
 શ્રીદારિકેશ, શ્રીમદ્ ગોવર્ધનધરણુધીર, શ્રીજી, પ્રીતમ, દયાનાથ,
 નાથ, રાજાધિરાજ, રાજેશ્વર, મહારાજેન્દ્ર મુકુટમણિ, શ્રીગોવર્ધનધારી,
 ચિંતામણિ અધદુઃખહારી. શ્રી કૃષ્ણનામ સુખકારી, ચિંતામણિ
 અધદુઃખહારી.

૨

૨ આમાં કૃષ્ણાવતાર તથા રામાવતાર અને બીજા અવતારો સંબંધીનાં નામ
 તથા શ્રીવલ્લભના પરિવાર સંબંધીનાં નામ લખ્યાં છે.

ચિંતાચૂલિકા

(રાગ-પ્રભાત)

ચિન્તા ચિતા સમાख्याતા વિન્દુમાત્રવિશેષતઃ ।

સજીવં દહતે ચિન્તા નિર્જીવં દહતે ચિતા ॥

ચિંતા ન કર કાઈ વાતની, જોની સંબંધ વિચારી;
 શ્રી વલ્લભ કુળ સોંપ્યો છે, કર ગ્રહી ગિરિધારી. ચિંતા. ૧
 શ્રી વલ્લભનું શરણુ છે, એ બળ સમજ મા નાનું;
 કર ગ્રેહશે કૃતિ નહિ જુએ, શ્રીજી જોશેરે ખાનું. ચિંતા. ૨
 ખાનાનું બળ અંતર શુદ્ધિથી, મોટી વ્યાસની વાણી;
 રહુગણ વલ્લો જડભરત જો, જોઈજનોઈજોઆ પાણિ. ચિંતા. ૩
 ગોસુત જો બળદ સાંઠ જો, એક ઘેલો એક ડાહ્યો;
 ડાહ્યો દુઃખી ખાના વિના, ખાને ઘેલો પૂજ્યો. ચિંતા. ૪
 સંચિત સાધન બળ જીવનું, હરિબળનું ભર્યું ખાનું;
 હરિજીવમાં ફેર કેટલો, વિચારો નથી જાનું. ચિંતા. ૫
 મહાપ્રભુ મુખ શરણુમંત્રથી, સધળી ચિંતા વામી;
 ઉભય ત્રોક નિશ્ચિતતા, ભાખ્યું શ્રી ગોસ્વામી. ચિંતા. ૬

૩ રહુગણ રાત્રએ જડભરત પાસે પોતાની પાલખી ઉંચકાવેલી, તે કથા શ્રીમદ-
 ભાગવતમાં છે. ૪ ગોસુત-ગાયના પુત્રો; બળદ અને આખલો; ડાહ્યો જે બળદ,
 તે ધણીને ઘેર બંધાઈ રહ્યો ને ગાડુ ખેંચવા લાગ્યો. ગાંડો તે આખલો, જેના શરીર
 ઉપર ત્રિશૂળ વગેરેનું ચિહ્ન કાઠી તેને છૂટો મૂકેલો હોય છે. એ ચિહ્ન તે ખાનું.
 ૫ જીવમાં સંચિત કર્મનું ને સાધનનું બળ હોય છે, અને ખાનામાં શ્રીહરિનું બળ હોય છે.
 ૬ શરણુમંત્ર-શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ । શ્રીગુસાંઈજીએ મંગળાચરણના શ્લોકોમાં કહ્યું છે કે,

યદુક્તં તાતચરણેઃ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ।

અત એવાસ્તિ મચ્ચિત્તમૈહિકે પારલૌકિકે ॥ ૩ ॥

મચ્ચિત્તસ્ય વિશ્વાસઃ શ્રીગોપીજનવલ્લભે ।

યદા તદા કૃતાર્થોઽહં શોચનીયો ન કર્હિચિત્ ॥ ૪ ॥

તદ ઉપરાંત ઉદ્વેગ રહે, હરિકૃત લીલા માની;
 ચિંતા તજવી ઉતાવળી, પ્રભુ જન સુખદાની. ચિંતા. ૭
 ખુડતા જીવને કહાડવા, તારો નિજ બળે દ્રોડે;
 કંઈ વળગી પડે ખૂડતો, તદપિ તે નવ છોડે. ચિંતા. ૮
 કરે જો કલ્યાણ કૃતિ જોઈને, તો પંથ પુષ્ટિ ન કહાવે;
 પુષ્ટિ અનુગ્રહ નામ છે, જોતાં મારગ લખવે. ચિંતા. ૯
 સાધન ફળ બેહુ સિદ્ધ જહાં, કૃષ્ણ સંબંધે કહાવે;
 તોપણ કૃષ્ણ ઇચ્છાવડે, પુષ્ટિપથ શ્રુતિ ગાવે. ચિંતા. ૧૦
 વાદીને પ્રમાણ બતાવવા, સાધન કથન કર્યું છે;
 જીએ જો હોય તો સીદને, શ્રી વિઠ્ઠલ નામ ધર્યું છે. ચિંતા. ૧૧
 તદપિ સાધન જોશો દાસનાં, તો સધળાં શ્રીગુરુ કરે છે;
 જો સર્વોત્તમમાં લખ્યું, સીદ તું શોધી મરે છે. ચિંતા. ૧૨

૭ સુખદાની-સુખ આપનારી. ૮ તારો-પાણીમાં તરનારો. દ્રોડે-દોડી
 જાય. ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાને તારાનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. ૯ પંથ પુષ્ટિ-પુષ્ટિ-
 માર્ગ. અનુગ્રહ-પ્રભુદૃપા. પુષ્ટિ માર્ગનો એ સિદ્ધાંત છે કે, ભગવાન ફક્ત પોતાના
 અનુગ્રહવડે જ જીવોનું કલ્યાણ કરે છે, પણ તેમનાં કર્મો તરફ જોતા નથી. તેથી જો સાધન
 કે કૃતિ તરફ જીએ તો પુષ્ટિમાર્ગ લખાય, અને તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય નહિ.
 ૧૦ કૃષ્ણના સંબંધમાત્રથી જ સાધન અને તેનું ફળ બંને સિદ્ધ જ છે; છતાં શ્રીકૃષ્ણની
 ઇચ્છાવડે પુષ્ટિમાર્ગ ચાલુ કર્યો છે, એમ વેદ પણ કહે છે. ૧૧ શાસ્ત્રમાં સાધનોનું
 જે વર્ણન કર્યું છે, તે ફક્ત વાદી-પૂર્વપક્ષીને પ્રમાણ બતાવવાને માટે જ, બાકી સાધ-
 નોની કંઈ જરૂર નથી. જો હોય તો પ્રભુનું વિઠ્ઠલ એવું નામ સાર્થક ન થાય.
 કવિ પોતે પોતાના “સતસૈયા,” ગ્રંથમાં પણ કહે છે કે,

“હરિ વિઠ્ઠલ અધમોદ્ધરણુ, ઇત્યાદિક નિજ નામ;
 અર્થ કહા યહ શબ્દકો, કહેા દૃપા કરી શ્યામ.”

વિઠ્ઠલ શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે, વિ જ્ઞાનવાચક છે, ઠ શૂન્યવાચક છે,
 અને લ ગ્રહણવાચક છે, એટલે જો જ્ઞાનશૂન્ય હોય તેનું પણ ગ્રહણ કરે, તે વિઠ્ઠલ (જીએ
 “સતસૈયા”). ૧૨ જીએ-

સ્વાર્થોજ્જિતાશિલપ્રાણપ્રિયસ્તાદશચેષ્ટિતઃ ।

સ્વદાસાર્થ કૃતાશેષસાધનઃ સર્વશક્તિધર્ક્ ॥ (પુ. સ.)

ગણ્યાગાંઠ્યા રીતે ચાલશે, ધરૂશે ચિત્ત શ્રીજી ચરણે;
બીજી રહ્યા તે સૌ ખૂડશે, લીધા શ્રીવલ્લભ શરણે. ચિંતા. ૧૩
કેટલા જીવ કૃતિ કેટલી, પરાધીન મતિ થોડી;
તે શું મહાપ્રભુ નથી જાણતા, શરણે લઈ દેશે છોડી? ચિંતા. ૧૪
ન ધટે તેને ગતિ કરે, નિજ બળ તો પુષ્ટિ કહાવે;
દુષ્ટ શરણ ગતિ નહિ તરે, કહી શું મારગ લખવે? ચિંતા. ૧૫
સહુ સામર્થ્ય સહિત છે, સહેજે સહુ ફળદાતા;
કેવળ શરણે જ તારશે, ભાખ્યું મહાપ્રભુ જ્ઞાતા. ચિંતા. ૧૬
શરણે લીધા હરિ તારશે, દુષ્ટ સાધન પાખી;
સાધન સાધુ વેશથી, વાણી ગોસ્વામી ભાખી. ચિંતા. ૧૭
રવિમંત્ર કુંતા સફળ થયો, જદપિ મન સાંસો;
એ યુગત બળે ઉપજશે, હરિનો સુદ્રઢ ભરોસો. ચિંતા. ૧૮
વિભીષણ ગંગા ડાકારમાં, પ્રભુ વચન રહ્યો સંશે;
વસ્તુ માહાત્મ્ય તદપિ ના ચળ્યું, માહાફળ પામ્યાં બંધે. ચિંતા. ૧૯

૧૩ રીતે—રીતથી; સદાચારે; મર્યાદા માર્ગમાં. મર્યાદા માર્ગની રીતે થોડા જ ચાલી શકશે; તેથી જેટલાને શ્રી વલ્લભાચાર્યે શરણે લીધા છે તેટલા જ તે ગ્રહશે અને બીજા બધા ઢૂબી મરશે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ૧૫ જેને ન ધટે તેને પણ પોતાના બળથી મોક્ષ આપે તો જ પુષ્ટિ કહેવાય. દુષ્ટ હોય ને તે શરણે આવ્યો છતાં નહિ તરશે, એમ કહીને શું પોતાના માર્ગને પ્રભુ લખવશે? ૧૬ જુઓ—

સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાલિલાર્થકૃત્ । શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥
(શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્ર)

૧૭ દુષ્ટ સાધન—દુઃખવડે કરી શકાય એવાં સાધન. ૧૮ કુંતાજીને સૂર્યના મંત્રથી કર્ણપુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો, એ દૃષ્ટાંત આપીને કવિ શરણમંત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું સૂચવે છે. ૧૯ રાવણને માર્યા પહેલાં અને લંકા જિત્યા પહેલાં શ્રીરામચંદ્રજીએ વિભીષણને લંકાની ગાદી ઉપર વાનરસભા સમક્ષ રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. તે વખત વિભીષણના મનમાં શંકા આવી હતી કે, કદાચ રાવણ ન જિતાયો, તોપણ મને રાજ્યાભિષેક કરેલો મિથ્યા નહિ થાય? તેમ જ દંતકથા પ્રમાણે ડાકારમાં રણછોડરાયજીને સોનાસાંઘે આપવાનું ગુગળીઓએ ગંગાબાઈને કહ્યું. તે વખતે ગંગાબાઈએ પોતાના નાકમાં ફક્ત સવા વાલ સોનાની વાળા હતી તે તોલમાં મૂકી હતી, અને તે વખતે તેને શંકા

શ્રી મહાપ્રભુજીને છે તારવા, તે તો ક્યમે નવ ખૂડે;
 નથી જે વિચાર્યાં તે નહિ તરે, કાટી કરી કર્મ રૂડે. ચિંતા. ૨૦
 ચંડાળણી રાજ્યપત્ની થઈ, બાકી શું રહ્યું થવાનું;
 અપમાન જે કદાપિ થશે પણ, રાણી પદ ના જવાનું. ચિંતા. ૨૧
 અપરાધી ઈંદ્ર સરીખડો, જગમાં ના મળે જોડી;
 તદ્દપિ કૃપા તેની તે હરિ, નાખ્યો ના તરછોડી. ચિંતા. ૨૨
 આત્મસાત ઈશ્વર કરે, તેહને કલંક ન લાગે;
 જાણી દોષી કરે દાસને, ક્ષમાનું કામ જાગે. ચિંતા. ૨૩
 આત્મનિવેદન જેણે કર્યું, જ્ઞાને અથવા અજ્ઞાને;
 તેને કશી પછે વેદના, મિથ્યા શોચે તું જ્ઞાને. ચિંતા. ૨૪
 ભક્ત્યાદિ સાધન નથી કર્યું, પાપ આસક્તિ છે પૂરી;
 કૃષ્ણ નામ હાંસીકૃત* કરે, નિરભે પદ મળે ભૂરિ. ચિંતા. ૨૫
 નિઃસાધનને ઉદ્ધારવા, શ્રીવિકૃલજી પધાર્યાં;
 સ્ત્રી શૂદ્રાદિ ઉદ્ધારિયાં, શરણે બહુ બલ તાર્યાં. ચિંતા. ૨૬
 પુષ્ટિ સૃષ્ટિની ઉપરે, વેદનું બળ છે નહિ નહિ;
 ઈશ્વર ઈચ્છાથી સહુ, બીજું કંઈ સંભવે નહિ નહિ. ચિંતા. ૨૭
 તે જ પુષ્ટિ જે નસાધની, મારગ ભર રુચિ જેને;
 સાધનવશ નથી પુષ્ટ કૃણ, મળે છે આપે તેને. ચિંતા. ૨૮

થઈ હતી કે, આટલા સોનાથી પ્રભુ તોલારો કે કેમ? પરંતુ બંનેને પ્રભુએ વચન આપેલું, એટલે તે સફળ જ થયું હતું. ૨૧ જીએ—

चाण्डालीचेद्राजपत्नी जाता राज्ञा च मानिता ।

कदाचिदपमानेऽपि मूलतः का क्षतिर्भवेत् ॥ (અંતઃકરણપ્રબોધ)

૨૩ આત્મસાત—પોતાનો.

દોષી—દૂષિત.

પ્રભુ ક્ષમા કરવાને

અને દીનતા ઉપજાવવાને ભક્તને જાણીનુંદેને દૂષિત બનાવે છે.

૨૪ જીએ—

अज्ञानादथवा ज्ञानात्कृतस्वात्मनिवेदनम् ।

यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥

(નવરત્ન)

૨૫ હાંસીકૃત—મશ્કરીના રૂપમાં પણ.

* પાઠ--‘કૃષ્ણ તવાહં સકૃત કહે.’

ભૂરિ—શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

૨૮ નસાધની—સાધન વગરની.

ઉભય વરણી શુભકૃતિ કરે, બેહુ સમજણુ ન્યારી;
 પહેલો માને કૃતિ મેં કરી, બીજો હરિ રુચિ ધારી. ચિંતા. ૨૯
 માની કૃતિ જોણે નિજ બળે, જૂઠો અતિશે તે કહાવે;
 થવી થવાની ના રહે, સહેજે પણ બની આવે. ચિંતા. ૩૦
 વરણુ મર્યાદામાં મન જોહનું, તેને સાધન ભાવે;
 ફળ કશુંકે ના કૃપા વિના, પુષ્ટ વરણુ કહાવે. ચિંતા. ૩૧
 મહાપ્રભુ કહ્યું મારે વિષે, પ્રતીતિ કૃષ્ણુ વ્યાપિ;
 તે તો કૃતારથ થઈ ચૂક્યા, શોચવું ના કદાપિ. ચિંતા. ૩૨
 આત્માદિક વસ્તુ સહુ, તે શ્રીકૃષ્ણુને ન અરપી;
 અરપાવી શ્રી મહાપ્રભુ, મિથ્યા સીદ મરે ડરપી. ચિંતા. ૩૩
 રુક્મિણી પત્ર સંબંધથી, બ્રાહ્મણુ પૂજ્યો ભગવંતે;
 તુજને સંબંધે શ્રી મહાપ્રભુ, શેં ના રહે નિશ્ચિંતે. ચિંતા. ૩૪
 કુબેર સુત પાપી તારિયા, નારદ વચન હરિ રીઝી;
 શ્રીવલ્લભ વચનથી કહે તુને, ક્યમ નહિ તારે શ્રીજી. ચિંતા. ૩૫
 વેદ વિરુદ્ધ પાંડવ સહુ, ભક્તિ કુંતા સંબંધે;
 તું પણ ભક્ત મહાપ્રભુ બળે, સમજાય ના અંધે. ચિંતા. ૩૬
 અગ્રપૃષ્ઠે પહેડી તરે, ઇકાતેર શત કહી છે;
 હરિ ભક્ત તો એક છે, સરવે ભક્ત કહીં છે. ચિંતા. ૩૭
 બ્રાહ્મણુ કર ગ્રહે બ્રાહ્મણી, થઈ સ્ત્રી શૂદ્ર સમાણી;
 બ્રહ્મ સંબંધથી ક્યમ ભલું,* માન્યું છે વેદવાણી. ચિંતા. ૩૮

૨૯ ઉભયવરણી-બંને જાતના; સાધન કરનારા અને નિઃસાધની ભક્ત; મર્યાદા-
 માર્ગી અને પુષ્ટિમાર્ગી. ૩૧ કશુંકે-કંઈપણ. ૩૨ ફક્ત રુક્મિણીજીના પત્રના
 સંબંધથી-પત્ર લઈને ગયો, તે ઉપરથી ભગવાને બ્રાહ્મણુની પૂજા કરી હતી;
 તો તને તો શ્રીમહાપ્રભુજીનો સંબંધ છે, તો પછી શામાટે ચિંતા કરે છે?
 ૩૪ કુબેરસુત-ચમલાર્જુન. નારદના વચનથી ચમલાર્જુનને તાર્યાની વાત ભાગવતમાં છે.
 ૩૬ પાંડવો વ્યાસથી નિયોગવડે ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી વેદવિરુદ્ધ છતાં તે કુંતાજીની
 ભક્તિના સંબંધથી તર્યા હતા. ૩૭ અગ્રપૃષ્ઠે-આગલી અને પાછલી.

* “પાંડ-બ્રહ્મ સંબંધથી ક્યમ ભક્ત ના તું.”

નૃપકર ગ્રહે ખાંડું નૃપસમુ, તેણે વરી તે પણ રાણી;
 હરિકર ગ્રહો તું પણ લમ થયો, વાણી વેદ વખાણી. ચિંતા. ૩૯
 ચિંતા કાપિ ન કાર્યા, નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપિ;
 વચન એ શ્રીવલ્લભ તણું, ચિંતા કંઈ પેરે વ્યાપી. ચિંતા. ૪૦
 આદિથી તે અંત લગી, પ્રભુ ધારી મૂક્યું છે તારું;
 તે જ રીતે સહેજે પણ થશે, નિશ્ચે નરતું કે સારું. ચિંતા. ૪૧
 ભાવી મટે ને વિવેકથી, તો પંડિત સહુ હોય સુખિયા;
 ડાહ્યા ઘેલાનું પ્રમાણ ક્યાં, બંને સુખી બંને દુખિયા. ચિંતા. ૪૨
 જ્યમ રાખે લમ રહી ગા હરિ, હું કર્તાપણું હરીને;
 પુષ્ટિ પથક પ્રભુ ભૂંડું નહિ કરે, કદાપિ નિજનો કરીને. ચિંતા. ૪૩
 ચિંતા કરીશ તદપિ તું થકી, ઓછું વતું શું થાશે;
 સુખદુઃખ શ્રીકૃષ્ણ હાથમાં, કલપે ભજન ભૂલાશે. ચિંતા. ૪૪
 કૃતિ જે શુભાશુભ મતિવડે, તે તો અરપી છે શ્રીહરીને;
 પય પોતાનું કહેવાય ક્યમ, ઘેનુ અર્પણ કરીને. ચિંતા. ૪૫
 દોષ સાધન નિજનાં માનિયાં, નિવેદન સાચું શાનું;
 સાચું માન્યું છે તો સાક્ષી થા, તારું ન કશું તેમાંનું. ચિંતા. ૪૬
 સાધન બળ છે ને મનમાં, તો અન્યાશ્રય દરિયો;
 નિઃસાધનપણું ભાગિયું, કોઈ સાધનથી ના તરિયો. ચિંતા. ૪૭
 શરણ મારગ આ પૃથક છે, સધળું સિદ્ધ દૃપાથી;
 કશું નથી થાવું જીવથી, જીવ તરશે તે શાથી. ચિંતા. ૪૮
 તદપિ ભ્રમણા જીવ ધરમ છે, સૂક્ષ્મરૂપ વિચારી;
 નિજપદ નાથ લગાડશે, ટળશે ભ્રમણા તારી. ચિંતા. ૪૯
 યથા કૃતિ ને સહુ બણે, મદ ઉપજે એ સાચું;
 ગોવિંદદાસ ભલા જીએ, સાચું કર્યું પશું કાચું. ચિંતા. ૫૦

૩૯ ખાંડું-તલવાર. રજપૂત રાજાઓમાં પ્રત્યક્ષ પુરુષને બદલે તેની તલવાર સાથે
 પરજાવવાનો રિવાજ છે; અને એમ તલવાર સાથે પરજોડી પણ રાણી જ ગણાય છે.

૪૨ ભાવી-ભવિષ્યમાં થનાર વાત.

૪૪ કલપે-ચિંતા કરવાથી.

ન્યૂન વિના ન આવી દીનતા, દીનતા વણુ કા ન તાર્યા;
 માધવદાસ, રાણા, વ્યાસ તો, બ્રષ્ટ કરીને ઉગાર્યા. ચિંતા. ૫૧
 નારણદાસ ગોડ દેશના, કૃષ્ણદાસ અધિકારી;
 ગુણ વાધ્યે ગરવ ઉપજ્યો, તે થયા દુઃખકારી. ચિંતા. ૫૨
 દોષ ભાસે આવે દીનતા, હરિ કરુણા ત્યારે વાધે;
 ખેતર સુધરે જ્યમ ખાતરે, તેથી બહુ અન્ન લાધે. ચિંતા. ૫૩
 શેઠ સુતા બાઈ રુક્ષમણી, રીઝવ્યા હરિ કરી સેવા;
 તદ્દપિ દીનતા ના મટી, વખાણી વિઠ્ઠલ દેવા. ચિંતા. ૫૪
 સહુ થકી તેવું થવાય નહિ, બહુ સાધન મદ ફાંસો;
 દર્પ રહિત થોડું પણ ભલું, ધર ધ્રુવ બરદ ભરોસો. ચિંતા. ૫૫
 આત્મ નિવેદન જીવને, કૃતિ કરવી જે સારું;
 ચિંતામણિ મૂક્યો પેટીમાં, ધંધો શોભાને સારુ. ચિંતા. ૫૬
 કર શુભ કૃતિ રતિ રાખીને, જેટલી બની આવે;
 ઇચ્છા પ્રમાણે નિપજશે, મન સંધે શૈના નસાવે. ચિંતા. ૫૭
 કશું કરવા સંમત નથી, નિજ બળ જીવ કાઈ;
 પણ કર્ય કહેતું સંભવે, વ્યવહારને જોઈ. ચિંતા. ૫૮
 પિતા પુષ્ટ અંગીકૃત જીવને, લક્ષણ એહવાં આપે;
 શુભ કૃતિ ગર્વ ન ઉપજે, અનુચિત દુઃખ વ્યાપે. ચિંતા. ૫૯
 ગોપીજન જેવાંને ગર્વથી, તપાવ્યા ગિરધારી;
 દીનતા આવી દીઠા હરિ, સમજે એ વિચારી. ચિંતા. ૬૦
 એ અકલગતિ દયા નાથની, સમજી સમજે ને ચૂકે;
 પણ એટલું તો નિશ્ચયે ખરું, હરિ કર ગ્રહીને ન મૂકે. ચિંતા. ૬૧

૫૧-૫૨ ગોવિંદદાસ, માધવદાસ, રાણા, વ્યાસ (વિજયપુરનો), નારણદાસ, કૃષ્ણદાસ
 એ બધા ભક્ત થઈ ગયા છે, અને તેમની કથાઓ બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તામાં છે.

૫૪ રુક્ષમણી ભક્તાણીની કથા પણ ચૌરાશી વૈષ્ણવની વાર્તામાં છે. ૫૫ દર્પ-અહંકાર.
 ધ્રુવ-દૃઢ. ૫૭ રતિ-પ્રેમ. સંધે-સંદેહ. ૬૦ ગોપીઓને પ્રેમનો ગર્વ ઉપજ્યો
 ત્યારે રાસલીલામાં પ્રભુએ તેમને તજી દીધી હતી, અને પછી તેમનામાં દીનતા આવી
 ત્યારે દર્શન દીધાં હતાં. રાસ પંચાધ્યાયીમાં આ કથા છે.

શ્રીદશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા

—:૦:—

રાગ-આશાવરીની ચાલ

શ્રીગુરુદેવને પ્રથમ હું પ્રેમથી લાગું પાય;	
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ પ્રભુ શ્રીયમુના શુભદાય.	૧
શ્રીગોપીજનવલ્લભ ગુણુનિધિના ગુણુ ગાશ;	
દશમસ્કંધ અનુક્રમ પદબંધ કરીને પ્રકાશ.	૨
શ્રીભાગવતની કથા કહું અમૃત સમ પવિત્ર;	
તેહતાણું પણ દોહોવણુ કૃવળ કૃષ્ણ ચરિત્ર.	૩
તે પણ વિસ્તારે વર્ણવતાં ઘણીએક લાગે વાર;	
માટે સંક્ષેપ સ્મરણુ થાવા અનુક્રમ કરુંરે ઉચ્ચાર.	૪
સ્કંધ દ્વાદશમામાં દ્વાદશ અધ્યાયે કથાય;	
પ્રથમ સ્કંધથી અનુક્રમે સંક્ષેપે બારે ગવાય.	૫
સૂત પુરાણિ કહે સુણો શાનકાદિક મુનિ શાંત;	
નવમ સ્કંધ સમાપ્તિ પછી કહું છે જે વૃત્તાંત.	૬
પરીક્ષિત રાજાએ પૂજ્યો શ્રીશુકદેવને પ્રશ્ન;	
ઈંદ્રસમ મારા પ્રાણુરક્ષક તમે કહો છો એ કૃષ્ણ.	૭
તેનું ચરિત્ર વિસ્તારે કહો થોડે તૃપ્તિ ન થાય;	
વચન સુણી પ્રસન્ન થયા મુનિ વરણી કહી સહુ કથાય.	૮
પૃથિવી સુખારથ બ્રહ્માદિએ સ્તવન કર્યું જગભૂપ;	
હરિએ જણવ્યું જાએ પ્રકટીશ વ્રજમાં શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ.	૯
વળતી આકાશવાણી દ્વારે કંસને કહી એક વાત;	
દેવકીનો ગર્ભ આહમે તે તારો કરશે બાત.	૧૦
દેવકીસહુ વસુદેવને કારાગૃહમાં નાંખીઆ કંસ;	
મૃત્યુ ભીતિ ધરી ભગિનીના અષ્ટ સુતનો કર્યો ધ્વંસ.	૧૧
ત્યાર પછી માયા મોકલીને શ્રીહરિએ દીધું કામ;	

રોહિણી માતા ગર્ભ ધરે જ્યારે બલરામ.	૧૨
ત્યારે તું નંદ સુતા થઈ અવતરજે વ્રજમાંહે;	
પછી પ્રભુ દેવકીઉર વસ્યા, બ્રહ્માદિ સ્તવ્યા ત્યાંહે.	૧૩
વળતી પરમેશ્વર પ્રકટયા વસુદેવે વર્ણવ્યું રૂપ;	
દેવકી સહિત સ્તુતિ કરી વળતાં વધા ભવભૂપ.	૧૪
પૂર્વ વૃત્તાંત કહ્યું પછી કહી વ્રજ જીવાની પેર;	
તેમ વસુદેવે વિશ્વંભર પધરાવ્યા નંદજીને ઘેર.	૧૫
કન્યા લાવ્યા ત્યાંથી તેની કંસે કરવા માંડી ધાત;	
તેણે કહ્યું તારો શત્રુ તો ક્યાહું પ્રકટયો છે સાક્ષાત.	૧૬
કંસે તદા તરછોડીઓ વસુદેવ દેવકી બેહુ;	
સાંત્વન કરી બળ જ્ઞાન કથ્યું જણાવ્યો બહુ સ્નેહ.	૧૭
દૈત્ય સંગે કરી મંત્ર, કહ્યું છેદો વિષ્ણુનાં મૂળ;	
સાધુ બ્રાહ્મણ ગાયને પીડો, હણો લઘુ બાળ અતુલ.	૧૮
વળતી જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા વ્રજમાંહે આનંદરૂપ;	
મહા ઉત્સવ ત્યાંહે થયો, સહુ વ્રજજન વ્રજભૂપ.	૧૯
વાર્ષિક ભરવા વ્રજેશ ગયા પછી મધુપુરી માંહે;	
મળવું થયું વસુદેવજીનું નંદજીને ત્યાંહે.	૨૦
વસુદેવ કહે કાંઈ ઉપદ્રવ ભાસે મુને વ્રજ માંહે;	
માટે વાર્ષિક દેઈ વેળાસર નંદજી જાને ત્યાંહે.	૨૧
પૂતનાના પયપાનને મિષે પ્રભુએ શોષ્યા પ્રાણ;	
આપી દયાનિધિએ ગતિ ઉત્તમ જનુનીની પ્રમાણ.	૨૨
ધૂમ તેના દેહદહનનો જોઈ કહ્યું નંદે એ જ;	
અહો ભાઈ! વાસુદેવ દીસે કાંઈ મોટા દેવ.	૨૩
શકટ ભેદન કરી માર્યો તૃણાવર્ત મહા અસુરેશ;	
વળી માતાને દેખાજું મુખવિષે વિશ્વ અશેષ.	૨૪

૧૨ એક પ્રતમાં આ લીટીને બદલે “દેવકીથી રોહિણી ઉદરે ધરે જેમ બલરામ,” એવો પાઠ છે, અને તે કિંવદન્તી છે. તેથી મૂળમાં અમે ભાગવતનો પાઠ છે તેજ અર્થવાળો પાઠ સ્વીકાર્યો છે.

એકાંતે પછી ગર્ગ મુનિએ ધર્યાં કુંવરનાં નામ;	
કારણ બતાવ્યાં વિવેકશું શ્રી કૃષ્ણ ને બળરામ.	૨૫
ધૂર્તવલા(?) ગોપીજન ઘેર મૃત્તિકા ભક્ષણ જે;	
દધીનું પાત્ર ભાંગ્યું માટે બંધન કર્યું ભાખ્યું તે.	૨૬
ભક્તવશત્વ જણાવવા બંધાયા અનુબલ દામ;	
વૃક્ષ પાજ્યાં યમલાર્જુન શ્રાપ મૂકાવ્યો તે ઠામ.	૨૭
કુબેરસુત નલકુબર કરી યક્ષ સુત સાક્ષાત;	
નંદાદિએ મળી ધાર્યું ગમન દેખી બહુ ઉત્પાત.	૨૮
વૃન્દાવન જઈને વસી ત્યાં કર્યું બાળ ચરિત્ર;	
વચ્છચારણની લીલા કરી મળી સમવય બહુ મિત્ર.	૨૯
વળતી તો વધ વચ્છાસુર કર્યો, બંધને તળવ્યું શરીર;	
માયો અધાસુર ગોપરક્ષણ, કર્યું મહાબળ ધીર.	૩૦
ભોજન કીધું સખા સહ હરખે શ્રીયમુનાને તીર;	
મોહ્યા વિધિ દેખી હરિ નવ ભુકતે ઉચ્છિષ્ટ આહાર.	૩૧
વચ્છ ગોપાદિ સર્વનું પછી હરણ કર્યું બ્રહ્મદેવ;	
ગોસુત ગોપાદિ સર્વ થયા શ્રી હરિ સ્વયમેવ.	૩૨
બ્રહ્માનો મોહ ગયો અને હરિ સ્તવ્યા લેઈ શરણ;	
ગોચરણ મહાક્રીડા કરી, ઘેનુકાસુરનું કર્યું મરણ.	૩૩
વળતી શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા વ્રજ કરતા વેણુનું ગાન;	
વનશોભાએ ભર્યાં બહુ ગોપીજનને કરે સુખદાન.	૩૪
વિપથી વિમૂર્છિત ગોપ જગાજ્યા કરી અમી દૃષ્ટ;	
કાલિદમન કર્યું, નાગપત્નીની સ્તુતિ કહી સ્પષ્ટ.	૩૫
કાલ આવ્યાનું કારણ કશું વહ્નિ બ્યથા કરી ચૂર;	
રમતાં રમતાં મારી નાંખ્યો બલિ પ્રલંબાસુર.	૩૬
ગોગોપ ભય થકી રાખ્યાં કીધું દાવાનળ પાન;	
વર્ષા ઋતુ વરણી કહ્યું કૃષ્ણ વેણું શું ગાન.	૩૭
કાત્યાયની વ્રત કન્યકા કીધું નિરાવરણ સ્નાન;	
વસ્ત્ર હર્યાં વ્રજનાથજી આખ્યાં સહિત ફલદાન.	૩૮

વરણ્યું વૃન્દાવન વૃક્ષ ભાગ્ય મુનિ યાંચા ગોપેન્દ્ર;	
લીધું ભોજન ઋષિપત્ની કૃપા કરી ધર્મધુરિન્દ્ર.	૩૯
તાપ પશ્ચાત દ્વિજે કર્યો ભાખ્યો ભાગ્યો ઇંદ્રયજ્ઞ;	
અન્નકુટ આરોગ્યા શ્રીકૃષ્ણે ધર્યો ગોવર્ધન મમ્મ.	૪૦
મર્દન ગર્વ સુરેશનો કર્યો વણ્યું ગર્ગવચન;	
ગોપ સાથે નિવારણ કર્યો નંદે તે કર્યું કથન.	૪૧
ઇન્દ્રધેનુએ સ્તુતિ કરી ધર્યું ત્યાં ગોવિન્દ નામ;	
વ્રતાદિ ધર્મ આશ્રિત કલેશથી નંદને છોડાવ્યા શામ.	૪૨
નંદાદિક સર્વ વ્રજજનને આપી પછી વૈકુંઠ ગતિ;	
વેણુનાદ કરી મોહને મોહ્યા ગોપિજન અતિ.	૪૩
વ્રજબાળા તેડી રમણ કર્યું ગોપીને આવ્યું અભિમાન;	
અંતરધ્યાન થયા હરિ, વળતી કર્યું સુખદાન.	૪૪
રાસક્રીડા બહુ વિધે કરી જળ સ્થળ લીલા આનંદ;	
મહા સર્પના ગળ્યા થકા હરિએ મુકાવ્યા નંદ.	૪૫
શંખચૂડને હણી પ્રભુએ ટાળ્યો ગોપીઓનો ત્રાસ;	
યુગલ ગીત વર્ણન ગોપી વનક્રીડા કરી અવિનાશ.	૪૬
માયોં અરીદ્ય સુર હરિ કંસ નારદની કથાય;	
અકૂર કથની ગુણ કેશી હણ્યો શ્રી વ્રજરાય.	૪૭
નારદે નંદકુંવરને મળી સ્તુતિમાં કહ્યું રે ભવિષ્ય;	
માયોં બ્યોમાસુર ગોપ રક્ષા કરી શ્રી જુગદીશ.	૪૮
વળતી આવ્યા અકૂર વ્રજ વિષે નિરખવા શ્રી કેશવરામ;	
આનંદ પામ્યા અતિધણે, પુરી પ્રભુ વાંછિત કામ.	૪૯
હરિ હળધરને એકાંતે અકૂર સહુ કહી કંસ વાત;	
વિરહવિલાપ ગોપીજન કર્યો પ્રભુ પધાર્યા સાક્ષાત.	૫૦
અકૂરને હરિ હૃદય વિષે દર્શન દીધું અનૂપ;	
સપૂલક સુત સ્તુતિ કરી મધુપુરી પધાર્યા જગભૂપ.	૫૧
રજકતણું શિર છેલું, વાયકને દીધું વરદાન;	
માળી સુદામાને પ્રસન્ન, કર્યું કુબ્જનું સન્માન.	૫૨

ધનુષ ભાગી ને રથ હણ્યા દુશ્વપ્રભય કંસ દાન;	
રંભભૂમિ વિષે ગજ હણ્યો કુવલયાપીડ મહાન.	૫૩
રંગભૂમિ વિષે દીઠા પ્રભુને જેને જેવો રે ભાવ;	
મહા માર્યા કંસ બ્રાત સહિત હણ્યો પામીને દાવ.	૫૪
માતુલ પત્નીઓનું કર્યું સાંત્વન દેઈ સર્વને ઉપદેશ;	
માતાપિતાનું હણી દુઃખ સંતોખ્યા સ્વજન અશેષ.	૫૫
રાજ્યાભિષેક કર્યો ઉગ્રસેનને સુંદર શામ;	
સાંત્વન કરી નંદાદિકને મોકલ્યા શ્રીગોકુળ ગામ.	૫૬
પછી દ્વિજાતિ સંસ્કાર કરીને પધાર્યા ગુરુધામ,	
વિદ્યા ભણી સહુ પ્રસન્ન કર્યા સાંદીપન કૃષ્ણ રામ.	૫૭
મૃત્યક પુત્ર આચારજને આપ્યો લાવ્યા* ધર પંચજન;	
ફરી પધાર્યા મથુરા વિષે હરખિયાં સર્વ જન.	૫૮
પછી વ્રજમાં ઉદ્ધવ મોકલ્યા નંદ યશોદા મિલાપ;	
ચાકત થયા ઉદ્ધવ દેખી ગોપી પ્રેમ પરિતાપ.	૫૯
સાંત્વન કરી વ્રજનાર આવ્યા મધુપુરી હરિજન;	
કુખ્જસદન પધાર્યા હરિ વળતા અકૂર ભવન.	૬૦
અકૂરને પછી પ્રેર્યા પ્રભુ ગજપુર જન પાસ:	
પાંડવ પૃથા વ્યથા હરી બોધ કર્યો દગ નાશ.	૬૧
પૂરણ થયું પૂર્વાર્ધ હાવાં ઉત્તરાર્ધ કહેવાય:	
સાંભળ કહે શુકદેવજી પ્રીતે પરીક્ષતરાય.	૬૨

છતિ પૂર્વાર્ધ

અથ ઉત્તરાર્ધ

વૈયાસકી એમ બોલ્યા સાંભળ તું ભૂપતિ;	
જામાત્ર વધ સુણી દુઃખ થયું જરાસંધને અતિ.	૧
આવ્યો ચઢી તેની હણી સેના સર્વ;	
ક્રાંત રચાવ્યો કુશસ્થળ આવ્યો યવનશું ગર્વ.	૨

ભસ્મ કર્યો કાળયવનને દીધાં મુચકંદ લોચન;	
સ્તવન કર્યું ભૂપ શ્રીહરિ વર દીધો થઈ પ્રસન્ન.	૩
મનુષ્ય નાટ્ય એ જરાસંધથી પલાયણ કર્યું આપ;	
દ્વારામતિમાં પધાર્યા ટાલ્યું પરવત તાપ.	૪
રૈવત કન્યા રેવતી બળભદ્રજી પરણ્યા;	
રુક્મણી પ્રેર્યા દ્વિજના પછી સંદેશ વરણ્યા.	૫
કુન્દીનપુર પધારી પ્રભુ કીધું રુક્મિણી હરણ;	
કર્યો પરાજય શત્રુનો ને તેની સેનાનું મરણ.	૬
રુકમૈયાને પટા પાડીને પ્રભુ કીધો વિરૂપ;	
રુક્મિણી સહિત પધાર્યા દ્વારિકા જગભૂપ.	૭
વેદ વિધિએ વર્યા પછી શ્રી ઋક્મિણી દ્વારીકેશ;	
પ્રકટયા પ્રદ્યુમ્ન હરી ગયો સમર અસુરેશ.	૮
કૃષ્ણ કુંવર તેને હણી, આવ્યા સ્ત્રી સહ ધામ;	
હરખ્યાં રુક્મિણી આદિ સર્વે દેખી સુત અભિરામ.	૯
સૂર્ય થકી સ્વમંતક મણિ પામ્યો સત્રાજીત;	
માંગ્યો શ્રીકૃષ્ણે આપ્યો નહિ થયું સહજ વિપરીત.	૧૦
તે મણિ માટે ઉગ્રસેનનું થયું વ્યાઘ્રથી મરણ;	
અપવાદ તેનો લૌકિકમાં લાગ્યો અશરણ શરણ.	૧૧
ત્રથા કલંક ઉતારવા હરિએ યાદવ સાથે;	
વન જઈ વેરી ઉગ્રસેનનો સિંહ દેખાજો નાથે.	૧૨
તેનો રિપુ રીંછ જણાવિયો આગળ અટકી સહુ બેઠા;	
ગુફા ભયંકર રીંછની તે માંહે પ્રભુ એકલા પેઠા.	૧૩
યુદ્ધમાં હારી જાંબવાને ત્યાં પુત્રી સંગે પરણાવ્યા;	
જાંબવતી મણિ સહિત લઈ હરિ દ્વારિકાં આવ્યા.	૧૪
આપ્યો મણિ સત્રાજીતને લઈ જ્ઞાન પામ્યો;	
સત્યભામા સુતા કૃષ્ણને પરણાવી દુઃખ વામ્યો.	૧૫
વળતી શ્રીહરિ હળધર બેઠે પધાર્યા ગજપુર;	
શતધન્વા પ્રેર્યો ઉભયે કૃતવર્મા અકૂર.	૧૬

તેણે સત્રાજીતને હણ્યો નાઠો હરિ ભય ધારી;	
કૃષ્ણરામ સહ આવી પુઠે જઈને નાંખ્યો મારી.	૧૭
પ્રભુ કહ્યું મણિ નથી એક ને રામ કૌતુક ભાસ્યું;	
ગયા મિથિલાપુરી રીસમાં રુદન પ્રકાસ્યું.	૧૮
ગદાયુદ્ધ દુર્યોધનને ત્યાં શિખવ્યું રામ;	
મણિ મળ્યો અકૂરથી દાખ્યો હળધર શામ.	૧૯
ઈન્દ્રપ્રસ્થ પ્રભુ પધાર્યા પછી પાંડવ ધામ;	
અર્જુન સહ વન ક્રીડતાં લાવ્યા કાલિંદી વામ.	૨૦
દ્વારામતી પધારી વર્યાં કૃષ્ણ કૃષ્ણા રાણી;	
મિત્રવૃંદા હરી લાવ્યા સત્યા પટરાણી.	૨૧
ભદ્રા વર્યાં પછી લક્ષ્મણા ઉદ્દાહ વખાણ;	
માયો નરકાસુર મૂર હણ્યો તળાવ્યા પીઠ પ્રાણ.	૨૨
તામ્રાદિકને હણ્યા હરી કન્યા સોળ હજાર;	
દ્વારિકાં મોકલી યત્નશું બાળા હરખી અપાર.	૨૩
કુંડળ અરપી અદીતિને કર્યું જતનું દાન;	
પારિજાત પુષ્પસાટે તોડ્યું ઇન્દ્રનું અભિમાન.	૨૪
જીતી સુરેશને લાવ્યા સુરતરુ નિજ ધામ;	
સંભોગ પામે સર્વે ત્રિયા સંતોખ્યાં સતલામ.	૨૫
પાણિગ્રહણ રાજકન્યા સહનું કર્યું નાથે;	
પરિહાસ કૌતુક પ્રભુ કર્યું રુકિમણી સાથે.	૨૬
વેણુ વિપરીત સુણીને થયાં મુરછિત દગપાણી;	
સાંત્વન કરી કૃષ્ણે આલિંગી મનાવ્યાં પટરાણી.	૨૭
પછી પ્રતિઉત્તર પ્રેમદા પ્રભુવચનના કીધા;	
સુણીને સંતોખ્યા શ્રીહરિ સામા સહુ અર્થ સીધા.	૨૮
સોળ સહસ્ર સહ સરવને થયા દશ દશ પુત્ર;	
એકેકી પુત્રી પણ થઈ એવું હરિધરનું સૂત્ર.	૨૯
અનિરુદ્ધ ઉદ્દાહમાં પછી રુક્મિણે હણ્યો રામે;	
ત્રિવેણી અનિરુદ્ધને લાવી ઓખાને ધામે.	૩૦

ઐાખા સહિત અનિરુદ્ધને પછી બાંધ્યાં બાણે;	
હરિહરનું યુદ્ધ થયું ઘણું વરણ્યું જાય ન કાને.	૩૧
ભવે જવ સ્તુતિ ભગવંતની કીધી દીનતા દાખી;	
ભુજ બાણાસુરના હરિ છેઘા યુગ યુગ રાખી.	૩૨
સ્તવ્યા માધવને ઉમાધવે બળસુત વર દીધો;	
ઐાખા વરી અનિરુદ્ધને જગમાં જશ કીધો.	૩૩
નૃગ નૃપ મહાકકલાશની કૃષ્ણે ગતિ કીધી;	
ભક્તિ વિમુખ બ્રહ્મસ્વનો દોષ એ શિખ દીધી.	૩૪
બળભદ્ર પછી વ્રજમાં ગયા સહુજન સુખ દીધું;	
આકર્ષણ યમુનાજીનું કાંઈ કારણે કીધું.	૩૫
પૌઢ્યક પ્રાણ હયાં હણ્યો કાશીરાજ મહાપાપી;	
કાશીનું દહન કર્યું હરિએ શિવને ભસ્મ આપી.	૩૬
રેવતાચળે બળભદ્રજી લીધા દ્વિવિદના પ્રાણ;	
સાંખકુંવરે લક્ષ્મણા હરી ત્યાંહાં રામ વખાણ.	૩૭
ગજપુર ગંગામાં નાખતાં નમ્યા માટ તે બચાવ્યા;	
હળધર કૌરવબળ હણી વધુ સહ સુત લાવ્યા.	૩૮
નવીન લીલા નિરખી નારદે હરીની પ્રીતિધામ;	
સંશય મટ્યો અકલિત પ્રભુ કહી કર્યો પ્રણામ.	૩૯
નારદ ચરણ પૂજ્યા પ્રભુ ગૃહસ્થની વિધિ દાખી;	
નિત્ય કૃતિ શ્રી કૃષ્ણની અતિ અદ્ભુત ભાખી.	૪૦
સભા સુધરમાને વિષે શોભા અદ્ભુત;	
ત્યાં નૃપ પાંડવકૌરવના આવ્યા યુગ દૂત.	૪૧
ઉદ્ધવાદિ મંત્રી સાથે મનસુખો કીધો;	
વિચારી સર્વ શક પ્રસ્થ જવાનો નિશ્ચય કીધો.	૪૨
છોડાવ્યા નૃપ કરી સાંત્વના સ્વસ્થાને બોલાવ્યા;	
ભીમ કૃષ્ણ (?) શ્રીકૃષ્ણજી સુખે નિજ ગ્રેહે આવ્યા.	૪૩
સર્વ થકી આદે કર્યું અર્ચન કૃષ્ણચરણ;	
દુષ્ટ લેખી શિશુપાલનું પ્રભુએ કીધું મરણ.	૪૪

સ્વજન સહિત ધર્મરાયજી કીધું અવલૂથ સ્નાન;	
જળ સ્થળ બ્રહ્મ સુયોધનનું મોડયું અભિમાન.	૪૫
સાલવ અને પ્રહુમ્નનો વરણુવ્યો સંગ્રામ;	
માયાપુર ભંજન કર્યું આવી સુંદરશામ.	૪૬
સાલવ સહ દંતવક્રનો પ્રભુએ આણ્યો અંત;	
બ્રાત તેના સતલીલામ માર્યા ભગવંત.	૪૭
રામ પધાર્યા તીર્થને તે કથા આલાપી;	
સુતને હણ્યો સુત તેહેનો સ્થાપ્યો વર આપી.	૪૮
બલવલને બળદેવજી માર્યો તે હામ;	
સકળ તીર્થ પાવન કરી પધાર્યા બળરામ.	૪૯
પાર્યનું સારથપણું કર્યું કથ્યું ગીતાનું જ્ઞાન;	
મિત્ર સુદામો આવ્યા તેનું કીધું સન્માન.	૫૦
પૂજને ગુરુ ગ્રહવાસની* વારતા મળી કીધી;	
શક્રને દુર્લભ સંપદા એવી હરિભક્તને દીધી.	૫૧
સૂર્ય ગ્રહણ મિષે પ્રભુ કર્યું કુરુક્ષેત્ર પવિત્ર;	
કુટુંબ સહિત પધારિયા ત્યાંહાં મળ્યા સહુ મિત્ર.	૫૨
ગોપીજનસું હળ્યા મળ્યા વાંછિત ફક્ત આપ્યું;	
દાન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું કર્યું વિરહ દુઃખ કાપ્યું.	૫૩
કૃષ્ણા સુકૃષ્ણની રુક્મિણી આદે રાણી;	
મળી વિવાહની વાર્તા નિજનિજની વખાણી.	૫૪
કૃષ્ણે ઋષિ પૂજન કર્યું કીધો વસુદેવે યજ્ઞ;	
વિજ્ઞાન બોધ નારદે કર્યો વસુદેવને મન મગ્ન.	૫૫
પુત્ર આપ્યા ખટ દેવકી મૃત્યુ પામેલા લાવી;	
ભક્ત જાણી અર્જુનને બેહેન સુભદ્રા પરણાવી.	૫૬
મિથિલાપુરીમાં પધારીને કાર્તિક ભક્તની કીધી;	
બહુલાસ્વ રંક સુતદેવની સેવાસમ ગણી લીધી.	૫૭

* બાળપણમાં ગુરુને ત્યાં હતા તે વખતની અને ઘર સંસારની.

નારાયણ નારદ તણે સંવાદ પવિત્ર;	
વેદ સ્તુતિ પરબ્રહ્મની કરી સાર ચરિત્ર.	૫૮
શંભુદાસ* વૈભવ મળે હરિજન નહીં કામ;	
ત્યાં કથા કહી વ્રજે હર ગ્રણો રાખ્યા હરિ ટળ્યો ભ્રમ.	૫૯
કાણુ વડું તણે દેવમાં માંજો વાદ મુનેશ;	
બ્રગુએ જઈ નિશ્ચે કર્યું વિષ્ણુ છે સરવેશ.	૬૦
અર્જુન ગર્વ ઉતારવા હયાં બ્રાહ્મણ બાળ;	
લોકાલોક થકી પર જઈ આણી આપ્યા ગોપાળ.	૬૧
કૃષ્ણકીડા રતિરસ ભરી શકું કયમ વખાણી;	
પતિ પ્રેમે પટરાણી સહુ વરણી વિરહે વાંણી.	૬૨
અસુરવ્યામોહ થવા કરી લીલા અંતરધ્યાન;	
નિત્ય કીડા શ્રીકૃષ્ણ છે દૈવીજન દાન.	૬૩
એ દશમ અનુક્રમણિકા ગુરુ પ્રભુજી પ્રતાપ;	
પૂરણ કરી પદબંધથી ન્યૂનાધિક માફ.	૬૪
એકસોને એકત્રીશ છે પદ પૂરણ સાર;	
અથ ઇતિ લગી હરિ કથા સંક્ષેપ વિસ્તાર.	૬૫
શંકરીતટરે સોહામણું ચારુ ચંડીરે ગ્રાંમ;	
શ્રી શેષશાઈ પ્રભુ વસે ત્યાંહાં કવિ વિશ્રાંમ.	૬૬
વિપ્ર નાગર સાંઠોદરો નાંમ ભટ દયારામ;	
દીક્ષા વૈષ્ણવ વલ્લભી ગાય ગુણ ધનશામ.	૬૭
ગાય શીખે ને સાંભળે વૈકુંઠ પદ પામે;	
સકલ પાપ સંતાપ સેહજે નાશ સર્વે પામે.	૬૮

ઇતિ શ્રીદશમસ્કંધની અનુક્રમણિકા સંપૂર્ણ.

* શંભુદાસ-(?) ૬૬. શંકરીતટ-નર્મદા નદીનો કિનારો. ચંડીગ્રામ-ચાંડોદ.

કાળજ્ઞાનસારાંશ

દોહા

- શ્રીગુરુ ગિરિધરલાલપદ—પંકજ કરું પ્રણામ;
સકલ પાપ સંતાપહર, અભિમતિ પૂરણકામ. ૧
- કાલજ્ઞાન કથા ધણી, તેમાંથી ગ્રહી સાર;
કથન પ્રયોજન જેટલું, કીધું સરળ પ્રકાર. ૨
- શંકરે ઉભિયાને કહ્યું, અરલકને મુનિ દત્ત;
તે પ્રમાણ ગ્રહી મેં કથ્યું, રખે લહો મન મત્ત. ૩
- દુર્લભ મનુષ્યાદેહ છે, આવે કોઈક વાર;
તે પામ્યાનો લાભ એ, ભજવા નંદકુમાર. ૪
- જન્મ્યું તેને મરણ તો, જ્યારે ત્યારે થાય;
પણ તેને ધન્ય જેનો, હરિ ભજતાં દિન જાય. ૫
- તેમ સંસારી જીવથી, સદા ભજન ક્યાં થાય;
પણ અંતે સન્નિધિ તજી, ભજવા શ્રીવ્રજરાય. ૬
- અંત સમય કેમ સમજીયે, કેટલું અળગું મૃત્ય;
તે સંશય છેદન કરું, કહું સમજાવી ગત્ય. ૭
- કોઈ સવેળા થાય જેમ, આગળ કાલનું જ્ઞાન;
ત્રિવરસથી દિન એક લગી, એવું કહું વિધાન. ૮
- શ્વાસોશ્વાસ સદા વહે, નાસા દક્ષિણ વામ;
રંધ્ર ઉભય રવિ ચંદ્રમા, ઈડા પિંગલા ઠામ. ૯
- કાળી ઈડા શશિ સમજ, જમણી પિંગલા સૂર;
પલટાયે ઘટિ પંચમાં, જેતો રહે ચતુર. ૧૦
- રાત દિવસ દશ ભાનું સુર, વલ્લો નિરંતર જાય;
પાંચ વરસ આયુષ લહી, નિશદિન ગોવિંદ ગાય. ૧૧
- એક પાસ એક રાતદિન, વહે વાયુ એક ધાર;
ત્રણ વરસ આયુષ લહી, ભજવા નંદકુમાર. ૧૨

યુગ્મ દિવાનિશિ પિંગલા વહન કરે જ અખંડ;	
યુગ્મ વરષ આયુષ પણુ, હરિ ભૂલે યમદંડ.	૧૩
ત્રણ્ય અહરનિશ એક પુટ, વહા કરે જો વાય;	
વર્ષ એક લગી જીવવું, જાણી ભજવા પ્રજરાય.	૧૪
દેવપંથ ધ્રુવ ને શશિ, અરુંધતી નિજ છાય;	
જો ગગને દેખે નહીં, એક વરષમાં જાય.	૧૫
રવિકિરણ દેખે નહીં, જોય અનલ શશિવર્ણ;	
તે એકાદશ માસમાં, અંતે પામે મર્ણ.	૧૬
મુત્ર પુરિષ ભરી વાપિકા, કનક રજત સમ રંગ;	
જાત્રત સ્વપ્ને જો લખે, દશ માસે તનુ ભંગ.	૧૭
ભૂત પિશાચ ગાંધર્વનગર, વૃક્ષ કનક સમભાસ;	
જો જનને તે જન્મનો, નવમે મહિને નાશ.	૧૮
દીપ મુવર્ણ સરીખડો, દીસે દેહ વિરૂપ;	
નવ માસે નર મરણ લહિ, સમરી લે પ્રજભૂપ.	૧૯
કનક સદશ નર કૃણુ છખી, શૂરો ખીહીકણ થાય;	
મુમતિ વિકારિ પ્રકૃતિ ફરે, આઠ માસે મરી જાય.	૨૦
પુષ્પ થકો કૃશ પલકમાં, કૃશ તે પુષ્પ જ દષ્ટ;	
એવી પ્રકૃતિ ફર્યા પછી, જીવે મહિના અષ્ટ.	૨૧
રજ કર્દમ ડગલાં ભરે, અધ પગલાં દેખાય;	
સાત માસ જીવ્યા પછી, પરલોકે તે જાય.	૨૨
કપોત ગર્ધવ ઉલૂક કાગ, જોસે જોને શીશ;	
ખટ માસે મરવું લહી, તે સમરે જગદીશ.	૨૩
નિશા ચંદ્ર દિન રવિ વહે, શ્વાસ માસ લગી એક;	
તો જીવન ખટ માસ લગી, હરિ સમરે સુવિવેક.	૨૪
અવર વિધિ વળી એક છે, ભરિ શુભ ભાજન નીર;	
તેહેમાં સૂરજ ઝિંખને, જોવું વિના સમીર.	૨૫

ને દીસે ખાંડું દક્ષિણે, તો આયુષ ખટ માસ; ૨૬
 ત્રિ પછમ જે ઉત્તરે, એક જ પૂરવ પાસ.
 મધ્ય છિદ્ર ને દેખિયે, તો આયુષ દશ દિન;
 દયા ભજન શ્રી કૃષ્ણનું, કરિયે થઈ આધીન. ૨૭
 વળી કહું શુભ એક વિધિ, દુર્લભ યોગી જન;
 લક્ષણ છાયા પુરુષનાં, સમજી લે ધરિ મન. ૨૮
 એકાંતે ઉભા રહી, રવિ રાખવેા પૃષ્ઠ;
 નિજ છાયાને નિરખિયે, કંઠે અનિમિષ દૃષ્ટ. ૨૯
 લક્ષ મંત્રનો મંત્ર હરિ, નામ એક શત આઠ;
 અખંધ કર પદ રાખિયે, મનમાં કરિયે પાઠ. ૩૦
 વળતી યોમ વિલોકિયે, દીસે છાયા પુર્વ;
 સ્ફટિક સરખો ઊજળો, ફળ સમાન હરિ દર્શ. ૩૧
 ઉજવળ દીઠે શુભ સદા, જ્યારે દીસે શામ;
 તો મૃત્યુ ખટ માસમાં, સમજી સમરો રામ. ૩૨
 પીતે વ્યાધિ રક્તમય, નીલે હલ્યા હોય;
 તો ઉદ્દેગ જ ઉપજે, નાના વર્ણે જોય. ૩૩
 દક્ષણ બાહુ ન દેખિયે, નિજ બંધુનું મૃત્યુ;
 ખટ માસે વા વર્ષ વા, જે વર્ષે તો સત્ય. ૩૪
 ને નવ દીસે વામકર, સ્ત્રી મૃત્યુ તેમ જાણુ;
 બંધે બાહુ ન દેખિયે, પોતાનું પરમાણુ. ૩૫
 મરણ માસમાં શિશવણ, સમજી લે ધીમંત;
 જંઘા નહિ વા સ્કંધ નહિ, અષ્ટ દિવસમાં અંત. ૩૬
 છાયા લોપ સમૂલગી, તત્તક્ષણ મૃત્યુ થાય;
 અવર વિધાન કહું નથી, ગ્રંથ ધણો વધી જાય. ૩૭
 આનંદ હસતી દેખિયે, ને પોતાની છાય;
 આયુષ મહિના ચારનું, અધિકું નવ કહેવાય. ૩૮

૨૬. પછમ-પશ્ચિમ. ૩૩. નાના વર્ણે-જૂની જૂદી જાતના રંગનો.

૩૫. બંધે-બંને. બાહુ-હાથ.

લોચન અંગુલિ દાખતાં, જ્યોતિ જુએ ન જેહ;	
ચોથે માસે તે મરે, એક પક્ષ છે એહ.	૩૯
ચોદિશ દેખે વિજલી, અબ્ર વિના આકાશ;	
ઈંદ્રધનુષ આભાસ જલ, જીવે બે ત્રણ માસ.	૪૦
દિન તારા રજ ચોદિશે, ઈંદ્રધનુષ નિશિ જોય;	
તે નરને બે માસમાં, નિશ્ચે મૃત્યુ હોય.	૪૧
ધુંટણુ ભમ સરીખડા, પડે ચાલતાં ત્રાસ;	
એવાં જોને ચિહ્ન તે, જીવે એક જ માસ.	૪૨
સોળ દિવસ લગી સૂર્ય સ્વર, ચલે ન કરે ઉપાય;	
એક માસ જીવી કરી, તે જન જમપુર જાય.	૪૩
સંપૂર્ણ શશિ નિત્ય વહે, નહીં રવિ સ્વર આભાસ;	
વહેલો તે હરિને બજે, આયુષ એક જ માસ.	૪૪
તૈલ, તોય, ધૂત, કાચમાં, નિજ તનુ જોય પ્રત્યક્ષ;	
દીસે શિશ રહિત ધડ, જીવે એક જ પક્ષ.	૪૫
જોની કાયા સુંઘતાં, શબ અસ્થિ દુરગંધ;	
અધમાસે તેને પણ, નિશ્ચે મરણ સંબંધ.	૪૬
ટચલી અંગુલિ દેખિયે, વચલૂ વેહું શામ;	
ત્યારે જીવન સોળ દિન, સમજી સમરો રામ.	૪૭
શીતલ લાગે રવિ પ્રભા, સંતાપે શશિકિરણ;	
પવન ઉજળુ શીત ન સમજ, તો અધમાસે મરણ.	૪૮
સંગે ધૂટે પવન સહ, મૂત્ર પુરીય જ બેહ;	
દશ દિવસે તે નર મરે, તેમાં નહિ સંદેહ.	૪૯
સ્વદેખે અંગુલિ દગ દખ્યે, ચક્ર અરુણ રંગ શામ;	
નવ દીસે દિન દશ થયે, તે પોહોંચે યમધામ.	૫૦
નહાતાં કર પદ ને હાદે, સહુ પેહેલાં સૂકાય;	
શોષ શમે નહિ જલ પિયે, દશ દિવસે મરી જાય.	૫૧

અરૂંધતી ધ્રુવ વિળ્લુપદ, તારક મંડલ માત્ર;
 અંડ વિષે તે પિંડમાં, પણ જાણે સદપાત્ર. ૫૨
 બ્રગુટિ વિળ્લુપદ જાણિયે, નવ દેખે જે જંત્ર;
 તેને કૃષ્ણ ન ભૂલવા, જીવન છે નવ દિન. ૫૩
 એ તારા નિજ નેત્રના, માત્રા મંડળ સાચ;
 નવ દેખે નર તે તણુ, આયુષ દહાડા પાંચ. ૫૪
 ધ્રુવ નાસાત્ર ન દેખિયે ત્રિદિન મરણુ છે સત્ય;
 જિહ્વા તે જ અરૂંધતી, લખે ન તે દિન મૃત્ય. ૫૫
 એક અંગુલિ એ ગણે, એક ચન્દ્ર યુગ જોય;
 સંહિદ્ર દેખે જાય નિજ, શીઘ્ર જ મૃત્યુ હોય. ૫૬
 પ્રેત ભેટિયે વિષ લખી, ખર થાયે અસ્વાર;
 જાગ્રત સ્વપ્ને દેખિયે, જાણુ કાલ તત્કાલ. ૫૭
 પિત્ત સદન વાયુ વસે, પિત્ત જાય કફ ઠામ;
 કફ આવી કંઠે બસે, સદ્ જાય જમધામ. ૫૮
 નિશા દાઘ હોય શીત દિન, કંઠ વિષે કફ હોય;
 તેને કશો ઉપાય નહિ, તે જન જમપુર જોય. ૫૯
 ગુદા બ્રષ્ટ હોય હીન સ્વર, સંગે ખાંસી શ્વાસ;
 વ્યાકુલ હિકવા શોષ તનુ, જમપુર તેનો વાસ. ૬૦
 હૃદય ચરણ નાભિ તથા, નાસા શીતલ હોય;
 શિષ તપ્ત જેનું રહે, તે નવ જીવે કોય. ૬૧
 બુદ્ધિ લજ્જા પ્રભાદિક, સરવ સમૂળાં જાય;
 દીપ જતાં નહીં વાસના, નિશ્ચયે મૃત્યુ થાય. ૬૨
 કિન્નર રીંછ ચઢ્યો થકો, ગાતો દક્ષિણ જાય;
 એવું સ્વપ્ને દેખતાં, શીઘ્ર જ મૃત્યુ થાય. ૬૩
 રક્ત કૃષ્ણ અંબર ધરી, હસતી ગાતી નાર;
 તાંણી જાય દિશ દક્ષિણે, શીઘ્ર જ મરણુ વિચાર. ૬૪

જાણે કદમ સાગરે, બુજો શિર પર્યંત;
 એવું સમણું દેખતાં, સઘ સમજવો અંત. ૬૫
 કાળો પુરુષ બિહામણો, શસ્ત્ર ઉગામી ધાય;
 પથ્થર મારે સ્વપ્નમાં, તુરત મરણ કહેવાય. ૬૬
 કર અંગુલિ રૂંધ્યે કરણ, આત્મનાદ ન સુણાય;
 સ્વભાવ જે જનનો ફરે, વહેલો જમપુર જાય. ૬૭
 પોતાનું પ્રતિબિંબપર, લોચન માનવ દશ્ય;
 એવું ચિહ્ન ઉદે થતાં, મરણ સમીપ અવશ્ય. ૬૮
 માત પિતા ગુરુ દેવ દ્વિજ, વૃદ્ધ પૂજ્ય મહાપુરુષ;
 નવ પૂજે નિંદા કરે, તેને મરણાકરપ. ૬૯
 કર કપાલ ધરીને જુએ, કાંડું અનિમિષ દષ્ટ;
 ક્રમ ક્રમ કૃશ બાસે ભલું, પુષ્ટ થતાં મહાકષ્ટ. ૭૦
 મરવું તો સમજે સહુ, પણ ક્યારે? નહિ જાન;
 એક દિવસ આડો રહે, ત્યાંજ લગી નહિ જ્ઞાન. ૭૧
 જાણ્યાથી ભય ઉપજે, ત્યારે હરિ સમરાય;
 પ્રીત પ્રભુ સાથે વધે, અવર અકારું થાય. ૭૨
 તે માટે આ મરણનાં, પ્રકટ કથ્યાં મેં ચિહ્ન;
 ચેતે તો હરિને મળે પરોપકાર વચન. ૭૩
 આયુષ્ય એળે સહુ ગયું, ભજ્યા ન ક્ષણ ભગવંત;
 તેનું પણ કદમાણ છે, જે સમરે હરિ અંત. ૭૪
 અંતકાળ હરિ સમરતાં, સઘ ટળે મહા દોષ;
 જેમ ગંજીફે આખરી, બુજ કરે સહુ સોષ. ૭૫
 જે ઘટિમાં ખટ્વાંગ જેમ, પામ્યો પૂરણ બ્રહ્મ;
 સાચે મન પ્રભુ સમરતાં, તું પણ પામીશ તેમ. ૭૬
 સહુ સાધનનું શિરમણિ, મરમ ન જાણે મંદ;
 સાચે પ્રેમે સમરવા, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ. ૭૭
 આચાર જ પ્રભુ સરિખડા, જાવું તેને શરણ;
 નિત્ય રહેવું સત્સંગમાં, તજવાં દુષ્ટાચરણ. ૭૮

જે દિન હોયે પોહોંચતા, વ્રજ વૃન્દાવન જાય;
 નહિ તો ધંધો સહુ તજી, જ્યાં ત્યાં ગોવિંદ ગાય. ૭૯
 સતી બળવા જેમ નીકળે, તેને કશું ન મિષ્ટ;
 તેમ તું મનથી સહુ તજી, પ્રિયકર જે પ્રભુ ઈષ્ટ. ૮૦
 નિત્ય પ્રત્ય રહેજે નિરખતો, કહ્યાં તેટલાં ચિહ્ન;
 મરણ જણાશે સવારું, હરિપદ ધરજે મન. ૮૧
 દ્વિજ નાગર સાઠોદરો, દયારામ હરિદાસ;
 તેણે કાળજ્ઞાન આ, કીધો અર્થ પ્રકાશ. ૮૨

ઇતિ શ્રીમહાદેવઉમયાસંવાદે કાળજ્ઞાનસારાંશ મૃત્યુચિહ્નસહવર્તમાન
 કવિ દયારામ વિરચિત વ્યાખ્યાન સમાપ્ત.

અષ્ટોત્તરશત કૃષ્ણનામ માળા

(રાગ નર્મદાષ્ટકનો)

નમો નમો મહાપ્રભુ ગુરુ કૃપાનિધિ સદા,
 અનાથનાથ દીનબંધુ હારી પાપ આપદા;
 પ્રપન્ન પારિજ્ઞત માત તાત ભ્રાત શ્રીપ્રભુ,
 અતિ પતિત પૂતકારી શ્રેયદા મહા વિભુ. ૧
 વ્રજધિપત્ય અત્યવામ સત્યવાચી શ્રીપતિ,
 મદનમાનહારી શ્રીત્રિલોકસુંદરાકૃતિ;
 પ્રસન્નવક્ત્ર નેત્ર ભવ્ય રમ્ય રાધિકાધવં,
 સુગોપિકાપતિ પ્રિયે સુખાલયં સદાનવં. ૨

૧ પ્રપન્ન પારિજ્ઞત-શરણે આવેલાના કદપવૃક્ષરૂપ. પૂતકારી-પાવન કર-
 નાર. શ્રેયદા-કલ્યાણ આપનાર. ૨ વ્રજધિપત્ય-વ્રજના અધિપતિ. અત્ય-
 વામ-ધણા સુંદર. સત્યવાચી-સત્ય બોલનાર. મદનમાનહારી-કામદેવનું પણ માન
 ઉતારે એવા રૂપાળા. ત્રિલોકસુંદરાકૃતિ-ત્રણે લોકમાં સુંદર સ્વરૂપવાળા. વક્ત્ર-
 મુખ. રાધિકાધવ-રાધાના પતિ. સુખાલય-સુખનું ધામ.

રસિકરાય રૂપરાશિ રાસલીલયારતિ,
 અખંડઉર્ધ્વરેત નિત્ય માપતિ મહામતિ;
 યદુકુલેન્દુ ગોપવંશભાનુ ભક્તાવત્સલં,
 દયાસમુદ્ર દીનબંધુ દક્ષ સુખલં અલં. ૩
 મધુપુરી પુરેન્દ્ર ગોકુલેન્દ્ર ગોપનાયકં,
 શ્રીદારિકાધિપત્ય સત્યરૂપ ભદ્રદાયકં;
 યશોદનંદનંદનં બલ્લાનુજં કૃપાકરં,
 શ્રીકૃષ્ણ રામ વાસુદેવદેવકીસુતં વરં. ૪
 રમેશ રુક્મણીશ ઇશ શીશશેષ વલ્લભં,
 અનંતકાટિ બ્રહ્મ આદિ વિશ્વદેવ દુર્લભં;
 પુરાણપુરુષ પદ્મનાભ પ્રાણનાથ પ્રેમદા,
 અનુપમા અનાદિરૂપ ધારી આદિ સુગદા. ૫
 ત્રિગુણપુરુષ વ્યૂહ કાળમાયબ્રહ્મકારણં,
 સુદુષ્ટબ્રહ્મકષ્ટદા સુદાસત્રાસવારણં;

૩ રૂપરાશિ-રૂપના ભંડાર. રાસલીલયારતિ-રાસલીલામાં પ્રીતિવાળા. અખંડ ઉર્ધ્વરેત-જેનું વીર્ય કદાપિ સ્ખલિત નથી થયું એવા. માપતિ-મા એટલે લક્ષ્મી તેના પતિ. યદુકુલેન્દુ-યદુકુળના ચંદ્રરૂપ. ભાનુ-સૂર્ય. દયા સમુદ્ર-દયાના સાગરરૂપ. દક્ષ-ચતુર. સુખલ-ધણા બલવાન. અલં-પૂર્ણ. ૪ મધુપુરી-મથુરાં શહેર. ભદ્રદાયક-કલ્યાણ આપનાર. યશોદનંદનંદન-યશોદા અને નંદજીના પુત્ર. બલ્લાનુજ-શ્રી બલ-ભદ્રજીના નાનાભાઈ. કૃપાકર-કૃપાના આકર એટલે ખાણરૂપ. વાસુદેવ દેવકીસુત-વાસુદેવ અને દેવકીના પુત્ર. ૫ રમેશ-લક્ષ્મીના પતિ. રુક્મણીશ-રુક્મિણીના પતિ. શીશશેષ-શેષના મસ્તકરૂપ; શેષથી પણ શ્રેષ્ઠ. વલ્લભ-વહાલા. બ્રહ્મ-બ્રહ્મા. વિશ્વદેવ-સઘળા દેવો. દુર્લભ-પ્રાપ્ત થવા મુશ્કેલ. પુરાણપુરુષ-સૌથી જૂના પુરુષ; આદિ પુરુષ; નારાયણ. પદ્મનાભ-જેની નાભિમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું એવા. અનુપમા-અનુપમ કાન્તિવાળા. ધારીઆદિ સુગદા-ગદા આદિને ધારણ કરનાર. ૬ ત્રિગુણ પુરુષ-સત્ત્વ, રજ્જ્સૂ, ને તમસ્સૂ, એ ત્રણ ગુણવાળા પુરુષરૂપ. વ્યૂહ-વ્યૂહ; શ્રીકૃષ્ણ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ અને પ્રધુમ્ન એ ચાર વ્યૂહ કહેવાય છે તે રૂપ; અથવા ત્રિરાટ હિરણ્યગર્ભાદિ ચતુર્વ્યૂહ-રૂપ. કાળમાયબ્રહ્મકારણ-કાળ, માયા અને બ્રહ્મનું કારણ. સુદુષ્ટબ્રહ્મકષ્ટદા-ધણા દુષ્ટ અને બ્રહ્મ માણસોને કષ્ટ આપનાર. સુદાસત્રાસવારણ-સારા ભક્તોના ત્રાસ મટાડનાર.

અકુંઠજ્ઞાન અંતરજ્ઞ માધવં મનોહરં,
 અમોઘઓઘ વિઠ્ઠલેશ કેશવં ગિરિધરં. ૬
 ગરુડગામી ગોપીનાથ ચક્રપાણિ શ્રીહરિ,
 મુકુંદ મેઘવર્ણુ સર્વગર્વગંજનં અરિ;
 અતિમતિગતિપતિ સતીરતિપતિપિતુ,
 સુવ્રન્દકાનનેણુ વેણુપાણી વલ્લભીહિતુ. ૭
 પતંગજનપતિ અતિ ઉદાર મર્દનંકુણી,
 ત્રિભંગી લાલ ગોરસાળ કીર્તિજનશિરોમણિ;
 જનાર્દનં શ્રીવિષ્ણુ જીજ્ઞુ ભૂધરં મધુરિપું,
 પિતાંબરં અનંત સૌરી કંસહા સદાવપું. ૮
 ઉપેન્દ્ર વિશ્વનાથ વેદકારણું સદાશિવં,
 સુરેશ કીર્તિભાજનં પ્રભાવભા ચિરંજીવં;
 અજીત યાદવેન્દ્ર યજ્ઞ મય્ય સ્નેહસાગરં,
 ભવારિ ભક્તભૂષણું અદ્ભૂષણું ઉન્નગરં. ૯

અકુંઠજ્ઞાન-જેમનું જ્ઞાન કોઈ ઠેકાણે બાધ પામતું નથી એવા; સર્વજ્ઞ. અંતરજ્ઞ-અંતઃ-
 કરણની વાત જાણનાર. માધવ-લક્ષ્મીપતિ. અમોઘઓઘ-જેનો (કૃપા) પ્રવાહ સફળ છે
 એવા. સર્વ ગર્વગંજનઅરિ-દુશ્મનના તમામ ગર્વનો નાશ કરનાર. અતિમતિગતિપતિ-
 મહાબુદ્ધિ અને ગતિના પતિ. સતીરતિપતિપિતુ-સતી એવી રતિના પતિ જે પ્રધુમ્ન તેના
 પિતા શ્રીકૃષ્ણ. સુવ્રન્દકાનનેણુ-(?). વેણુપાણિ-જેનાં હાથમાં વેણુ-વાંસળી છે તે.
 વલ્લભી હિતુ-વલ્લભી સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોના હિત કરનાર.

૮ પતંગજન-સૂર્યપુત્રી; યમુના. મર્દનંકુણી-જમના નદીમાં પડેલા કાલીય
 નાગનું મર્દન કરનાર. ગોરસાળ-ગોરસ ખાનાર. કીર્તિજન-રાધિકાજી. મધુરિપુ-મધુ
 નામના દૈત્યને મારનાર. અનંત-જેનો અંત ના જણાય એવા. સૌરી-સૂર યાદવના
 વંશના. કંસહા-કંસને મારનાર. સદાવપુ-શાશ્વત સ્વરૂપ.

૯ ઉપેન્દ્ર-વિષ્ણુ. વેદકારણુ-વેદનું કારણ. સદાશિવ-હંમેશાં કલ્યાણરૂપ.
 સુરેશ-દેવોના પતિ. કીર્તિભાજન-કીર્તિના પાત્રરૂપ. પ્રભાવભા-પરાક્રમને પ્રકાશ
 કરનાર. અજિત-કોઈથી ન જિતાય એવા. યાદવેન્દ્ર-યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ. ભવારિ-
 સંસારના શત્રુ; સંસાર ત્રાસને મટાડનાર. ભક્તભૂષણુ-ભક્તોના શણગારરૂપ. અ-
 દ્ભૂષણુ-દોષરહિત. ઉન્નગર-સદા જયતી.

ધતિ લલિત નામદામ અષ્ટસત્ત ઉચ્ચરં,
રસિક રાધિકેશ વેશ નટનાગરં વરં;
સદૈવ પ્રેમયુક્ત જો પઠેત શ્રીહરિ જનં,
સુ તસ્ય ઉત્સવં દયા, ન આપદા કદા મનં. ૧૦

શ્રીકૃષ્ણ અષ્ટોત્તરશતનામ ચિંતામણિ*

છંદ ભુજંગ પ્રયાત

નમો શ્રીગુરુદેવ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી,	નમો નંદકુમાર સુપૂર્ણગામી.	૧
નમો શ્રીયશોદા અસુ મીન વારી,	નમો શ્રીબળાનુજ આનંદકારી.	૨
નમો રાધિકાનાથ ગોપીશવંદા,	નમો શ્રીયમુનાપતિ મોદકંદા.	૩
નમો ગોકુલાધીશ શ્રીશૈલધારી,	નમો રાસવિહારી શ્રીજી મુરારી.	૪
નમો કુંજકેલીપ્રિયે રાય દાણી,	નમો લાલ ત્રિભંગી શ્રીવેણુપાણિ.	૫
નમો દ્વારિકાધીશ લક્ષ્મીવિહારી,	નમો ભક્તત્રાતા મહાકલેશહારી.	૬
નમો દેવકીપુત્ર આનંદસિંધુ,	નમો દુષ્ટદ્રેષી અતિદીનબંધુ.	૭
નમો શેષ શંભુ સતીનાથ ધાતા,	નમો કંસકેશીરિપુ મુક્તિદાતા.	૮
નમો ધર્મગોપા હતા ભાર જગતી,	નમો શેષશાયી હરિદાસ ભક્તિ.	૯
નમો વિશ્વહેતુ પતિ કાલ માયા,	નમો પૂર્ણઅંશી વિભુ બર્દ રાયા.	૧૦
નમો પુણ્યશ્લોકી પ્રભુ પૂતનામી,	નમો રામરૂપી શુચિ ગુણગ્રામી.	૧૧
નમો દેવ દેવેશ ગોવિંદ વિશ્નુ,	નમો યજ્ઞ યોગેશ ગોપાલ શ્રુણુ.	૧૨
નમો નરહરિ નાથ નિર્વાણદાયી,	નમો ચક્રપાણિ ગદા નીરશાયી.	૧૩
નમો ગોપિકામિત્ર સુભક્તલક્ષ્મી,	નમો રાધિકારૂપ સિંધુનિમત્તી.	૧૪
નમો પુંડરીકાક્ષ સ્વાનંદભોગી,	નમો જન્મ મૃત્યુ જરાદિ વિયોગી.	૧૫
નમો ગોપચૂડામણિ શ્રેયકારી,	નમો શ્રી જગન્નાથ સ્વામી ભવારિ.	૧૬
નમો કાટિ કંદર્પ લાવણ્ય શૌરી,	નમો પ્રાણજીવન શ્રીવાણી ગૌરી.	૧૭

* બૃહત્ કાવ્ય દોહનમાં 'હરિનામ માળાને નામે આ છંદ છપાયો છે, પણ તેમાં કંઈ કંઈ અશુદ્ધિ હોવાથી અત્રે તે પુનઃ છાપ્યો છે.

૧૦ નામદામ-નામરૂપી માળા. અષ્ટશત-એકસો આઠ નટનાગર-નાગરનટ-રવ-સુંદર. પઠેત-ભણે. તસ્ય-તેને (તેનો). ૯. જગતી-જગત. હતા-હણનાર.

નમો સર્વશક્તિપતિ નિર્વિનાશી, નમો ઈશ આમેદ શ્રીતેજશશિ. ૧૮
 નમો વ્યાપી વૈકુંઠ આનંદહેતુ, નમો પ્રેમકીડા સનાતન સેતુ. ૧૯
 નમો ગોપતિ કાટિ બ્રહ્માંડસ્વામી, નમો શ્રીહૃષીકેશ જય અંતર્યામી. ૨૦
 નમો આત્મયોનિ નમો નિર્વિકારી, નમો ધર્મભોગી નમો બ્રહ્મચારી. ૨૧
 નમો સર્વસાક્ષી નમો સર્વકર્તા, નમો સર્વભર્તા નમો સર્વહર્તા. ૨૨
 નમો બાલમુકુંદ પદ્માવિલાસી, નમો યાદવાધીશ વૈકુંઠવાસી. ૨૩
 નમો શ્રીશ ચંદ્રાવલિચિત્તહારી, નમો સુંદરાંગી વૃંદાવંનચારી. ૨૪
 નમો વલ્લભાધીશ વાગીશ સાતા, નમો વિઠ્ઠલાધીશ પુષ્ટીશ ક્ષાતા. ૨૫
 નમો ગોકુલેન્દુ રઘુનાથ સીતા, નમો સત્યભામાપતિ કામપિતા. ૨૬
 નમો અક્ષરાતીત અચ્યુત પ્રેમી, નમો શ્રી વ્રજનંદદાસ સુક્ષ્મી. ૨૭
 નમો શ્યામ નારાયણાનંદ શક્તિ, નમો કેશવાપાર પ્રાણેશ ભક્તિ. ૨૮
 ઇતિ નામ શ્રીકૃષ્ણ આનંદકારી, મનોકામના સર્વ દાતા દુઃખારિ. ૨૯
 મહા પાપ સંતાપ કૃતભૂતભસ્મી, સદા કાળ ગાળે સહુ જસ્મી તસ્મી. ૩૦
 મળે પ્રેમ ભક્તિ વ્રજધીશ ખાસી, સદા કાળ તે વ્યાપી વૈકુંઠવાસી. ૩૧
 કય પાઠ એ શ્રી હરિ જય રીઝી, દયાના પ્રભુજી મળે તોપ ભીજી. ૩૨

શ્રીકૃષ્ણજન્મ

ગરબો

શ્રીગુરુ ગોવિંદને રે પ્રથમ પાયે લાગું;
 પ્રાગટ્ય હરિનું રે ગાવાને મતિ માગું. ૧
 પરીક્ષતે પૂછ્યું રે શુકજીને શિર નામી;
 કૃષ્ણ કેમ જન્મ્યા રે તે મને કહો સ્વામી. ૨
 ધન્ય ધન્ય કહી રે બોલ્યા શુકજી વાણી;
 સાંભળ રાયજી રે હરિગુણ કહું વખાણી. ૩

૨૦. અંતર્યામી-અંતર્યામી. ૨૧. આત્મયોનિ-પોતાની ઉત્પત્તિનું કારણ પોતેજ.
 ૨૫. ક્ષાતા-વિખ્યાત. ૨૮. કેશવાપાર-કેશવ અને અપાર એટલે અનંત.
 ૩૦ જસ્મીતસ્મી-યસ્મૈ તસ્મૈ ગમે તે રીતે.

કારણ કહું છું રે પૃથ્વી પીડા પામી;	
ભાર વધ્યો બહુ રે બ્રહ્માએ કહ્યું શિરનામી.	૪
સુર સહુ સાથે રે વિધિ દ્વિરસાગર આવ્યા;	
નારાયણને રે સ્તુતિ કરીને રિઝાવ્યા.	૫
હરિએ જણાવ્યું રે ભૂમિનો ભાર હરીશું;	
પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રે વ્રજમંડળે અવતરીશું.	૬
સહુ સામગ્રી રે સિદ્ધ કરો તમે પેહેલી;	
પ્રગટ થાવાની રે ઇચ્છા છે મને વેહેલી.	૭
સુણી એમ બ્રહ્મા રે બ્રહ્મલોકમાં પરવર્યા;	
દેવ સર્વે રે ગોપ થઈને અવતર્યા.	૮
દ્રોણ સુત તે રે નંદરાય થયા જાણો;	
પત્ની તે કૃતી રે યશોદા પરમાણો.	૯
કંસને જણાવી રે આકાશવાણી ઘેરી;	
ગર્ભ દેવકીનો રે આઠમે તારો વેરી.	૧૦
એમ સુણીને થઈ રે ચિંતા કંસ હૃદયમાં;	
એન ને બનેવી રે નાંખ્યા કારાગ્રહમાં.	૧૧
ચોકી મુકી રે મૃત્યુ તણો ભય જાણી;	
ખટ સુત માર્યા રે દુષ્ટે દયા ન આણી.	૧૨
પછે પ્રભુએ રે મહા માયાને બોલાવી;	
કરજોડીને. રે ઉભા રહી તે આવી.	૧૩
આજ્ઞા આપી રે એટલું કારજ કરજો;	
દેવકી ઉદરથી રે શેષ રાહિણી ગર્ભ ધરજો.	૧૪
પછે અવતરજો રે તું નંદ નંદની થઈને;	
તેજ પ્રમાણે રે કર્યું દેવીએ જઈને.	૧૫
પ્રભુજી પધાર્યા રે દેવકી ઉર આનંદે;	
ગર્ભ સ્તુતિ કીધી રે બ્રહ્માદિ શ્રુતિ હંદે.	૧૬
તેજ ધણું આવ્યું રે દીન દેવકી તનમાં;	
તે અવલોકી રે કંસ બળે બહુ મનમાં.	૧૭

સેવક શિખવ્યા રે સૌ સાવધ થઈ રહેજો;	
પ્રસવ થાતામાં રે મને આવી કહેજો.	૧૮
તાલાવેલી રે લાગી ક્ષણ નવ જંપે;	
પળે પળે પૂછે રે કાળના ભયથી કંપે.	૧૯
એમ કરતાં રે શ્રાવણ આવિયો સાર;	
કૃષ્ણ પક્ષમાં રે અષ્ટમી ને બુધવાર.	૨૦
નક્ષત્ર રોહિણી રે અર્ધ નિશા ગઈ જ્યારે;	
કળા સોળ પૂર્ણ રે શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ્યા ત્યારે.	૨૧
હરિજન હરખ્યા રે બ્રહ્મજ્ઞાની મન લાજ્યાં;	
શિવ વિધિ કળ્યાં રે દેવ દુંદુભી ગાજ્યાં.	૨૨
અદ્ભુત બાળક રે કમળનયન સુખકારી;	
રૂપ ચતુર્ભુજ રે ગદા શંખ ચક્ર ધારી.	૨૩
પદ્મ પીતાંબર રે કિરીટ કુંડળ શોભે;	
શ્રીવત્સ લક્ષ્મી રે ચિહ્ન કૌસ્તુભ મન લોભે.	૨૪
મેઘવર્ણ વપુ રે કેશ શંકુ ચિત્ત રાજે;	
કંકણ કરમાં રે બાજુબંધ વિરાજે.	૨૫
નખશિખ સુંદર રે તિલક કેસરી કીધું;	
માતપિતાને રે એતું દર્શન દીધું.	૨૬
દેવકી વસુદેવ રે સ્તુતિ કરી સ્નેહ આણી;	
શ્રવણ કરીને રે શ્રી હરિ બોલ્યા વાણી.	૨૭
આજ પ્રમાણે રે ત્રણ જન્મ મેં લીધા;	
પુત્ર થઈને રે પૂર્ણ મનોરથ કીધા.	૨૮
ઈત્યાદિક સહુ રે પૂર્વ કથા સંભળાવી;	
વ્રજ જવાની રે વિધિ સહુ બહાલે બતાવી.	૨૯
અમને વ્રજમાં રે નંદને ઘેર પધરાવો;	
ત્યાં પ્રગટી છે રે કન્યા એક તેને લાવો.	૩૦

ચિંતા ન કરશે. રે સુખે સવળું થાશે;	
અમ ઇચ્છાએ રે વિદ્ય વેગળાં જશે.	૩૧
બાળક રૂપે રે થયા પ્રભુ એતું કહીને;	
વાસુદેવ ઉઠ્યા રે બેડી પડી દૂર જઈને.	૩૨
દારનાં તાળાં રે સેહેજે સરવ ઉધડિયાં;	
સેવક સુતા રે નિદ્રા ધારણમાં પડિયાં.	૩૩
લાલજીને લીધા રે વસુદેવ ચાલ્યા હરખે;	
છત્ર કીધું શેષે રે ઝરમર મેહુલો વરસે.	૩૪
આવી પોહોંચ્યા રે શ્રી યમુનાજી માંહે;	
પરસવા* પ્રભુ પદેરે ચણ્યાં કાલિંદી ત્યાંહે.	૩૫
વસુદેવ વાર્તા રે હરિએ સરળ જાણી;	
ચારુ વધાયોં રે સ્પર્શ કરતાં ઘટચાં પાણી.	૩૬
વળતા વસુદેવ રે શ્રીગોકુળમાં આવ્યા;	
જશોદા પાસે રે પ્રાણજીવન પધરાવ્યા.	૩૭
પુત્રી લઈને રે મથુરા આવ્યા નિજ સ્થળમાં;	
જે જેમ હતું રે તે તેમ થયું અર્ધ પળમાં.	૩૮
બાળકી રોઈ રે કંસને ખબર પમાડી;	
આવ્યો તત્ક્ષણ રે દેવકીએ સુતા દેખાડી.	૩૯
ના ના કહેતાં રે દુષ્ટે ખુંચી લીધી;	
જેવી પછાડી રે ગઈ વધૂટી તે ઉંચી.	૪૦
બાળા બોલી રે સુણ મુરખ મુજ વાણી;	
શત્રુ તારો રે પ્રગટ્યો કહું લે તું જાણી.	૪૧
એમ સુણીને રે આશ્ચર્ય મનમાં લાવ્યો;	
જૂઠું બોલી રે દેવે મને ભરમાવ્યો.	૪૨
વસુદેવ દેવકી રે કારાગ્રહમાંથી કાઢાણ્યાં;	
મેં વણવાંકે રે તમને કલેશ પમાણ્યાં.	૪૩

* પરસવા=સ્પર્શવા; અડકવા.

એજ કથા તો રે એટલે રહી એમ લહીએ;	
હાવાં ગોકુળમાં રે કેમ થયું તે કહીએ.	૪૪
પુત્રનું પ્રાગટ્ય રે પ્રાતઃસમે સહુ જાણી;	
નંદ યશોદા રે સુખ થયું ન વખાણી.	૪૫
વ્રજપતિને ઘેર રે નિર્ભય નોખત વાજ;	
સુણી સર્જનનાં રે ચિત્ત થયાં બહુ રાજ.	૪૬
ગોપીજન સહુ રે સજી સુંદર શણગાર;	
નંદ ઘેર આવ્યાં રે નિરખ્યા પ્રાણાધાર.	૪૭
મોતીડે વધાવ્યા રે ગાતાં મંગળ ગીતે;	
ધણું ધણું જીવે રે આશિષ એવી દીધી પ્રીતે.	૪૮
ગોપ સહુ આવ્યા રે ગોરસ સિકાં ભરીને;	
નંદન નવરાવ્યા રે પૂરણ પ્રેમ ધરીને.	૪૯
દધી હળધરનો રે કીચ આંગણે સોહે;	
આનંદ ઉત્સવ રે નિરખી સહુ જન મોહે.	૫૦
પૂરણ નાહ્યા રે નંદન શાસ્ત્રની રીતે;	
દાન બહુ દીધાં રે દ્વિજને પૂરણ પ્રીતે.	૫૧
બંદીજન રે અતિ ધન દેઈ સંતોખ્યા;	
પૂજ્યા સર્વેને રે પ્રેમ ધરીને પોખ્યા.	૫૨
શ્રી મહાલક્ષ્મી રે વ્રજપુર વસિયાં વાસે;	
આનંદસાગર રે ઉલટ્યો નંદ આવાસે.	૫૩
શોભા સઘળી રે કેમ મુખ જાય વખાણી;	
સહુ સુખ સંપત્તિ રે શ્રીગોકુળ દ્યો જાણી.	૫૪
પ્રભુ પ્રગટ્યાનો રે ગરબો જે કોઈ ગાયે;	
સ્નેહથી સુણતાં રે મનવાંછિત ફળ થાયે.	૫૫
પંચાવન પદ રે ક્ષમ રીતે સમાયો;	
કૃષ્ણજન્મનો રે દાસ દ્યે જશ ગાયો.	૫૬

કુંવરબાઈનું મામેરું

રાગ ધોળ

પ્રથમ શ્રી ગુરુગોવિંદને નમું રે, ગાઉં ભક્તવત્સલનું ચરિત્ર;	
મોસાળુ માધવે ક્યું રે.	ટક.
ગાતાં આનંદ મંગળ ઉપજે રે, પતિત પાવન પરમ પવિત્ર.	મો. ૧
સોરઠ દેશમાં જીરણુગઢ ગામ છે રે, નાગર વિપ્ર નરસૈં મેહેતા નામ.	મો. ૨
માણિક મેહેતી સ્ત્રી, સુત શામળદાસ છે રે, કુંવરી કુંવરબાઈ ભાગ્યનું ધામ.	મો. ૩
શ્રીરંગ મેહેતાના સુત સંગે એ વરી રે, તેને આવિયો સમય શ્રીમંત.	મો. ૪
મામેરું કરવા મેહેતોજી આવિયા રે, છે સહાયમાં એક ભગવંત.	મો. ૫
કુંવરબાઈ પિતા પ્રતિ યોલિયાં રે, વિના દામ આવ્યાનું શું કામ.	મો. ૬
મેહેતો કહે પુત્રી મારી, હૈયે હાર મા રે, કોડ પૂરશે સુંદર શ્યામ.	મો. ૭
મેહેતાને નીર નાહાવા તાતુ ધ્યું રે, સમોવણુ માગતાં કહી વાંકી વાત.	મો. ૮
મેહેતે ત્યાં જ ત્રિકમનું સ્મરણુ ક્યું રે, પુરુષોત્તમે પ્રેયો વરસાદ.	મો. ૯
એટલે મામેરાંની વેળા થઈ રે, નરસૈંયે સમયાં શ્રીનંદકુમાર.	મો. ૧૦
ઠાલી છાજ લેઈ મંડપમાં ધરી રે, કરે નાત દંટોળી અપાર.	મો. ૧૧
એવામાં શ્રીહરિ શેઠ થઈ આવિયારે, સાથે લક્ષ્મીજી છે શેઠાણી.	મો. ૧૨
વસ્ત્ર મોટાં ને દ્રવ્યની ઠેલીઓ રે, મોટી મંડપમાં બહુ આણી.	મો. ૧૩
સ્વરૂપ ભેઈ સૌ ચકિત થઈને રહ્યું રે, ટલ્યા વેવાઈ વેવાણુના ગર્વ.	મો. ૧૪
વિઠ્ઠલ કહે વાણોતર ધું મેહેતા તણો રે, મંગાવ્યા પ્રમાણે લાવ્યા સર્વ.	મો. ૧૫
અમૂલ્ય અંબરે છાજ સુંદર સજ્જરે, આપ્યાં જેને જેમ ભેઈએ તેને દામ.	મો. ૧૬
સ્ત્રીમંડળ સંતોખ્યું મહાલક્ષ્મી રે, પુરુષ પ્રભુએ કીધાં પૂરણુ કામ.	મો. ૧૭
કુંવરબાઈ કમળાએ રુદિયાશું ચાંપિયાં રે, મારી પુત્રી તુને શેનાં કોડ.	મો. ૧૮
શોળ શણુગાર આપ્યા સોહામણુ રે, મેહેતો સંતોખ્યા શ્રીરણુછોડ.	મો. ૧૯
અંતરધ્યાન થયાં બેઠે એવું કરી રે, હરિ સંવ્યાનું ફળ જીએ જગત.	મો. ૨૦
આકાશથી નાંખી વળી કાંચળી રે, લાડ પૂરી પ્રસન્ન કર્યો ભગત.	મો. ૨૧
પ્રસન્ન કરી પુત્રી સૌને હળીમળી રે, મેહેતોજી આવ્યા જીનાગઢ ઘેર.	મો. ૨૨
જે કોઈ ગાયશિખે ને સુણે કહે દયો રે, તેને થાય શ્રી કૃષ્ણની મેહેર.	મો. ૨૩

શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનનું ધોળ

ઠાળ

પ્રથમ પ્રભાતે શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કરીયેરે;	
વ્રજની લીલા સધળી હરિની સંગે ધ્યાને ધરીયેરે.	૧
હરિનેા મુગટ તે તો વૈકુંઠનો સાર લહીયેરે;	
હરિનાં કુંડલ તે તો સાંખ્ય યોગ નિશ્ચ કહીયેરે.	૨
હરિને નાકે મોતી રાધિકાનું રૂપ છેરે;	
ચંદ્રાવળી ચીખુક આભરણનું સ્વરૂપ છેરે.	૩
હરિનું હસવું તે તો મોહિની માયા કહેવાયરે;	
મોરલી શિવજીનું સ્વરૂપ એવું વેદ ગાયરે.	૪
હરિનું તિલક શુદ્ધ પ્રેમને પ્રણામીયેરે;	
કૌસ્તુભમણિ હૃદે જીવન તત્ત્વ જાણીયેરે.	૫
શ્રીવત્સ લાંછન તે મણિની છાય જાણજેરે;	
વનમાળા ગુંજા છે ભક્ત ઉર આણજેરે.	૬
માયા પીતાંબર ને છડી બ્રહ્મારૂપ લહ્યુંરે;	
ઈંદ્રશૃંગી મેઘ કેશનું સ્વરૂપ કહ્યુંરે.	૭
સંગે ગોપીજન તે શ્રુતિઓ છે વેદનીરે;	
ગોપ મંત્ર તેની વાત કહું ભેદનીરે.	૮
શ્રીરાધાજી કૃષ્ણ આત્મારૂપ પ્રેમભક્તિરે;	
નંદજી તો અક્ષરબ્રહ્મ જશોદા જાણેા મુક્તિરે.	૯
શ્રી ગોકુળ તે વ્યાપી વૈકુંઠ સાક્ષાત છેરે;	
કરમાં કમળ વિશ્વરૂપ વેદે વાત છેરે.	૧૦
એવું ધ્યાન સદા શ્રી કૃષ્ણનું પ્રીતે ધરીયેરે;	
વ્રજમાં વાસ મળે ભવસાગરને ક્ષણમાં તરીયેરે.	૧૧
સરવે વિસ્તારીને કહેતાં ગીત વાધી જાયરે;	
માટે દાસ દયો કાંઈએક હરિના ગુણ ગાયરે.	૧૨

અથ ચોવીશ અવતારનું ઘોળ

(બ્રેસપત તારો એક ઉગીયોરે-એ રાગ)

એ અવતાર શ્રીકૃષ્ણનારે, મચ્છરૂપ ધરી સલ્ય વ્રત પાળ્યારે,
કચ્છરૂપે મંદ્રાચલ ઉધાર્યો. એ અવતાર શ્રી
શુકરરૂપે* હણી હિરણ્યાકશ્ય મહી મુકાવીરે, નરહરિરૂપે હરણ્યાકશ્યપ માર્યો. એ.
વામનરૂપે બળિ છળા ઇંદ્રને સંતોખ્યોરે, નક્ષત્રી પૃથિવી કરી ફરશુરામ. એ.
શ્રીરધુવરજી રાવણ મારી સીતા લાવ્યારે, હળધરરૂપે ટાળ્યો દુષ્ટ ઠામ. એ.
બુદ્ધરૂપે યજ્ઞ નિંદા દયા પાળીરે, મ્લેચ્છ માર્યા ધરી કલકીરૂપ. એ.
રથભરૂપે† પરમહંસ દીક્ષા દાખી, ભૂમિ દોહી રસ કાઢ્યા પૃથુભૂપ. એ.
હરિરૂપે ગ્રાહને માર્યો ગજ ઉગાર્યોરે, ધ્રુવવરદાયક પ્રભુજીનો અવતાર. એ.
નરનારાયણરૂપે બદ્રિકાશ્રમ તપેરે, બ્રહ્મચારી સનકાદિક ચાર. એ.
દત્તાત્રયરૂપે અલર્ક‡ આદિ પ્રજોધ્યારે, હયગ્રીવ વાળી લાવ્યા વેદ. એ.
કપિલરૂપે સાંખ્ય યોગ પ્રગટ કર્યોરે, વ્યાસરૂપે રચ્યા નિગમ‡ લેદ. એ.
યજ્ઞપુરુષ રચીસુત સુરત્રાતારે, મનવંતર રક્ષણ કરવા એકરૂપ. એ.
મોહનીરૂપે અસુર મોહ્યા સુર સંતોખ્યારે, આયુરવેદ ધનવંત્રી સ્વરૂપ. એ.
ધવળ એ ચોવીશ સ્વરૂપનુંરે, ગાતાં સુણતાં હોય વૈકુંઠવાસ. એ.
સકળ સંતાપ પાપ ગયાં સમૂળારે, ન્યાહાલ થયો ગાતાં દયોદાસ. એ.

શૃંગારનાં પદ અને ગરબી

પદ ૧ હું, થાળ

તમે અહીંયાં સુધી હોરા આવોરે અલખેલાજી;
મારા મનમાં તો ધણું ભાવોરે અલખેલાજી. ૧

વહાલાજી, એક વાત કહું તે લેજો મારી, (૨)
સાસુથી છે છાનીરે અલખેલાજી. ૨

* શુકર-વરાહ. † રથભ-ઋષભદેવ. ‡ નિગમ-વેદ. § અલર્ક
નામે એક પુત્ર મહાલક્ષ્મણે હતો. તે દત્તાત્રયનો શિષ્ય હતો અને તેની પાસેથી
જ્ઞાનોપદેશ લીધો હતો. ૧ હોરા-પાસે.

વહાલાજી, મેં તો તમ માટે કીધા છે લાડુ, (૨)	
તે જમો તો અંતર થાય ટાંદુરે અલખેલાજી.	૩
વહાલાજી, દૂધપાક પૂરી ને કંસાર, (૨)	
જમાડું વારંવાર રે અલખેલાજી.	૪
વહાલાજી, પકવાન મીઠાઈને મેવા, (૨)	
કીધા છે રુચે તેવારે અલખેલાજી.	૫
વહાલાજી, અથાણાં ને અનોપમ શાક, (૨)	
નાના વિધિ પાકરે અલખેલાજી.	૬
વહાલાજી, કુર કમોદનો ને દાલ તેવી, (૨)	
કઢી છે ભેંધએ જેવીરે અલખેલાજી.	૭
વહાલાજી, વળતું જેરે ભેંધએ તે માગી લેજો, (૨)	
ખારું ને મોણું કહેજો રે અલખેલાજી.	૮
સુણીને એવું પ્રભુજી પધાર્યાં પ્રીતે, (૨)	
જમ્યા તે રસરીતે રે અલખેલાજી.	૯
વહાલાજી, અછવાઈ આરોગો તંબોળ, (૨)	
અધર રાતાં ચોળરે અલખેલાજી.	૧૦
વહાલાજી, જનદાસ દયો ગુણ ગાય, (૨)	
જૂઠણ રસ ચહાયરે અલખેલાજી.	૧૧

પદ ૨ જું, ગરખી

મહારે મહોલે આવો અલખેલા રે, શ્યામ સલુણાજી છેલા;
હોજી રે મહારે મહોલે આવો રે, અલખેલા રે શ્યામ. ટેક.
હળીમળી હસી રમી વાત કરીશું વહાલા;
આપણુ પરમ પ્રેમ અલખેલા રે. શ્યામ સલુણાજી. ૧

૬ અનોપમ—(અનુપમ) જેને કોઈની ઉપમા આપી ન શકાય એવું ઉત્તમ. નાના વિધિ—જૂદી જૂદી જાતના. ૭ કુર—ભાત. કમોદ—એક જાતની ઉંચી જાતની ડાંગર. ૮ રસરીતે—જેથી જમવામાં સ્વાદ પડે એવી રીતે. ૧૦ અછવાઈ—જમ્યા પછી હાથ મોં ધોઈ ચોકખા થઈ. આરોગો—જમો. તંબોળ—નાગરવેલનું પાન. ૧૧ જૂઠણુ રસ—જમતાં ભાણામાં વધેલી પ્રસાદી.

નટવર નાગર લલિત ત્રિભંગી;
 દેખી કામ સરીખા થયા ઘેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૨
 નખશિખ સુંદર રૂપે રમો છો અમથું;
 અરૂપ અસુર કહે મેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૩
 તે જ ચતુર ચિત ચરણ ચતુરભુજ;
 અવર અવિધાના ચેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૪
 કાટી સાધને તમે વશ નવ થાઓ વાહાલા;
 સહજ પ્રેમ થકી સહેલા રે.* શ્યામ સલુણાળ. ૫
 દયાના પ્રીતમજી શું મનકું લોભાણું મારું;
 મારે મહોલે પધારો પળ વહેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૬

પદ ૩ જું, રાગ ધનાશ્રી†

મારો નેહ લાગ્યો રે, સખી સામળિયા સાથે;
 મારો નેહ લાગ્યો રે, એ પાતળિયા સાથે. મારો નેહ. ટેક૦

૨ લલિત-સુંદર. ત્રિભંગી-ત્રણ ભંગવાળા; વાંસળી વગાડતી વખત ગરદન, કેડ, અને પગ ત્રણ ઠેકાણે શરીરને વાંકું વાળતું પડે છે તે ઉપરથી. એવી રીતે વાંકા વળી મોરલી વગાડતા શ્રીકૃષ્ણ ધણા રૂપાળા દેખાય છે, માટે લલિત ત્રિભંગી કહેવાય છે. ૩ નખશિખ-પગના નખથી માથાની ચોટલી સૂધી. અરૂપ.....મેલા-માયાથી મલિન એવા અસુર લોકો તમને અરૂપ-રૂપ વગરના નિરાકાર કહે છે. ૪ તે જ.....ચેલા-તે જ માણસ ચતુર સમજી છે કે, જેમનું ચિત્ત ચતુર્ભુજ એવા શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં ચરણમાં લાગેલું છે. બાકીના બીજા બધા અવિદ્યા એટલે માયાના ચેલા એટલે દાસ છે. ૬ પળ વહેલા-હમણાં જ; જલદીથી. * એક પ્રતમાં ૫ મી કડીને બદલે “કોઈ સાધને તમે સ્વપ્ને ના આવો, એક સાચા સ્નેહ થકી સહેલારે” એમ છે.

† વૈષ્ણવોમાં એક આખ્યાયિકા છે કે, દયારામભાઈ પૂર્વજન્મે ગોપિકાનો અવતાર હતા. કોઈ કારણથી ભ્રષ્ટ થઈ આ અવતાર એમને લેવો પડ્યો. એમની ચિત્ત-સ્થિતિ નિર્મળ થતાં એમને પૂર્વજન્મનું ભાન થયું. તે વખતનું બનાવેલું આ પદ છે. એમાં પોતાને થયેલા જાતિસ્મરણનું વર્ણન છે. ટેક-નેહ-સ્નેહ; પ્રેમ.

સાંભરી આવે મને પ્રીત પૂરવની;
 એ અનુભવ આજ જાગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૧
 મનનો માન્યો અંતરનો ઇચ્છ્યો;
 વર મળિયો છે મુખ માગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૨
 દયાના પ્રીતમની સંગે નિશ દીન રમતાં;
 આ ભવનો તે ભય આજ ભાગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૩

પદ ૪ થું

ચિત મારું ચોરે રે વ્રજરાજ;
 હું તો બીજું કાંઈએ ન માગું મહારાજ. ચિત મારું. ટેક.
 એવી રીતે ચોરો જે ક્યહું ના જાય,
 જ્યાર થકી તુજમાં અધિક લોભાય;
 છૂટવાનો ના રહે એકુ ઉપાય. ચિત મારું. ૧
 તસ્કર ઉપર ક્રોધને ન પ્યાર,
 દેખી મુખ દંડનો ઉપજે વિચાર;
 હું તો મારા પ્રાણ કરું બલહાર. ચિત મારું. ૨
 માગું નહિ ચક્રવર્તિ પદ સ્વર્ગ,
 માગું નહિ યોગ સિદ્ધિ અપવર્ગ;
 માગું નહિ બ્રહ્મસદન પદ ભર્ગ. ચિત મારું. ૩

૧ પ્રીત પૂરવની-પૂર્વજન્મની પ્રીતિ; પૂર્વજન્મે એક બીજને પ્રેમ સંબંધ હતો તે. એ.....જાગ્યો-અંતરાત્મામાં એ વાતનો અનુભવ આજ તાજે થઈ આવ્યો.
 ૨ મનનો માન્યો-મનથી સ્વામી તરિકે માની લીધેલો. અંતરનો ઇચ્છ્યો-મનમાં જેની ઇચ્છા હતી તેજ. મુખ માગ્યો-મોઢેથી જે માગ્યો તેજ. ભવનો ભય-સંસારમાં ફરી આવવાની બીક; જન્મમરણની બીક.

૨ તસ્કર-ચોર. દેખી મુખ-મુખ જોઈને. દંડ-સજા. પ્રાણ કરું બલહાર-પ્રાણ એવારી નાખું. ચોરના ઉપર ક્રોધને પ્રેમ ના ઉપજે, પણ તેને જોતાં જ તેને સજા કરવાનો બધાને વિચાર થઈ આવે; પરંતુ તમે મારું ચિત્ત ચોરશો તો તમારા ઉપર હું બહુ ખુશ થઈ, મારા પ્રાણ સુધ્ધાં તમને અર્પણ કરીશ. ૩ ચક્રવર્તિપદ-ચક્રવર્તિ રાજનું રાજ્ય. અપવર્ગ-મોક્ષ. બ્રહ્મસદન-બ્રહ્મલોક. ભર્ગ-તેજ; મહાદેવ.

અલબેલાજી પૂરોને મનની આશ,
નિજ બળે રાખો પોતાની પાસ;
દાસી દાસી કરી એ દયાનો અભિલાષ. ચિત મારું. ૪

પદ ૫ મું, રાગ સૌરઠ

એવા મુને વહાલા થાઓ વ્રજભૂપ,
મારું મન મોહું રહે તમ રૂપ. ટેક.
જેવો વહાલો મૃગને લાગે છે રાગ,
જેવો વહાલો મણિ શોભે શિર નાગ;
જેવો વહાલો મધુવ્રત* પદ્મપરાગ. એવા મુને ૧
જેવું વહાલું મીનને લાગે છે નીર,
જેવું વહાલું લાગે માંજરને ખીર;
જેવું વહાલું લાગે બિંબકુળ કીર. એવા મુને ૨
જેવો વહાલો લાગે ચક્રારને ઇન્દુ,
જેવું વહાલું ચાતક સ્વાતિધનબિંદુ;
જેવા વહાલા શ્રી ગોપીજનને ગોવિંદ. એવા મુને ૩
જેવાં વહાલાં જર પરસ્પર દોય,
જેવું વહાલું ભોજન હુધિતને હોય;
જેવું વહાલું મહા તૃષાતુર તોય†. એવા મુને ૪
જેવો વહાલો આત્મા પોતાનો સૌ જગત,
જેવા વહાલા તમને તમારા ભગત;
દયા પ્રીતમ ઘો તેવી નિજ આસક્ત. એવા મુને ૫

૪ નિજબળે-તમારા પોતાના જ સામર્થ્યથી, કેમકે મારા પોતાનામાં તરવાની કશી શક્તિ નથી. દાસી.....અભિલાષ-દયારામની એવી દૃષ્ટિ છે કે, તમારી દાસીની દાસી કરીને મને રાખો.

* મધુવ્રત=અમરે. † તોય=પાણી.

પદ ૬ કું

- ‘ શ્રી વૃંદાવન સુખકારીરે સમરે નાસે સૌ પીડા’ની રાહ
 એ પૂરણ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમ રે, ન મલે કાઈ સાધનમે; ૧
 શ્રી ગીતાજીમાં શ્રી મુખે રે, બોલ્યા હું વસું એક પ્રેમે. ૧
 તે પ્રગટ પારખું ભાળો રે, ગોપી પ્રેમે પ્રભુ પામી; ૨
 જેને શિવ બ્રહ્માદિક વંદે રે, વશ કીધો કમળાસ્વામી. ૨
 જે આત્મારામ અજીત છે રે, કાઈથી નવ જાયે કળાયો; ૩
 તેને જીતી આધીન કીધો રે, પ્રેમ પ્રભુથી પણ બળાયો. ૩
 એનું રૂપ અતીશે ઉંડું રે, કાઈ ભક્ત વીરલા જાણે; ૪
 જ્યાં વેદતણી પણ નહીં ગતિ રે, ત્યાં પંડીત શું પરમાણે. ૪
 સુણો કાંઈ એક પ્રેમનું બળ કહું રે, જેણે જીગલ જીતી લીધો; ૫
 માહા સુજાણ નાગરી નાગર રે, તેને પણ વેલો કીધો. ૫
 એક સમે શ્રી રાધા મોહન રે, બાંહે પરસ્પર કંઠ ધરી; ૬
 માહા સ્નેહ રસ માંહે છકેલાં રે, પાસે લલીતાદિક સુંદરી. ૬
 ત્યાં વાહાલે વિકળ હરિ બોલ્યા રે, કહો સખા પ્યારી ક્યાં મળશે; ૭
 કરે પોકાર આંસું વેહેતાં રે, આ વિરહવેદના કેમ ટળશે. ૭
 એવાં વચન સુણી વિકલનાં રે, હસવા લાગી સહુ રામા; ૮
 એ પ્રાણજીવન શીદ કદપો રે, કંઠે વળગી છે શ્યામા. ૮
 વળી એક સમે એકલડા રે, હરિ પ્રિયા પાસે ના હુતી; ૯
 કાહો લાલ લાડલી ક્યાં છે રે, એકલા કેમ પુછ્યું દુતી. ૯
 ત્યારે નંદકુંવર એમ બોલ્યા રે, સખી તુજને કાંઈ ભ્રમ થયો; ૧૦
 જોની આ રાધા મુજ પાસે રે, એકલડો મુને કેમ કહ્યો. ૧૦
 એમ રાધાને પણ થાય રે, ન હોય પ્રભુ પાસે દેખે; ૧૧
 વળી કદાવિયોગ તેતરસે રે, પીયુ લપટ્યા ઉર નવ પેખે. ૧૧
 નાં હોય પીયુ પ્યારી દેખે રે, પાસે હોય ને ભૂલાવે; ૧૨
 એ અકળ પ્રેમરસકીડા અટપટી રે, કાના સમજ્યામાં નાવે. ૧૨
 શ્રી રાધાકૃષ્ણ એ રસમાં રે, સદા મગ્ન છાક્યાં રહે છે; ૧૩
 કરી વિવિધ પ્રકારે કીડા રે, નિજ જનને મહાસુખ દેછે. ૧૩

જેને કૃપા સંત ગુરુ પૂરણુ રે, તે એ હરિરસને ચાખે;
જન દયો શ્રી ગુરુ પ્રતાપે રે, પ્રેમરસની આશા રાખે. ૧૪

પદ ૭ મું, ગરબી

શોકલડીનો ભંભેયોં મારો વહાલો મુજપર મીઠી મીઠે ના ઝાંખે. ટેક.

શું રે જાણું જે સખી એણે શું શું શીખવીયું;
વાંકાં વાંકાં વેણુ મુને ભાખે. મારો વહાલો શોકલડીનો. ૧
કાનનો કાચો મા થા મારા પ્રીતમ, જેની કંઈ રુદય વિચારી;
તેવી પ્રીતલડી તો નહિ હોય તેની, જેવી આ ભાતર મારી. મારો. શોક. ૨
રસિયા તારું રુસણુલું મેં તો, ક્ષણું એક નથી રે સેહેવાતું;
આ અવસર કાં એળે ખુવાં છાં, માણુ જોખન મદમાતું. મારો. શોક. ૩
પાલવ પસારી હું પાચે પડી ત્યારે, હેતની નજર વહાલે કીધી;
દયાના પ્રીતમજી દયા કરી મુને, રુદયા સરખી ખેંચી લીધી. મારો. શોક. ૪

પદ ૮ મું, રાગ પ્રભાત

હાં હાં ! આ તે શું વહાલા આવડું આળ ના ધરિયે રે;
રાજકુંવર તમે તો નિરભય છો, અમે અબળા લાજ મરિયેરે. હાં હાં. ટેક.
ચિહ્ન જોઈ કાઈ ચતુર કહે તે, મનમાં સમજી રહેવું રે;
ઉદ્ધત જન કાઈ મુખપર કહે ત્યારે, મુખ ઢાંકી દેવું રે. હાં હાં. ૧
ધીર વિવેકી એવું ક્યમ કરે, આવ્યું અમૃત મૂકે રે;
ધાયલને અવગુણ જળ આપે, પણ તે માગવું કેમ ચૂકે રે. હાં હાં. ૨

૩ ખુવાંછાં—ખુવો છો. (નાગરી પ્રયોગ છે). ૪ પાલવ પસારી—ખોળા પાથરી.

૧ ચિહ્ન—કામક્રીડાની નિશાની. ઉદ્ધત—ઉછાંછળો; હલકો માણસ. ૨ ધાયલને...
ચૂકે—લડાઈમાં કાઈ માણસ શસ્ત્રથી ધાયલ થયો હોય તો તેને પાણીનો શોષ પડે
છે અને વારંવાર પાણી માગે છે; પરંતુ જો તેને પાણી આપવામાં આવે તો તે તરત
મરણ પામે છે. તેમ છતાં તે માગ્યા વગર રહેતો નથી. એવી જ દશા પ્રેમથી ધાયલ
થયલાની છે. સ્નેહીના સંયોગથી જગતમાં ઘણું દુઃખ થાય એમ છે, અનેક લોકાપવાદ
સહન કરવા પડે છે, તે છતાં ધીરજવાળો અને વિવેકી પ્રેમી એ સંયોગરૂપ અમૃત,
જે આવી મળ્યું હોય, તેને કેમ જતું કરે? અને કરે તો એટલી પ્રેમમાં ન્યૂનતા જ

ક્યમ હાં કહું ને ના પણ ક્યમ કહું, બંને વાતે બળવું રે;
 હા કહું તો થાય લોકહસારત, ના કહું તો ક્યાં મળવું રે. હાં હાં. ૩
 આજ થકી જાઓ તમારે માટે, મેં લાજ લોકની મેલી રે;
 દયા પ્રીતમ તમને તનમન સોંપ્યું, કાઈ ડાહી કહો કે ઘેલી રે. હાં હાં. ૪

પદ ૯ મું, ગરબી

લાડકડી લાડીરે લાલ લોચનવાળી,
 હાવાં ક્યમ થઈ મોંઘીરે પૂરવની પ્રીતિ ટાળી;
 વાંકલડું બાળીરે ખંજર શાંને મારાં છાં,
 કાળજડું તો કારી રે વારુ શાંને સારાં છાં. ૧
 રંગીલી શ્રીરાધારે તેં બાધા ક્યમ લીધી,
 કહેની આવી કાણે રે તુંને શિખામણુ દીધી;
 મુજને નથી ગમતું રે પલક એક તુજ પાખે,
 મુખનું સુખ આપી રે પછી શું દુઃખ દાખે. ૨
 મનમોહની મારું રે તેં મન હરી લીધું,
 ક્ષણું જંપ વળે નહિ રે એવું શું કામણુ કીધું;
 હક છોડ છળીલી રે કહું તુંને શિર નામી,
 એમ કહે કરજોડી રે દાસ દયાનો સ્વામી. ૩

પદ ૧૦ મું, ગરબી

હાવાં તો નહિ બોલું રે ઓ નટવર તમ સંગે;
 તમે મુજને તંજને રે બીજીયું રમે રંગે. ૧
 જ્યારે કરવું'તું એવું રે ત્યારે માયા શીદ જોડી;
 પહેલાં મોહ લગાડી રે પછી નાખો તરછોડી. ૨

સમજવી. પૂરેપૂરો ધાયલ થયેલો નહિ. ૩ લોકહસારત—લોકમાં હાંસી; લોકાપવાદ

૮ મું પદ—આ પદ વ્યાસ દાહબાઈ કરુણાશંકરે મને સંભળાવેલું અને દયારામની છાપ જોઈને તે ઉતારી લીધેલું, પણ એની પદરચના જોતાં તે દયારામનું હોય તેમ લાગતું નથી.

૯ મું પદ—આ પદ પણ વ્યાસ દાહબાઈ કરુણાશંકર પાસેથી સાંભળીને લખી લીધેલું. એને માટે પણ દયારામનાં કર્તૃત્વવિશે શંકા ન.

વચને વાહી મુજને રે, બીજી સાથે બોલો છો;
અંતરનો પડદો રે, તહાં જઈ બોલો છો. ૩
દૂધ દોણી બે રાખો રે, વિવેક શું છે થોડો;
એવું કરવું ના ભેધએ રે, એકશું પ્રીતિ ભેડો. ૪
એવાં વચન સુણીને રે, દયા પ્રભુ પ્રસન્ન થયા;
લાડલીને મનાવી રે, ચોક બંસીવટમાં ગયા. ૫

પદ ૧૧ મું, ગરબી*

રાધે રૂપાળી રસીલી તારી આંખડી ને;
નેડી કૃષ્ણ સમાન છબી ફાંકડી ને. રાધે રૂપાળી. ૧
ઉપમા એ અધિક નહિ તુંથી મૃગલોચની ને;
વિના અંજન મનરંજન ભવમોચની ને. રાધે રૂપાળી. ૨
તારું ચંદ્રવદન કહેતાં લાજું તારુણી ને;
એક તો કલંકી વિપ બંધુ† વારુણી ને. રાધે રૂપાળી. ૩
વેણી વાસુકી જડિત રત્ન રાખડી ને;
તને ભેતાં બીજું ભેવાની થાય આખડી ને. રાધે રૂપાળી. ૪
રતિ રૂપતણે ગર્વ મુકીને ખસી ને;
રસિક રાયના હૃદમાં તું સદા વસી ને. રાધે રૂપાળી. ૫
મદનમોહનનું મન હસ્તું મનમોહની ને;
નથી વિરંચીએ રચી તુજ છબી સોહની ને. રાધે રૂપાળી. ૬
સકળ ભૂપમાં ભેતાં તું લાઘ્યો-લાઘ્યો શ્રીહરિ ને;
ઉમા રમા ને સાવિત્રી ત્રિપુરસુંદરી ને. રાધે રૂપાળી. ૭
તારી ઉપમા સરખું બીજું કોઈ નથી ને;
થાક્યા ઉત્તમ કવિ વેદ સ્મૃતિને મથી ને. રાધે રૂપાળી. ૮
રસિક રૂપ જુગલ વસો હૃદમાં હરી ને;
દાસ દયાને મુખદાતા એક તમે હરિ ને. રાધે રૂપાળી. ૯

* કા. દો. માં છપાયલી છે, પણ તે કંઈક અશુદ્ધ છે. † પાડ. 'બંધુ'ને બદલે 'બિંદુ' અને 'બીજું' એવા બે પાઠ છે. ૩ થાય આખડી-એને ભેધને બીજને ભેવાનો નિયમ થાય, જેમ બાધા લીધી હોય તેમ.

પદ ૧૨ મું, ગરબી, ગત દાદરાની

“મુકની મારા સમ માનુની, તું હાવા મુકની મારા સમ માનુની,” એ રાહ.
 રાધિકા રસીક વરને મલ્યાંજી, રીજ્યા રાધિકા રસીક વરને મલ્યા. ટેક.
 સામા સામી દેખી રૂપ પરસ્પર ચિત્ત બન્યો જણનાં ચલ્યાંજી. રીજ્યા. ૧
 એક રસ મન થયાં બન્યોનાં પય શર્કેરા જેમ હોયે લલ્યાંજી. રીજ્યા. ૨
 સામા સામી બોલે વચન રસાલાં અમૃત શર્કેરાથી ગલ્યાંજી. રીજ્યા. ૩
 ન્યાહાલ ક્યોંછે દયાને ગુણગાતાં જુગલરૂપ બન્યો અઢલક ઢલ્યાંજી. રીજ્યા. ૪

પદ ૧૩ મું, ગરબો, ગત ચાલતી

આવો અલખેલા રે વહાલા, કહો તમે ક્યાં ગયાતા નંદના લાલા. ૧
 સાચું કહોની રે અમને, અદારા સમ શામલીયા તમને. ૨
 કોની કોની રે સંગે, રજની રમી આવ્યા છો રંગે. ૩
 ધુધે ધરોણું રે ડોલો, મોહન બોલાવ્યા નવ બોલો. ૪
 લોચન જવાય છે રે મીચી, જોઈને રહ્યા છો દષ્ટિ નીચી. ૫
 કેશ લપટાણું રે ભાલે, કાજળ ક્યાં લાગ્યું છે ગાલે. ૬
 રાતી રેખ કપોલે દીસે, શીદ લાજે છો બહુ શોભી છે. ૭
 હારનાં ચિહ્ન હૃદેમાં પજ્યાં છે, ક્યમ ઢાંકો છો તનમાં જજ્યાં છે. ૮
 કાંકણના સલ દીસે પીઠે, સીદ સંતાડો આનંદ થઈ દીઠે. ૯
 વાહાલમ માનો કે ના માનો, હું તો એનો મરમ લહું જાનો. ૧૦
 સ્વજન હશે તેરાખશે નવ જાનું, લોક તો કહેશે મનનું માન્યું. ૧૧
 જગત તો નહીં રહેજેરે આંધ્યું, ફાટ્યું ગગન તો નહીં જાય સાધ્યું. ૧૨
 સુખ પામે ત્યાં સુખીયા થાજે, તમારું મન માને ત્યાં જાજે. ૧૩
 વાત ગઈ છું રે હું પામી, કહો તો કહું દયાના સ્વામી. ૧૪

પદ ૧૪ મું.*

રાજ ! કાંઈ કીધું રે, કાવુડા ! મુને તો તો કાંઈ કીધું રે, અલખેલડા !
 તો તો ચિત્ત હરી લીધું રે છેલડા ! મારું ચિત્ત ચોરી લીધું રે વ્રજલાડીલા;

* કા. દો. માં ઇપાયલું છે, પણ તે શુદ્ધ નથી.

કાળજ મારું વિધ્યું રે, કાનુડા ! કારજ તારું સિધ્યું રે, કાનુડા !
 રાત દિવસ મુને કળ ના પડે તુજ પાખે રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ ટેક. ૧
 વજલાડીલા, તું બહાલો બહુ લાગે, મુને તારી આંખડલીની અણીઓ ઉર વાગે;
 મુખડું જોતાં રે મનોજ ઉરમાં જાગે, હું ઠગાણી મીઠી હસણીને ઠાગે,
 લૂંટી મારી લીધી રે ધાજ, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૨
 માને ના મન મારું મહીયેરીયામાં, (ને) સાસરડે નાં સોહાય;
 જ્યાં રે જાઉં ત્યાં મુને જંપ વળે નહી, તાલાવેલી તનમાં થાય,
 રે હું ફટકારી શી કરુ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૩
 બાળપણેથી મુને આ લત લાગી, મારો ક્યમ જશે જન્મારો ?
 પરાધીન હું અબળા માણસ, ક્યમ નિભાવો હાવાં મારો;
 સૂઝે નાં કાંઈ ક્યમ કરું રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૪
 ભોજન ના ભાવે મુને નિદ્રા ન આવે, (ને) રહું આઠ પોહોર ઉદાસી,
 મસે મસે મુને સગાં સંતાપે, ને લોક કરે છે મારી હાંસી રે;
 દરદમાં ડૂબી ગઈ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૫
 ઘટમાં વસો છે તેમ ઘરમાં વસજો, ઘેલી મટાડી દોની મુજને,
 તારા કરમાંહે સર્વે કરાંમત, પાયે પડું છું હું તો તુજને;
 દયાના પ્રભુ દીન થઈ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા,
 મુને તેં તો કાંઈ કીધું રે અલખેલડા. ૬

પદ ૧૫ મું, ગરબી

ગોપી-વાંકારે વાંકા શું હીંડો છે, આવડું શું રે ગુમાનજ;
 પરનારીની સંગે રમતાં, નથી વળી કાંઈ સાન. જોઈને ચાલોજ. ૧
 કૃષ્ણ-તું તારા મનમાં વિહજ છે, હું છું નાહાનું બાળજ;
 કમ કરી તું મને મોટો જાણે, જુઠાં શીદ ચઢાવે આળ. જોઈને ચાલોજ. ૨
 ગોપી-નાહાના છે પણ ગુણ મોટાના, નારી વિના કાણ જાણેજ;
 અંગોઅંગથી વિહજ કીધાં, માર્યાં લોચનનાં બાણ. જોઈને ચાલોજ. ૩
 કૃષ્ણ-નારી તો પુરુષથી અળગી, અળગી વળગી ચાલોજ;
 દયારામના પ્રીતમ હસીને બોલ્યા, હવે મળીશું કાલે. જોઈને ચાલોજ. ૪

પદ ૧૬ મું, ગરબી

ઉદ્ધવ નંદનો છોરો તે નમેરો થયો ને;	
મુને એકલી મુકીને મથુરાં ગયો ને.	ઉદ્ધવ૦ ૧
એને મુકી જતાં દયા નવ ઉપની ને;	
મુને બ્રાંતિ પડી છે એના રૂપની ને.	ઉદ્ધવ૦ ૨
કાષ્ઠએ કામણુ કર્યું કે ફટકાર્યો ફરે ને;	
કેમ દીલ એનું મુજપર ના ઠરે ને.	ઉદ્ધવ૦ ૩
ઉદ્ધવ સંદેશો કહીને વેહેલા આવળે ને;	
સાથે દયાના પ્રીતમને તેડી લાવળે ને.	ઉદ્ધવ૦ ૪

પદ ૧૭ મું.

કાળજડું મારું કાર્યું રે રાજ રંગીલા;	
તેં ચિત્તડું મારું ચોર્યું રે છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ટેક.
વહાલાજી સ્ત્રીનો મોહ પુરુષને પડે;	
તું સહુને જળતો હિંડે રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૧
વહાલાજી અમો ગોરી સહુ ગુમાનની ભરેલી;	
તે સધળું નાંખ્યું રેલી રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૨
વહાલાજી નરની મોહની તે તો વાત સાચી;	
તુજ આગળ વિદ્યા કાચી રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૩
વહાલાજી અખળા આતુરતા નવ દાખે;	
તું કીડા ભંગ કરી નાખે રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૪
વહાલાજી મારા ચિત્તની એ વાત કહું છું છેલી;	
મેં તુજ માટે લજ્જા મેલી રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૫
દયા પ્રીતમ મારે મંદીર આવો તો ભાગ્ય મોડું;	
સેજડીયે પાયપત્રોડું રે, છેલ છખીલા.	રે કાળજડું. ૬

પદ ૧૮ મું, રાગ કાફી ગત અદાની

તેં તો મુને ઘેલી કરી રે ગિરિધરીઆ, તેં મુને ઘેલી કરી;	
મારા વહાલારે, તેં મુને ઘેલી કરી, નંદલાલારે, તેં મુને ઘેલી કરી;	ટેક.
કાણુ જાણે જે તુંમાં કામણુ છે, કે તારી છખી છે કામણુભરી.	રે ગિરિ૦ ૧

ડાહ્યો જાણીને તારે દર્શને આવી, જાણ્યું ડાહી થઇશ ખરી;
 ઉલટી અકલ મારી ગાંઠની ગમાવી, લાલ પામી જે વિકલ ઠરી. રે ગિરિં ૨
 અમૃત સરખી તારી સૌ કહે છે વાણી, સુણી મેં તો જવાય છે મરી;
 મંદહસણી વાંકી ચેતવણીમાં છાની, તેં તો દીધી છે છરી. રે ગિરિં ૩
 સામાને શિક્ષા દેતી, સ્વામીને સ્વાધીન રેતી, અતિ કુલલાજ ભરી;
 તેં મુને પરવશ પાડી પાતળીઆ, મારી શુદ્ધ બુધ સધળી હરી. રે ગિરિં ૪
 કાએ ચોઘડીએ તુંજમાં ચિતકું ચોંટ્યું, તે મારી પાસે નાવ્યું ફરી;
 પ્રેમને બાણે મુને પ્રોઈ, દયાના પ્રભુ, હવા તારી તો ગરજ સરી. રે ગિરિં ૫

પદ ૧૯ મું, રાગ ગત અઢાની

ગોપી-એરા આવોની અલબેલારે વાહલા, એમ છેક છકયા શું હીડોજ;
 મનમાં મહેર ધરોની મારા વહાલા, એમ આતુર જાણી શું પીડોજ. ૧
 કૃષ્ણ-પીડા તુંને શી દીધીરે હો અબલા, એમ શ્યાં અલબલ બેલાંજ;
 તારા ડાહપણમાં કાંઈ ખાંપણ લાગે છે, તું તો દઢ થઈને શું ડોલાંજ. ૨
 ગોપી-આજ દાવ તમારો આવ્યોરે દામોદર, જે કહેશે તે સાચુંજ;
 જે પહેલા મેં તમને નચાવ્યા તે, તમ આગળ હું નાચુંજ. ૩
 કૃષ્ણ-એવું બોલવું તુંને ન ઘટે નારી, નાચ્યાનું મા લેશ નામજ;
 નિર્લજ થઈને નાક ધસાવ્યાં તે તો, અમ સરીખાનાં કામજ. ૪
 ગોપી-એ વ્રેહની વેદના વેઠે તે જાણે વહાલા, પ્રીત પીડા નથી સહેલીજ;
 સામાને શિખામણ દેતી તે હું, આજ થઈ છાં ઘેલીજ. ૫
 કૃષ્ણ-ઘેલી તુંને કાણુ કહે છે રે હો ગોરી, તારા ડાહપણનો નથી પારજ;
 તે દહાડો ક્યમ વિસરી ગઈ, ઘેલા છો કહેતી નંદના કુમારજ. ૬
 ગોપી-કહ્યું તે કહ્યું તેમાંનું ના રહ્યું, હવાં મોહ પામ્યું છે મારું મંનજ;
 અબળા જાણીને અપરાધ મટાડો, મેં તો સોંપ્યું છે તન મન ધનજ. ૭
 કૃષ્ણ-મલ્યાને કાંઈ ના મારે રે માનુની, તું તો મન થકી કર્ય ને વિચારજ;
 દયાનો પ્રિતમ આલિંગન દઈ બોલ્યા, પ્યારી તું મારા હૈયાનો હારજ. ૮

ભક્તિપદસંગ્રહ

પદ ૧ હું

ગરબી

(રાધા માધવ મનમાં વસ્યાંજી) એ રાગ.

સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે;
 માનોની તમે સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે. ટેક.
 ધન્ય ભાયગ તેનું ત્રિભોવનમાં;
 જેને હરિના સંગીનો સંગ છે.* માનોની તમે. ૧
 નિજ સરખો તે કરે મળતાં જ્યમ;
 નીચ જળ ગંગ મળતાં ગંગ છે. માનોની તમે. ૨
 એમાં સરવ જપ વ્રત તીરથ ધર્મ;
 નેમ યોગ અષ્ટાંગ છે. માનોની તમે. ૩
 અધમ પતિત મહા થાય સર્વોત્તમ;
 એવો જેનો સખળ પ્રસંગ છે. માનોની તમે. ૪
 ગોખરકીટને સુંઘાડે પરિમલ પુષ્પનો;
 એટલો પ્રતાપ તુછ ભુંગ છે. માનોની તમે. ૫
 વણસ્યું કામ કલપનું તે પલકમાં સુધારે;
 એવી જેની બુદ્ધિઓ ઉત્તંગ છે. માનોની તમે. ૬

૧ ભાયગ--ભાગ્ય. ત્રિભોવનમાં--ત્રણ ભુવન:-સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળમાં.
 હરિના સંગી--શ્રીહરિનો સંગ કરનારા; પ્રભુના ભક્તો. * પાઠ--“જેને હરિસંગી સુરંગ છે.”
 ૨ નિજ સરખો--પોતાના જેવો. નીચ.....ગંગ--ખરાબ પાણી ગંગામાં મળે તો તે
 પણ ગંગાજળ થઈ જાય છે.

૪ અધમ--નીચ; પાપી. પતિત--પુણ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલો; પાપી. પ્રસંગ--સંગ; સોખત.

૫ ગોખરકીટ--છાણનો કીડો. પરિમલ--સુગંધ. તુછ--તુચ્છ; હલકું પ્રાણી.
 ભુંગ--ભમરો. ૬ કલપ--કલ્પ; અમુક કાળમર્યાદાનું નામ. ઉત્તંગ--ઉત્તુંગ; ઘણી ઉંચી.

અવળાનું સવળું કરી નાખે;
ભાગે અધ દુઃખ જે અભંગ છે. માનોની તમે. ૭
રાત દિવસ સતસંગમાં ગમે દયા;
તે બેઠા શ્રીહરિને ઉછંગ છે. માનોની તમે. ૮

પદ ૨ જી,* રાગ પરજ

હરિજન! દુઃખ મા ધરશો રે, ધીરજે હરિ ભજતાં ઠરશોરે;
દુઃખ મા ધરશો, કૃષ્ણ સમરશો તો ભવદધિ સઘ તરશોરે. હરિજન. ૧૬૬.
ગુણ ધણો છે દુઃખ સહ્યામાં, કરવો એમ વિચાર રે;
નહિ તો હરિ હિતુનું દુઃખ સહે ક્યમ, સમરથ કરુણાગાર.† હરિજન. ૧
પાપ સકળ સંતાપ નિવારે, એક હરિનું નામ રે;
હરિ રટાય નિત્ય તદપિ મટે નહીં, તો ગમતું ધનશ્યામ. હરિજન. ૨
માયા મોહ વધે સુખ પામે, વિષય વિષે મન ચૂર રે;
કૃષ્ણ પાસે દુઃખ કુંતાએ માગ્યું, દુઃખે હરિ નહીં દૂર. હરિજન. ૩
તેજ કુસંગ જે હરિને ભુલાવે, સમરાવે તે સતસંગ રે;
સુખ ભુલાવે ને દુઃખ સંભરાવે, માટે ન કરે હરિ ભંગ. હરિજન. ૪
લૌકિક કલેશ અંગીકૃત લક્ષણ, અલૌકિક મેળવે નાથરે;
શ્રી હરિરાયજી વાક્ય વિલોકા, શિક્ષાપત્ર જાંઠાં ગાથ. હરિજન. ૫
કાહોને મળ્યા કૃષ્ણ કષ્ટ પામ્યા વિના, સાંભળો શાસ્ત્ર પ્રમાણરે;
વિપત પડે તોયે હરિ ના વિસારે, તેને ગણે હરિ પ્રાણ. હરિજન. ૬
સુખ આવે છાકી નવ જઈએ, દુઃખ આવે નવ ડરીયે રે;
આપણથી અધિકાને બેઠને, ગર્વ કલેશને હરીયે. હરિજન. ૭

૭ અધ-પાપ. અભંગ-ન ભાંગી શકાય એવું. ૮ ઉછંગ-ઉત્સંગ; ખેળો.

* આ પદની રાહ જૃહત્ કાવ્યદોહનના પાંચમા ભાગમાં રતનદાસના કેલેયાનું પદ છે તે ઢાળની છે. ૧ હિતુ-જેનું હિત કરવાનું છે તે. † પાડાંતર:-કરુણાસિંધુ અગાર. કરુણાગાર-દયાના ધામરૂપ. ૫ લૌકિક-આલોક સંબંધીનું. અંગીકૃત-જેને અંગીકાર કરેલો છે તે. પ્રભુએ જેને પોતાનો માન્યો તેને દુઃખ જ પડે, કે જેથી અંતે પરલોકનું સુખ મળે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

તપે ટીપાય કનક સહે, મોતી છેદ ધરે નહીં સાંસ રે;
 તો મહિપતિ મન ભાવે ભૂષણુ, આપે હૃદયે પર વાસ. હરિજન. ૮
 અંતરજામી નથી અજાણ્યા, વલ્લભ છે ધણું દાસ રે;
 દયાપ્રીતમ સહુ સારું જ કરશે, રાખજો દ્રઢ વિશ્વાસ રે. હરિજન. ૯

પદ ૩ જી*

જો હરિભાવ નથી રે ભાવ નથી;
 તહારો સહુ શ્રમ મિથ્યા જાણુ,
 હું કહું તેવું પરમાણુ. જો હરિં ૧
 કામ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક વ્યંડળ,
 ક્રોધ જીતે વધ્યો વૃક્ષ રે;
 લોભ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર,
 યોગી કહે નહીં દક્ષ. જો હરિં ૧
 મોહ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક શૂરો,
 વ્યસની વધ્યો જીત્યો ગર્વરે;
 મત્સર જીતે ત્યારે ઉન્માદ વાધ્યો,
 સમજી એલે સર્વ. જો હરિં ૨
 † પવનહારી તો વધ્યો એક પન્નગ,
 પય આહારી તો વત્સ રે;
 મધુરભાપી તો મયૂર વધ્યો એક,
 તીર્થ સ્નાની તો મત્સ્ય. જો હરિં ૩

૮ સાંસ-સાંસો; ચિંતા; દુઃખ.

*આરાધિતો યદિ હરિસ્તપસા તતઃ કિમ્ ।
 નારાધિતો યદિ હરિસ્તપસા તતઃ કિમ્ ॥
 અન્તર્બહિર્યદિ હરિસ્તપસા તતઃ કિમ્ ।
 નાનાબહિર્યદિ હરિસ્તપસા તતઃ કિમ્ ॥

આ શ્લોકનું શ્રવણ થયા પછી આ પદ રચાયું છે, એમ કહેવાય છે.

૧ વ્યંડળ-હિન્ડો. ૩ પન્નગ=સર્પ. પય-દૂધ. વત્સ-વાછડો. મત્સ્ય-માછલું.

† “વનહારી તો વધ્યો એક પંકજ” એવો ખાઠ છે. તેમાં વન એટલે જળ,
 એવો અર્થ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ કમળ જળનો આહાર કરે છે.

વેદ ભણ્યો ત્યારે વધ્યો એક રાવણ,
વિવિધશાસ્ત્ર ચંડોળ રે;
પૂજ્યો ત્યારે વધ્યો એક મણિધર,
વણુ મતિ અધ રંગ રોળ. જો હરિં ૪

શૂન્ય સમાધે વધ્યો એક કુશી,
વધ્યો મૃગ વાસે રાનરે;
અહ્ય આહારી તો શુક વધ્યો એક,
અહ્ય નિદ્રા તો શ્વાન. જો હરિં ૫

દાન આપી એક વધ્યો યશલોભી,
વધ્યો અશક્ત થયે શાંતરે;
લાગી થયો ત્યારે વધ્યો એક દળદ્રી,
અહિ વધ્યો વસે એકાંત. જો હરિં ૬

શીતઉષ્ણવૃષા સહે વધ્યો એક તરુવર,
તૃષા તજ્યે વધ્યો ધુણુરે;
નિઃશંક થયો ત્યારે સાંઠ વધ્યો એક,
રોગી વધ્યો તજ્યે હુંણુ. જો હરિં ૭

વધ્યો પતંગ હોમ્યે તન અગ્નિ,
બુજ્યે જળ વધ્યો એક દુખીયોરે;
વડો ઠયો ત્યારે દીપ ઓલાયો,
મહાજન કહે નહીં મુખીયો. જો હરિં ૮

સહિત ભાવ હરિ સરવ સફળ છે,
અંક સહિત જ્યમ શૂન્ય રે;
દયો કહે હરિ ભજી લ્યો ભાવે,
કદી રહે નહીં નૂન્ય. જો હરિં ૯

૪ ચંડોળ એક જાતનું પક્ષી, જે આકાશમાં ઉડ્યું હોય છે અને બહુ સુંદર ગાયન ગાય છે. મણિધર-નાગ. ૫ મૃગ-હરણ; પશુ. ૬ અહિ-સાપ. ૭ ધુણુ-(ધુળ) સૂકા લાકડામાં કીડા થાય છે તે. ૮ અંક-આંકડા. નૂન્ય-ન્યૂન; ઓછાપણું.

પદ ૪ થું, રાગ હલારી

નથી કોઈ સાધનનું રે કામ, એક દીનતા માત્ર રાજી છે;
ગરવગંજન છોજી ધનશ્યામ, એક દીનતા માત્ર રાજી છે. ટેક.
રાસ રમંતાં ગોપી ગર્વ થયો ત્યારે, હરિ થયા અંતરધાન જોઈ દ્યો;
શ્રમ કરી થાક્યાં કાંઈ અર્થ સર્વો નહિ, આવી દીનતા મળ્યા ભગવાન. એક૦ ૧

પદ ૪ થું-પ્રભુને પામવાને એક દીનતા વિના બીજા કોઈ સાધનનું કામ નથી, એક દીનતાવાળો જ જિતે છે, અને બીજાં સાધનોવાળા સાધનોના ગર્વથી અથડાઈ પડે છે કે નિષ્ફળ થાય છે, એમ સાબીત કરવાનો આ પદમાં ઉદ્દેશ છે. દૃષ્ટાન્તોવડે દીનતાનો જ ઉત્કર્ષ બતાવ્યો છે. ટેક:-દીનતા-ગરીબાઈ; હૃદયનો દ્રવીભાવ; ગર્વરહિતપણું; પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, અને પોતે તેમના આગળ કંઈ જ હિસાબમાં નથી, એમ સમજી પ્રભુને શરણે જવું અને પ્રભુની ઇચ્છા ઉપર સર્વ વાત છોડી દેવી તે.

ગરવગંજન-અભિમાન ઉતારનાર. ધનશ્યામ-મેઘના જેવા કાળા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં અધ્યાય ૨૯ થી ૩૩ સૂધી પાંચ અધ્યાયમાં રાસલીલાનું વર્ણન છે. તેમાં રાસ રમતાં ગોપિકાઓને ગર્વ થયો કે, અમારા જેવું કોઈ ભાગ્યશાળી નથી, કેમકે અનેક કષ્ટમય સાધન કરવા છતાં જે પ્રાપ્ત થવા દુર્લભ એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અમારી સાથે વિહાર કરી અમને યથેષ્ટ આનંદ આપે છે. પરંતુ પ્રભુ તો ગર્વગંજન છે; તેમને ગર્વ ગમતો જ નથી; તેથી એક ગોપિકાને લઈને પોતે ત્યાંથી એકાએક અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી પ્રભુને ન જોતાં બધી ગોપિકાઓ ખિન્ન થઈ ગઈ ને અતિ રુદન કરવા લાગી, અને ગાંડાની માફક વનમાં ફરી ઝાડ, પાન, પત્થર, પશુ, પક્ષી વગેરેને પ્રભુની ભાળ પૂછવા લાગી. એવામાં જે ગોપીને પ્રભુ સાથે લઈ ગયા હતા તેને પણ ગર્વ થયો, કે બીજી બધી કરતાં હું કુટૂંબી બધી વધારે સુખી છું. તે ઉપરથી રસ્તે ચાલતાં તેણે પ્રભુને કહ્યું કે, મારાથી ચલાવું નથી, માટે મને ઉચકી લો; એટલે પ્રભુએ તેને ખસે બેસાડીને વનલીલા બતાવવા માંડી. પછી એક ઝાડ ઉપર પૂલ તોડવાને મીષે તેને ઝાડે વળગાડી પોતે અંતર્ધાન થઈ ગયા. તે પછી બીજી ગોપીઓ ફરતી ફરતી ત્યાં આવીને તેને ઝાડ ઉપરથી ઉતારી. આમ થવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જે બન્યું હતું તે કહ્યું. તે ઉપરથી ગોપિકાઓને સમજ્યું કે, આ બધું ગર્વનું જ પરિણામ છે, અને પ્રભુ ગર્વ હોય ત્યાંથી દૂર જતા રહે છે ને શ્રમ કરીને શોધતાં પણ મળતા નથી. છેવટે ગોપીઓમાં દીનતા આવી, અને દીનપણે ગોપિકા ગીતવડે તેમણે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રભુએ તેમને દર્શન દીધાં, એ વાત આ કડીમાં જણાવી છે.

યશોમતી પરમ પ્રયાસ સુત બાંધવાને બોતેર લક્ષ મેલ્યાં દામ, બેઠલ્યો;
હારી ગયાં તોએ હરિ ન બંધાયા, આવી દીનતા ત્યારે સર્થ કામ. એકં ૨
અરજુનનું અભિમાન હરવાને હરિએ હરાવ્યા બ્રાહ્મણના બાળ, બેઠલ્યો;
અતિ ઉદમ કરી થાકી કાયર થયા, ત્યારે આણીને આપ્યા ગોપાળ. એકં ૩
આદિપુરાણે કથા સ્વાયંભુવનુએ ક્યાં, કાટી સાધન વસી વન, બેઠલ્યો;
હારીને આવ્યા ઘેર ફળ નવ દીકું, કાંઈ આવી દીનતા મળ્યા મોહન. એકં ૪

૨. યશોમતી-યશોદાજી. દામ-દામણાં; દહી વલોવવાનાં દોરડાં.

બાળકરૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનના તોફાનથી કંટાળી ગોપિકાઓએ યશોદાજી આગળ ફરિયાદ કરી, ત્યારે સામાન્ય બાળક ધારી તેને દોરડે બાંધી સજ કરવા યશોદાજીએ બહોતેર લાખ દોરડાં એક પછી એક ગાંઠ્યાં, પણ પ્રભુ બાંધી શક્યા નહિ. નવું નવું દોરડું બાંધે, છતાં ગાંઠ વાળવાને ચાર આંગળ દોરડું ખૂટે, તે ઉપરથી છેવટે યશોદાજીને પ્રભુસ્વરૂપનું ભાન આવ્યું, અને દીન થઈ તેમણે પ્રાર્થના કરી ત્યારે પ્રભુ બંધાયા. ૩ શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધમાં ૮૯ મા અધ્યાયમાં આ કથા છે. દ્વારકામાં એક બ્રાહ્મણને છોકરાઓ થઈને તરત મરી જતા હતા. તેથી દરેક વખત તે દરબારમાં આવી ભગવાનની નિંદા કરતો હતો. એમ તેના આઠ પુત્રો મરણ પામ્યા. આઠમી વખત તે દરબારમાં આવી ભગવાનની નિંદા કરવા લાગ્યો, ત્યારે ત્યાં અર્જુન બેઠેલા હતા, તેમણે તે સાંભળીને કહ્યું કે, જો હું હોત તો તારા પુત્રોને જવા ન દેત. બ્રાહ્મણે કહ્યું, શ્રીકૃષ્ણ-બળભદ્ર જેવા બળિયા પણ મારા પુત્રોને બચાવી ન શક્યા તો તારાથી શું થવાનું હતું? અર્જુને કહ્યું, એ જૂદા, પણ હું તો ગાંડીવધર અર્જુન બાણાવળી છું; મારે જો તારા પુત્રો હવે જાય ને હું ન લાવું તો મારે અગ્નિ સળગાવીને બળી મરવું. આ પ્રમાણે અર્જુનને મહા ગર્વ થયો. પછી ફરીથી નવમી વખત જ્યારે તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે પ્રસૂતિ વખત અર્જુનને ખબર આપી, એટલે અર્જુન ધનુષ, બાણ લઈ દ્વારમાં રક્ષા કરવા બેઠા. છતાં બ્રાહ્મણીને પુત્રપ્રસવ થયો અને જન્મ્યા પછી તરત જ તે મરણ પામ્યો. પછી તેને શોધવાને અર્જુન ત્રણે લોકમાં ફરી આવ્યા, પણ ક્યાંઈ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ત્યારે છેવટે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા, કાષ્ઠ બક્ષણ કરી બળી મરવા તૈયાર થયા, અને દીન થઈ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માંડી. એમ અભિમાન ગળી ગયેલું જોઈ પછી ભગવાને અર્જુનને રથમાં બેસાડી લોકલોક પર્વતની પેલીપાર ભૂમા નારાયણના ધામમાં લઈ જઈ ત્યાંથી તે બ્રાહ્મણના બધા પુત્રોને પાછા આણી આપ્યા હતા. ૪ કાટિ સાધન-કરોડો સાધનો. વસી-વન-વનમાં વસીને; વનમાં રહી તપશ્ચર્યા કરીને.

મધવાતણે મદ મદન કરવા, કૃષ્ણે કરાવ્યો ગોવર્ધન યજ્ઞ, જોઈ લ્યો;
 શ્રમ કરી હાર્યો, આવી દીનતા પાપ પગો, હરિએ હર્યા ભય ભગ્ત. એક. ૫
 ઇંદ્રિ જીત્યાનો અહમેવ હતો રાણાવ્યાસને, હરિએ ચૂકાવી કર્યો ભંગ, જોઈ લ્યો;
 વિપત્તિ માધવદાસે દીન થઈ ભાજી અરપી, એટલે પ્રસન્ન શ્રી રંગ. એક. ૬
 અતિશે સેવા ગોવિંદદાસ ભલાએ કીધી, મદ દેખી હરિ ના પ્રસન્ન, જોઈ લ્યો;
 ત્રિપુરદાસ ભક્ત કેરી છીંટેથી શીત સમી, આવી દીનતા હર્યું હરિ મન. એક. ૭
 સધળાં સાધન અહંકાર બગાડે, અંતરાય મોટો એ જગખ્યાત, જોઈ લ્યો;
 સહેજે દયાના પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરાવે, એવી દીનતા એક વેદે વાત. એક. ૮

પદ ૫ મું-ઢાળ રાજ્યાની*

વારી જાઉંરે નાગર નટવા, ધરે વિધવિધના વેશ;

કળારૂપ થઈને કીડા કરે, ન્યારો નાયકરૂપી શેષ. વારી. ૧

પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. સ્વાયંભુ મનુષ્યે વનમાં જઈ અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી, પણ પ્રભુ મળ્યા નહિ; જ્યારે તેને દીનતા આવી ત્યારે જ હરિ પ્રસન્ન થયા, એ વાત પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૬ અહમેવ-(અહમ્-ઘવ) એક હું જ મોટો છું એવો ભાવ; અહંકાર. શ્રીરંગ-પ્રભુ; શ્રીનાથજી. રાણાવ્યાસ અને માધવદાસ બંને ભક્ત થઈ ગયા છે. ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાતમાં એમની કથા છે. ૭ ગોવિંદદાસ અને ત્રિપુરદાસ બંને ભક્ત થઈ ગયા છે. ગોવિંદદાસને સેવાનું અભિમાન હતું, તેથી પ્રભુ તેમના ઉપર પ્રસન્ન ન થયા, અને ત્રિપુરદાસનામાં દીનતા હતી, તેથી તેમના ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન હતા. ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાર્તામાં ત્રિપુરદાસની વાત છે. શિયાળામાં શ્રીનાથજીને બંડી કરાવી પહેરાવવાને હલકી છોટ તેણે મોકલી હતી, પણ ભંડારીએ તેને ખજાનામાં નાંખી મૂકી. પછી શિયાળામાં શ્રીઠાકોરજીને અનેક વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, પણ ટાઢ શમી નહિ. જ્યારે ત્રિપુરદાસની છોટની બંડી કરાવી પહેરાવી ત્યારે ટાઢ શમી. ૭ હર્યું હરિ મન-પ્રભુનું મન હર્યું. ૮ જગખ્યાત-જગતમાં પ્રસિદ્ધ. વેદેવાત-વેદમાં જ એ વાત કહેલી છે.

* આ ઢાળમાં આ પદ રચવા વિષે એવી વાચકા છે કે, ડભોઇના લોકોએ દયારામને કહ્યું કે તમે બધા ઢાળનાં પદ ક્યાં છે ખરાં, પણ રાજ્યાના ઢાળનું પદ ક્યાં નથી. તેપરથી દયારામે આ ઢાળનાં પદો રચી ગાઈ સંભળાવ્યાં હતાં. આ આખ્યાયિકા સીનોરમાં એક સાઠોદરા નાગરે મને કહી હતી.

પદ ૫ મું. ૧ અખાના “વારી જાઉં રે રંગ બજાણીયા” એ પદ ઉપરથી આ પદ કવિએ બનાવેલું છે. એનો પૂરો ઉલ્લેખ સં. ૧૯૬૯ ના “ગુજરાતી”ના દીવાળીના

તારી નટણી માયા જોર છે, કળા કામરુદેશની પુર;
 અજીત પર ઉસ્તાદના જોરથી, વશ કીધાં પંડિત શૂર. વારી. ૨
 બાજીગર બાજી સંસારની, તેં તો ભલી રચી છે ભાઈ;
 મોહન મોરલી વજીડી મોહની, સુણી સહુ ગયા મોહોવાઈ. વારી. ૩
 સાચો હીરો મનાવે ઠીકરી, કરે કંકર કંચન મહોર;
 જાણીતાને પણ છેતરે, સૂઝે નહિ પોતાનો ઠોર. વારી. ૪
 ઉલટ ખેલ બતાવે બલકને, કરે સહુની નજર બંધ;
 ચુટકી નાંખે રજની મંતરી, કરે દેખંતા પણ અંધ. વારી. ૫
 મુખમાંથી કાઢ્યા ત્રણ દોરડા, રંગ કાળો ધોળો ને લાલ;
 એને ખેંચતાં પાર આવે નહિ, એ ત્રણેના જીજવા ખ્યાલ. વારી. ૬
 એ ત્રણ રંગના ત્રણ પુરુષ થયા, એક બ્રાહ્મણ યોગી ને ગૃહસ્થ;
 બ્રાહ્મણ યોગી બળિયા ધણા, તેથી ગૃહસ્થનો અધિક દસ્ત. વારી. ૭
 પહેલે વિષે રચ્યાં બહુ પૂતળાં, પૂર્યો ગૃહસ્થે મન અભિલાખ;
 યોગીએ અગ્નિ કાઢ્યો આંખથી, સર્વ બાળી કીધું રાખ. વારી. ૮
 તારી મરજી જોઈ મતિ લાવિયા, ફરી કર્યું એવું કામ;
 ચુટકીમાં કર્યું ચટકલું, થયું હુતું તેવું તમામ. વારી. ૯
 અકળ કળા તારી ગોડીયા, રચી વિદ્યા ઇંદ્રજીવ;
 મોહોવાઈ પશ્યાં તે કંદમાં, સ્ત્રી વૃદ્ધ યૌવન ને બાળ. વારી. ૧૦
 તારો મંત્ર શિખવ તું મુજને, હું ચેલો તારો થાઉં;
 એવી જડીબુટ્ટી આપ તું મુજને, તારી નટણીથી ના મોહોવાઉં. વારી. ૧૧
 શરણે જતાં ભક્તિ જડી દીધી, આપ્યો મંત્ર હરિ નિજનામ;
 એ સેવે માયાથી મોહોવાય નહિ, એમ કહે દયારામ. વારી. ૧૨

અંકમાં ૧ા. જગજીવન દયાળજી મોહીએ આપ્યો છે. એમાં પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય અને
 ભગવતલીલાનું વર્ણન છે. ૨. ઉસ્તાદ—બાજીગરોનો ગુરુ. ૬. ત્રણ દોરડા—
 માયાના ત્રણ ગુણ: સત્વ, રજ, ને તમ. ખેંચતાં—વિસ્તાર વધારતાં. ૭. બ્રાહ્મણ—બ્રહ્મા.
 યોગી—મહાદેવ. ગૃહસ્થ—વિષ્ણુ. ૮ “મતિ લાવિયા”ને બદલે “મતવાળિયા” એવો
 અન્યત્ર પાઠ છે. ૧૦. ગોડિયા—ગૌડ બંગાળાનો જાડુગર. ઇંદ્રજીવ—જાડુવિદ્યા.
 ૧૨. જડી—મૂળીયું; જડીબુટ્ટી (ભક્તિરૂપી.) મંત્ર—હરિનામરૂપ મંત્ર.

પદ ૬ હું, રાગ ભેરવ

રટની શ્રીકૃષ્ણ નામ સહુ સુખકારી રે;
 પરમ આનંદરૂપ અધદુઃખહારી રે. રટની. ટેક.
 મોટા મોટા સુર મુનિ લોભી રહ્યા જેમાં રે;
 તે તે સહુ સાધન આવી ગયાં એમાં રે. રટની. ૧.
 સકળ ધરમ હરિનામ ફરો અંશ રે;
 એથી ના પ્રવરે કાઈ વેદમાં પ્રશંસરે. રટની. ૨
 અવળું હશે જે તે પણ સવળું થઈ જશે રે;
 પ્રભુજી પ્રસન્ન એથી થોડા માંહે થાશે રે. રટની. ૩
 આળસ મા કર ધર દદ વિશ્વાસ રે;
 કાયર મા થાશ તારી પૂરશે એ આશ રે. રટની. ૪
 કાટી ચિંતામણિ વાઠું એવું છે એ નામ રે;
 દયા જેણે જાણ્યું તે તે થયા પૂરણ કામ રે. રટની. ૫

પદ ૭ મું, રાગ વેરાડી.

કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કાઢરે, મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે;
 કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કાઈ. ટેક;
 વેદથી વિરુદ્ધ લીલા કરી નાથેરે, બિચારાં અધમ સાંમુ જોધરે,
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૧
 જેણે* બંધાયો તે કૃતિ કેશવનીરે, ગાતાં તે તો પાપ ને નાખે ઘોધરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૨
 ધૃત વિષ જવર વાળાને તેનું તેરે, જવરાંકુશ સંગે અમૃત હોધરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૩
 પદ્મપુરાણમાં પ્રગટ વચન છેરે, સુણીને સહુ સંદેહ નાખજો ઘોધરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૪

૨ પ્રવર-શ્રેષ્ઠ. પ્રશંસા-વખાણ. ૫ વાઠું-ઓવારી નાંખું; ઉપર ઉતારીને ફેંકી દઉં. * જેણે=માયાએ.

વૈદ્ય વિદુલવર ભાવતે ઔષધ, કહાડે મહાદુઃસહ રોગ નીચોધરે;
મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૫

ભૂતલ દયાનો પ્રભુ પ્રગટ ના થાત તો, ખરેખરા પતિત મરત રોધરે;
મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૬

પદ ૮ મું, રાગ વેરાડી

દયાળુ આખલ જગમાં એકરે, માહારો વ્રજનો વહાલો છે;
દયાળુ અખિલ જગમાં એક; ટેક.

પારધી સ્વદેહે સ્વધામ મોકલીયોરે, ક્ષમા કર્યાં સહેજે દોષ અનેકરે;
માહારો વ્રજનો વહાલો છે; ૧

પૂતનાને ગાત માતની આપીરે, જેણે મહા કીધો કપટ વિવેકરે;
માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૨

સાચો શત્રુ કંસ મુક્તિ પમાજ્યોરે, ના મૂકી કૃપાની ટેકરે;
માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૩

પાપી અજ્ઞમેલ જમથી મૂકાવ્યોરે, જ્યમ કાંઈ ભુજંગ મુખથી ભેકરે;
માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૪

એવી દયા દયા ઉપર કરજોરે, પ્રભુ! હું છું સહુ સાધનરહિત છેકરે;
માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૫

પદ ૯ મું, ધોળ

મનમોહનને ના ભૂલ તું, દેખી માયાનો રંગ;
અંતે પસ્તાવો બહુ થશે, કાંઈ નહીં આવેરે સંગ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ટેક.

દુર્લભ મનુષ્યા દેહ દેવને, ઇચ્છે ભરતખંડ એકવાર;
તે પામી તે હરિને ના ભજ્યા, ધિક્કધિક તારો અવતાર,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૧

અઢાવીશ નરકની યાતના, સુણતાં આવેરે ત્રાસ;

- તે ભોગવવાં પડશે તુને, જો નહીં સમરે* અવિનાશ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૨
- આ ચાંદરણું દિન ચારનું, તેમાં શોધી લે વસ્ત;
અંધકાર ઓચિંતો થઈ જશે, આયુષ ઇંદુનો અસ્ત,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૩
- લાહાવો લીંબુ લેહેકાવતાં, રાજ્યાસનનો આનંદ;
શાણા હોય તે સમજી કરીને, વહેલા ગાળે ગોવિંદ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૪
- આઘે મધ્યે અંતે લગી છે, દુઃખરૂપ સંસાર;
સુખ એક શ્રીકૃષ્ણ શરણમાં, બાકી ક્યહું ન લગાર,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૫
- જમકિંકર જ્યારે ઘેરશે, કંઠે આવશે પ્રાણ;
સ્નેહ નથી કરતો શ્રીકૃષ્ણશું, ત્યાંહ છોડાવશે કાંણ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૬
- માટે વાત અનેકની, કહું છું એક વચન;
પ્રેમે ભજી લે શ્રીકૃષ્ણને, દાસ દયાના જીવન,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૭

પદ ૧૦ મું, ઠાળ રાજ્યાની

- તાદશી† જન તેને જાણીએ, કે જેમાં એવા ગુણ હોયરે;
નિંદાસ્તુતિ ના કરે કોઈની, સધળે સમદષ્ટિ જોયરે. તાદશી જન. ૧
- દરશન કરતા માત્રમાંરે, ભૂલાવે પ્રપંચનું ભાનરે;
સ્મરણ કરાવે શ્રીકૃષ્ણનું, નસાડે અધ અજ્ઞાનરે. તાદશી જન. ૨
- સકળ ચરાચરને વિષેરે, વસ્યા દેખે ભગવાનરે;
શુભ ઇચ્છે સર્વ જગતનું, લેશ નહીં અભિમાનરે. તાદશી જન. ૩
- ગુણ ગાતાં ગોવિંદનારે, પુલકિત તનું થાયરે;
નેત્રે પ્રવાહ વહે પ્રેમના, હરખે હૃદય રંધાયરે. તાદશી જન. ૪

* એક પ્રતમાં “અરચે” એવો પાઠ છે.
અનન્યાસક્ત ભક્ત.

† તાદશીજન-પરમ વૈષ્ણવ;

પરદુઃખે દાઝે ધણુંરે, કરે કાઢનો ના દ્રોહરે;
 ઇંદ્રિજિત સાચા સદા, ના પામે માયામાં મોહરે. તાદશી જન. ૪
 અકળ લીલા નંદલાલનીરે, તેમાં લગ્ન જેનું મનરે;
 પ્રીત બહુ પર ઉપકારમાં, સદા પ્રસન્ન વદનરે. તાદશી જન. ૫
 નટવર ઝળકે નેત્રમારે, કાન્તિ કરુણા મધ્ય હોયરે;
 શાંત સ્વભાવ સંતોષ બહુ, દોષ કાઢના ન જોયરે. તાદશી જન. ૬
 વહાલા લાગે સહેજે સર્વનેરે, અતિ ઉદાર જેનું ચિત્તરે;
 અનન્ય ભાવે ભજે કૃષ્ણને, જેને વહાણું નહિં વિત્તરે. તાદશી જન. ૭
 હરિ, ગુરુ, વૈષ્ણવને વિષેરે, જેને સદા અતિ વહાલરે;
 દૃઢ વિશ્વાસ અતિ દીનતા, બોલે વચન રસાલરે. તાદશી જન. ૮
 સેવા સ્મરણ સતસંગમારે, જેની આસક્તિ અતિરે;
 કપટનો લેશ નહિ હ્રદે, હરિ ચરણે સદા મતિરે. તાદશી જન. ૯
 વ્યસનાવસ્થા વિકૃલેશશુંરે, સદા મુખે કૃષ્ણ નામરે;
 તે ભગવદીતણા દાસનો, સદા દાસ દયારામરે. *તાદશી જન. ૧૦

પદ ૧૧ મું, ગત અદાની

(હરિ ! હું થું કરું રે, મારો માયા ના મુકે કડો રે; એના જોડાનું.)
 શીદ કરે શોચનારે, છે શિર શ્રીજી સરિખા સ્વામી;
 માહાકૃપાળ જનવત્સલ, સમર્થ ઈશ્વર અંતરયામી,
 શીદ કરે શોચનારે. ટેક.
 આત્માદિક સહુ કૃષ્ણ સમરપ્યું, કહે જૂઠું કે સાચું;
 જે સાચું તો તારે શી ચિંતા, જે ચિંતા તો કાચું,
 શીદ કરે શોચનારે. ૧

* 'તાદશી જન તેને જણીએ' એ પદ રાજ્યાના ઢાળનું છે. ડભોઇના લોકોએ દયારામભાઈને કહ્યું કે, તમે બધાં ઢાળનાં પદ કર્યાં છે, પણ રાજ્યાના ઢાળનું પદ નથી કર્યું, તે ઉપરથી દયારામભાઈએ એ પદ કરીને ગાઈ સંભળાવ્યું હતું. આ હકીકત સીનોરમાં એક સાંકોદરા નાગરે મને કહી હતી.

- જે થકી કર્મ શુભાશુભ ઉપજે, તે મતિ હરિને અરપી;
પછી તેની કૃતિ તારી શાની, શીદ મરે છે કરપી,
શીદ કરે શોચનારે. ૨
- અશ્વ ચઢીને ખાંધે ખડીયો, કહે શા માટે વહે છે;
વાહનને શો વિરામ તેથી, મૂરખપણે દુઃખ સહે છે,
શીદ કરે શોચનારે. ૩
- તદા કહેશે તું કુકૃતિ કરાવી, હાર કેમ કહેવાયે;
તે સાચું પણ તુજ કૃત કહેતાં, સહુ કર્તાપદ જાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૪
- જાણી જુગુપ્સિત સજ્જન ન કરે, અશક્યતાએ થાયે;
જાણી જોઈ અનુચિત આરંભે, તે પછી શીદ પસ્તાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૫
- પ્રીછી પાપ કરે પસ્તાયે ન, તે તો કહીએ પાપી;
અથવા નારદાદિ પણ નિર્ભય, નિશ્ચે હરિ મતિ આપી,
શીદ કરે શોચનારે. ૬
- તદા કહેશે એટલા ઉપર, મેં કર્યું ભાસે શા સારુ;
તે પણ ઇચ્છા સમજ હરિ, તારું કરશે સહુ વારુ,
શીદ કરે શોચનારે. ૭
- અકળ અટપટી ઈશ્વર ઇચ્છા, હારદ નવ સમજાયે;
સહુ કરવા સમર્થ શ્રીજી પણ, નિજજન અશુભ ન થાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૮
- કદિ વ્યવહાર વાણી મોટાની, ચિંતા સરખું ભાસે;
પણ સૂક્ષ્મ સમજણ છે માટે, અંતરથી નવ ત્રાસે,
શીદ કરે શોચનારે. ૯
- સ્મરણ સમરપણ ના રહે નિરંતર, માટે ઉપજે ચિંતા;
જો રહે તો હુંપદ હારે સહુ, કૃતિ ભાસે ભગવંતા,
શીદ કરે શોચનારે. ૧૦

ચિંતા કાઈ વાતની પણ ન કરવી, શ્રીમહાપ્રભુ બાખ્યું;
દયા પ્રીતમ પુષ્ટિ ફળ સંબંધ—માત્રે નિજ બળ દાખ્યું,
શીદ કરે શોચનારે. ૧૧

પદ ૧૨ મું

“જેના હૃદયમાં અખંડ રસિકરૂપ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે.” એ રાગ.
પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણજીવન રે, દીન થઈ જાયું રે;
મુક્તિ મારગીને આપજો જ્ઞાન રે, હું તો નવ રાયું રે. ૧
રીઝે રાખડી થકી તો ગરીબ લોક રે, ભોગીને ના ભાવે રે;
અમો રાજનાં ખાસાં ખવાસ રે, મુક્તિ મન નાવે રે. ૨
નિત નિરખીએ નટવર રૂપ રે, હોંસ મનમાંથી રે;
મનમાન્યું મળે સહુ સુખ રે, એકતામાં ક્યાંથી રે. ૩
દુષ્ટ જીવને તો કહે છે બ્રહ્મ રે, બ્રહ્મ જીવ લેખે રે;
છતે સ્વામીએ સૌભાગ્યનું સુખ રે, સ્વપ્ને ન દેખે રે. ૪
દિવ્ય રૂપ છો સદા સાકાર રે, આનંદના રાશિ રે;
બોલે અનુચિત માયિક મુગ્ધ રે, તે નરકના નિવાસી રે. ૫
આપ સ્વામી સદા હું દાસ રે, નાતુ એ નિભાવો રે;
રૂચે આપને કરાવો તેવી કૃતિ રે, અન્ય રખે લાવો રે.* ૬
વિના લાલચનું લાલ મુને વહાલરે, અચલિત આપોરે;
વિષય વાસના પ્રપંચની પ્રીતરે, શ્રીકૃષ્ણ મારી કાપોરે. ૭
અનન્ય સેવા અખંડ સતસંગરે, મનોહર માગું રે;
દયા પ્રીતમજી આપો મુને એહરે, પાય લળી લાગું રે. ૮

૧ મુક્તિમારગી—મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા. ૨ રાજનાં ખાસાં ખવાસ—રાજના ખાસ પરિચારકો; પ્રભુના અનન્ય ભક્તો. ૩ એકતામાં—જીવબ્રહ્મની એકતામાં; અદ્વૈત રૂપમાં. ૪ રાશિ—ઢગલો. અનુચિત—(અનૂચિત) અયોગ્ય. માયિક મુગ્ધ—માયાવાદી મૂર્ખ લોકો; અદ્વૈતવાદીઓ. ૬ નાતુ—સંબંધ. ૭ વિના લાલચનું—લાલચ વિનાનું; નિષ્કામ. વહાલ—પ્રેમ; ભક્તિ. ૮ પાય લળી લાગું—પ્રીતિથી પગે લાગું;

* પાઠ—ગુ. પ્રેસની પ્રતમાં “રૂચે આપ તે કરો તેવી દેવ રે.”

પદ ૧૩ મું, રાગ રામકલી

તારો ને કૃપા કરી હરિ, તો તરાય રે;
 જીવને ડાહ્યાપણે કાંઈ, અર્થ ના થાય રે. તારો ને૦ ટેક.
 રાજ્ય તજી ભરતે ભન્યા, ભાવે ભવ રાય રે;
 તે છોડાવીને લગાજ્યો, મૃગ ફરી માય રે. તારો ને૦ ૧
 સૌભરી દુઃખ સંગે ડરી બેઠા, જળ માંદા રે;
 મચ્છ સંગ નેઈ વર્યા, પચાસ કન્યાય રે. તારો ને૦ ૨
 વૃંદા સમી પતિવ્રતા, અન્ય ના કહેવાય રે;
 આપે છળ રચી છળી, તેનો શો અન્યાય રે. તારો ને૦ ૩
 પ્રિયવ્રત પ્રયેતા સંગ, મન વચ કાય રે;
 બ્રહ્મદારે ભય દેખાજ્યો, લગાડી બળાય રે. તારો ને૦ ૪
 વેદે જેમ કરી તેમ, કૃતિ કર્મે જાય રે;
 પણ તેની સિદ્ધિ કૃષ્ણ, હાથે દયો ગાય રે. તારો ને૦ ૫

પદ ૧૪ મું-રાગ સારંગ, બાળલીલાનો ગરબો

(‘સજ્જન ! સાંભળો રે, હરિની બાળલીલા કાંઈ ગાથું’ તેનો નોટો.)

પરાક્રમ પ્રેમનું પેખો રે, પજ્યું નહીં કોઈ સાધનનું કામ;
 વશ કર્યાં વ્રજનારે રે, વિઠ્ઠલ અચ્યુત આત્મારામ. ટેક.
 શિવ સમાધે શોધે રે, જેનો શેષ નવ જાણે પાર;
 વણુ તેજ્યો તે વહાલમો રે, ઉભો રહે ગોપીને બાર. ૧
 પદ્મા પદ તલાંશી માગે રે, સેવા જેની તે શ્યામ;
 વહાલ ધરી નિત વ્રજ વનિતાના રે, ધરનાં કરે કામ. ૨
 કાંઈ કહે પેલો પાટલો લાવો રે, પાળી માગે કાય;
 કાંઈ મંગાવે પાદુકા રે, જેમ કાંઈ પ્રાકૃત બાળક હોય. ૩
 એક કહે પુલની માળા ગુંથો રે, આવડે છે નેઉં આજ;
 એક કહે પેલી દોહોણી લાવો રે, કરે કરાવ્યાં કાજ. ૪
 એક કહે મારો ચોટલો ગુંથો રે, એક કહે ભેટો લાલ;
 એક કહે ચુંબન કરવા ઘો રે, તેને મુખે અરાડે ગાલ. ૫

એક કહે કરના ચાળા કરીને રે, નાચો નંદકુમાર;
 એક કહે લાલા ગાઓ તો રે, માખણ આપું ખીજી વાર. ૬
 બ્રહ્મ અનાદિ વેદ કહે જેને રે, પહોંચે નહીં મન વાય;
 તેને ગોકુળની નારી નચાવે રે, વિધવિધ કરા નાચ. ૭
 બ્રહ્માનંદ ગમે તે માગો રે, માગો વૈકુંઠ કૈલાસ;
 બાળલીલા શ્રીકૃષ્ણની નીરખું રે, માગે દયો દાસ. ૮

પદ ૧૫ મું, ગત દાદરાની

(“રુદ્યા રૂપ રંગીલુ રાખો, શ્રીકૃષ્ણ નામ સતત મુખે લાખો,” એ રાગ.)

મોરલી રમ્ય મનોહર વાઈ મનોહર વાઈ,
 મોરલી રમ્ય મનોહર, મનોહર વાઈ. મોરલી. ટેક
 ભવ ત્રય તાપ હર્યો રે સાંભળતાં,
 ચંચળ મન હરિચરણે જ વળતાં;
 લાગ્યો ધ્યાસ ઉદાસ પ્રપંચથી, (૨)
 કમળનયન કમળવદન પરમ રસિક—
 સમ સ્વર ત્રણ ગ્રામ વેદ ધુની ગાઈ. મોરલી. ૧
 વિધિ સુર ગહન ગતિ નવ જાણે,
 શુક સનકાદિક કીરતિ વખાણે;
 તપ કરે શંકર નારદ તુંમર, (૨)
 સરીગમપધની ધપમગરી સસારીરીરી—
 ગગગરીરીરીરી, સંગીત ચતુરાઈ. મોરલી. ૨
 શ્રી હરિનો દયા જરા રંગ લાગ્યો,*

ટેક-વાઈ-વગાડી. ધ્યાસ-અભ્યાસ.

૧ સમ સ્વર-સંગીતના સાત સૂર; સ (પડ્જ), રી (રિષમ), ગ (ગાંધાર),
 મ (મધ્યમ), પ (પંચમ), ધ (ધૈવત), નિ (નિષાદ). ૨ તુંમર-તુંબુરુ; ભગ-
 વાનના એક મોટા ગવૈયા. સંગીત-સંગીત; ગાયન.

* પા. ગુ. પ્રેસના સંગ્રહમાં “શ્રી હરિનો જ હ્રદે રસ જાગ્યો” એવો પાઠ છે.

આ સંસારનો ભયસહુ ભાગ્યો;
ફરી ફરી જનમ નથી અવતરવું, (૨)

શ્રવણ મનન હરિ કીરતન ભજન—
પૂજન રામનામ નવનિધિ સુખદાર્ધ.* મોરલી. ૩

પદ ૧૬ મું, રાગ સોરઠ, ગત દીપચંદી

શ્રીજી શામાટે રે સાંભળતા છો નહીં;
મારી વિનતિ વહાલાજી મુને તે કહોની,
કહેશેા સુણીએ છીએ તો ઉત્તર ઘોની. શ્રીજી શામાટેરે. ૧
ગમુ તમને તેવો હું તો ક્યમ થાઉં;
માયા જાળમાં ઘેરાયો છું તે ક્યાં જાઉં,
તમેા વિના નથી બળ ક્યાં અથડાઉં. શ્રીજી શામાટેરે. ૨
સેવું ક્યમ સમરું અગ્નિ બળતાં;
છો દયાળુ દયા ના આવે ટળવળતાં,
કૃપા કરો તો વિલંબ નથી દુઃખ ટળતાં. શ્રીજી શામાટેરે. ૩
જાણી જોઈને ના બોલો ત્યાં હું શું કહું કથી;
સ્વામી છો તદપિ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી,
મારું કાંઈ ન ચાલે હું તો મરું છું મથી. શ્રીજી શામાટેરે. ૪
જીવ દુષ્ટ સ્વાભાવિક તે તમે જાણો;
મારા શામાટે અવગુણ આણો,
નથી આણુતા તો આવડું શીદ તાણો. શ્રીજી શામાટેરે. ૫
જેને પ્રાણ સરીખું પ્યારું કહીએ;
તેને પોતાનો જાણીને પાણી ગ્રહીએ,
એમ તેથી છેક અળગા નવ રહીએ. શ્રીજી શામાટેરે. ૬
હરિ હું હાર્યો હાવાં કરગરતો રડતો;

* ગુ. પ્રેસના સંગ્રહમાં નીચે પ્રમાણે લીટીઓ વિશેષ છે:—
તે દયા તું જ પ્રાણધન્ય, ભાગ્યરસના રટલાઈ, મોરલીરમ્ય.

તેનો જવાબ હજી કાંઈ નથી જડતો,
રખે પતીત જાણીને મુક્યો હોય પડતો. શ્રીજી શામાટેરે. ૬
મારા વહાલા મારી અકળામણ ટાળો;
કૃપા દ્રષ્ટિએ કરીને મારા સામું ભાળો,
જેવો તેવો છે દયો તમારો પાળો. શ્રીજી શામાટેરે. ૭

પદ ૧૭ મું, રાગ સોરઠ,* ગત દીપચંદી

મન તે મોહનમાં શે ના મોહ્ય, તેને કાજે શીદ ચિત્ત પ્રોય; મન તે મોહનમાં ૦ ટેક.
જગ મનમોહન મદન છે ને, મદન મનોહર કૃષ્ણ;
જે તેમાં મન મોહ પામે તો, પૂરણ થાય પ્રીત તૃણ. મન તે મોહનમાં ૧
દ્રવ્ય દેખી સહુ કોઈ ધાયે તે, દ્રવ્ય જેનો અંશ;
તે કમળા મોહ પામી રહી છે, સહુ મોહન અવતંસ. મન તે મોહનમાં ૨
નારી નરચિત્તચોર છેરે, નર નારીચિત્તચોર;
તે બનેનું મન મોહ પામે, નટવર નંદ કિશોર. મન તે મોહનમાં ૩
જેને કશી નહિ કામનારે, એવા જોગી જન;
તે જેમાં મોહ પામી રહ્યા છે, સોંપી તન મન ધન. મન તે મોહનમાં ૪
જેની રચના જોધનેરે, મોહ પામે સહુ જન;
તે કરતામાં કમી કસી રહે, દયા વિચારો મન. મન તે મોહનમાં ૫

પદ ૧૮ મું, ગત ચાલતી લાવણીની

“એક વર્ચા ગોપીજન વલ્લભ, નહિ સ્વામી બીજો,” એ રાહ.

ગોપીનાથ નામ કીરતન નિર્ભયાનંદકારી,
પાપ સકળ સંતાપ દુર્મતિ, મહાસંકટહારી. ગોપીનાથ નામ ૦ ટેક.

* આ પદ કબીર ભક્તના બંગલાપરથી કર્યું છે. “બંગલા ખુબ બના મહારાજ,
જમે નારાયણ બોલેરે; બંગલા” એના જેવા રાગનું છે.

† આ પદની તુકોમાં જે આદિ અક્ષર છે તે જ અંતમાં છે એ ખૂબી છે.
જુલત કાવ્ય મોહનમાં આ પદ છપાયલું છે, પણ તે અશુદ્ધ છે, માટે મારા સંગ્રહ-
માંથી શુદ્ધ લીધેલું છે.

ગોમતી ગંગા યમુના સરજી તત્ર નર્મદા ગો;
 ગોપાલ બાલ કીર્તિ સરતી યત્રોચ્ચારતી ગો,
 ગો વણજીતે કૃષ્ણ કીર્તને પ્રાપ્તિ લો વર ગો;
 ગોત્રનાથ ગોત્રના તુલા ફલ, દાન કોટી જે ગો. ગોપીનાથ નામ૦ ૧
 પિતા માતા ગુરુ ગોબ્રાહ્મણ, મહા પવિત્ર સ્વાદો પી,
 પિશાચ પ્રેતાદિ નાસે, હરિ નામેથી ડરપી;
 પિનાકી ગો નિઃસાધની પદ પામ્યા, કૃષ્ણ નામ જલ્પી;
 પીડા ભવ ભય માયા કાળથી, છૂટે કૃષ્ણ જપી. ગોપીનાથ નામ૦ ૨
 નારાયણ નામે તયોં દ્વિજ, પાપી પ્રેમ વિના,
 નામાભાસે સુગતિ પુંશ્વલી, વામી અમિત ગુના;
 નાથ અનાથ તણા એ રીતે, સમજી લે તું મના,
 નારદાદિ ગ્રંથું નામ તજી, ઉપાય બહુ વિધિના. ગોપીનાથ નામ૦ ૩
 થરથર ધ્રુજે કાલ અજ્ઞ, હરિ નામે સમરથ,
 થવું ન કષ્ટી વન ન જાવું સહેજે સરે અરથ;
 થડ મૂકી ડાળાં સિંચો, શું સમજો સુભગપથ,
 થશે પરમ પદ ભોગી દયા, ગાતાં ગોપીનાથ. ગોપીનાથ નામ૦ ૪

પદ ૧૯ મું, રાગ પ્રભાત

જીવતા જાણવા પ્રેત, એવા જન જીવતા જાણવા પ્રેત;
 સાધુની સંગત સ્વપ્ને ગમે નહીં, હરિ ઉપર નહીં હેત. એવા જન૦ ૧
 પૂરા પ્રવીણ માયા મમતામાં, ધરમની વાતે અચેત;
 ચાડી ચુગલી કરે અરીખ્યા, કહે તે રુચે નહીં ઉજેત*. એવા જન૦ ૨
 આઠે પ્રહર વિષયમાં રહે વળગ્યા, વિષયીશું સંકેત;
 દગો કરે, નહીં ડરે દોષથી, એ જ આપને (સર્વને) બુડાવેત. એવા જન૦ ૩
 મલિન કરે કૃત્ય મગ્ન રહે, કદી કામ કરે નહીં શ્વેત;
 કહે દયો આપે બુડે ત્યાં શું અચરજ, બાળે કુટુંબ સમેત. એવા જન૦ ૪

* ઉજેત=હુજ્જતિ, જીવી, મમતા.

પદ ૨૦ મું, રાગ શ્રીપદ

હારે ભાઈ ભજન સમો વહી ચાલ્યો, હાવાં ક્યારે ગોવિંદ ગાશેા;
હવડાં તો લહેતા નથી ભાઈરે, પાછળ બહુ પસ્તાશેરે. ભજન૦ ૧
જ્યારે તું લક્ષ ચોરાશીમાં બહુ ભટક્યો, દયા પ્રભુને આવી;
કૃપા કરી મનુષ્યાદેહ આપી તે, તે વૃથા ગમાવીરે. ભજન૦ ૨
પ્રભુએ આ અવસર તુજને આપ્યો છે, કરવા અનુગ્રહ તારો;
ઉંડા જળમાં શીદ ધસે ફરી, ચૂકીને ઓવારોરે. ભજન૦ ૩
મન તું કામ ક્રોધ અહંકાર તજને, સંભાળની કાંઈ તારું;
આ તો ચાર દિવસનું ચાંદરણું, પાછળ ઘોર અંધારુંરે. ભજન૦ ૪
મન તું હરિ ભજ, હરિ ભજ, હરિ ભજ, હરિ ભજન વિના સહુ કાચું;
જે માને તે મહા સુખ પામે, દયો કહે સહુ સાચુંરે. ભજન૦ ૫

પદ ૨૧ મું,* રાગ બરુઓ અથવા ભીમ પલાસી, ગત ડુમરીની

રહે રાજી રાધાનાથ, સહુ તજી તેજ કરો એક જેમ બને;
જેથી બગણું સુધરી જાય, અધર્મ ધર્મ થાય, સહુ વસ્તુ કને. રહે રાજી૦ ૧
ચંદ્રહાસને વિષ વિષયા થઈ, વણુશ્યું સુધર્યું કાજ,
અનાયાસ આનંદ પામીયો, એ રમણી ને વળી રાજ;
સહુ તજી તેજ કરો રહે રાજી રાધાનાથ. ર
બ્રહ્માદિકને ભય ઉપજાવે, એવું કાળનું જોર;
તે ધ્રુવજીનું થયો પગથીયું, જેમ વળાવા ચોર. સહુ તજી૦ ૩
દીતિએ ઈંદ્રનો અરિ ઉપજાવ્યો, તેજ મરુત ગણ મિત્ર;
અધર્મ ધર્મ થયા પાંડવને, કૃષ્ણ પ્રસાદ ચરિત્ર. સહુ તજી૦ ૪
ભીમસેનને પથ્યરૂપ વિષ, થયું શાસ્ત્રમાં વાત;
વિનતિ વિના ભય દુઃખ હરે, હરિભજનના વિક્ષાત. સહુ તજી૦ ૫
એવા છે ઇતિહાસ ધણા પણ, સમજે સ્વદ્વંજ માંહ;
શ્રીજી સન્મુખ હોય દયા જ્યાં, સરવે સન્મુખ તાંહ. સહુ તજી૦

* આ પદમાંની બીજી અને ચોથી કડીઓ “કૃપાદૃષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણ કરે,” એ પદમાં છે.

પદ ૨૨ મું, રાહ ઉપરના પદની

હરિ હિત કરતાં કદી પાપ તે, પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો;
જેમાં ઇશ અનાદર થાય તે, પાપ રૂપને પરમાણો. હરિ. ટેક. ૧

નિજ વાક્ય પાળ્યું નૃપ દશરથ, ક્યોં અનાદર રામ;
દયાનિધિ હરિ માટે સ્વર્ગ પણ, પુરિજન સરવ સ્વધામ.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૨

વસુદેવ વચન આપ્યું કંસને, આણી આપીશ સર્વ બાલ;
ક્યોં અધર્મ પણ ધર્મ ઠ્યોં, વ્રજ પધરાવ્યા ગોપાલ.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૩

ઋષિપત્નીએ પતિ વચન અલોપ્યું, પ્રભુ પોષ્યા થયો ધર્મ;
યજ્ઞ વિધિ સાધી હરિને દુલવ્યા, તે મુનિનું ઠ્યું કુકર્મ.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૪

અર્જુને પાપ ક્યું દ્વિજહત્યા કરી, ઋષિ પંકજનેન;
ક્ષત્રી ધર્મ સાધ્યો પ્રભુ પીજ્યા, માટે ભીષ્મ પજ્યા શરસેન.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૫

ગુરુ ઓળંઘી બળિએ હરિ સંતોષ્યા, પાપ થઈ ગયું પુન્ય;
ધર્મ શિખ હિત હરિ અવમાન્યથી, અધર્મી ઉશના મુન્ય.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૬

પરમ ધર્મ તે એ જ જાણવો, પ્રભુ પ્રસન્ન જે વાત;
દયા દયાનિધિ શ્રી મુખે ભાખ્યું, તે મેં વર્ણવ્યું ખ્યાત.

તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૭

પદ ૨૩ મું, રાગ ભેરવ*

પ્રાણ પ્રયાણ સમે પ્રભુ મારા, મુને દેશો ના જમ કર જાવા રે;
જેવો હું રે થયો મારા વહાલા, તેવા તમો યોગ્ય નહીં થાવા રે. પ્રાણ ૧

* આ પદ અંત સમયે પોતાની દીનતા દાખવવા રચેલું કહેવાય છે.

સકળ દોષનું પાત્ર પતિત હું, અધમ સરવથી ઈશ રે;
 સેવા સમરણ સાધનહીનો તોયે, રાખી લેજો જુગદીશ રે. પ્રાણુ ૨
 શરણ આવ્યો છું સમર્થ જાણી, ઉગરવાની આશે રે;
 બરદ વિચારી બાંછુ ગ્રહો, હું કંપુ છું કાળને ત્રાસે રે. પ્રાણુ ૩
 મારી પાસાનું સહુ કાચું છે, તે સામું રખે ભાજો રે;
 કિંકર જાણી કેશવજી મારું, સરવે આપ સંભાજો રે. પ્રાણુ ૪
 આપ કરો તો શું નવ થાયે, જે ન કરો તે બાકી રે;
 રંક જાણી મુને રાજ નિવાજે, ધણો ગયો છું થાકી રે. પ્રાણુ ૫
 દીનબંધુ છો માટે દાવો, બાકી ન મળે જોર રે;
 દાસ દયાના પ્રભુ કરુણાનિધિ, નટવર નંદ કીશોર રે. પ્રાણુ ૬.

પદ ૨૪ મું, રાગ કેદારે

એવી અચલ ભક્તિ તારી આપ મુને મોહન, કરુણાનિધિ ગિરિધારી રે;
 કાયા વાયા મનસાએ કરી, સેવા કરું સદા હું તારી રે. એવી ૧
 નેત્રે મારે તુંને નખ શિખ નિરખું, નોછાવર કરું પ્રાણુ રે;
 માલ્ય વૃંદા દલ અંધિ પ્રસાદીની, લેઉં સુગંધી ધ્રાણુ રે. એવી ૨
 રસનાએ તારા ગુણ યશ વરણું, રંક અખંડ અભિધાન રે;
 તારું કથામૃત શ્રવણે મારે, પ્રેમે કરું નિત્ય પાન રે. એવી ૩
 હસ્તે હરિ કરું તારી સેવા, મન પ્રીતે કરું ધ્યાન રે;
 ચરણે ચાલી તારે મંદિર આવું પણુ, વ્યાપે નહીં અભિમાન રે. એવી ૪
 સર્વાંગે કરી કરું તુંને દંડવત, સદા રહું તારે શરણે રે;
 કહે દયો આપો શ્રીકૃષ્ણ એટલું, મારું ચિત નીત રહે તમ ચરણે રે. એવી ૫

પદ ૨૫ મું, રાગ પ્રભાત

શ્રીકૃષ્ણ રાધારમણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, ગોકુળાધીશ, મુજ રુદ્યા વાસો;
 શ્રીનંદનંદન નરાકૃતિધરણ નાથજી, તમતણી ભક્તિ મુને અચળ ભાસો. શ્રી ૧
 શ્રીગુરુ શ્રીવલ્લભનાથ શ્રીવિઠ્ઠલ પ્રભુ, કરી કૃપા સદા મુને શરણ રાખો;
 કાટી કંદર્પ લાવણ્ય નટવર વપુ, મદનમોહન નિત્ય વદન દાખો. શ્રી ૨

ગોપીપતિ બંસીધર ત્રિભંગ લલિતાકૃતિ, તમશું મુજ મન સદા રાખો ચાહુ;
 યમુનાવર શ્રીસુંદરશ્યામ સર્વે શ્રવણ રુચો, રખે અન્ય મુને દષ્ટે જાઉ. શ્રી૦ ૩
 વ્યાપી વૈકુંઠદાયક શ્રી લીલાપતિ, અખંડ લીલાનું મુને સુખ આપો;
 કેશવ કરુણાનિધિ દામોદર દીનપતિ, સદા સ્વભૂત્ય કરી મુજને થાપો. શ્રી૦ ૪
 શરણાંગતવત્સળ પુષ્ટિ રમાપતિ, તમ ચરણશું પ્રેમ અચળ જગાવો;
 હે પરમાનંદ પરબ્રહ્મ મુને તમ વિષે, આપો અનન્યતા રખે ડગાવો. શ્રી૦ ૫
 એટલી વસ્તુ મુને શિઘ્ર આપો પ્રભુ, તેમ કરો મારું જેમ શ્રેય થાય;
 શ્રીમુખે કહો મુને 'તું છે મારો દયા,' હે સ્વામી તારે મારા તાપ જાય. શ્રી૦ ૬
 પદ ૨૬ મું

“સાચું તે સગપણુરે, સમજ મન શ્યામતાણું.” એ રાગ.
 હાવાં ક્યાંથી મળો છોગાળા રે, ઓ અલખેલાળ ફરી, ટેક.
 ધણે દહાડે મારે હાથ ચઢ્યા છો, મન ગમતું સુખ લેશ;
 ખટપટ મુકી ખુશી થઈને, ગમશે તારે જાવા દેશ,
 જોર કરી જાશે રે, હું તતક્ષણ જાઈશ મરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૧
 જે કર્યું તે જગજીવન છો, મારે નથી અન્યનું કામ,
 પ્રેમ પયોધિ પાતળિયા, મારા વિરહ દુઃખના વિશ્રામ;
 ઝાઝું કહેવું શાંને રે, ભજો તન તાપ હરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૨
 તન મન મારું તમશું બાંધ્યું, પ્રભુ હાવાં શું કહું વિશેષ,
 મારા ભાગ્યમાં છો તમે ભૂધર, લખ્યા વિધાત્રા લેખ;
 ડરું ના દુરિજનથી રે, લજ્જા મેં તો મૂકી પરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૩
 આતુર જનની આશ પૂરવી, ચતુરનું લક્ષણ એહ,
 દાસ દયાના પ્રભુ હું છું તમારી, મેં તો તમને સમરપી દેહ;
 પૂરો કાડ મનના રે, અમપર મેહર કરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૪

પદ ૨૭ મું

“સાચું તે સગપણુ રે, સમજ મન શ્યામતાણું.” એ રાગ.
 હરિ ના ભજ્યા તેં સહેજે રે, અદ્ય પ્રાણી આ શું કર્યું. ટેક.
 ફેરો પજો ફેગટ રે, મનુષ્યા જન્મ ધર્યું ના ધર્યું;

શો કરાર હરિ આગળ કીધો, આંહાં ક્યમ વિમુખ થયો,
 ધણા કાળ ભટક્યો ભાઈ ભવમાં, માયામાં પચી રહ્યો;
 કહેને કથું કારજ રે, અધમ તારું તેથી સર્થું. હરિં ૧
 વિષયતાણું સુખ સધળે છે, તું જ્યાં જઈ જનમ ધરેશ,
 મનુષ્ય દેહ પાપે મુરખ હરિ, સમરણ સુખ ક્યાં લેશ;
 જશે રત ઉલી રે, પછે હતું તેમનું તેમ ઠર્યું. હરિં ૨
 તારા ભવનમાં ચોરી થાય છે, તું નવ જાણે કથું,
 જે સમજે તો જેને સંભાળી, ધણું એક દ્રવ્ય ખસ્યું;
 શેષ સાચવી લે રે, પહેલું ધન હર્યું તે હર્યું. હરિં ૩
 કાયર થઈને કૃષ્ણ ના સમર્થા, ભાવે ભુગતો સંસાર,
 જનું પૂરવ દિશા ને ચાલ્યો પશ્ચિમમાં, તેનો પછી ક્યાં પાર;
 દયા જે વિચારી રે, ભજન વિના કાણુ તર્યું. હરિં ૪

પદ ૨૮ મું, રાગ પ્રભાત

મારી શી ગતિ શ્રી હરિ કાંઈ સમજ્યો ન હું, મુરખ કેવળ ને અહમેવ મોટો;
 બગતણી જેડ હું હોજ્ય કરું હંસની, એ જ આ દેહ માહા રોષ ખોટો. માં ૧
 પૂરણ છું પતિત, પણ પુનીતતા ના મળે, મિથ્યા મનની મહત્તા ન જાયે;
 પતિતપાવન પ્રભુ, બરદ તો સત્ય પણ, હુંજ ખોટો કાને ક્યમ કહેવાયે. માં ૨
 કહેણ મોટી કથું, રહેતો અદ્વ નહીં સમો, લોક સાચો લહે પણ હું જુઠો;
 છું એવો પ્રગટ, કહું છું પ્રભુ છો ધણી, રંક છું રાજ રૂઠો કે ત્રુઠો. માં ૩
 મારી પુરવ કરણી અધમ તેથી આ અધમ, સ્વભાવ મારો હું નિશ્ચે લહું છું;
 તમતણો વાંક હું એમાં કાહું ક્યમ, મેંજ વાઢ્યાં છે તે હુંજ વહું છું. માં ૪
 દોષ અવગુણનો પાર ક્યહું છેજ નહીં, ઉગરવાનો નથી એકે આરો;
 બુદ્ધ છું ભવ વિષે, કર ગ્રહો કૃષ્ણજી, તમ વિના ક્યહુ નથી ઠામ મારો. માં ૫
 જેવો છું તેવો તવ શરણ આવી પજ્યો, હરિ ગમે તેમ કરો રાખો ભારો;
 ભણે દયો દાસ શ્રીકૃષ્ણ છું તમતણો, હું તમારો તમારો તમારો. માં ૬

૫૬ ૨૯ મું, રાગ ખીલાવર

એકજ નામ શ્રીકૃષ્ણનું, સધળાં સુખ આપે;
 મદનમોહનજીને મેળવે, દુઃખ દુકૃત કાપે. ૧
 વળી એવું પણ સાંભળ્યું, સદા હરિ હરિ કહેવું;
 વિરુદ્ધ ટળે યેઉ વચનમાં, હારદ કહ્યું તેવું લેવું. ૨
 આતુર અરજ કરે સદા, ફળ તો સાંભળે સ્વામી;
 કહ્યું વચન સુણી માનશે, છે એ સમજની ખાંમી. ૩
 માટે નિરંતર નાથનું, નામ રટતાં રહેવું;
 કાઈ એક દિન મન આવશે, સધળું ફળ ત્યારે લેવું. ૪
 ઘણીએ ધાર્યું હશે તે સમે, જોગ સધળો મળશે;
 ખોયા દિવસનો ખંગ સૌ, એક પળકમાં રે વળશે. ૫
 કાણ જાણે ઠપકે કેટલે, અગ્નિ ચક્રમક પડશે;
 કઈ ગોળી કયું તીર જઈ, તે નિશાનને અડશે. ૬
 પાક્યા દાવ પાસે ના પડે, જાણે સૌ નથી છાંને;
 પાસા પેરે પ્રભુ સમજવા, મરજી હોય ત્યારે માંને. ૭
 હરિ મરજી નથી હાથમાં, તદપિ વળગ્યું રહેવું;
 નહીં નિરાશ કરે નાથજી, નિદાન એવું લહેવું. ૮
 કયલું ફળ શ્રમ કયલું સહજમાં, ઈશ્વર કરે મનગમતું;
 ઉદાહરણ કહું સાંભળો, સુણતાં ઠરે મન લમતું. ૯
 ગજગુણકા અજમેળને, સદા શ્રી હરિ ફળીઆ;
 ઘણા કાળ બ્રહ્માદિક તપ્યા, તોહે તાપ ન ટળીઆ. ૧૦
 સદા સ્વતંત્ર શ્રીનાથજી, ગમશે તેમ તે કરશે;
 પણ એટલું તો નિશ્ચે ખરું, શરણે આવ્યાં તે તરશે. ૧૧
 જેમ જેમ આતુરતા અતિ, તેમ ફળ પાસે લ્યો જોઈ;
 જેટલી પાવકની પ્રબળતા, તેટલી શિદ્ધ રસોઈ. ૧૨
 શિદ્ધ મળવું તેને શ્રીહરિ, આતુરતા બહુ આપે;
 એ ફળ સહુ સતસંગથી, સુખ બહુ દુઃખ કાપે. ૧૩

સાધન શૂન્ય સમા સહુ, નામ અંકને ઠામે;
અંક વિના સુનાં શૂન્ય સહુ, અંકસ્વયમ્ આવે કામે.

૧૪

ભાવે કભાવે ક્યમે કહીએ, નામ ફળ નહીં કાચું;
ઉલટ સુલટ પડયું ક્ષેત્રમાં, બીજ ઉગે એ સાચું.

૧૫

દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણનું, ચિતામણિ નામ;
શૂન્ય નહીં કાંઈ ઉચર્યે, મન પૂરણ કામ.

૧૬

પદ ૩૦ મું, રાગ સૌરઠ

“જીવ તું સદાએ સન્નિધિ રાખ રે, અચાનક જાતું થાશે,” એ રાગ.
ભાગવત જાણીને શું કીધું એ ભાષ રે, તે ભાગવત જાણીને શું કીધું;
મારે જંતુ અહીં મણિ અજવાળે, તેમ તે ઉદર પોખી લીધું રે. ઓ ૧
પારસમણિનું પાત્ર હાથમાં, ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગે;
જ્યાં લગી વસ્તુજ્ઞાન ના ત્યાં લગી, દુઃખ દારિદ્ર્ય ના ભાગે. ઓ ૨
દુઝણી ગાયને ગોતુ માંડીને, પય જેમ પર લેઈ જાય;
તેમ તું ઘોઘ કરી પૂજા પામે, આપ ધાવ્ય કાઈ થાય. ઓ ૩
જેમ મલિયાગર પોઠી લાધ્યો, તે સુગંધી શું જાણે;
જ્યાં લગી સાર ના સમજ્યો, ત્યાં લગી તું પણ તે જ પ્રમાણે. ઓ ૪
રતિ કૃષ્ણની ધર્મ તો મન, દયા અખિલ પર આવે;
ત્યારે હું જાણું ભાગવત ભણ્યો, ગર્વ ઇર્ષ્યા નવ આવે. ઓ ૫
જર જશાદિ તૃણા મન જ્યાં લગી, ત્યાં લગી હરિ નવ રીઝે;
આટલા ઉઘમ તેમાં વધ્યો એક, સુણી સમજી નવ ખીઝે. ઓ ૬
દયા પ્રીતમ શ્રીજી શ્રી ભાગવત, એક રૂપ છે બંધે;
નિઃસ્પૃહ અણુ અભ્યાસ કરેથી, જીવન મુક્ત નહીં સંધે. ઓ ૭

પદ ૩૧ મું, રાગ કેહારે

તે ભગવદીનાં દુર્લભ દર્શન, જેનું ભાગ્ય હોયે તેને તે ભેટે રે;
અવલોકન માત્રે અધ નાસે, તાપ ત્રિવિધના મેટે રે. તે ૧
પ્રેમ ભક્તિમાં પચેલા પૂરા, નિંદા કરે નહીં કાઢની રે;
અંતરમાં અવિનાશી વસેલા, નિર્મળ મતિ સદા જેની રે. તે ૨

સર્વસ્વ જેનું શ્યામસુંદર તેનું, નિશદિન ધ્યાન ન મુકે રે; તેં ૩
 શ્વાસ ઉશ્વાસે શ્રીકૃષ્ણને સમરે, નિમિષેક નામ ન ચુકે રે. તેં ૩
 ક્ષમા દયા સમદષ્ટિ જેમાં, સત્ય પ્રથાએ ચાલે રે; તેં ૪
 સંતોષી સાત્વિક ને વિવેકી, ભજનાનંદમાં મ્હાલે રે. તેં ૪
 જેનું સરવ સમર્પણ હરિને, સેવા કરે સ્નેહે સાચી રે; તેં ૫
 દ્રઢ વિશ્વાસ ધરે નિજ ધણીનો, બુદ્ધિ ન રાખે કાચી રે. તેં ૫
 અન્ય પ્રસાદી અન્યાશ્રય વરજે, ધણું ગુરુ વૈષ્ણવ પર હેત રે; તેં ૬
 પ્રાણી માત્ર તણું હિત ઇચ્છે, પરગણુ સ્નેહ સમેત રે. તેં ૬
 ઇંદ્રિજીત અભિમાન રહિત શુચી, મોહ માયાથી અળગા રે; તેં ૭
 જ્ઞાની ત્યાગી સુખ દુઃખ સમ લહે, સત્સંગને રહે વળગ્યા રે. તેં ૭
 તે હરિજનના દાસના દાસનો, દાસ પ્રભુ મુને કરજો રે; તેં ૮
 દયો ભણે તેના ચરણની રજ, મારા શિર પર સદા ઠરજો રે. તેં ૮

પદ ૩૨ મું, રાગ ભેરવ

જેવો તેવો તમ શરણે આવ્યો, શ્યામ સંભારી લેજો રે; જેવો ૧
 મારાં કૃત રખે છતાં કરો પ્રભુ, જેમ તેમ ગુપ્ત કરજો રે. જેવો ૧
 જનુની જનક નવ જીએ કદાપિ, અર્ભકના અપરાધ રે; જેવો ૨
 તે ગતિ લહી મુને માફ કરો હરિ, મારા કાટીક બાધ રે. જેવો ૨
 મુરખ સુત ઉપન્યો ત્યારે તાતને, અવગુણ હાંકયે પાર રે; જેવો ૩
 પ્રગટ કરે તો પોતે લાજે, જાણે સહુ સંસાર રે. જેવો ૩
 ડાહ્યો હોય તે દુકૃત ન કરે, કરવો એમ વિચાર રે; જેવો ૪
 ઘેલાને તો ગતિ નહીં ત્યારે, તેને તે શો માર રે. જેવો ૪
 મેઘ ધાર મહી રજ નભ ઉડે, ગણ્યે કેા લહે તેનો અંત રે; જેવો ૫
 તેથી મારા દોષ ધણેરા, ગણતી નહીં અનંત રે. જેવો ૫
 સમર્થ ધણીનો ભારે ભરોસો, બાકી પાર ના પામું રે; જેવો ૬
 મારા કામમાં કન્ની ન કરશો, હરિ તમારે શિર નામું રે. જેવો ૬
 પોકળ અંતે પ્રગટ થશે ત્યારે, સર્વે જીઠો કહેશે રે; જેવો ૭
 દાસ દયાના પ્રભુ લજ્જા તમેા કર, જેમ રાખો તેમ રહેશે રે. જેવો ૭

શ્રીકૃષ્ણઅકલચરિત્રચંદ્રિકા

છંદ દુવૈયા

શ્રીગુરુ શ્રીબલ્લભ શ્રીબિટ્લ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સ્વામી;
તિનકી ચરનકમલરજ શિરપર ધરું હું શિર નામી. ૧
શ્રીરાધાબરઅકલચરિત્રચંદ્રિકા કહું કહું બરની;
આનંદ મંગલ કરનિ તરનિ ભવ, અખિલ અમંગલ હરની. ૨
પુરુષોત્તમ સર્વોત્તમ અંશી, શ્રી પૂરન અવતારી;
આત્મારામ સ્વયંભૂ ईશ્વર, હરિ પરમેશ મુરારી. ૩
કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ અંતર્યામી;
સર્વેશ્વર સર્વાત્મ સ્વતંત્ર, અતર્ક્ય મહિમા સ્વામી. ૪
વિભુ કેશવ મન બાની અગોચર, નટબર કુંજવિહારી;
અટપટી અગાધ અગમ અકલ ગતિ, અનંતાદિ મતિહારી. ૫
વિરુદ્ધધર્માશ્રય ચરિત્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રકે કહીયે;
કહુંહુ ન કહત બને ईશ્વરકો, બેરબેર શિર નૈયે. ૬

(૨) અકલચરિત્ર—ન કળી શકાય એવાં ચરિત્ર; સમજી ન શકાય એવાં ભગવાનનાં એક એકથી વિરુદ્ધ કાર્યો. ચંદ્રિકા=ચંદ્રનો પ્રકાશ. તરની ભવ=સંસારને તારવાવાળી. (૪) કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ=ચાહેતો કરવાને, ચાહેતો નહિ કરવાને, અને ચાહેતો કંઈ ત્રીજું ન કરવાને શક્તિમાન એવા; અતર્ક્ય=જેની કલ્પના પણ નહિ થઈ શકે એવા. (૫) અનંતાદિ મતિહારી=શેષનારાયણ વગેરેની બુદ્ધિ પણ થાકી ગઈ. (૬) વિરુદ્ધધર્માશ્રય=સાકાર છતાં નિરાકાર, નિરાકાર છતાં સાકાર, સગુણ છતાં નિર્ગુણ અને નિર્ગુણ છતાં સગુણ, એવા એવા વિરુદ્ધ ધર્મો પણ જેને વિષે આશ્રય કરીને રહ્યા છે એવા. વિરુદ્ધધર્માશ્રયસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની લીલા અગાધ અને અટપટી છે. તે કાંઈથી કહી શકાય તેવી નથી, એ આ કાવ્યની કૂંચી છે, અને એ સિદ્ધાંત અનેક દૃષ્ટાંતોથી કવિએ દર્શાવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે અને શું નહિ કરશે, અથવા

કાલકાલ મહાદેવ અજિત હરિ, તુમ જીતે છિનમાંહી;
 કાલયવનતેં ભજે ધીરાધીર, કહત બનત કહુ નાહી. ૭
 બ્રહ્મચારી ક્યોં કહે ગોપિકા, કાંત રવરે ગોપાલા;
 કામી હોડ તો કાલિંદી ક્યોં, માગ દેત બ્રજબાલા. ૮
 કિંકરી કુબજા કાંતા કરી હરિ, નિર્દય હમ ક્યોં કહીયે;
 બ્રજવાસી તરસાયે દયાલુ, કહત હુ શંકા પૈયેં. ૯
 નાગપાશ બંધાયે નટવર, કાલી નથ્યો અહિ છિનમેં;
 અકથિત અર્ચિત્ય મહિમા મોહન, આવત વચન ન મનમેં. ૧૦
 કા સુંદર છવિ મહા ભયંકર, અંતકકો કંપાવે;
 છેલ છવિલે મદન મનોહર, સોહુ નિગમ નેતિ ગાવે. ૧૧
 શાંત ન નરહરી મહા ક્રોધી શ્રી શિવ શંભુ ન શુનિ ગાથ;
 ક્રોધી ક્યોં કહી ભૃગુપદ પ્રહાર સહ્યો પ્રભુ મહાવિભુ નાથ. ૧૨

તેા આમ જ કરશે કે આમ નહિ કરે અથવા આમ કેમ નહિ કર્યું, એવા કોઈ નિયમ કે નીતિથી બંધાયલા નથી, એવો આ કાવ્યનો મુખ્ય સંદેશ છે, અને તે કવિએ બહુ સારી રીતે શાસ્ત્રના દાખલા દલીલોથી સમજાવ્યો છે. નૈયે=નમાવીએ. (૭) છિન=ક્ષણ. ભજે=ભાગી ગયા. ભગવાન ધીર કે અધીર, શૂરવીર કે કાયર કેવા છે તે સમજી શકાતું નથી; કેમ કે કાળના કાળ અને અજિત એવા જે મહાદેવ, તેમને એક ક્ષણમાં છૂટ્યા એવા મહા શૂરવીર પ્રભુ છે, ત્યારે કાળયવનથી હારીને નાસી ગયા. પા. ધરાધર=પર્વત, આ પાડ માન્ય રાખીએ તો પર્વત ઉપર નાસી ગયા એમ અર્થ થાય. પરસ્ત્રીની સાથે પરણેલા પેઠે મોજ મારનાર (ધણી). (૮) કાલિંદી=યમુના નદી. (૯) પૈયેં=પામીએ. (૧૦) અહિ=સર્પ, નાગ. એક વખત પોતે નાગપાશથી બંધાયા, અને બીજી વખત એક ક્ષણમાં કાલી નાગને નાથ્યો. પ્રભુનો કેવો અતર્ક્ય મહિમા છે ! (૧૧) અંતક=યમરાજ. નિગમ=શાસ્ત્ર. નેતિ (ન+ઈતિ)=આમ નહિ. ઈશ્વર આવા જ છે એ કોઈથી કહી શકાય તેમ નથી, માટે શ્રુતિસ્મૃતિ ઈશ્વરનું ભરપૂર વર્ણન કર્યું છતાંએ “આ નથી,” એમ કહે છે. પ્રભુની છબી કોઈ વખત અંતક-કાળને પણ હરાવે એવી મહા ભયંકર હોય છે, અને કોઈ વખત મદનમનોહર છેલછબીલી અતિસુંદર હોય છે. એથી જ વેદ નેતિ નેતિ ગાય છે.

- સત સંકલ્પ તદપિ બહુ ઘટપટ શ્રીગોપાલ શ્રુતિ ગાવેં;
જો સાચે ક્યોં છલ્યો બલી નૃપ નિશ્ચય એક ન આવેં. ૧૩
- જનની સહોદર આદિ હતે તહુ મૃગુપતિ દોષ ન મીને;
રામ પુરન સંગ્રામ હત્યોં રિપુ રાવન હયમલ્લ કીને. ૧૪
- બાનર બલ્લવ બચ્છ જિવાયે, નિજ જાંની પલમાંહી;
યાદવ કુલ ક્ષય કરવાયે, પ્રભુ વે કા અપને નાંહી ? ૧૫
- સમર હન્યો વૃત્રાસુર વાસવ, તહુ દુજહત્યા લાગી;
ગુરુ ભગવદિ વાહવ વધ પારથ, સુના ગઈ કત ભાગી ? ૧૬
- પ્રબલ પ્રભાવ અજામિલ ઉચરત, સહજ નામ નિસ્તાગ;
મીલે પ્રકટ મુચકુંદ પ્રભો તહુ લેન ક્યોંહુ ઔતાગ. ૧૭
- શુક મિષ ગુનિકા અગ્રધ નામકો ઉચરત પદ અમૃત પાઈ;
રતિસહ રામ કહત તનુ તાગ્યો, સો દિવિ દશરથ ગઈ. ૧૮
- પ્રાણાધિક પ્રિય પાણ્ડો દ્રૌપદી પૃથા સદા દુઃખી દેખે;
વિમુલ્લ કુકર્મી કૌરવ કેસો કવુ કષ્ટી નહીં પેખે. ૧૯

(૧૩) શ્રુતિ કહે છે કે, બહુ ઘટપટ કરવા છતાં પ્રભુ સત્યસંકલ્પ છે; અને જો એમ છે તો બલિરાજને શા માટે જૂઠું બોલીને છડ્યા ? (૧૪) પોતાની મા અને સહોદર બાધએને મારી નાંખ્યા તો પણ પરશુરામ અવતારમાં દોષ ન લાગ્યો, અને રાવણ જેવા શત્રુને સંગ્રામમાં માર્યો તેના પાપનું નિવારણ કરવાને અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો એ શું ? મૃગુપતિ=પરશુરામ. ન મીને=ન ભાવ્યો. હયમલ્લ=અશ્વમેધ યજ્ઞ. (૧૫) વાંદરાં, રીંછ, વાછરડાં વગેરેને પોતાનાં જાણીને એક પળમાં જીવતાં કર્યાં, ત્યારે આખા યાદવકુળનો સંહાર કરાવ્યો તે શું પોતાનાં નહોતાં ? વે કા=એ શું ? (૧૬) યુદ્ધમાં વૃત્રાસુરને માર્યો ત્યારે ઈન્દ્રને બ્રહ્મહત્યા લાગી; અને જ્યારે (ઈન્દ્રના અવતારરૂપ) અર્જુને પોતાના ગુરુ અને ભગવદી એવા દ્રોણાચાર્યાદિ બ્રાહ્મણોનો વધ કર્યો, તેનાથી બ્રહ્મહત્યા ક્યાં નાસી ગઈ ? દુજ=દ્વિજ. સુના=પાપ; હત્યા. (૧૭) એક ક્ષત્ર નામના ઉચ્ચારથી અન્નમિલને મોક્ષ આપ્યો; અને મુચકુંદને પ્રકટ મળ્યા છતાં તેને અવતાર લેવો પડ્યો ! (૧૮) પોપટને બણાવવાના મિષથી રામનામ લેતાં ગુનકા તરી ગઈ; પણ પ્રેમ સહિત રામનામ રટતાં છતાં દશરથ રાજાને સ્વર્ગ જ મળ્યું ! રતિસહ=પ્રેમથી. દિવિ=સ્વર્ગ.

અનુકંપાપ્રતિપાલ ભરતકો, દો દો દેહ ધરાઈ;
 નિર્દય શિશુહત્યારી પૂતના તુરત જનની પદ પાઈ. ૨૦
 મુનિ સૌભરી કો મત્સ્યસંગ લગ્યો, પ્રબલ વિષય ઊર જાગ્યો;
 બલિ પ્રલ્હાદ વિભીષન આદિક ક્યહુ દુસ્સંગ ન લાગ્યો. ૨૧
 પાપી પારધી સદેહ સ્વર્ગે, કુકર્મ ક્યહું નહીં બાધે;
 માધોં જન પ્રારબ્ધ ભુગાયે, જીન જગદીશ આરાધે. ૨૨
 કિંચિત કાલ દોષતેં દિતિસુત, અસુર અખિલ તત ત્રાસા;
 ઠાંડાશ્યા ભોગી પરાશર, મછગંધા સુતબ્યાસા. ૨૩
 દુષ્ટ કનકકશ્યપકોં દીનોં પુનિત પુત્ર પ્રલ્હાદા;
 કૃષ્ણભક્ત શ્રીઉગ્રસેનકો, દીયો કંસ ક્રવ્યાદા. ૨૪
 તેજસ્વી દીપકતેં કજ્જલ શ્યામ પ્રકટ પ્રભુ કીનોં;
 નાથ નાગ શિર મની ઉપજાયો, રૂપ રશ્મિ રસમીનોં. ૨૫
 બ્રહ્મશાપ બિનપાપ વિજય જય, અસુર યોનિમેં ઢારે;
 પાપી ગિદ્ધ બીનસાધન નિજ પુરી દીની નંદદુલારે. ૨૬
 ભક્તાપરાધ મોં સનકાદિક, હરિ નિજ ઇચ્છા ભાગે;
 અંબરિષકે અપરાધી દુરવાસાકો શગ્ન ન ગાગે. ૨૭

(૨૦) દયાનું પાલન કરનાર ભક્ત ભરતજીને બપ્પે દેહ ધરાવી; અને બાળ-
 હત્યારી નિર્દય જે પૂતના, તેને તુરત માતાનું પદ આપ્યું ! (૨૧) સૌભરીમુનિને
 માછલાંનો સંગ જોઈ વિષયવાસના ઉત્પન્ન થઈ; પરંતુ બલિ, પ્રલ્હાદ, વિભીષણ
 એમને તો નીચ માણસોના સહવાસમાં રહેવા છતાં કંઈ દુઃસંગ ન લાગ્યો !
 (૨૨) પાપી પારધી સ્વદેહે સ્વર્ગે ગયો; પરંતુ ભગવાનને આરાધવા છતાં માધવદાસ
 વગેરે ભક્તોને તો પ્રારબ્ધ ભોગવવાં પડે છે ! (૨૩) લગાર કાળદોષથી દીતિના પુત્રો
 દૈત્ય થયા; પરંતુ પરાશર મુનિએ ગંગાના મધ્યમાં માછીની કન્યા ભોગવી, છતાં તેનાથી
 વ્યાસમુનિ પ્રગટ થયા ! (૨૪) કનકકશ્યપ=હિરણ્યકશિપુ. ક્રવ્યાદ=માંસ ખાનારો;
 રાક્ષસ. (૨૫) તેજસ્વી દીવાથી કાળું કાળજી ઉપજાવ્યું; અને કાળા નાગનો માથે
 તેજસ્વી મણિ ઉપજાવ્યો ! (૨૬) ગિદ્ધ=જટાયુ. (૨૭) મોં=થયો. સનકાદિકથી ભક્તોનો

લિય મુષ્ટિક તાંદુલ સુદામા, બાસબ વૈભોં દીનોં;
 બલિ બલબીર સમપ્યોં સબ કહ્યુ, તાપર બંધન કીનો. ૨૮

શ્રુતિદ્વારા પ્રતિપાદન મલ્લવિધિ, બુધરૂપ બન હરિ નિંદી;
 મમ કર તરિબો કૃષ્ણ કહે નર, તરેં ન આત્મનિ કો દી. ૨૯

વિષ ભીમાદિક પથ્ય કિયો, અમૃત વિષ કીય હરિ રાહુ;
 સુધન્વાદિકોં શીતલાનલ પ્રભુ, હીમ કીયો બનદાહુ. ૩૦

ચંદ્રહાસકુ ઉલટ સુલટ ભયો, મદન સુલટ વિપરીતા;
 બાલિ સુગ્રિવબંધુ સો શત્રુ, ઇંદ્ર મરુતગન મિતા. ૩૧

વેદ વિરુદ્ધ કૃતિ પાંડવકી પ્રભુ ઉચિત ગીની સબ માંતી;
 દાનેશ્વરી વડ કરનસુ ગિરિધર ગિન્યો બહિરમુલ પાંતી. ૩૨

કોટી કલ્પ લગ દેહ દમે, યોગી તહુ મ્હેંધી મુક્તિ;
 સો તુમ સહજ અસુરકુ દીની, હરિ અરિતા જીન મુક્તિ. ૩૩

અપરાધ થયો ત્યારે તે પ્રભુની ઇચ્છા, એમ કહ્યું; તે ભક્તોના અપરાધીને શિક્ષા ન કરી; અને અંબરિષના અપરાધી દુર્વાસાને શરણે પણ ન રાખ્યા ! (૨૮) બાસબ વૈભોં=ઇન્દ્રનો વૈભવ. (૨૯) બુધ=બુદ્ધાવતાર. નર=પુરુષ. શ્રુતિદ્વારા યજ્ઞાદિનું પ્રતિપાદન કર્યું, અને તે છતાં બુદ્ધસ્વરૂપે તેની નિંદા પણ કરી. વળી કહ્યું છે કે, તરવાનું મારા હાથમાં છે, માણસ પોતાની મેળે તરી જતો નથી; છતાં પોતાની મેળે ન તરાય એમ કહ્યું. આત્મનિકંદી પાઠ પ્રમાણે:-આત્માનું નિકંદન કરનાર ન તરે. (૩૦) ભીમાદિકને વિષ પથ્ય તુલ્ય થયું, અને રાહુને અમૃત વિષ તુલ્ય થયું ! સુધન્વા વગેરેને અગ્નિ શીતલ થયો અને વનને હિમ અગ્નિજેવો કર્યો ! શીતલાનલ (શીતલ+અનલ)=ઠંડો અગ્નિ. (૩૧) ચંદ્રહાસને ઉલટ તે સુલટ થયું (વિષ-ઝેર તે વિષયા-રાજકુમારી થઈ), અને મદન પ્રધાનને સુલટ તે ઉલટ થયું (માર્યો ગયો) ! અને વાલી અને સુગ્રીવ ભાઈ તે શત્રુ થયા, અને ઇંદ્રને મરુતગણ દુશ્મન તે મિત્ર થઈને રહ્યા ! મિતા=મિત્રો. (૩૨) પાંડવોની કૃતિ વેદ-વિરુદ્ધ તે સર્વ રીતે ઉચિત ગણી; અને મોટો દાનેશ્વરી કર્ણ તેને બહિર્મુખની પંક્તિમાં ગણ્યો ! માંતી=પ્રકાર. પાંતી=પંક્તિ. (૩૩) મ્હેંધી=મોંધી. અરિતા=શત્રુવટ.

છલવે મિષ કેદારકન્યકા, ધર્મ અધર્મ કીનો;
 દોષકોષ કલી ત્રીનમેં હરી તુમ, બડ સદુન ધરી દીનો. ૩૪
 સેવા કરત અસુરયોનિ જયવિજય અચલ કોં દીની;
 નિજ બલ્લભ બ્રજદુઃખદ ઇંદ્રકૃતિ સેવા માની લીની. ૩૫
 હિરણ્યકશ્યપુ ક્યોંહુ મરે નહીં સો નરહરિ વ્હેં માર્યોં;
 કોટી વિઘન વેષ્ટિત પ્રલ્હાદસુ અચ્યુત આપ ડગાર્યોં. ૩૬
 અંતકે અંતક શંકરકો ક્યહું વૃક તેં ભય ડપજાયો;
 કવલ કાલકોં મુખ અજામેલ મૃત્યુ પર્યોં વચાયો. ૩૭
 આતુર વ્હેં અતિ યાચે અઘ્છરા, તહુ અજ મોહ ન પાયે;
 હરિ તિનકું અજ્ઞાન કીયે, અસ પુત્રી પીછેં ધાયે. ૩૮
 જ્ઞાની મતિ મુનિ કવિકોં કેસો, તુમ કીને અજ્ઞાની;
 મુગ્ધ જાતિ જુવતી જન વિદ્યા, વલી પ્રભુ કીની જ્ઞાની. ૩૯
 સનકાદિક મહાશાંત જ્ઞાનીકોં, કૃષ્ણ ક્રોધ ડપજાયો;
 અસુર સુભાવિક ક્રોધી વલીનૃપ શાંત કીયો શ્રુતિ ગાયો. ૪૦
 દ્વિવિદ દુષ્ટ મહાપ્રધાન સુગ્રીવ ભયો સુભાગવત ગાયો;
 દોષ કોષ કદરજ અતિ જ્ઞાની, સહજ શ્રીમુખ ઠહગાયો. ૪૧

(૩૪) કેદાર કન્યા (વૃંદા) ને છળવાના મિષથી ધર્મ (પાતિવ્રત) ને અધર્મ
 ડરાવ્યો; અને દોષના બંડાર કલિયુગમાં મોટો સદ્ગુણ મૂકી દીધો. (૩૫) પોતાના જ
 સેવકો જયવિજયને સેવા કરતાં અસુરયોનિ આપી; અને પોતાના પ્રિય પ્રજનને
 પીડા કરવાના ઇંદ્રના કામને સેવા માની લીધી ! (૩૭) કાળના કાળ એવા શંકરને
 વ્રકાસુરથી ભય ડપજાવ્યો; અને કાળના કોળીઆ જેવા અન્નમિલને મોતમાંથી
 બચાવ્યો ! કવલ=કોળીઓ. (૩૮) આતુર થઈને પાછળ પડેલી અપ્સરાથી બ્રહ્મા
 મોહ ન પામ્યા. તેનામાં હરિએ એટલું બધું અજ્ઞાન મૂકી દીધું કે, તે પોતાની પુત્રીની
 પાછળ પડ્યા ! અજ=બ્રહ્મા. (૩૯) જ્ઞાની એવા જે મુનિ કવિ શુક્રાચાર્ય તેને
 અજ્ઞાની બનાવ્યા, અને મુગ્ધ જાતિ જે સ્ત્રી તેમને જ્ઞાની બનાવી ! કવિ=શુક્રાચાર્ય.
 મુગ્ધ=મૂર્ખ. જુવતી=ગોપીઓ અને ઋષિ પત્નીઓ. (૪૦) સુભાવિક=સ્વાભાવિક.
 (૪૧) દુષ્ટ જે દ્વિવિદ વાનર તેને સુગ્રીવનો મહાપ્રધાન બનાવ્યો, અને મહાજ્ઞાની

- भायगशून्य सुदामा श्रीपति, सुरपति बैभों दीनो;
विदुर कठिन मिश कौरवकों हरि, शून्य भाग्य तुम कीनो. ४२
- पापपूज पुंश्रली पिंगला, प्रभु पति निश्चे आयो;
परम पुनित मुचकुंद लखे तहु, पुरन प्रतीति न पायो. ४३
- माधोदास मति शुचि करी हरि, महा विषय रस भीनी;
राणा ब्यास करी इंद्रिजित, कृपा पतित पर कीनी. ४४
- पुरी जीय सब सह राम पधारे, प्रमानपें पग दीने;
निजसें कृष्ण पठाये उद्धव, तब कीसकुं संग न लीने. ४५
- दोष एक को सब यादोंकुल, द्विज [ने] शाप लगायों;
बृष्णी कछुक बचायहुं लीनो, शाप न लगवें पायो. ४६
- लोह उगायो, कनक जगायो, गिरि तारे ज्यों तरनि;
धर्म अधर्म अधर्म धर्म, तुम करो अकरनी करनी. ४७
- अनंत कोटी ब्रह्मांडकी दोरी, प्रभु तिहारें करमांही;
त्यों सब नाचे नचायो ज्या बिधि, स्वतंत्र कोहु नाहीं. ४८
- सब तुम सबमें अलग सबनतें, सब दूर सबके स्वामी;
सबभर सबहर सबके दाता, भुक्ता अंतरयामी. ४९
- कृष्ण तुमारे करनों हैं सो, गेकी शके नहीं कोइ;
नहीं मरजी सो हरब्रह्मासों, कबु क्योंहु नहीं होइ. ५०
- सब कछु करता आप अकल गति, कछु हु करत तुम नाहीं;
ए दोहुतें अग्र अलग प्रभु, रूप तिहारो आही. ५१
- निज इच्छा अनुचारी स्वतंत्री, आत्माराम अनूपा;
साधन साध्य न बश न बेदके, अजित अखिल के भूपा. ५२

अपि ने उद्देश्य तेने दोषने। अंडार उराव्यो ! (४२) भाग्यहीन सुदामाने छद्मने।
वैभव आय्यो, अने कौरवने दीये भियारा विदुरने दुर्भाग्य राख्यो ! (४३)
परम=परम. पाठ धर्म. (५०) पाठ=कछु.

कर्म काल ग्रह मन स्वभाव जिय सुखदुःखकर नहीं कोइ;
 सबके प्रेरक पुरुषोत्तम सब कीयों आपको होइ. ५३
 अशरनशरन अनाथनाथ हरि, आरतबंधु सांचे;
 पावनपतित भक्ताधिन भगवन, एहि श्रुति बांचे. ५४
 निस्साधनीको नाही धीघावनों, साधनि गर्व न करनों;
 दीन होय रहेनों दोहुको भल हे, मधुसूदन कर तरनों. ५५
 ऐसे सब विधि समरथ ईश्वर, श्रीमुख गिरा अलापी;
 अहित क्योंहु मेरे भक्तनकों, होय न करुं कदापी. ५६
 अति अपराधी होय तहुं जो, अनन्य व्हें मोही ध्यावे;
 धेनुबच्छ ल्यों मोहे भक्त प्रिय, अवगुन क्योंहु न आवे. ५७
 भक्त प्रानतें प्यारे श्रीहरी, मानो आप अधीको;
 तहु मन गर्व न धरनो जनको, सत्य दीनसों नीको. ५८
 ओर दोषकों रोष न आपे, रुचे न कबु अभिमाना;
 गोपीजनसैं प्यारे तीनसोंकुं, भये अंतरध्याना. ५९
 ब्होंरी दीनता साची केवल, आई मीले तब आई;
 टरीवें मीलवेका दुहु वस्तु, दीनी कृष्ण बताई. ६०
 जेसे हों तेंसे तुम मम प्रभु, कृष्ण करुं प्रनामा;
 जेसों हुं तेंसो मोही पालों, महाप्रभु सुंदर श्यामा. ६१
 दया प्रीतमकी “ अकल चरित्र चैंद्रिका ” जो कोइ गावे;
 तिनके सब संधे मिटि जावे, श्री हरी पदवी पावे. ६२

(५४) आरत बंधु=दीनने। अंधु. सांचे=सत्य. (५५) धीघावनो=गभिरामण.
 साधनि=साधनवाणे। (५८) नीको=भ्यारे। सुंदर. (६०) ब्होंरी=धरणी. टरीवें
 (टरना-हटना) उठवानी, विभुज थवानी. परमेश्वरथी विभुज थवानी अने भणवानी
 जे वस्तुये। छे-१अभिमान, २ दीनता।

॥ श्री गोपीजन वल्लभाय नमः ॥

रसिक रंजन

प्रकरण १, अथ अनन्यता

कवित्त

बंदत श्रीगुरु पाय, चाहे फल सोही पाय,
बिनाही किये उपाय, पाप ताप भाजें है;
जाकी बिन करुणा श्रीहरीहू प्रसन्न नाहीं,
साखी देनवारे शास्त्र अब लौं* बिराजे है;
हरि रुठे गुरु राखे, गुरु रुठे हरिहू ना,
गुरुकृपा अंश आगे, कोटी यत्न लाजें है;
एसे श्रीवल्लभ गुरु, तिनकुं प्रणाम कोटी,
करे दयोदास जाके शिश सदा गाजें है. १
श्रीकृष्ण पुरण ब्रह्म, ब्रह्मा जाने नहीं मर्म,
नेति नेति निगम सदा सुनेहे पुकारतें;
अनंत गुण ग्यानी, शिश शंकर पदपानी,
सेवे बानी श्रीरानी, रहे देव प्रान वारते;
पुरुषोत्तम अवतारी, त्रिगुनाक्षर परें जाकी,
सदा काल फिरे भीती, माया काल धारतें;
दया प्रभु एसे पाय, औरकुं भजे बलाय,
फुटे करम जहां तहां डोले झख मारते. २

(१) भाजें=तोड़ी नांभ्या, भांगी नांभ्या. *पा. सबलौ=सअण, अणवाण, अब लौ=हुँ सुधी.

मत्तगयंद

शेष महेश विधि श्रुति शारद, देव मुनि सबकों सिरदारो;
अक्षरतें पर काल अजापति, विश्वकुं नाच नचावनवारो.
आप करेहु भरेहु हरे फिर, आप अखिल रहे फिर न्यारो;
कहत दयो ब्रज* एही सदा सुही, ठाकुर नंदकुमार हमारो. ३

कवित्त

देशपतिकों आनंद, तासों शत गुनानंद,
चक्रवर्तीकों ऐसो शास्त्रमें बखान्यो है;
तातें शतगुनो स्वर्ग, महो, जन, तपो, सत्य,
क्रमतें शत गुनो सुख, शिवजीको जान्यो है;
तातें शतगुनो मोक्ष, ब्रह्मानंद गनना है,
मायातें पर हे तोहू, और माया सान्यो है;
दयानाथ पूर्णानंद कृष्ण ही हो गति मेरी,
मन्न रसीकन्नको अपूरन नां मान्यो है. ४
जाको कोई नाथ नहीं, जो कोई के हाथ नहीं,
जाको कोई साथ नहीं, स्वेच्छा अनुचारी है;
जाकुं कोई आस नहीं, हिये कोई त्रास नहीं,
विस्मय आभास नहीं, आत्मसों बिहारी है;
जो कोईतें भयो नहीं,† अंत कोई लह्यो नहीं,
ऐसो ही हे कह्यो नहीं, गो गो गतिहारी है;
दीयो जाको नहीं गयो, क्योंहु भजि नहीं बह्यो,
सोही कृष्ण कहे दयो, जीवनी हमारी है. ५

*पाठ-वृत्त. (४) सान्यो=युक्त. †पाठ-जाकु कोई भय नहीं. (५) गो गो=भन
अने बाणी.

कंदर्पको कमनीयता, आरोग्य मिष्ट अमृतको,
भानूकों प्रभा देई, आनंद हिम चंदकों;
देई हैं अचलता सुमेरु, सिंधु गंभीरता,
वज्रकुं कठोरता, मृदुता अरविंदकों;
ईश ईशता, गणेश धी, सरस्वती सुवानि,
मायाकुं छलता, और धन तुलस्त्यनंदको;
इत्यादि सबमें कछु गुणसो हरि दीयो,
दया तातें तुं चिंतामणि याच श्रीमुकुंदकों. ६

छपें

श्री शंकरषन, शंकर, शिवा, गणेश, विधाता,
नारद, शारद, श्रुतिसांग, चतुस्सन, मुनि शुक ख्याता;
इंद्र, चंद्र, सुर, वरुन, अग्नि, यम, अनिल, धनद, सुर,
क्षिति, सरि, क्षिर सागर, गिरि, योगी, मनूष, अहि, असुर;
चर अचर अखिल ब्रह्मांडकु, जाही पुरुषकी तृष्ण हे,
सोहि हेतु अखिल औतार कहे, दयानाथ श्रीकृष्ण हे. ७

मत्तगयंद

जो अति दुष्ट कृति करहे तहु, भाव अनन्य भजे गिरिधारी,
तो बहु सुंदर साधुहि मानित, पारथसों कहि कुंजविहारी;
आश पुनीत बनी सुबसे जहीं, भक्त बसे मम आनंदकारी,
जाय प्रतिज्ञ निःशंक करी, जग भक्त न मों कबु नाशाधिकारी. ८

(६) कमनीयता=सौंदर्य. तातें=ते कारणे. (७) चतुस्सन=सनकादिक चार ब्रह्मकु-
भासे। (८) भारी प्रतिज्ञा लय, पक्षु भासे भक्त कहि नाशने अधिकारी यतो नथी.
“ कांतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ”-भ. गी.

छपै

भजन अन्य औतार करत भव पंच उदय फल,
 हयग्रीव रति होय, जन्म दश भजत ताही भल;
 नृसिंह भक्ति लहे, सहस्र भव ताही चरन मति,
 तव प्रिय नारायण, भव कोटि भजत प्रिय रघुपति;
 श्रीरामचंद्र सेवे जनम अनंत तजी ममतादि मद,
 तब दयानाथ श्रीकृष्णसों प्रकटि प्रेम फिर परम पद. ९

 प्रकरण २, अथ भगवदाश्रय

कवित्त

पतितके पावन हो, अधम उद्धारन हो,
 हरि बिठूल बर्द हेतु, नर्क कैसें जाऊंगो ?
 सूधो कबु होत तो, काहेकुं में सरनो लेतो ?
 अब चाहो साधन नाथ, कहो कहां तें लाऊंगो ?
 घरको गुलाम कयों, तोहू रहे कर्मभोग ?
 परमानन्द स्वामिद्वार, दास दुःख पाऊंगो ?
 रंक जानीं दयाकु डुबाओगे जो दयानाथ,
 अकेलो नहीं डूबुं, केते बर्दकु डुबाऊंगो. १
 कबु महा दुःख क्लेश हानी महा पाप ताप,
 भय आफत घोर होत, जोर भयो कामको;
 भक्तादिक द्रोह कोप, श्रेष्ठान्द्रादि जगत्,
 शक्य वा अशक्य और आशगे न कामको;
 उभे लोक कामना, अपूरन उद्वेग चूक,
 अति अनुचित कृति, सोस दाम वामको;

तोहु दयाराम ओर त्यागकें उपाय सब,
सरनो तुं गहे एक हरि हरि नामको.

२

चिंता कोई बातकी न करनी कहे श्रीबल्लभ,
आसरो अनन्य सहज प्राप्त पुष्ट फल है;
महाप्रभु कृपा पात्र, श्रीजी प्रानप्रिय माने,
करि ले अयोग्य योग्य, जद्यपि समल हैं;
ताहिको पक्षपात, अक्षम अपराध क्षमा,
निस्साधन निजानंद, द्वे प्रमेय बल हैं;
श्रीमद् आचार्यजूको, दया तुं तो होय रहे,
अनायास अभेदाता, ये प्रभु अनल है.

३

रे मन ! पस्तात काहें, कियो तेरो होत कहा ?
तुं करता वेसो, जेसो शकट खेंचे श्वान हे;
दारुदार यंत्र तोता कपि बाल पराधीन,
त्यौंही सब जगत हरि हाथ श्रुति गान है;
जाकुं जब जेसो करे, सो ता क्षणु तेसो होय,
मति कृष्ण पानी, ज्ञानी ना कों ना अज्ञान है;
कछू कह्यो जात नहीं, चाहे सोही करे दया,
तुं रहे निश्चित शिश समर्थ भगवान है.

४

केवल भगवंतके भरोसेको बल देखो,
आहार पावे अजगर ना जाने प्रयासमें;
तेसेही देखो चातक स्वातिको सलिल पीव,
ओर पानी परसे नां, प्यासो बार मासमें;

(३) समल=भगवाणे; भलिन; पापी. (४) दारुदार=दाकडानी पूतणी.
यंत्र=अंतर; वीणाआदि वाद्य. तोता=पोपट. (पानी=सं. पाणि) डाय.

અલ્પ લાભ અતિ હાનિ, બીના જલ જાત એક,
હરિકી પ્રતીતિ ઓર આસરો ન વાસમેં;
શ્રીગુરુ ધ્યાનેં દયારામ કહત પ્રાપ્ત હોય,
નહીં કો સાધન, જેસો બલ દ્રઢ વિશ્વાસમેં.

૫

છપેં

ક્યોંહુ ન ચલિ જલજાત બદનકે પૌન ગગનબિન,
બુજૈ ન દાવાનલ કબૂ જલકલશસોં ઘનબિન;
ટુટિ ન કોટિકી ટુટી કોંરિતૈં ચિંતામન બિન,
ઘોસ ક્યોંહુ નહિ હોય દીપાદિકસોં દિનમનિ બિન;
બિચ સિંધુ જાણે સ્વર્ગ ઝાડિ થકે ક્યોંહુ કહું ન લહી પાર થલ,
તજી દયા ઓર સબ રાખિ ઇક ચરન સરન ગિરિધરન બલ.

૬

કુંડલિયો

પૂરન કરુણા કૃષ્ણ જહાં, સાધન કામ ન કોઈ,
કૃષ્ણ કૃપા જો નાંહિ તોં, સાધનતેં કહા હોઈ ?
સાધનતેં કહા હોઈ, કહત સાધન ઉઠિ જાવે,
વાસ ધર્મસો કિયો જાય, ફલ બુદ્ધિ ન લ્યાવે;
કહે દયો હરિ સરન વિના સબ બલ કરિ ચૂરન,
શુદ્ધ દીનતા તુષ્ટ, કૃષ્ણ કરુણા કરી પૂરન.

૭

કવિત્ત

માતપિતા ભ્રાત સચ્ચા સ્વામી સતસંગ ગુરુ,
વિદ્યા ગુન રૂપ શીલ, આપ મેરો ધન હો;

(૬) બદન એટલે મોડાના પૌન (પવન)થી-કુંકથી જળ ઉપર ચઢતું નથી
પણ ગગનના પવનથી તે ચઢે છે અને મેઘરૂપે ચાલે છે. પાં જલજાન=જલયાન=વહાણ;
વહાણ મોઢાની કુંકથી નહીં, પણ પવનના ઝપાટાથી ચાલે છે. ઘોસ=દિવસ.
મનિદિન=સૂર્ય

संध्या गायत्र्यादि कर्म, धर्म जप तप व्रत,
तीर्थ नेम ज्ञान भक्त्यादि, तुम साधन हो;
बल्लभ बल फल अनंत, आशा हू तुमारी हे,
आसरो बिबेक धैर्य, आपही शरण हो;
मन कर्म वानी सह, सत्य बात कहे दयो,
मेरे सर्वस्व एक, राधिकारमण हो.

८

कुंडलियो

मेरो कर जो हरि ग्रह्यो, तो नहीं चिंता मोहि,
जो न ग्रह्यो, तहु व्हे चुकी, फिकर किये क्या होहि ?
फिकर किये का होइ, श्रानको सागर तरिबो,
श्रम कछु करेसु व्यर्थ, पलक पाछे हू मरिबो;
कहे दयो हरि दास, शरण मय लीनो तेरो,
मन भावे तो मार, चाहे तो गहे कर मेरो.

९

कबित्त

मेरे बल ज्ञानको नां, ध्यानको ना, दानको नां,
धर्मको नां, नेमको नां, करनी हू भल है;
नां बल स्वाध्याय योग, तप नां बैराग्य तीर्थ,
योग भक्ति नां बिबेक, नां हृदे अमल है;
सत्य शौच दया तोष, सेवा समरन सुसंग,
आदि कोइ साधन नां, बास हू सुथल है;
कृष्ण कृपानिधे और, दयाको न किंचित् बल,
रावरी कृपा कटाक्ष, एही एक बल है.
पतितके पावन हो, अधम उद्धारन हो,
बिठुल कहे श्रुतिशास्त्र रंच हू न सांसो है;

१०

निस्साधन जनोद्धार, हरि बिभू दीनबंधू,
 कृपासिंधू रंकबेली, एही बल खासो है;
 अगतिकी गति कर्ता, आरतका बंधू भर्ता,
 शरणागत त्राता दाता, और जोर फांसो है;
 पुष्टिपथनाथ दयाकु न और साधन है,
 ऐसे ऐसे बर्द भरे नामको भरोंसो है.

११

प्रकरण ३, अथ दीनता

कवित्त

बन्यो जैसो तुम बनायो, मति देई वेसी पायो,
 फेर नचुं हुं नचायो, मेरो केसो जोर है;
 बंध कर्मको ठरायो, में प्रथम कहां तें लायो,
 बीज आप बोयो, सो में उपज्यो अंकुर है;
 न्याय विचारो तो प्रभू जीव पराधीन,
 शब्द जंत्री ज्यों बजावे, जंत्र करे तेसो सोर है;
 ऐसेपें पतीत दयो, ठ्यों तहू भली बात,
 पावनपतित गायें, नंदके किशोर है.
 साधन तो बने नाहीं, मन मेरो फलमांहीं,
 आदर नां क्यों कोई दैव एसो जोयकें;
 बने हुं प्रमादी फिर सुखके तो स्वादी अति,
 दुष्ट कर्म किये जाऊं, धर्म बेठो खोयके;
 शरणागत बत्सलादि बर्द तिहारे सुनें मने,
 ताहिको भरोसो राखी रह्यो सदा सोयके;
 चाहो तो निराश रखो, चाहो तूठो दया प्रभू,
 में तो नाथ बेठो तुमपें, हाथपाऊं धोयके.

१

२

माया मोहमें मच्योहुं, दुष्ट संगमें सच्योहुं,
 सदा पापमें पच्योहुं, फेर पापरूप सारोहुं;
 कामदामको हुं ध्यानी, दुष्ट बडो अभिमानी;
 बुरी बिखसोंतो बानी, साधु पीर देनेवारो हुं;
 साधन न जानुं कोई, धर्म नां पीछानु बिप्र,
 संत हुं ना मानुं, भक्तिभाव तें तो न्यारो हुं;
 अहो कृपासिंधु क्षमा बखसो के दंड देहुं,
 कहत दयो दास जेसो तेसो में तुमारो हुं. ३
 माया को गुलाम, काम क्रोध लोभ मोह डूबो,
 मदमत्सर भयों जीव स्वाभाविक दुष्ट है;
 रैन दिवस दुष्ट संग, मति बानी क्रिया दुष्ट,
 भाग्यहीन पाप पीन, सतत पच्यो कष्ट है;
 अनुरूप अल्पशक्ति, अकेलो सहाय कौन ?
 अरिसी अविद्या उदर आगी याम अष्ट है;
 एसी दिछावारो दयो, तुहें का रीझावे नाथ ?
 निज बलसों तारो तो उपाय कृपाद्रष्ट है. ४
 श्री पुरुषोत्तम पूर्ण, साधन के साध्य नाहीं,
 भेट देखि रीझे कहु धाम होय छीनता;
 गरुडसो आसन है, भूषन कौस्तुभ जेसो,
 कमलासो कलत्र, बागी दाखे अधीनता;
 कोटिन ब्रह्मांड ईश, शेष शंभु नांवे शिष,
 वेद नेति नेति गावे, जातें सब हीनता;
 दोष कोष हरे तोष, प्रसन्न 'करे श्रीजीकों,
 दयाराम कहत वेसी, देखी एक दीनता. ५

(४) दोछा=दीक्षा, आचरण. (५) बागी=बाणी; सरस्वती नेने आधीन छे.

ગઈ સો તો ગઈ વહી, રહી રહ્યો પ્રહી લહી,
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહી કહી, વહી સહી હોયગી;
 મઈ ચૂક મઈ વહી, કરે વૂરી કહી ફેર,
 નઈ ચહી ચહી તો સરાબી જહાન જોયગી;
 આયો કાલ અહિ દેસ, લેગો ગહી સહી વાંહાં,
 બેલી કોઈ નહીં હૈ અચેત દેહ સોયગી;
 દયા માન કાહીકુ લે, જાહી ચહી ચહી જાકું,
 માયા સવ દઈ જાયા કાયા હુ ન છોયગી.

૬

પ્રકરણ ૪, અથ કૃપા

કવિત્ત

પ્યાસો જાની જલ પ્યાયો, ચુટકી દેઈ ચિતાયો,
 મારગ સુલવાયો, નાથ જાન્યો લાજ જાત હૈ;
 જાની વૂઝી તેરો અપરાધ ઓર શિશ ડાયો,
 શંખલાન સુલન દીની, જ્યો લોં તેરી ગાત હૈ;
 લૂટત છુડાયો, નિશા સ્વાતર વચાયો પ્રભૂ,
 નદી વૂરત ઉવારો, ઁસી વહુ તેરી વાત હૈ;
 અક્ષમ દોષકોષ મૂલી, તાપેં આનંદ દેત,
 દયા કૃષ્ણકૃપા પ્રકટ ઓર કેસી ચ્હાત હૈ.

૧

(૬) ગઈ પણ તો જતી રહી, રહી છે તેને પકડી રાખ; ‘ કૃષ્ણ, કૃષ્ણ ’ જે કહેશે તે જ સહી થશે, કામ લાગશે; ચૂક થઈ તે થઈ, પણ તેને ફરીથી કહીને ખરાબી કરે છે. તેનાપર પ્રેમ કરવો નહિ અને કરશે તો એથી તારી ખરાબી જ જગત્ જશે. કાળરૂપી સર્પ આવી લાગ્યો છે તે પકડીને ત્યાં લઈ જશે ઇત્યાદિ. માન=અભિમાન. છોયગી=અડકશે; સ્પર્શ કરશે. (૧) આ કવિત્તમાં સુભદ્રાહરણનો પ્રસંગ છે. અર્જુનને તરસ લાગી તે અર્ધી રાત્રે કૃષ્ણે સુભદ્રાનું રૂપ લઈને પાણી પાચું હતું, અને અર્જુન સુભદ્રાને હરિ ગયો તે અપરાધ જળદેવજીને માથે દોળ્યો હતો. ખીન્ન પણ એવાં જ દૃષ્ટાંત છે. ચુટકી દેઈ=ચીમટી દઈ.

गंगाविच मुनि पराशर भोगी ढीमरजा,
व्यासजीके पिता कहाये श्रेष्ठ हरिजनमें;
भक्तादि बिप्र गुरु कुलद्रोह बन्यो पांडवतें,
कछुहू न लग्यो पाप श्रीहरि सदनमें;
गुरुपत्नीगामी चंद्र, कश्यप द्वे पौत्री व्याहे,
वंश हरि पुत्र भाखे वेदके बचनमें;
अपनेपें अनुचित जानिकें करावे कृष्ण,
हेतू दया कृपा देखी, मान नावे मनमें.

२

मत्तगयंद

भक्त अहित करे न कदा, प्रभु हैं जगमित, नहीं जन कैसे ?
हैं प्रतिबंध तहु सद्य श्रीहरि नाश करे हरि के हरिजेसे;
हारद गूढ गोपालजुको समज्यो न परे जीयसों हुइ तेसे,
दास कलेश सहे न दयानिधि, त्यों अनुमान दया करि एसे.
दोष भये गुनरूप बकी, तस ईद्र अनीति मानी हरि सेवा,
न्यौहि नारायन ऊर बसी, दइ दोष गिने गुन हैं हरि सेवा;
पागधि पाप गिने तुम साधन, स्वर्ग सदेह दियो ततखेवा,
दुष्टदयाल दया प्रभू एक न को उपमाकुं दुजो हरि देवा.*

३

४

कवित्त

शिव ब्रह्मा नारद दुर्वासा कश्यप अग्नि,
शंकर आचार्य शुक्र किये पापकोषहौ;
पार्थ गुरु परशुराम ब्रुव पराशरादिक,
सनकादि संत आपे बिना दोष रोष है;

(२) कश्यप पोतानी जे पौत्रीयो साथे पराशरा हुता. (लुथो श्रीमद्-

भागवत ६-६-३३) (३) जगमित=जगतना मित्र. (४) बकी=भूतना राखसी.

* पाठ-न को उपमा दुजो वो हरिसेवा. (५) † पा०-पापको सहे.

માધોદાસ રાના વ્યાસ સુગ્રીવ વિभीषणादि,
चित्रकेतू सांब दुभे, अक्रूर त्यों दोष है;
इत्यादिक बडे दयानाथ कृष्ण कृपापात्र,
पाप बने तोहू रंच ना लहौं निदोष है.

૫

કુંડલિયો

અંગીકૃત અપરાધી તહુ, નહિં છોડે અવિનાશ,
ક્ષમા કિધોં કહ્યુ દંડ દે, નિજ લહિ તહુ કા ત્રાસ ?
નિજ લહિ તહુ કા ત્રાસ, કરે કબુ ત્યાગ તુ નાહીં,
અવ લોં દિરુયો સુન્યોહુ, ન કૃષ્ણ તજ્યો ગહિ વાંહી;
કહે દયો હરિદાસ, જીવ ચૂક્યો હૈં નહીં કત ?
જીય ચુકે યહી ધર્મ, તજે હરિ નહિં અંગીકૃત.

૬

અપનેપેં અનુચિત કૃતિ, કૃષ્ણ કરાવત જાનિ,
દોષ ન દેરે ઓરકે, વઢે દૈન્ય મદહાનિ;
વઢે દૈન્ય મદહાનિ, ક્ષમા નિજ અમલ જનાવન,
કૃપા પાત્ર રહિ સદા સફલ બ્રદ પતિતપાવન;
કહત દયો હરિદાસ, વિધિ પ્રેમક વિમુ જપનો,
કબુ ક્યોંહુ ન કરિ અહિત, જાહિ પ્રમુ કીનો અપનો.

૭

સુગ્રીવ વિभीषન કુંતીસુત ધ્રુવ અક્રૂર સનકાદિ,
વિધિ પરાશર ચિત્રકેતુ भीष्म गुरु ब्रह्मवादि;
भीष्म गुरु ब्रह्मवादि परीक्षितं नारद कश्यप,
जगन्नाथ पंडित रुदास माधव अंबरीष नृप;
कहत दयो हरिदास हृदय वसि सदा करे शिव,
विमुख व्याध अपराध न सनमुख जसादि सुग्रीव.

૮

(૮) રુદાસ=રોહીદાસ. વિમુખ એવા પારધિના અપરાધના સામે ભગવાન ન જોતાં સુગ્રીવ પોતે યશાદિકને જીત્યે છે.

प्रकरण ५, अतःपर ईश्वरता

कवित्त

उदधि अवास करे, ये न जहां अंभ भरे,
 तृणको कुलीश, वज्र तृणको बनाय दे;
 रजको बनावे शैल, गिरी चाहे रेनू करे,
 बन्हिमें दिखावे शीत, हीम आग लाय दे;
 करतुं अकर्तुं है, समर्थ अन्यथा कर्तुं,
 अनहोनी होनी, होनी होय सो बहाय दे;
 ऐसें हैं श्रीकृष्ण दया, आसगे अखंड गख,
 नित्य नमस्कार दीन चित्त युग्म पाय दे. १
 बेरी सोहू मित्र होत, माहूर अम्रीत होत,
 अनीति सो नीति होत, सुलटी बिगारेकी;
 कायरकी जीत होत, बिप्रीत सुप्रीत होत,
 दाहक सो शीत होत, श्वेत कृति कारेकी;
 किंकर सो भूप होत, सुगंध बुधरूप होत,
 तुच्छ सो अनूप होत, बडी गति बारेकी;
 पाहन सो बने पोत, फूटे द्रग होत ज्योत,
 दयागम जबें होत कृपा कृष्ण प्यारेकी. २

मत्तगयंद

मल्ल पवी, नरनाथ लखे नर, स्त्री स्मर बल्लव बल्लभ माने,
 भूपन शिक्षद, मातपिता शिशु, कंसन काल प्रतच्छ प्रमाने;

(१) समुद्र होय त्यां स्थान करे, अने स्थान होय त्यां पाणी करे. (२)
 माहुर=अेर. बारेकी=आणकृष्णनी. पोत=वडाणु, दडीयो. (३) मध्येत्ये वज्र जेवा
 हीठा वगेरे. भागवत अ. ४४. प्रतच्छ=प्रत्यक्ष. सुरूप=स्वरूप, श्रीकृष्ण कंसना भई

बिद्वान विश्वसुरूप दया प्रभु, योगिन तत्त्व परं पहिचाने,
यादवने कुलदैवत साम्रज, रंग दिखे हरि भाव समाने. ३

कवित्त

कही कृष्ण गीतामें गति सबकी मेरे हाथ,
फेर कही तरे ना सो आत्मघाती पाजी है;
पशूहिंसा दोष नाहीं, यज्ञमें बतायो बेद,
यज्ञविधि निंदी बहोरी, आप गिरा गाजी है;
आप ही अवश्य कर्म करने सबकों भाखें,
पूनि सबी त्याग कथ्यो, शर्नजीत बाजी है;
दयानाथ आप तो स्वतंत्र सदा ईश्वर हो,
पें हम का जाने चित्त, कौन भांति राजी है ? ४

मत्त गयंद

जीत लिये छिनमें हरकों हरि, म्लेच्छसुं भाजि गये हु सही है,
ब्रंधन उगग पास आये प्रभु, नाथि लियो बलि काली अही है;
अच्युत उरधरेत कहे श्रुति, गोपीपति सोहु जूठ नहीं है,
नाथ दया अकलीत विभू, हम एक हु बात न जात कही है. ५
तंदुल ले सुरभूप कीयो दुज, ले सबकें बलि बांधी लियो है,
आप मिले मुचकंद तहु भव, रा सुनि पुंश्चलि मोक्ष दियो है;
वासि पुरी निज पाय सुभा, अरु तात दिवि प्रभु देस जियो है,
नाथ दया नहि पूछत कौन तु, कौन बिधि यह न्याय कीयो है ? ६

अप्यादिनां गया तयारे लोकाये भिन्न भिन्न स्वरूपमां तेने देवा जेया तेनुं आमां
वस्तुन छे. (५) म्लेच्छ=कालयवन. रामावतारमां सर्पास्त्रयी अंधाया पण्डु अरा.
उरधरेत=उर्ध्वरेत. (६) दुज=द्विज, ब्राह्मण, अत्रे सुहामे. रा=राम शब्दने प्रथम
अक्षर रा ने उच्चार करतां न गुणदानो मोक्ष थयो.

કવિત્ત

અહો હેમકશ્યપ પ્રલ્હાદ પુત્ર ઉગ્ર કંસ,
કાજલ કો હેતૂ દીપ, મની ફની જાત હૈ;
અજામિલ પુત્રભાવ નામ લેત ધામ પાયો,
પ્રેમે રામ કહત મરે પિતા દિવિ સ્થ્યાત હૈ;
દયા ધર્મ પાઠ્યો દોષરૂપ ભયો ભરત ભૂપ,
વિષ દીનો બકી કૃષ્ણ દીની ગતિ માત હૈ;
નિજ પાંડવ દુખી, સુખી કૌરવ સો જગ જાને,
દયા નાથ તિહારી ગતિ લખી નાહીં જાત હૈ. ૭
દેશિકેં નૃસિંહ રૂપ પદ્મા ભયમીત ભયે,
જલક્રીડા રામકું અકથ લીલા દાસી હૈ;
મોહિનીકો રૂપ ધરિ શંભૂકોં વિકલ કીને,
સતી ભૂલે રામજુકી, જન લીલા જાંચી હૈ;
વિઘ્નરાજ બેધા રવિ ચંદ્ર ઇંદ્ર ગ્રહાદિક,
રાવન આધીન ભયે દીન બાની માંચી હૈ;
દયાનાથ કૃષ્ણચંદ્ર નાચવેં ત્યૌં નાચે સબ,
દાસ હોય બચે કાહૂ, પ્રભૂતા ન રાચિ હૈ. ૮

મત્તગયંદ

સાપ સુનેં દ્રગતેં ઝરતેં ગતિ, વ્રાણ ગ્રહે કરી ઓર ન કોઈ,
પુંછ પીએ જલ, પાંડ ભરવે, ગુલમૈહરી અજબ્બ અલિક ન સોઈ;

(૭) દિવિ=સ્વર્ગ. (૮) બેધા=બ્રહ્મા. (૯) સાપ નેત્રવડે સાંભળે છે, તેને સાંભળવાના જૂદા કાન નથી; પેટવડે ચાતે છે, તેને ચાલવાને પગ નથી; કરી=હાથી. હાથી નાક (સુંઠ) વડે પકડે છે, તેને જૂદો હાથ નથી. આવું કોઈ બીજું પ્રાણી નથી. દ્રગ=દૃષ્ટિ, આંખ. ગુલમૈહરી નામનું એક પક્ષી છે તે પુંછડેથી જલ પીએ છે અને તેના પગમાં મોઢું રાખ્યું છે તે વડે તે ખાય છે, અર્થાત્ પગે ચાલે પણ ખરું અને ચરે પણ ખરું; એવું કોઈ બીજું અજબ પક્ષી નથી. અલિક=જૂઠું.

અશ્રુહિતેં ઉત્પત્તિ મયૂરકી, બીછયુ હસે પુછસોં જગ જોઈ,
નાથ દયા સઘરી વિધિ સમૃથ, કૃષ્ણ કરે તબ કા નહિં હોઈ ? ૯

કવિત્ત

કો સમે પ્રમાન ગીતિ, કો સમે પ્રમેય કવૂં બેદ,
વિદં વિચારી કરે, સહાય દુષ્ટ જંતકી;
બાલસોં સુભાવ કદા, બુધ ગાય રંક વજ્ર,
મૃદુ મહા વિના કહે, ટારે ચિંતા અંતકી;*
હસ્તિપેં ચઢાય કવૂં, કૂકરપેં કટવાવે,
પાપીકું પૂજાવે કવુ લજ્જા સ્થોવે સંતકી;
આસ રાખ, આસંગો ન રાખ કવૂં દયાગમ,
અટપટી અગાધ અતિ લીલા ભગવંતકી. ૧૦
પારથકો સંઢ કર્યો, નારદકો નાગી મોહ,
તુકારામ સ્વગરુઢ, ચામેં કોન ન્યાવ હૈ ?
માધોદાસ કર્મ ભોગ, પારધી સદેહે સ્વર્ગ,
ઈચ્છા કહિયેં કે પાપ પુન્યકો પ્રભાવ હૈ;
શંભુકો બ્રહ્મકપાલ, પૌત્રી દેં કશ્યપ વ્યાહે,
વિધિકો પુત્રિપેં ઉપજાયો દુર્ભાવ હૈ;
ઈશ્વર અગાધ લીલા, કહુ કહી જાત નાહીં,
ઁક પછ દયાનાથ, કૌતુકી સુભાવ હૈ. ૧૧

વળી અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્ભિજ્જ, અને જરાયુ એમ ચાર રીતે સર્વ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ છે, છતાં મોરની ઉત્પત્તિ તેનાં અશ્રુમાંથી છે એ અન્યથા છે. કોઈ હાથે, કોઈ પગે, કોઈ શિંગડે, કોઈ દાંતે એમ બચાવ કરે છે, ત્યારે વિષ્ણુના પૂછડામાં આંકડો મૂક્યો છે અને મધરમચ્છ જેવા પણ પૂછડેથી બચાવ કરે છે. આવી સર્વ વિધિ કૃષ્ણથી જ થાય છે, બીજાથી નહિ. (૧૦) * પાઠ ચંતકી=મનની. (૧૧) બ્રહ્માનું પાંચમું મસ્તક શંભુ પાસે કપાવી તેને બ્રહ્મહત્યા લગાડી, અને હાથમાં તે બ્રહ્મકપાલ કૃષ્ણે જ લેવડાવ્યું.

मत्तगयंद

जिती रति उर आरति हु तिती, जिती अज्ञान तिती तिही चिंता,
भक्ष प्रमान उदे अमि आनन, कर्म प्रमान लहे मति जंता;
नीर जितो नाल नीरज जानिये, भाव प्रमान मिले फल संता,
कहेत दयो यह नीति कही फिर, चाहि करे बल ईश अनंता. १२

कुंडलियो

श्रीजी स्वतंत्र है सदा, करे चहाय सो काम,
वेदादिकके बस नहीं, जगन्नाथ लखि धाम;
जगन्नाथ लखि धाम, वरन सब एक बनाइ,
जो कोई चें चूं करे, चपेट बदनमें खाइ;
कहे दयो हरिदास, त्रास सबकों हरि खीजी,
नहीं नियामक कोइ, करे करुना जब श्रीजी. १३

कबित्त

देखो जगन्नाथ भाथ चहागे बर्न मिली खावे,
कियो हे निषेध ताको, तुर्त म्होग तोयों है;
बकी बालहत्यागी हरीकों हलाहल दीनो,
वाकुं गति माता, मर्यादा सेतू फोयों है;
निजसों मलमास कीनो, महापापी मोक्ष दीनो,
प्राचीनबर्हिष नृगादिक धर्म बोयों है;
दया नाथ ईश्वरकी इच्छा सबतें बलिष्ठ,
औरकी का चली, बेदहूँको मान मोयों है. १४

(१२) रति=प्रेम. आरति=उत्थान, आकांक्षा. भक्ष प्रमाणे भोगों अमृत आवे.
आहार तेवो ओडकार अने कर्मानुसार गति आवे. निर...नेट्युं (नीर) नल होय
तेटलो (नीरज) कमलनो (नाल) हांडो जलुवे. (१३) चपेट=थापट. (१४)
भोंहुं वांहुं करी नांज्युं. बोयों=भुजाज्यो.

પ્રકરણ ૬, ભગવદિચ્છા

કવિત્ત

પુન્યશ્લોકી નલ કેસે સંભવે કલી પ્રવેશ ?
 ધર્મરૂપ ધર્મ કેસે રેલે શૂત દાવરે ?
 વિધિના વિવેકી કેસે દુહિતાપેં દુષ્ટ મતિ ?
 ચંદ્રમાકે ચિત્ત કેસે, ગુરુપત્ની ચહાવરે ?
 વૈષ્ણો વિષ્ણુરાત કવૂ વિપ્ર કંઠ સાંપ ધરે,
 ભરત ભક્ત મૃગ મોહે મૂલી કૃષ્ણ પાવરે;
 દયા એ વિચારો વાત, પાછેં પરિતાપ કરો,
 મૂલાયે મવિષ્ય નાં તો, એ સવ કા વાવરે ? *

૧

મત્તગયંદ

સાધન ભરત કિયે પરિપૂરન, સૌભરિ સંગતેં દૂર રહ્યો હૈ,
 સંગ સુચિ પ્રિયવ્રત કિયો, ગઝદાન દિયો નૃગ વહોત કહ્યો હૈ;
 યજ્ઞ યજન પ્રાચીનવર્હિષ, કૌશિક વહોત તપ કષ્ટ સહ્યો હૈ,
 તાસું મયો વિપરીત સંવે ફલ, નાથ દયા તુમ હાથ લહ્યો હૈ; ૨

(૧) પોતાની પુત્રીપર દુષ્ટમતિ થાય એ બ્રહ્માનો વિવેક કેવો ? એ બ્રહ્મા જ્ઞાની શાના ? વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિત રાજા) ઋષિના ગળે સર્પ વિંટાળે એ વૈષ્ણવ કેમ સંભવે ? અરણ્યમાં રહેનારા એવા મહાન ભક્ત ભરતને મૃગલીનું તરતનું જન્મેલું બચ્ચું નદીમાં તણાવું જોઈને મોહ લાગ્યો અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન છોડીને બચાવવાને દોડ્યા હતા. ? * પાઠ મૂલે ના તો માવી બાગે સર્વો મયે વહાવરે. (૨) ભરતને સર્વ સાધન મળ્યાં હતાં છતાં મૃગલીના બચ્ચાંપર મોહ થયો; સૌભરિ ઋષિ સંગથી દૂર રહેવાને જમનાના જળમાં રહ્યા તો ત્યાં મત્સ્યનો વિલાસ જોઈ મોહ પામ્યા અને ગૃહ સંસારમાં પડ્યા; પ્રિયવ્રત રાજા પવિત્ર હતો; નૃગરાજાએ અનેક ગૌદાનો કર્યા પણ ભૂલમાં પોતાની ગાયો ભેળાં કોઈ બ્રાહ્મણની એક ગાયનું દાન કર્યું; તેથી કાંચીડાનો અવતાર લેવો પડ્યો. પ્રાચીનબર્હિષે ધણું યજ્ઞ કર્યો, અને કૌશિક વિશ્વામિત્રે ધણું તપ કર્યો છતાં આ સર્વેને વિપરીત ફળ મળ્યાં હતાં.

જો નલ દેવ પ્રશંસ કરી, કવૂ સો કરિ કાહુકી ટેહેલ જિયો હૈ,
જો અરજુન જિત્યો હરકોં ફકદા સુહુ કાબન લૂટિ લિયો હૈ;
જો હર અંતક અંતકકે, તિનકેહુ કવૂ બ્રક ત્રાસ દિયો હૈ,
જો મરજી જબ નાથ દયા સુખરિ ઉબર્યોં ઉદબેગ કિયો હૈ. ૩

કાહુ સમે નૃપ પાંડ પરે, કવુ નીચ કરે પગ પ્રહાર સુસિચ્છા,
કાહુ સમે લછ્મી દસહૂ વિધિ, કાહુ સમે અન આદર ભિચ્છા;
કાહુ સમે ચિત્ત ચાહિસુ હાજર, મિત્ર કરે કવુ તાડિ પરિચ્છા,
તું જિન હર્ષ રુ શોક દયા ધરિ, જાનિ સબે ગિરિધારિકિ ઇચ્છા. ૪

પુત્ર પરિચ્છતકો કહિ વ્યાસસું, મૂઢ હમારેં બડીલ અવિચારી,
નાંતર દ્યુત રમેં કસ ? સજ્જન, ભાવિ, મુની કહી, નાં ટરિ ટારી;
વે તું નહીં, મલ તું બડ રચ્છ, વિચારી ચલિ કહું હોનિ પુકારી,
વોત પચ્યો ન ભવિષ મીટ્યો, માઈ અંત દયા ગતિ હોવનહારી. ૫

(૪) કોઈ વખત મોટા રાજા આવીને પગે પડે અને કોઈ વખત નીચ માણસ લાત મારે તે શિક્ષા પણ ખમવી પડે છે; કોઈક પ્રસંગે સૌંદર્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, સહોદર અને મિત્ર, સારાં મકાન, ગાય ભેંસાદિ, ખેતીવાડી ખગીચા, હાથી ઘોડાદિ, ગામ વતન અને રોકડ નાણું એ દશ પ્રકારની લક્ષ્મી મળે છે, અને કોઈક વાર આદરમાન ન મળે તેવી ભિક્ષા માંગવી પડે છે. કોઈ સમયે મનમાં ધારેલી વસ્તુ મળી જાય છે, અને કોઈક વાર મિત્રને હાથે માર ખાવાની પરીક્ષા આપવી પડે છે. (૫) આ પદમાં વ્યાસ અને પરીક્ષિતના પ્રસંગની એક વાત છે. જનમેજય રાજાએ એક વખતે વ્યાસને કહ્યું કે, “ મારા વડીલો મૂઢ અને અવિચારી હતા, નહિ તો તે જુગાર કેમ રમે ? ” પૂર્વજોનું અપમાન કરનાર આ વાક્યો સહન ન કરી વ્યાસે કહ્યું કે, “ ભાઈ, તેઓ સજ્જન હતા, માત્ર ભાવિ કોઈનું ટાળ્યું ટળતું નથી માટે ખન્યું.” જનમેજયે ભાવિખળ સ્વીકારવાની ના પાડી ત્યારે વ્યાસે કહ્યું કે, “ તેમ માનતો હોય તો ભલે. હું તારે ભવિષ્ય પુકારીને કહું છું, તું તારે રક્ષણ કરજે, અને વિચારીને ચાલજે. તારે હાથે અઢાર ઋક્ષહત્યા થવાની છે. ” જનમેજયે ભવિષ્ય તો જાણ્યું, અટકાવવાને બહુ કર્યું, પણ ખનનાર અટક્યું નહિ. યજ્ઞ કરાવતાં તેને હાથે અઢાર ઋક્ષહત્યા થઈ.

કવિત્ત

દ્રુપદીનિમિત્ત યુદ્ધ મહાભારત સર્વ કહે,
 ત્યોં માગધ કાલયવન બ્રહ્મશાપ હેતુ હે;
 ત્યોં રાવનરેનુકા નિમિત્તમાત્ર પેદા કીયેં,
 પરાધીન સર્વ જ્યોં જા હિય પેઠોં પ્રેતુ હે;
 ત્યોંહી ભગીરથ પારથ વિસ્તુરાતાદિ સર્વ,
 ગંગા ગીતા ભાગવત કીયા નલનીલ સેતુ હે;
 જ્યાહી લગી વહ જાને કીયો દયા પ્રભુ,
 પ્રેરી સર્વ કરાવે કૃષ્ણપેં ન શીશ લેતુ હે. ૬
 કંચનકું જરિબોં કા, પાહનકું તરિબોં કા,
 હરિપદતેં પરિબોંકા, કથા નાંહે દંતકી;
 બ્રહ્મશ્રાપ નાસ કા, શિવજીકોં ત્રાસ કા,
 આપે અહિપાશ કા, ભ્રમી થી અનંતકી;
 સનકાદિક ક્રોધ કા, બ્રહ્મા અવબોધ કા,

(૬) સર્વ કહે છે કે, મહાભારતના યુદ્ધમાં દ્રૌપદી નિમિત્ત છે; તેમ મગધ રાજા, જરાસંધ અને કાલયવનના સંબંધમાં પણ બ્રહ્મશાપ માત્ર હેતુ છે; તેમ રાવણ અને પરશુરામની માતા રેણુકા પણ માત્ર નિમિત્તથી જન્મ્યાં હતાં. જેમ કોઈનામાં ભૂત-પ્રેતનો પ્રવેશ થયો હોય અને તે પરવશતાથી વર્તે છે, તેમ આ સર્વે પરાધીન હતાં. તેમ ગંગાને ચલાવવામાં ભગીરથ, ગીતાના ઉપદેશમાં અર્જુન અને ભાગવતની રચનામાં પરીક્ષિત અને લંકા જવા માટે સેતુ બાંધવામાં નલનીલ વાંદર એ સર્વ નિમિત્તરૂપ છે. લોકો એમ કહે છે કે આ આણે કર્યું, આ આણે કર્યું, પણ પ્રેરણા કરી કરાવનાર કૃષ્ણ છે છતાં તું પોતાને માથે કર્તાપણું વહેરી લે છે. (૭) સોના(ની લંકા)ને બળવાનું શું? પથ્થરને તે તરવાનું શું? હરિપદને પામેલા જયવિજય દ્વારપાળોને પડવાનું શું? કોઈ કહેશે કે એ તો લોકવાયકા છે, સત્ય નથી; પણ ના, તે સત્ય છે. યાદવકુળને બ્રહ્મશાપ અને નાશ શો? શિવજીને પ્રકાસુરનો ત્રાસ શો? વળી રામને તે નાગપાશનું બંધન શું? અનંત એવા રોષ અથવા બળરામની બુદ્ધિ ભમે એ શું? સત્વગુણપ્રધાન ધામ વૈકુંઠમાં સનકાદિકને જય-

शोशण अंभोध का, मति चले जंतकी;
 अमिकुं अजिरण रह्यो, अनहोनो सबे भयो,
 तब जाने कहे दयो, इच्छा ॥ ७ ॥
 जो जाने युधिष्ठिर तो, द्युतखेल खेलही क्यों ?
 जाने कबु इंद्र तो रुठावे क्यों जीवकों ?
 जो जाने दुर्वासा तो अंबरीषपें कोप का ?
 जो जाने मकरध्वज तो पीडही क्यों शिवकों ?
 जाने रावन तो क्यों सीताकों हरन करे ?
 जाने बालि तब क्यों त्यागे सुग्रीवकों ?
 कोहु न जीय शोच करो, भविष बात भूले ना,
 दयो कहे करनो हैं, पद्माके पियको. ८

मत्तगयंद

जो निरमान कियो नंदनंदन, सो हरब्रह्माहुतें न टरेगो,
 दुःख किय सुख हानि की लाभ, सुमेपर आपुन आप ठरेगो;
 यत्न अनेक ब्रथा जियके हिमकश्यप लौं श्रम शिश परेगो,
 नाथ दया कर दोरि सबें जग, ज्यौं रुचि त्यों सब नृत्य करेगो. ९

कबित्त

जो कह्यु वन्यो, बने, बनेगो, सब हरि इच्छा,
 तामें हरब्रह्माहुतें बटे बढे नांही है;
 कर्म काल ग्रह सुभाव मन्न जीव कर्ता ना,
 ए सबकी दोरी केसोके करमांही है;

विनयने शाप आपवा जेवो द्वेध शो ? अहाने मोड शो ? अगस्त्ये समुद्रनुं शोषण
 क्युं अे शुं ? भाणुसनी बुद्धि यलित करे तेवी आ वातो छे, पणु ते तारे दीधे
 सत्य छे. नहिं तो अग्निने अश्रुणु शुं ? तुं न न अने अेवुं करी अतावे छे. अे तारुं
 कौतुक, धृष्ट छे. (१०) जीव=जृहस्पति. इंद्र जे नाणुतो डोत तो (७५)
 जृहस्पतिने शा भाटे गुरुसे करते ? केसो=केशव.

તેરો કિયો હોત તો તું અપનો ક્યું બૂરો કરે ?
 બૂરો હોય બીના ચલે, ચિત્ત તોં ન ચાહિ હૈ;
 एतेपैं चिंता होत सोह मान माधो मरजीमें.
 करता मिटे दया, प्रभु गही बांही है. ૧૦
 ईश्वरकी इच्छाहीतें होत बात होय जेसी,
 तेसोही संयोग सबे, मिले आप आपतें;
 जाकु जबें जेतो जेसो होनहार सोही होवे,
 सुख दुःख लाभ हानी, जहां जो मिलापतें;
 पार्थ कपि, भरते मृग, कीशें गिध, नलें कलि,
 अमिल्यों मिलाप देखो, कहां पुन्य पापतें ?
 सबी विश्व भावी बस, सो न काहू क्यौंहू टरे,
 दया मिथ्या सोचे कित, छूटि कृष्ण जापतें. ૧૧

મત્તગયંદ

કોડ ન જ્ઞાનિ અજ્ઞાનિનકો, જગ ઈશ્વર આધીન સજ્જન જોવે,
 જાકુ જબેં કરિ કૃષ્ણ જેસો સુહિ, તા છનુતેં વિધિકો ધ્રુવ હોવે;
 સ્યાનપ કાહુકિ કામ લગે ન, સુહી બુધ ચિત્ત હરિપદ પ્રોવે,
 નાથ દયા સબકી મતિ પ્રેરક જો સમુજો સો હસે નહિ રોવે. ૧૨

(૧૧) ઈશ્વરની ઇચ્છાથી જે થવાનું હોય તે જ વાત થાય છે, અને તેનો જ સંયોગ સર્વ આપોઆપ આવી મળે છે, તેનાં દૃષ્ટાંતો આપે છે. અર્જુનનો કાળ સાથે અથવા અર્જુનનો કપિ=હનુમાનજી સાથેનો મેળાપ, ભરતનો રહુગણ રાજ સાથે અથવા મૃગલીના બચ્ચા સાથે, ગીધ [અથવા (કીશ=વાનર) હનુમાન અને (ગીધ) ગરુડનો મેળાપ. જૂનો હનુમાન ગરુડ સંવાદ] અને નલ રાજાનો કલિ સાથેનો મેળાપ ન બનવો જોઈએ તે છતાં બન્યો, એટલે તે ઈશ્વરની જ ઇચ્છા સમજવી ધટે છે, એમાં પાપપુણ્યનો સવાલ નથી. બધું જગત્ ભાવિને વશ છે અને તે કોઈથી ફેરવ્યું ફેરવાતું નથી છતાં તું કૃષ્ણનો જાપ જપતાં છોડી દેઈ શા માટે ફેાકટ ચિંતા કરે છે.

(૧૨) સ્યાનપ=ડહાપણ.

कवित्त

मनोब्यथा व्यास सहे, तन पीडा तुलसी,
माताको दुष्ट वेण ध्रुव, नल कष्ट दीनो कली है;
शिवजीकु ब्रह्मकपाल, ब्रह्माकु अपकीर्ति,
पांडव महादुःखी जदपि सहाय कृष्ण बली है;
आप रामचंद्र मनुष तनु दुःख बहु सहे,
दुष्टाधीन ताको कलेश सह्यो जनकलली है;
इत्यादि बडे तीनकु बडे पाप ताप सहे,
तुं तो किल्मिष कोष दया तेरी कां चली है. १३
प्रश्रीसुतपा चोयुग तपे ध्रुव आधां वर्ष,
म्हौरतन खट्वांग पाये, देखो केतो अंत्र है;
एक नाम अजामेल, गणिकाको आधा नाम,
पारधी स्वदेहे स्वर्ग समरे बीन मंत्र है;
बुद्धिमें कसर कबु केहे हरि महा मुख,
सहज चलो जाय जाको कीनो भवयंत्र है;
दयानाथ कृष्ण गति अति गुढ को न लहे,
अथवा चाहे सो करे, ईश्वर स्वतंत्र है. १४

छप्पयछंद

पावन पतित हु पतित पावन करी नभ धरनी,
धर्म अधर्म अधर्म धर्म करनी अकरनी;
बिंदु सिंधु करी सिंधु बिंदु, रति शून्य सफल करी,
घटित अघटित अघटित घटित करे मन धरी हरि;

(१३) किल्मिष=पाप. (१४) प्रश्री अने सुतपा नामना जे प्रज्जपतिअओ
हुता. आधां=अर्धो. म्हौरतन=अधे मुहूर्त. अंत्र=अंतर. जेने आ भवयंत्र (संसार
अह) क्युं छ तेने भूर्ण कडेनार पण सहुन तरी जय, ईश्वरने कंध अशक्य नथी.

प्रभु चाहे सौही इश्वर करे, अचिंत्य अतर्क्य अकल गति,
मत सोची फुली मत तुं दया, अचल शरण ग्रहे कृष्ण पति. १५

कवित्त

ब्रह्मको संबंध कीये जीव शुद्ध पुन्य होवै,
पूर्व होत गर्व, गर्व कृष्णकु न भाव है;
दासकु न दोष देख बिना नुन्य दीनतातें,
नाथ भृत्यदोष जानीके लगावे है;
देखी दैन्य दया दयानाथ, आवे मान रोष,
देव कवि ग्वाल करी पास रखवे भाव है;
मातते दीठोंनो बाल तेसे भक्त साध प्रभु,
राखे टारे आप इच्छा यत्न ते तन जावे है. १६

मत्तगयंद

देव विबुध कीए कपि बल्लव, जक्त कहे धर मूरख ताको,
काकभुशंडी गरूड प्रबोध वहन विष्णु सुही जश जाको;
शुक्र कवि मतिमंद कयों अति शानपनो बलीकी अबलाको,
नाथ दया करे चाहत सो जीय हर्ष न शोक धरो तुम ताको. १७

कवित्त

ओखदसो रोग जाय, शास्त्र बोले साची बात,
पें कीतने दीनमें सो काहुकु न ज्ञान है;
कौन गोली कौन तीर भेदे को निशान कहो,
केते दूर जाय केते धावते कृशान है;
केंती टेर सोवो जागे, कोन शब्द होवै ज्ञान,
कोन भाव कोन बात छुटे त्रिया मान है;

तेसे कृष्ण नाम मनकामना पूरे हे खलु,
पें केते दीनमें सो दयानाथ जाने है.

१८

ध्रुवजी प्रह्लाद बली रुक्मांगद अंबरिष,
भीष्मादिक तरे, पचे रहे भक्ति मांही है;
पांडो कुवजा मीली गणिका गीध अजामेल,
व्याधादि बीना साधन कृष्ण ग्रही बांही है;
प्राचीनबर्हिष नृप रामतात नृगादिक,
प्रभु ना प्रसन्न सुक्रीत, दीने बहाही है;
कीतने ना करे कछु, दयानाथ रीजेहु ना,
चाहे सोइ करे एसो निश्चे एक नाही है.

१९

साधन संपूरण करे सोही वैकुंठ बसे ऐसे,
निश्चे नहि सहु परे रहे जो पापीष्ट है;
शुकदेव व्यास परशुराम हनुमान बली,
बिभीषणादिक आज भूमिपर तिष्ठ है;
अजामेल गीध व्याध गणिकादि परम धाम,
का हरि सेवा साधी परम मिष्ट है;
योग्यको अयोग्यको प्रमान कछु नहि दया,
चाहे सोही करे कृष्ण इच्छाही बलिष्ट है.

२०

कुंडलीयो

साधारन अरु सुघरको, हरि कर हे सब हित,
ज्यों चोपटके खेलमे पासाके कर जीत;
पासाके कर जीत कृष्ण इच्छा सोहि पासा,
मुग्ध विजय कबु सहज पराजय प्रबिन प्रयासा;

(२१) सुघर=चतुर. साधारण भाणस अने चतुर अधानुं हित प्रभुना।
छाथभां छे. मुग्ध=भूर्ध.

कहे दयो हरिदास कृष्ण रुचि सबको कारन,
 नहि प्रयत्न परमान, चतुर जड अति साधारन. २१
 बांही बसे तहु बस नही, हरि स्वतंत्र ही होइ,
 जीमी कर चौपट पासा तहु कहो करे नहि कोइ;
 कहो करे नहि कोइ, करे कबु अपनी मरजी,
 बीन मरजी ना करे, करो कीन कोटीक अरजी;
 कहे दयो हरिदास प्रयास ना चले बल नाहि,
 आस राखी आसंग न करी प्रभु कबु बस नाही. २२

कबिच

श्रीपुरुषोत्तम जाको जेसे तुम बरुन हीं नो,
 का प्रमेय का प्रमान तेसे अनुसरेगो;
 करुनाके साधन के शास्त्र बचन दोहु है,
 श्यानो समुजेगो सुनी, मुख ज्यों लरेगो;
 एकसो न कृति कीए बीना क्युं रहेगो जाय ?
 एक सेहेज बनी करे, आश्रय बळ धरेगो;
 मन संदेह टारीवेको यत्न कबु कर देखो,
 दयानाथ धारे तामें फेर नहि परेगो. २३

कुंडलीयो

न कीयो में तासु न भयो, कीयो होत तो होत,
 कयों यत्न सो भयो है, हुं अलसी सुख खोत;
 हुं अलसी सुख खोत, वृथा मन भ्रम उपजावे,
 सब कह्यु तेरो कीयो बनत तों दुःख कयों पावे ?

(२२) बांही=हाथ. पासा हाथमां छतांय आपणे वश नथी, तेम श्रीहरि स्वतंत्र छे. आसंग=हक; नेर. (२४) अलसी=आलसु.

कहे दयो हरिसु मिल्यो में तीतो करी सकीयो,
 सब करवेको बल तो रुचतो सब क्यों न कीयो ? २४
 कोटी वचन सुनीबो करे, हीयमें धरे न एक,
 जब जेसी इच्छा हरि तब तस उपज विवेक;
 तब तस उपज विवेक और सुधी होइ तहु न बने,
 फीर सोचे वे नीतिप्रति तहु हरि कर सब नमने;
 कहे दयो हरि इच्छा शक्ति सबतें मोटी,
 शकट श्रान ज्यों निजकृति बल न टरे बीधी कोटी. २५
 यही करनो हे यह समय यों कही शके न कोइ,
 होय सही कबु ना बने, हरि रुची होइ सो होइ;
 हरि रुची होइ सो होय, कोन विधि कोउ न जाने,
 निपजे पाछी दीखे, सुज्ञ का प्रथम बखाने;
 कहे दयो हरिदास अकल गति आशय को लही,
 ताते निश्चे कही न जाय कृति समय एक यही. २६

प्रकरण ७—विज्ञप्ति-प्रार्थना

कविस्त

जो बिधि प्रसन्न आप सों करि प्रसन्न रहूं,
 वेसी मति दीजे मोकु, और कहा काम है ?
 राजहुं न भायो दयो, धिक तामें सुख पायो,
 दुःखको में सुख मानुं, भावें घनश्याम है;
 रेन दिवस येही अभिलाष मेरे मन मागुं,
 कोन भाती कृष्ण मेरे पावें मोदग्राम है;

बेर बेर येही कहुं नाथ, तिहारो बन्यो रहुं,
 आपकी कृपाकटाक्ष मेरे सुखधाम है. १
 साधन नहिं तेसो, निकट रह्यो जाय जेसो,
 करुं जोर केसो, कृष्ण चाहो तेसैं राखिए;
 नाहें साचो नेह नाहें आश्रय द्रढ दीनताहु,
 रीझो एसो नाहीं कह्यु, कहो कहा दाखीए ?
 अंतरकी चाह जानो, अंतरज्ञ कहे कहा ?
 दियो जाय तदा दास दोष दूर नांखीए;
 नां तो और अरजी एक, कह्युवाके अंडालों
 चित्ततें न टारो दयो, दया दीठी झांखीए. २
 नाग काली सीस पाय धारे, ब्रंदावनमें सधारे,
 पाये गोपीके उरोजधारी, टायों ब्रहे त्रास है;
 अहल्या परसाये पाय आप टारी सुख दीनो ,
 सीस बली थाप्यो, जासुं गंगाको प्रकास है;
 गायसुमें पूजे अग्र, शंकरादि ध्यान धरें,
 पद्मा पल छोडे नांही, सदा जाकी पास है;
 श्री गोपीजनबल्लभ सोही चरणारविंद
 एक बेर दया माथे धागे अभिलाख है. ३
 जो मुखसों बांसुरी बजाइ रासमंडलमें,
 जो मुख अधरामृत सर्वस्व गोपी केरो है;

(૨) અંડાલો=ભુલી જાણનારો. બીજો અર્થ-કાચબાના ઇંડાની માફક (?) એક
 જાતના પક્ષીનાં ઇંડા દ્વરથી નજર વડે જ સેવાયા કરે છે તેમ પ્રભુ દ્વરથી પણ
 મારા ઉપર નજર રાખ્યા કરે, એમ કવિનો કહેવાનો આશય છે. (૩) પરસાએ=
 સ્પર્શથી. ત્રીજા કવિત્તમાં શ્રીપ્રભુના પગના સ્પર્શથી જે કાર્યો થયાં તેનું વર્ણન છે.
 ગંગા જેવી નદી જે વિષ્ણુના પગમાંથી નીકળી છે તેવી પવિત્ર નદીવાળો પણ
 બલિરાજને માથે મુક્યો એટલી કૃપા કરી.

જો મુખસોં ગુહ્ય વાત કરો રાધા પ્યારી સંગ,
જો મુખ રસપાન રસિકજનકે ઘનેરો હૈ;
જો મુખમેં વિશ્વરૂપ માતાકું દિશાયો નાથ,
જો મુખ વરદાન દીને સતત આપ ચેરો હૈ;
સો મુખારબિંદસોં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એક બેર,
કરુના કરિ કહિએ પ્રભો, દાસ દયો મેરો હૈ.

૪

જો શ્રીકર કરિકેં તુમ ગોવર્ધન ગિરિ ધાર્યો,
જો શ્રીકર કરિકેં કર ગહ્યો પટ્ટાલયાકોં;
જો શ્રીકર કરિકેં બ્રજબાલા બ્રેહે તાપ હર્યો,
ગિરધારી પ્રપન્ન દાન દીનો નિર્ભયાકો;
મર્યો મહિમાસ્થન બ્રજ ભક્તનકોં જો કરસોં,
કીનો પરિરંભન તન શ્યામા મુહુર્તયાપ્તે;
સો શ્રીકર કરિકેં શ્રીનાથજી કૃપાનિધાન,
નિજ જાની નિજ બલતેં ગ્રહીએ કર દયા કો.

૫

રાધામુખચંદકેં ચકોર સદા જો લોચન,
જો લોચન છબ દેશી કબુ ના અઘાઈએ;
જો લોચન જસુદાકી ભીતીતેં સજલ ભયે,
આનંદકે સિંધુ અલસાંતે જબ ધ્યાઈએ;
સ્વંજન મૃગ મીન કંજ લાજેં જો લોચનતેં,
જો લોચન છબ દેશી કબૂ નાં અઘાઈએ;
એક બેર સો લોચન શ્રીજી અપનેહી બલ,
કૃપા ભરી નિજ જાની દયાપેં ઠલાઈએ.

૬

(૪) ચેરો=દાસ, ગુલામ. ચોથા કવિત્તમાં મુખનું વર્ણન છે. (૫) પાંચમાંમાં કર એટલે હાથનું વર્ણન છે. (૬) અલસાંતે=થાડી જધને. અઘાઈએ=તૃપ્ત થધને. છઠ્ઠામાં લોચનનું વર્ણન છે.

બાની હરિં ગુન ગાવે, હસ્ત કૃષ્ણ ટેહેલ કરે,
 શ્રુતિ કૃષ્ણ કથા સુને, ઓર જાને સ્વાસ્થ હૈ;
 નૈન લખે નંદલાલ, ઘ્રાણ કૃષ્ણપદ ઘ્રંદા,
 પાય ધાય ભક્ત દર્શ, છાંડ લોભ લાસ્થ હૈ;
 મન કૃષ્ણરૂપ બસે, શીશ નમે કૃષ્ણસંત,
 કૃષ્ણસે વિમુક્ષ બંચિત જાને મૃગસાસ્થ હૈ;
 હંદ્રી સહ પ્રાન સદા શ્રીજી સનમુક્ષ રહે,
 દીજીએ દયાકું ગુરુ, એસો અભિલાસ્થ હૈ. ૭
 માગવેતેં માન ઘટે, શોભા ગુન જ્ઞાન ઘટે,
 આદર સનમાન ઘટે, ઓઢે તવ બાંહી હૈ;
 ભક્તજનકો લાજે ટેક, કુલકી મરજાદ મેટે,
 બહોપનો બહો જાય, મિટે હેત ચાંહી હૈ;
 કટૂ બેન સેહેનો પરે, દીન હોય રેહેનો પરે,
 સ્તુતિ બેન કેહેનો પરે, ફેશ યાકે માંહી હૈ;
 આપ વિના જાચવો ન, નાથજી નિભાવો નેમ,
 દયો કહે માંગે સમ નીચપનો નાંહી હૈ. ૮
 પન્હૈયા બનાવે તાતેં, રઈદાસ રાખ્યો પાસ,
 નામા વસ્ત્ર બ્યોતેં સીવે, કેસે બને ત્યાગનો;
 સેનોં નાઈ ક્ષૌર કરે, સિદામા બનાવે દામ,
 ધોબી ધોય દે પુશાગ, બને નહીં ભાગનો;
 નરહરી સોની ઘેહેનો, જની દાસી ટેહેલ કરે,

(૭) શ્રુતિ=કાન. લખે=લેખે. ઘ્રાણ=નાક. મૃગસાસ્થ=વાંદરો અથવા સાક્ષાત પશુ.
 (૮) ઓઢે=લાંબો કરે. (માગવાને). ચાંહી=ચાહના. (૯) પન્હૈયા=ખાસડા.
 બ્યોતેં=વણે. સીદામો માલી જેણે મથુરામાં કૃષ્ણ બલદેવને કુલના હાર પહેરાવ્યા
 હતા તે તેને વરદાનઆપ્યું છે. દામ=કુલની માલા. ઘેહેનો=ધરેણું.

પિંગલા તો નાચે ગાવે, ચહિએ અનુરાગનો;
 દયારામ બ્રાહ્મન લહી હરપો હો દિનાનાથ,
 શ્રીમુખ દેખૈયો નિત્ય, કહ્યું નહીં માંગનો. ૯
 દુષ્ટ મિલે સબી સંગી, મનતો હૈ માયા રંગી,
 ભટકબો ન છોડે મેં તો બહોતેરો ઘેરું હું;
 કહ્યું નાંહીં ચલ્યો મેરો, હરિકો ભરોસો રાખ્યો,
 જો કરો સો દયા નાથ, કાહૂકોં ન ટેરું હું;
 કાહુકી ન આસ મોંહું, આસરો હૂ નહીં કોઈ,
 રેન દિવસ કૃપાનાથ, તિહારી ઓર હેરું હું;
 કાન ખોલી સુનિયો, પુકાર મેરી શ્રીજી આપ,
 ચાહોં જબ બુલૈયો, મેં તુંપેં માલા ફેરું હું. ૧૦
 કહ્યું હેરો મતી મેરો, મેરો સબ હે અંધેરો,
 કિયો માયા ચેરો ઘેરો, સદા વાકો પેસ્વીયે;
 દોષ નહીં ઇતે જો લિખો ગિની નિર્ને કરો,
 શ્રમ હોઈ સકુમાર, મુલેં સુખ લેસ્વીએ;
 મેરેમેં મલી વસ્ત નહીં હૈ કહ્યું કૃપાનાથ,
 જેસો તેસો શર્ન પયોં, દયાકું પેરેસ્વીએ;
 આપકી કૃપાકે બલ કર ગ્રહીએ કૃષ્ણચંદ્ર,
 સબ છોડી આપકી વડાઈ ઓર દેસ્વીએ. ૧૧
 કરી તુંડ ગિરે કમ્મ ચેંટી પરવાર જીવે,
 રંચ સ્થામેં દેખો મેરી સબી પીડા જાવેગી;

(૧૦) ઘેરું=ઘેરાયલો. ટેરું=સેવા કરે. હેરું=જોડે. (૧૧) મતી=નહિં. મારું કંઈ
 જોશો નહિં. (૧૨) કરી ઈ=હાથીના મુખમાંથી દાણા પડી જાય તેનાથી કીડાઓનો
 પરિવાર જીવે છે, પણ હાથીનું કંઈ ઓછું થતું નથી; તેમ તમે જગાર મારા સામુ
 જોશો તો મારી પીડા જતી રહેશે અને આપનું કંઈ ઓછું નહિ થઈ જાય.

बडे सो जो क्योंहु करी आतुरकी आस पूरे,
 आपे सबी सहज मेरो, कहेत अजा नावेगी;
 मासुककी मीठी दीठी आसककी जीवनी है,
 भ्रम नां मेहेबूबकों पें मेहेर जवे छावेगी;
 कृपानिधे दयानाथ, जान राय कृष्णचंद्र,
 मोहे कृपादृष्टि किये कहा खोट आवेगी ? १२
 मायाहू तिहारी भ्रष्ट करे जोरावारी कृष्ण,
 जीयतो अकेलो असहाय अरु रांक है;
 कोटी रिपु ताके पाछें, मोह सेन्या घेरी लीनो,
 नाथ आप साखी बने, कष्ट आडो आंक हे;
 उदरकी लाय सो तो, बडीही बलाय तामें,
 शास्त्रमूढ जूति कूटे, क्यों न सेवा चांक हे;
 पें प्रभो दयाके सांच, बोलो तुमें सों हमेरी,
 आप हाथ तरिबो के जीव कछू बांक है ? १३

छपै

पुरुष प्रेम तादृश अनन्य यमुनातट निज बल,
 कृष्ण सांग हरिदास सतत ब्रंदावन बिन पल;
 अल अनपायनी अनूभवि दृढ बंसिबट लहि निज,
 नटबर बस उदार सहज मंडल मधि सह द्विज;
 यह विधि इतनी है श्रीगुरु, दया दयापर कीजीए,
 श्रीहरि भक्ति सतसंग, तदाश्रय रु बास भिज दीजीए. १४

कुंडालियो

कोटिनकी जहां तूटि हे का कोरीतें होय ?
 दावानल प्रगट्यो जहां, घट जल बुजे न कोय;

घट जल बुजे न कोय, करुं में श्रम अब एसो,
चिंतामनि अरु मेघराजको करिबो तेसो;
कहे दयो हरिदास, प्रभो में नहिं कहि खोटी,
कहा कोरीतें होय, तूटि जहां लाखन कोटी ?

१५

कबिच

बिनती हे मेरी एक, साची सुनो दयानाथ,
करो वा न करो खुशी, हम तो सुनाइए;
शास्त्रपें कराबो बोध, मायापें कराबो रोध,
लीला अटपटी आप ईश्वरकी गाइए;
मनतें होय करिबो तो काहूको काम नहीं,
कृपा दृष्टि करी नेक मन्त्रकों फिराईए;
कहो कछु करो कछु ताको उपाय नहीं,
एक बात जानें हम दियो तिहारो पाईए.

१६

मन हाथ बाजी सब, सो मन है तिहारे हाथ,
नाथ कहुं निश्चै मन जीय हाथ नांही है;
कहोगे हैं, तब कहो प्रभू बडे बडे योगीराज,
छले जात विनकुं का भद्रकी न चांही हे ?
भले बुरे दोहू संग मिले भक्त जग्त दोहू,
तेसो ताकुं रंग आप धार्यो मनमांही है;
दयानाथ ! उपरके समाधान कोटी लाख,
क्योंहु करे तरे सोई, गही जाकी बांही है.

१७

कुंडलियो

जेते गुन हैं रावरे, ते ते औगुन मोर,
जो बखसो तो उबरुं, पलपलको हूं चोर;

पलपलको हूं चोर, आपको बर्द बिचारो,
प्रपन्न रखे रखोहों रखिहों मो जीन टारो;
कहे दयो हरिदास, आप सबकों सुख देते,
बरनी सके न कोई, आपके गुन है जेते.

१८

कवित्त

जो पतितपावन तो मों सों नां पतित कोई,
अधम उधार हो तो मों अधम उधारीए;
जो गरीबके निबाज, नाथ हूं गरीब साचो,
रंकके रक्षक हो तो, में हूं रंक तारीए;
दीनके जो बंधू हो तो, मोंसो दीन और कोन?
आरतके त्राता, मेरी आरती निवारीए;
अशरन शरन हो तो, पर्यो शरन तिहारी,
कोई भांती कृष्ण काम, दयाकों तो सारीए.
अबिद्याकी सेना सब आपने लगाई मोंकुं,
नहीं तो राखो जिनकुं कहो कोन सतावत है?
कहोगे वामें भक्तिभाव, सोहू आप दियो पाये,
करुना करी द्यो तो, का मोंकुं नहीं भावत है?
आप करो मनतें तो कौन बात होवे नहीं,
नां करनो सो तो बात लाखन बतावत है;
दया नाथ तारो आप, तबही तराय निश्चे,
मुखसों ना कहे दास, मनमें तो आवत है.
अजामील ब्याध गीब गुनकादि तारे पापी,
प्रभो मों अधिक एक तारो वह न्यायतें;
धर्महीन पापपीन होय सोही शर्न गहे,

१९

२०

भक्त्वादि बल जिनमें, डरपे सो कायतें;
 शर्न पयों छोड़ुं नां, श्रीमुखसों बोले आप,
 सत्यवादी कोन दूजो श्रीगोकुलरायतें;
 एती सब बात त्यागी, दरपोके* दीनानाथ,
 तो फिर का एक दयो हूब्यो तो बलाय तें ?
 बकीही अबिद्या ब्रजवासिनकी हती कृष्ण,
 शकटासुर लोभ, मोह तृणव्रत जानिये;
 बत्सासुर साहस बक दंभ हों प्रलंब मच्छा,
 धेनुक मद अघासुर कली कट्यो मानीए;
 दावाभि क्रोध द्वेष काली गोविषय ब्रषभ,
 असुर हैं बडाइ केशी क्रूरता - खालिऐ;
 शंखचूड छल, हस्ती कपट, कंस काम हन्यो,
 नाथ निज निशंक त्यों दयाको दुःख जानीये.

२१

२२

कविस

अजामील आदिकामी, क्रोधी कालीनाग आदि,
 लोभी कर्णार्थि तारे गाये आप हैं;
 महा अभिमानी हरि गुरु भक्त ब्रह्म द्रोही
 रावन, दुर्योधनादि तारे बिन जाप है;
 अति दुष्ट बकी गीध कंस व्याध गुनिकादि,
 तारे अगनित शास्त्र गावत अद्याप है;
 ऐसे दयानिधे कृष्ण, दीन दयापें न दया,
 आवें रुकी गइ ठेर मेरे बडे पाप हैं.

२३

(२१) *पाठ० दबकोगे=दबाई नशे।; पाछा पड़ी नशे। (२२) मच्छा=भत्सर.
 गो=छद्रियो। छद्रियोना विषयरूप ते प्रषभासुर. आभां भागवतना पात्रोनुं आध्या-
 त्मिक रूपक समनव्युं छे. (२३) रुकी गइ= अटकी गई.

द्रव्य विना दुःख भारी, धन है महा कष्टकारी,
 उत्पत्ति रखन व्यय भर क्लेशके अति;
 संची जो मरे प्रेत बने, सबी कपण कहे,
 तूर्त खर्च देतो आयु केतो सो न हे गति;
 हरि गुरु संत सेवा, वित्त विना नांही होत,
 गृहस्थि को जीवन दाम, सबि नां बने यति;
 दयानाथ एसो करो, आयो काम अटके नां,
 धन मन् भटके नां, सदा आपमें रति.

२४

स्वभाविक दुष्ट हुं में, दुष्ट कृति करनें लगुं,
 शरनागत जानी प्रभो, पापतें बचाइए;
 अपनो संबंध जोर मानी कबु कर्न दो तो,
 दंडतें बचाय मोंकुं, रुचे त्यों नचाइए;
 आप इच्छा जानुं साची, मों कृती न मानुं वेसो,
 समुझ्यो ये आगे मेरो, हियो नां तचाइए;
 दयाकी ए विनती श्रीकृष्णचंद्र सुनी चाहिए,
 आपकुं न भावे सो कर्म नां रचाइए.

२५

मार्ग अनुसार कृती मोंसों तो बनी नाहीं,
 ताको परिताप रेंन दिवस हिये लाग्यो है;
 अनुचित कर्मको समूह नित्य बने ज्योंन,
 मेरे सो प्रयत्नसों तो जात नहीं त्याग्यो है;
 काम दामादिकतें तो मन् अज्यौं हठ्यो नाहीं,
 काल आयो सिरपें ओ तन् जोर भाग्यो है;

एसे समे निज जानी दया पाणि ग्रहीए श्रीजी,
साखी होत बुरंगो मैं भय भारी जाग्यो है.

२६

लक्ष बातकीमें बात एक कहुं सुनो श्रीजी,
क्योंहुं नहीं दूबुं आप कृपा करी तारोगे;
साधन कराय तारो, सोहु योग तिहारे हाथ,
नां तो औंधो सूधो मानी, सहज पार पारोगे;
आप इच्छा नाहीं तो, साधनसें होत कहा,
प्राप्त योग भयो मृषा प्रतिबंध डारोगे;
अनायास या अयास कहे द्यो निश्चे नाहीं,
मरेगो जो मारोगे, बचेगो उबारोगे.

२७

चिंताको मारो रेनदिवस मन्त्र विकल अति,
ताते सेवा सम्रनमें लागे नहीं का करुं;
धर्महीन पापपीन दुष्ट भो सुभाव मेरो,
जीतबेको जत्न मेरी पास नहीं पची मरुं;
मेरो सब बल श्री महाप्रभो आप साखी भये,
मेरे साधन बल हुं दुस्तर भों क्यों तरुं;
कहत नहीं बने सबी, जानत हो अंतरज्ञ,
दयानाथ कृपा बिना क्लेश क्यों करी हरुं.

२८

साधन कराय तारनो जो धर्यो नाथ तोतो,
वाको सब योगहू मिलाय आप दीजीए;
जो केवल कृपाहीतें राखिबो विचार्यो है तो,
दे द्रढ विश्वास मेरो हीयो सीरो कीजीए;
दीन पराधीन जीव दुष्ट हुं में सबी भांती,

તોહુ ક્ષમાસિંધુ દાસ જાની નહીં સ્વીકારી;
 દુષ્ટ ચિંતા દાવાનલ દહે મોકુ રેન ઘોસ,
 દયાનાથ બેગી અબ દયાપેં તો રીક્ષીએ. ૨૯
 મહાપાપી આતતાઈ દુષ્ટ ભ્રષ્ટ નીચ યોનિ,
 તિનહુકોં તારે જાનેં ભક્તદ્રોહ કીનો હૈ;
 બકી બ્યાધ ઇંદ્ર પાંડો આદિ કર્મ ઝંધો કીનો,
 સોહુ ક્રપાસિંધુ શ્રીજી સૂધો માની લીનો હૈ;
 કર્મ જ્ઞાન ભક્ત્યાદિક સાધન નાં સંસકાર,
 વેસો મલમાસ આપહીસો કરિ દીનો હૈ;
 અહો દયાનિધે કૃષ્ણ વેસી દયા દીન જાની,
 દયાપેં હૂ કરો દયો સબી ધર્મહીનો હૈ. ૩૦

ફંડલિયો

માર્યોં મન ઉદ્વેગકો, સેવાસ્મર્ન ન લાગિ,
 વિષયાદિક દુઃખરૂપ તહુ વહાં તેં ક્યોંહુ ન ભાગિ;
 વહાંતે ક્યોંહુ ન ભાગિ, અધિક તાતેં ચિત્ત ચિંતા,
 ઉચિત કરે અનુચિત તજી, તુમ પ્રેરો ભગવંતા;
 કહે દયો હરિદાસ, ઉપાય કરીહું હાર્યોં,
 કરો ચાહે સો શર્ન પર્યોં નિજ દુઃખકો માર્યોં. ૩૧

છપે

મદન મદનગોપાલ, મન્યુ મન્યુ પર જાગે,
 લોભ ભજન પર, મોહ વિશ્વમોહન પર લાગે;

(૩૨) કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે બાધક વિષયો સાધક બની જાય
 એમ કવિ માંગે છે. જેમ કે, કામ મદનગોપાલ ઉપર ઉપજે, ક્રોધ ક્રોધ ઉપર
 થાયો, લોભ ભજન ઉપર થાયો, વગેરે.

गर्व भ्रत्य मात्सर्य छहुं पर आलस दुष्कृति,
द्वेष रहो दुःसंग, विषय रहुं क्लेश क्लेश अति;
भय अन्याश्रय रु असमर्पित, वियोग संसृति मति अधम,
सब बाधक साधक बनी, दयो कहे गुरु करुना करिय मम. ३२

मत्तगयन

भक्ति बिना न मिले सुख सो सही, स्वस्थि बिना मन भक्ति न होइ;
आइ कछु जदवा तदवा बनी, तासुं प्रसन्न न हों तुम कोइ;
मन्न करुं थिर क्योंहु असक्य, सुलागी रिपूसि अविद्यहुं सोइ;
कान धरो न दया प्रभु विनती, कहो अब कासुं कहुं दुःख रोइ ? ३३

कुंडलियो

राज अधर्मी, कलि प्रबल, न चलि धर्मको जोर,
साधू असाधुकों कह्यो, शाह ठराबे चोर;
शाह ठराबे चोर, भ्रष्ट पाखंडि पुजाबे,
सज्जन गुनि हरिभक्त रंककों दुष्ट दबाबे;
कहे दयो हरिदास, आप कर मेरी लाजा,
सत्य संकल्प निज लही, मम कर गहो ब्रजराजा. ३४

कुंडलियो

अलि पतंग गज मीन म्रग, जानत जिको जान,
तहु निज बल बचि नां सके, का करी परबस प्रान;
का करी परबस प्रान, बचे नहि आप बचायो,
मति प्रकृति निज हाथ, ढील का जबें फिरायो;
कहे दयो हरिदास, भ्रष्ट धी भई बल कली,
बचुं बचायो प्रभू हों, असक्य आदिक ज्यों अली. ३५

प्रकरण ८—अथ स्तुति

छपै

श्रीबल्लभ श्रीबिट्टलेश, श्रीगोवर्धनधर,
राम कृष्ण गोविंद, मदनमोहन मनोहर;
केशव कमलाकांत, कमललोचन कृपाकर,
नंदयशोदाबाळ, गोपीवल्लभ राधावर;
हर सकल पाप संताप हरि निज जन जय आनंदकर,
जय दयानाथ आनंदमय, पुराण पुरुष परात्पर. १

कबित्त

विद्याकी अबधी जब भागवत आछो आयो,
कविताकी अबधी श्रीगोविंद गुन गाये हैं;
कीरतिकी अबधी श्रीकृष्णदास कहायो जग,
चातुरता अबध सोई श्रीपति रीझाये है;
लाभ अबधी श्रीजीपें शुद्ध प्रेम प्रगट्यो जब,
माधुरता अबधी, गोपीनाथ द्रष्ट आये हैं;
भक्ति अनुरागनीकी अबधी ब्रजपति जुकी,
दयानाथ श्रीबिट्टलेश शास्त्र सहराये है. २

मत्तगयंद

श्रीगुरु श्रीबल्लभ श्रीबिट्टल श्रीमदकृष्णमुरारी,
श्रीब्रषभानुसुताप्रिय श्रीयमुनावर श्रीगिरिनायकधारी;
श्रीमदगोपीपति ब्रजवल्लभ गोकुलनाथ सदानंदकारी,
नाथदया प्रभु श्रीधर सुंदर, श्रीपुरुषोत्तम देव भवारी. ३

છપૈ

શ્રીતુલસીજી દરસતેં કોટિ જનમ અઘ ભાજે,
 પરસત પાવન તન, રોગ અભિવંદન પ્રાજે;
 સિંચત કંપે કાલ, બુવત હરિ સમીપ વસાવે,
 શ્રવા શ્રવન ગુનન કરે, પ્રવર મુક્તિ સો પાવે;
 દલ દયાનાથ શ્રીકૃષ્ણપદ અર્પી અકથ ફલ ડચરું,
 સો શ્રીત્રંદા હરિપ્રિયાકોં નમસ્કાર અગનિત કરું. ૪
 વ્રતોપવાસ નીમ સબ કલ્હચાંદ્રાયનાદિ કરિ,
 પિત્રિ ગયા શ્રાદ્ધાદિ હોમ જપ આદિ રુચી ધરિ;
 તુલા પુરુષ દાનાદિ કોટિ બ્રાહ્મણ દડ મોજન,
 તીર્થ યજ્ઞ સવ જો ફલ, સો નૈવેદ્ય જનાર્દન;
 જો દયાનાથ અર્પ્યો ન સો અન્ન શ્વાન વિધ માંસ ગૌ,
 જલ મદિરા મુત્ર સમાન સુનિ પ્રકટ વચન શ્રુતિશાસ્ત્ર બહુ. ૫

કવિત્ત

તિમિરપેં તેજ રાખ્યો, તેજપર ચંદ રાખ્યો,
 અરીપર અરી ગદા રાખે વેદ વાની હૈ;

(૪) આ છપ્પો તુલસીના સેવન વીસે છે. તુલસીના દર્શનથી કોટી જન્મના પાપ નય, આપણા અંગમાં તુલસીને ધારણ કરવાથી અથવા હાથથી સ્પર્શ કરવાથી શરીરના પવિત્ર થાય ને અભિવંદન એટલે નમસ્કાર કરવાથી રોગ મટે તથા સીંચવા ઉછેરવાથી કાલપણ કંપે છે, ને વાવવાથી હરી સામા વસે છે. શ્રદ્ધાથી એમના ગુણનુ ગાન કરે તે સૌથી શ્રેષ્ઠ થાય ને મુક્તિ પામે. દલ એટલે તુલસીપત્ર કૃષ્ણના ચરણ ઉપર ચડાવે તેને તો કલ્યાણમાં ન આવે એટલું ક્ષત થાય છે. તે હું પણ હરીને ધણાજ વાલા એવા તુલસીજીને અગણીત નમસ્કાર કરું છું. અઘ=પાપ. પરસતપાવન=સ્પર્શ કરતાં પવિત્ર થાય છે. (૫) તિમિરને ભાથે તેજ (તારાનું) છે એટલે તેજથી અંધકાર નાશ પામે છે; તેજ (તારાનું) તે ચંદ્રના જેવું તેજથી દખાય છે. એમ વેદની વાણી છે કે શત્રુપર શત્રુ ગદા રાખી છે. દાખલા તરીકે, નાગને માથે ગરુડ,

નાગપેં ગરુડ રાख्यો, કામપર વામ રાखી,
વામપર બેનૂ ગાન, મોહનતા સોની હૈ;
શંખપર રમા રાखી, ચોરીપેં લઘુ લાઘવ,
બહુ રામારમન ઉર્ધ્વરેત તાન માની હૈ;
દયાનાથ ઈશ્વર હૈં ડરતો હૈં કાહુકોં ન,
તોહુ દરબાર જાકે એસી સાવધાની હૈ.

૬

છપૈ

કૃષ્ણ રામ હરિ શિવ ધ્રુવ વિશ્વનાથ પ્રભૂ,
સુરશૌરિ દ્રઢ જેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ શુચિ વિષ્ણુ જિષ્ણુ વિભૂ;
સર્વ શર્વ પ્રભુ મત્સ્ય કુર્મ બુધ વ્યાસ દેવવર,
શ્રીશ શાંત ભવ સ્વામિ શુદ્ધ અજ યજ્ઞ બ્રહ્મ પર;
કવિ દૈત્ય દક્ષ ગુરુ શ્યામ અઽસત્વ શ્રેયશશી સૂરજય,
રસ હંસબીજ પ્રિય સાક્ષિ શુભ, દયાર્દ્રશ આનંદમય.

૭

પ્રકરણ ૧—અથ હરિ નામોત્કર્ષતા

કવિત્ત

વેદ શાસ્ત્ર વ્યાક્રન પુરાન કાવ્ય પિંગલહું,
વાની સબ વૈદક જોતીસ ગતિ લહ્યો હૈ;
વતીસ છત્તીસ દહ્લ ચોસઠ પ્રવીન ગોત્ર,
एकोत्तर शत तारे, कर्म मूल दह्यो हૈ;

કામ (કામી પુરુષ) માથે વામા (સુંદર સ્ત્રી) છે, વામા વેણુના ગાનથી જીતાય છે, એમ મોહ લાગે છે. શંખને માથે રમા (લક્ષ્મી) ને રાખી છે, તે લક્ષ્મીની ચોરી થાય છે, ચોરીમાં લઘુલાઘવી જોધએ છે. એમ એકેકને માથે શત્રુ છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ બહુ રામારમનછતાં ઉર્ધ્વરેતા છે એટલે તેને માથે કોઈ નથી. (૧) વતીસ છત્તીસ ઈત્યાદિ=અતીસ લક્ષણવાળો હોય, છત્રીસ રાગરાગણીઓ બાજુતો હોય, ચોસઠ કળામાં પ્રવીણ હોય, એકોતરસોને તાર્યાં હોય, કર્મનાં મૂળ બાળી નાખ્યાં હોય,

ત્યાગ જ્ઞાન દાન મંત્ર જંત્ર તંત્ર જોગ જશ્ન,
તીર્થ નેમ વ્રત્ત નિર્ગને વાહીમેં રહ્યો હૈ;
સકલ ધર્મ સાધનકો જ્ઞાતા સો પંડિત વે,
દયારામ સદા જાને કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહ્યો હૈ. ૧

પાપ તાપ ટારેં, ભય સંકટ નિવારે,
શોષ ઉદાસી મિટાવે, મન હારે મોદ ગ્રામમેં;
કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ મત્સર દૂર કરે,
અવિદ્યા સમાવે, મતિ રાખે ઘનશ્યામમેં;
અનાયાસ સબે સુખ, અશુભારી દલી હારે,
જગત જસસ કૃષ્ણદર્શ, અંત કૃષ્ણ ધામમેં;
ઇત્યાદિ ફલ અનેક દેવે સ્વયમેવ સદ્ય,
દયારામ એસો બલ એક કૃષ્ણ નામમેં. ૨

છપૈ

સીત હરે સદ્ય અનલ, હરે ચિત્ત સદ્યહિ સુંદરિ,
પ્રીતિ હરે કટુહુ બેળ, રાગ સદ્ય પ્રકટ પ્રીતિ કરી;
સ્વપ્રારતિ સદ્ય હરે ન જાગૃત જાગૃત રુ જાતિ સદ્ય,
તૃષા તોય હરે સદ્ય, મદન રતિ કરે બિરહ રદ;
હરે તુરત છુધા ભોજન, ધરમ સ્વપદી તૃષા* જલ નાસ કરી,
ત્યોં દયારામ કરી પાપ સબ, હરે સદ્ય ઈક નામ હરિ. ૩

ઇત્યાદિ. કવિ કહે છે કે, આ કવિતમાં કહેલી સર્વ વાતે નિપુણ હોય તો પણ તેણે
કૃષ્ણ નામ જાણ્યું નથી તો તે સર્વ વ્યર્થ છે. જેણે કૃષ્ણ નામ કહ્યું છે તેજ સકલ
ધર્મ સાધનનો જાણવાવાળો પંડિત છે. (૩) સીત હરે ઈ=અગ્નિ શીતનો નાશ કરે છે,
સુંદરિ ચિત્તને હરી લે છે, કટુ વચ્ચન પ્રીતિનો નાશ કરે છે, ક્રોધ થતાં પ્રીતિ જતી
રહે છે અથવા પ્રીતિ પ્રગટ થતાં ક્રોધ જતો રહે છે. અજ્ઞાનથી સ્વપ્રાપરની પ્રીતિ
જતી નથી કે જેવી જ્ઞાનથી જાય છે, પાણી તૃષાનો નાશ કરે છે, મદન રતિ
બિરહ વેદનાને રદ કરે છે, ભોજનથી શુધા જાય છે, ધર્મથી પાપ જાય છે ઇત્યાદિ.
નેમ દયારામનાં પાપને હરિનું એક નામ હરે છે. રાગ=ક્રોધ. *પાઠ૦ તાપ તૃષા.

કાશી નૈમિષારણ્ય ગયા પુષ્કર બ્રહ્માવ્રત,
 હરિ કુરુક્ષેત્ર પ્રયાગરાજ અગ્નિ પ્રભાસ અઘહત;
 ગંગા સાગર ધનુષ્ઠીર્થ, હરિદ્વાર માનસર,
 ગૌતમી ગલ્લકી કાવેરી નર્મદાદિ નદીવર;
 શ્રીક્ષેત્ર તીર્થ પુરિ ધામ, સર્વ સર્વ લોકપાવન લલિત;
 સો દયા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ, એક નામ સ્મરન માત્રહિ ફલિત. ૪

એક દુર્વચન વહુત દિનનકી પ્રીતિ મિટાવે;
 એક દીપ જ્યોં વહુત વરસકો તિમિર ભજાવે;
 એક ચિનગી જ્યોં અગન દારુ બડ ઓઘ ઉડાવે,
 છુવત ધણીદિ વહુત લોહ કંચન વૈં જાવે;
 એક વા અનેક કરિનિ બલ બલિ ભજે નાદ એક કેસરી,
 ત્યોં દયાનાથ એક નામ હરિ, સર્વ દુઃખ અઘ ઢારે હરી. ૫

તિથી વાર નક્ષત્ર યોગ કર્નાદિ નિષ્ટ હુડ,
 વામ પૃષ્ઠ શશિ, કાલ વાર શુલ દોષ નહીં હુડ;
 વ્યતિપાત વૈધૃત વિષ્ટિ મૃત્યુયોગ સર્વ ટરિ,
 કાલપાશ યમઘંટ અપશુકન અમંગલહું ઢરિ;
 ભય સંકટ ચિંતા ચૌર રિપુ, પાપ તાપ સર્વ થર હરત,
 સર્વ અશુભ શુભ બનિ દયા પ્રભૂ કૃષ્ણ નામ સુમરન કરત. ૬

મહા પાપ સર્વ તાપ કલેશ રિપુ રોગ ચૌર ભય,
 સંકટ ચિંતા શોક શ્રાપ દુરમતિ જતિ દુઃખ લય;

(૪) અઘહત=પાપ નાશ કરનાર. ધનુષ્ઠીર્થ=ધનુષકોટિ રામેશ્વર. (૫) ભજાવે=નસાડે. એક ચિનગી ઈત્યાદિ=આગની એક ચિન્ગારી હાડના મોટા ઢગને ઉડાવે છે અને પારસમણિનો માત્ર સ્પર્શ લોઢાના મોટા ઢગને કંચનમય બનાવે છે. એક અથવા અનેક કરી નામ હાથીઓનું ટોણું બળવાન સિંહના નાદથી પણ નાશી જાય છે. (૬) વામપૃષ્ઠશશિ=ચંદ્ર ડાબી કે પાછલી બાજુએ હોય. (૭) દુરમતિ-જતિ=કેદારી, મુની. લય=નાશ.

આફત બંધન કર્મ કાલ માયા મહ બલ ક્ષય,
ભૂત પ્રેત અહિ ત્રશ્ચિક વ્યાઘ્ર અતિ દુષ્ટ પરાજય;
દુસ્વભાવ કુતરક ભ્રમ ઉદ્વેગ વિઘ્ન પ્રભૃતિહુ ડરત,
પ્રતિબંધ અમંગલ અશિલ ટારિ, દયા કૃષ્ણ સુમરન કરત. ૭

કવિત્ત

વિષ્ણુમેં દેવ સકલ, સિંધુમેં સરિતા સબ,
હરિપાદાંબુજમેં સબ તીર્થ, શાસ્ત્ર ગાવે હૈ;
અદ્રકમેં શાક સબે, સર્વી પાક પાયસાન્ન,
શ્રીભગવદ્ગીતામેં સર્વી શાસ્ત્ર આવે હૈ;
દયા ધર્મ સેવા કર્મ, પ્રણવ મંત્ર ભક્તિ ભરે,
કૃષ્ણ ઔંતારીમેં ઔતાર સબ સમાવે હૈ;
ત્યોં સબ સાધન હરિનામમેં પ્રતીતી,
લંબકો ભરોંસો દયા તાતેં દુઃખ પાવે હૈ. ૮
આમ્રાદિ તજી ઝંઘ્રુ ચાહિકે કંટાલ ખાવે,
ગંગાતટવાસી દુષ્ટ કૂપોદક ભાવે હૈ;
વિષકો જો કીટ સો તો મિસરીમેં મરી જાવે,
મીન ક્ષાર સિંધૂ જલ, સરીતા ના સોહાવે હૈ;
દ્રાક્ષ જવેં પાકે તબ વાયસકો મુખ પાકે,
પાકે જબ નિંબોરી તબ નીકો વૈ જાવે હૈ;

(૮) અદ્રક=વનસ્પતિ વિશેષ. પાયસાન્ન=દૂધપાક. પ્રણવ=ઓંકાર. લંબકો=દૂરનો. આ કવિત્તનો ભાવાર્થ એ છે કે એકમાં અનેક આવી જાય છે તેમ સર્વ સાધન હરિનામપર ભરોસો રાખવામાં આવે છે. માટે તે છોડી દૂરનો ભરોસો-સાધનપર ભરોસો રાખવામાં દુઃખ આવે છે. (૯) ઝંઘ્રુ=ઝંઘ. કંટાલ=કાંકોલનું કાંટાવાળું ગ્રાહ. દ્રાક્ષના પાક વખતે કાગડાનું મોં પાકે છે અને નિંબોરીની પાક વખતે સારું થાય છે. નીકો=સાફ.

आसुरी विस्तार कष्ट कृतिपेँ विश्वास रुचि,
दया प्रभू नाम श्रेष्ठ सेहेज सों न गावे है.

९

कोइ कर्मकों न अधिकार कलि आसुचमें,
शास्त्रकों उलंघी करे पंथ नहीं न्यायको;
भक्त्यादिक मारग दुस्साध्य अति कलिकाल,
श्रीमहाप्रभूजी भाखे, फिर संसे काहेको ?
आज्ञा जो सेवाकी है, सो धनी औ ग्रहस्थ ताकुं,
हठी अकेलो करे, विभागी प्रत्यवायको;
तातें सब कल्पनाकुं दूर डारी कहे दयो,
शर्न ग्रही नाम जपो श्रीगोकुलरायको.

१०

कहेगो कोई हरिनाम पाप टारे मुक्ति देवे,
तब मन्वादिक और प्रायश्चित्त क्यों कहे ?
ताको हेतु प्राकृत लोक श्रद्धा बडे मंत्र,
अल्पपेँ न तासुं नाम ग्राहकको नां लहे;
अथवा तुच्छ दोषश्चशृगालादि टारिवेकुं,
नामरूपी सिंह केसं प्रेरें लाजीकें रहें;
अथवा नाम महात्म्य ज्ञान होत मोक्ष पावे सबी,
वेसी दयानाथकी न इच्छा, शंक क्यों ग्रहे ?

११

(१०) अपवित्र कलिकालमां कोई कर्मनो अधिकार नथी ओ शास्त्रवचन
तोअने कंई करवुं ते न्यायनो पंथ नथी, कलिकालमां भक्त्यादिक मार्ग दुःस्साध्य छे
भक्त्यादि. संसे=संशय. छठ करी ओकलो कंई करे तो दोषभागी थाय. (११) ताको
हेतु भक्त्यादि=तेनो हेतु प्राकृत लोकानी श्रद्धा वधारवानो छे. मंत्रनो अल्प होय तो
तेनुं नाम ग्राहको ले नहि. अथवा तुच्छ दोषरूप कृतानां, शिखाणवां आदि टाणवाने
नामरूपी सिंह देवामां आवे तो ते हेतु लज्जवावनाइंथाय ? शंक=शंका.

કુંડલિયો

ત્યોં હેં શિવ · હરિનામમેં પાસેમેં પોબાર,
પેં પરિહેં કે દાવમેં, સો કાહુ ન નિરધાર;
સો કાહુ ન નિરધાર, તહુ ન છોડે અભ્યાસાં;
લગે કાહુકી કબૂ લપે ન નિધાન નિરાસા;
કહે દયો હરિદાસ, કૃશાનુ પાહન જ્યોં હૈ,
કાયર કામ ન હોય, નામમેં નામી ત્યોં હૈ.

૧૨

મત્તગયંદ

સાધન ઔર કહે સુસ્વરે પરિઆજનકો તીતકો ફલ પાવે,
આશુચ હૈ કલિકાલ બડો, ઉલટો અપરાધ સુવેદ બતાવે;
નાંહિ વિધી રુ નિષેધ કહૂ શ્રમ દામ ન કામ રુચે તસ ગાવે,
કેવલ કેશવ નામ દયા કલિ, કીર્તન ગાય વહીં હરિ આવે.

૧૩

કુંડલિયો

દુર્બલ નિર્ધન અધમ જડ ભ્રષ્ટ રોગી કલિધામ,
ઇત્યાદિક તારે ન કુર્ડ, બિના શરન હરિનામ;
બિના શરન હરિનામ, ઔર સાધન બનિ નાવે,

(૧૨) શિવ=કલ્યાણ. પાસામાં જેમ પોબાર છે તેમ હરિ નામમાં કલ્યાણ છે. પણ તે દાવના પડવાપર છે, તે કંઈ કોઈના હાથમાં નથી. જે કે તે કોઈના હાથમાં નથી છતાં માણસ દાવ નાંખ્યો જાય છે, અભ્યાસ છોડતો નથી. કદાચ કોઈક વાર તે લાગી જાય, અને તો નિશાન ન લાગે તો નિરાશ મળે છે. હરિદાસ દયારામ કહે છે કે દોરડાથી જેમ પથ્થર ઘસાય તેમ નામમાં નામી કૃષ્ણ છે તેને પોહોંચવાને મથન કરવું જોઈએ, તે કંઈ કાયર માણસનું કામ નથી. કૃશાનુ=દોરડું, અર્થ. પાહન=પથ્થર. (૧૩) જે બીજું સાધન કોઈ કહે તો છોકરા છૈયાં મળવા જેટલું તેનું ફળ મળે છે, કારણ કે કલિકાલને ઘણો અપવિત્ર કહ્યો છે એટલે તેમાં કરેલાં કર્મ તો વેદ પ્રમાણે ઉલટાં અપરાધ કરાવનારા થાય છે. પણ કલિકાલમાં કેવળ કેશવ નામનો વિધિનો નિષેધ નથી. તેમાં કંઈ શ્રમ કેવાય નથી તે ઈચ્છામાં આવે તેમ ગવાય. ઈત્યાદિ.

और चाहि अधिकारभ्रष्ट हो तहि भजि जावे,
कहे दयो बिधि निषेधता चाहि तन मन निरमल;
सदा बेलि नहिं होय नाम बिन कोहू दुर्बल. १४

मत्तगयंद

शेष महेश प्रभृति जगत्पुरु, नाम श्रुति स्मृति आदि सहरावे,
सेहेज महापद देत न होय तु श्रेष्ठ अति सब कौन बतावे ?
यौं समुजी मन भ्रांति टरे तव दैवि खरो, न तु आसुरी कहावे,
चेति दया कलिमें गति क्यौंहु न, नाम हरि निति काहे न गावे ? १५

कवित्त

बेदादिक बडे हरि नाम बडो कहे गावे,
गाय हरि पाये धने सोहु शास्त्र गावे है;
एक नाम अति महात्म, सबी कहे दिखे नांही,
तासूं अज्ञान जीव संशय मन लावे है;
ताको इह हेतु है तुर्त जो दिखावें फल,
आसुरीह मुक्ति पावे, सो न कृष्ण भावे है;
तासुं दयानाथ सबे, सद्य फल दिखावे नां,
दैवी वस्तू ज्ञान, मूढ चित्त नहीं लगावे है. १६
प्रतीति नां होई तहू फलीभूत कृष्ण नाम,
कुंता गविमंत्र फल्यो, प्रतीति कहां हती ?
औषध मंत्रादि श्रद्धा ज्ञान प्रार्थना न चाही,
अपनो गुन छोडे नां, जानत है महामती;
भरोसे बिनाहू नाम, फलीभूत होवे जान्यो,
एही विश्वासरूप, मनकी उलटी गती;

साधनांत नाम काम, नाम पुर्न दयाराम,
रूप तो विधी निषेध चाहे नाम नां रति.

१७

कुंडलियो

तुर्त दिखे हरिनाम फल, जानि करे खल पाप,
तातें समुझि ठपि रख्यो, श्रेयद हर अघ ताप;
श्रेयद हर अघ ताप, आप हरि आदि कहे सब,
नाम प्रताप प्रबल क्यों, व्यर्थसु कह्यो जाय तब;
कहे दयो हरि हार्द, गूढ काहूकों न फरत,
अभ्र ढप्यो ज्यौं सूर्य भयो का दिखे न तूरत ?

१८

कबित्त

पाप किये नर्कपात, सो तो सत्य बेदवानि,
क्यों न सत्य हरिनाम कहे निष्कलंक है ?
जानी कबू छुयों सोहू स्नान किये शुद्ध होवे,
ज्ञात पाप नाम टारे, कहेत कहा शंक है ?
ईश्वरके नाम धर्म, ईश्वरसें ताके आगे,
वली तोहूं जीय दोष, जीय धर्म रंक है;
दयानाथ कृष्णदास जानी अघ करे नाहीं,
कबू भये तोहू व्यर्थ शून्य बिना अंक है.

१९

मत्तगयंद

जो फल नाम दिखाव हरि सद्य, तो सब आसुरिहू गति पावे,
जानी करे खल पाप सदा सब, प्रायसचित्त गिरा उठी जावे;
और उपाय करे न कछू कोइ, चाहि सुही सब नाम दिखावे,
तासुं दया प्रभु जानि ढप्यो फल, नाम प्रताप सबो श्रुति गावे.

२०

(१८) ढपिरख्यो=ढांझी राख्यो। हार्द=रहस्य। ढप्यो=ढांझ्यो।

छपै

तीन बरन गुरु बिप्र, तेज गायत्री जाको,
 सो वंदत सन्यासी, प्रणव महामंत्रहि ताको;
 प्रणव सोहि ओंकार, वेदकी आदि जानो,
 हरि हि ओं नहिं पढे, पाठ श्रुति निष्फल मानो;
 इह बेद बचन परिमान श्रीकृष्ण नाम सर्वोपरी,
 अधिकार सदा सब बरनकों, विधिनिषेध नाम न हरि. २१

कुंडलियो

बनि आवे यह समयमें, सहज श्रेष्ठ हरि नाम,
 बालपनेको पेरिबो, आगे ज्यों सुख धाम;
 आगे ज्यों सुख धाम, कृपा हरि सों बनि आवे,
 भाग्यहीन मतिभ्रष्ट कुतरकी भ्रम उपजावे;
 कहे दयो हरिनाम प्रतीती प्रीती पावे,
 सुहि हरि पावे, ता बिन का साधन बनि आवे? २२

कबिच

कामादिक सबे हरिनामादिक वहां न होइ,
 नामादिक हरि वहां नहीं कामादिक है;
 दोहू कहूं दिखे संग, यत्न ना चले अभंग,
 दीनताकुं राखे हरि, जानी ए अलीक है;
 सिंह स्याल एक ठाम, रवि रेनी, राम काम,
 संभवे न साच जूठ, पाप जूठ ठीक है;
 पापकों प्रताप हरि नाम आगे नहीं चले,
 तोहू पाप जानी करे, दया ताकुं धिक है. २३

મત્તગયંદ

નામ રટે દુસ્વમેં સુસ્વમેં હરિ, સોહી પ્રવીન તજી ભ્રમ કોટિ,
 નાંહિ મિથ્યો દુસ્વ તુર્ત કહા, તહુ આખર નામકી શક્તિ ન છોટી;
 આશય ગૂઢ અતિ હરિકો, સમુદ્યો ન પરે જિનકી મતિ મોટી,
 ભાવ કુભાવ દયા હરિ ગાયસુ, પાય હરિ સહી વાત ન સ્વોટી. ૨૪
 કેહરિ જો વન આય વસે વહાં, ઔર મૃગાદિ રહેન ન પાવે,
 પેં નીતિ આહાર ચલે રહ લોભસુ સ્વાય સ્વરો પરિ મૂલ વચાવે;
 ત્યોં હરિનામ દહે અઘ નાં જડ દેહ ગિરે યશકો ફિર ગાવે,
 નાંહિ નિદાન વચે જડ કુહ, નારસિંહસું દયા હિય આવે. ૨૫
 સાપ ગરુડ કરી અરુ કેહરિ, રંધન અગ્નિ કબૂ રૂક ઠામા,
 તુર્ત દિસે દુય તોહુ કહા જગ, જાનત એક રહે પરિનામા;
 મૂસકું મારી બિલાડ ચિલાયકેં, ત્યોં અઘ અંત કહે હરિનામા,
 દીનપનો બિન દોષ દયા નહીં, જાનિક તાસું રહ્યો ઘનશ્યામા. ૨૬
 માતપિતાદિ સપથ્ય કરી કહું, શ્રીહરિ નામ સમાન ન કોઈ,
 પંડિતહું ન કહું તિનકોં, દ્રઢ પ્રીતિ પ્રતીતિ ન નામજુ હોઈ;
 સંસ કુતર્ક કરો જિનકો, ધ્રુવ નામ ન પ્રાપ્તિ મહાપદ સોઈ,
 કહે તુ દયો કલિમેં હરિનામ વિમુક્ત સ્વરેસર આસુરી જોઈ. ૨૭
 સંગ્રહ સેહેજ વને જલ પાવસ, શ્રીષ્ઠસુ હોઈ મહા સુખકારી,
 સંચય અન્ન સુકાલ સુગમ પરે દુષકાલ કરે સુખ ભારી;

(૨૫) કેહરી=કેસરી, સિંહ. સિંહ જે વનમાં આવી વસે ત્યાં બીજા મૃગાદિ રહેવા પામતા નથી. તેઓ બીજાને ખાય છે, પોતાનાં બચ્ચાંને ખાતાં નથી. તેમ તેઓ નીતિથી આહાર કરે છે, પણ લોભથી જડ મૂળ સાથે ખાઈ જતા નથી—તે રહેવા દે છે, કારણ કે તેમાંથી બીજાને આહાર રહે છે તેમ સિંહાદિ પોતાના જડ મૂળ બચ્ચાને ખાતા નથી તેમ હરિનામ પાપને ખાળે છે. જડ દેહને બાળવું નથી, કારણ કે તે હરિનો યશ ફીફરીને ગાય છે. તેમ નરસિંહના હૈયામાં આવે તો કોઈ જડ પણ બચી જતું નથી. (૨૭) સપથ્ય=સોગમ. ધ્રુવ=નિશ્ચય.

सुलभ बालपने जु सरस्वती दुर्लभ यौवन मोद विचारी,
त्यौं हरि नाम दया अब सर्ल सो अंत समे दुःख दुस्तर हारी. २८

छपे

भूतरु प्रेत पिशाच डाकिणी शाकिणी राक्षस,
दुष्ट द्रष्टि वैताल सिद्ध चेटक सभरित रस;
भयद क्रूर कुष्मांड ब्रह्मराक्षस गन भैरव,
यक्षादि यमदूत दैत्य ग्रह रोग क्लेश भव;
अही ब्रश्चिक व्याघ्र रु चौर रिपु अखिल अमंगल थर हरत,
कालादिक भय सब पाय भय, दया कृष्ण कीर्तन करत. २९

दुस्वभाव दुर्मति कुवासना कुसंग कुतरक,
दुराचार भ्रम संशय भय दुर्व्यसन आप स्वक;
आधिव्याधि चों पाप तापत्रय नवग्रह रिपु दुःख,
अकथ क्लेश महदपराध महा चूक हानि सुख;
नृपभीति चौर अहि व्याघ्र छल संकट अमंगल दरि सकल,
मनकामन पुरन हरिभक्ति दृढ, दया नाथ हरि नाम बल. ३०

कवित्त

अति अनुचित कृति जानि कबू भई संत,
अनूताप कृष्ण जाप किये पाप जात है;
कहेगो कोई भोगे विना छूटे नहि संभवे नां,
कृष्ण कहेत पाप रह्यो कहेत नर्कपात है;
नामके भरोंसे दुष्ट पाप करेंगे कहोगे,
जानी नित्य पाप करे सो कब पछतात है;
कृष्णनाम कुधी हरे, शास्त्र कहे तोहू रही,
दया नाथ इच्छा कछु यामें भली बात है. ३१

પ્રકરણ ૧૦—અથ ચિંતાહરણ સમાધાન

કવિત્ત

અજગરકોં અનાયાસ અહાર દેત હેં દયાલ,
શ્રંગીશ્રંગ દ્રુમ પોષેં, એસી જાહેં મેહેર હૈ;
ઉદમ તેં આજ લિયો, હોતહીં પયપાન દીયો,
બિનુ માગે જાને દોષ દેઘોં નહિં જેહેર હૈ;
વ્યાધકોં સદેહ સ્વર્ગ, પૂતનાકોં અંગતિ,
તિનહુંપેં દયા દેઘો, કિયો જાને કેહેર હૈ;
વિશ્વકું ભરત દયા નાથ નામ વિશ્વંભર,
વિસરેંગે તોકું એક તોપેં કહા બૈર હૈ ? ૧

કવિત્ત

મતિકે પતિ ગનેશ કોટી બ્રહ્મહત્યા કીની,
ભાવજસોં અષ્ટ ભયે, કા ગુરુ દક્ષ સચે હે ?
નારદસે ભક્તરાજ શ્રીહરિકોં શ્રાપ દીને;

(૧) શ્રંગીશ્રંગ=પર્વતના શિખર. ઉદમ તેં ઇત્યાદિ=આજે મોટપણમાં તું ઉદ્ધોગ કરતાં શિખ્યો છું, પણ નાનપણમાં જ્યારે શક્તિ ન હતી ત્યારે તેણેજ પયપાન આપ્યું હતું; અને તે પણ મળમૂત્ર, અસ્થિ, લોહી, માંસ, પંડે વગેરે વાળા શરીરદ્વારા, અને તે પણ માંગ્યા વગર. વળી પૂતના માસી થઈને વગર માંગ્યે ઝેર ત્રીધેલાં થાનમાંથી પયપાન કરાવવા આવી તે ઝેરનો દોષ દીઠો નહિં, અને તેને માતાની ગતિ આપી ! વ્યાધે બાણ માર્યું તેને સદેહે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ! એ તો જાણે કેહેર કરવા જેવું છે. પય=દૂધ. (૨) મતિના પતિ ગણપતિનું મસ્તક મહાદેવે છેદીને હાથીનું મસ્તક લગાડ્યું એટલે હાથીના ગુણવાળા ગણેશે સુંઢવડે વૃક્ષોને તોડી પાડતાં તેમની નીચે ખેડેલા બ્રાહ્મણ તપસ્વીઓની હત્યા કરી; અર્થાત્ કે બુદ્ધિવાળા ગણપતિએ બ્રહ્મહત્યા કરી; ગુરુ બૃહસ્પતિ દક્ષ એટલે ચતુર છતાં ભોળા સાથે અષ્ટ થયા; બ્રહ્મચારી ભક્તરાજ નારદને વરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે બ્રહ્મચર્ય ભંગ થતું એટલાવવાને વિષ્ણુએ નારદનું મુખ વાંદરનું કર્યું એટલે નારદે શ્રીહરિને શ્રાપ આપ્યો;

બર દેકે દુઃખ પાયે કા શિવ યોગી કચે હૈ ?
 નીમી ઔર બસિષ્ઠ દોહૂ, પરસ્પર આપી મુઁ;
 એસે જ્ઞાની મુની સોહૂ ભાવીબસ નચે હૈ,
 દયારામ સોચે ક્યૌં, સાવધ એક નાથ તેરો,
 તાકે બિન ચૂક સૌં તો કાહૂ નહિં બચે હૈ. ૨

મત્તગયંદ

જો ચુગની હરિ દેની ન હોય, તુ ચાતુર કાહિંકુ ચંચુ બનાવે ?
 પોષન વિશ્વ પ્રમુબલ નાં તબ, નામ વિસંભર કાહેં ધરાવે ?
 જીવત લ્યૌં દૃઢ દીન અમંત્રન બેઠિકિ દોરિ તહું વહી પાવે.
 રે જહ રાખિ પ્રતીતિ દયા, તજી તાપ હરિગુન ક્યૌં નહિં ગાવે ? ૩

કવિત્ત

હસ્તી ડંટ ડંચે સ્વજે મોંતેં ચારો કેસે ચરે ?
 વાકી લંબી સૂંઢ વાકી નાહ લંબી કીની હૈ;
 અજગરકોં સ્થૂલ રચ્યો, ડોલી નાં સકે કહું,
 વાકું દ્રષ્ટ પ્રતીતિ દૈ કબહુ નાં છાંની હૈ;
 ચક્ષૂતેં શ્રવન સત્તા, ગતિકલા ડરતેં દૈ,

વરદાન આપીને શિવ, ભસ્માસુરથી દુઃખ પામ્યા તે યોગી છતાં બન્યું તે શું કામ
 હતાં ? વળી નીમીરાજ જનક અને વસિષ્ઠ બન્નેએ પરસ્પર આપ દીધા. આ સર્વ
 બુદ્ધિમાન, ચતુર, ભક્ત, યોગી, અને જ્ઞાની અને તપસ્વીના સંબંધમાં આમ બન્યું
 તે સૂચવે છે કે તેઓ ભાવીને વશ નામ્યા હતા. દયારામ તું શા માટે શોચ કરે
 છે ? સાવધ તો માત્ર તારો એક નાથ છે; તેનાથી જે ભૂલે છે તે કોઈ બચતું
 નથી. (૩) ચુગની=ખાનપાન. જે ખાનપાન આપતું ન હતું તો તે ચતુરે ચંચુ
 શા માટે આપી ? વિશ્વનું પોષણ કરવા જેટલું પ્રભુનું બળ ન હતું તો વિશ્વંભર નામ
 શા માટે લીધું છે ? હંદગી સુધીનું આમંત્રણ તેણે આપેલું જ છે. તે બેઠાબેઠે
 દોરી હાથમાં રાખી હલાવે છે. હે જડ; તું વિશ્વાસ રાખી, તાપ છોડી હરિગુણ
 શા માટે ગાતો નથી ? (૪) મોંતેં=મહોંવડે. ઢોલી=ફેરવી, હાલી.

काहेकुं जो अही काया, पांड कौन हीनी है ?

दया कहे काहे चिंता, दछ बीभू भगवंता,

जाको ज्यौं निभाव तेसी जुक्ति रचि दीनी है.

४

नीच नीर गंग तुल्य, नीर पावे क्षिर मुल्य,

श्रीगीतादिक पुस्तक, हरिसें पुजावें है;

वेद गायत्री आदिक, अधिकार नहीं खिकुं,

ब्राह्मन संबंध मात्र ब्राह्मनी कहावे है;

सप्त गोत्र भक्त तारे, सबमें कहां भक्ति प्रेम ?

कुंतीके संबंध पांडो भक्त कृष्ण भावें है;

श्रीबल्लभके संबंध बल तुहु भक्त भयो,

अब चिंता दया कौन बातकी तुं ल्यावे है ?

५

कुंडलियो

चिंता चुरेल देखि जपि, नाम निवेदन मंत्र,

करि विचार नौं रत्न लखि हरि जंत्री तुं जंत्र;

हरि जंत्री तुं जंत्र, दिखतही हुंपद भजेगो,

हुंपद भज्यो तब हर्ष शोक आपतें तजेगो;

कहे दयो हरिदास, संतसंगति कर मिता,

सरवात्मा सरवेश, ग्रह्यो कर कछु नहि चिंता.

६

अटपटी लीला देखि हरि, भ्रमन करत मम मन्न,

इतनो निश्चे तदपि है अभल न करि निज जन्न;

अभल न करि निज जन्न, करन सब सम्रथ श्रीजी,

सिंह हु निज शिशु हति न शके, ज्यौं कबू मन खीजी;

कहे दयो जिय प्रकृति समक्षि तहु छूटेन खटखटि,

हरिहिय हेतू गूढ लगे कृति तातें अटपटि.

७

प्रकरण ११-अथ भक्ति प्रेमोत्कर्षता

कवित्त

जप तप तीरथ का धर्म नेम व्रत साधे ?
योग यज्ञ कर्म कहा भयो ईश्री जीती है ?
चार षष्ट नौं हूँ चौद अष्टादश पढे कहा ?
का भये कुलीन रूप द्रव्य गुन नीती है ?
का भयो त्रिलोक राजधानी ज्ञानी त्यागी भये ?
कहा मोक्ष पाए मेटी माया काल भीती है ?
त्यौं लौं सब श्रम दया जब लौं श्रीकृष्णचन्द्र,
प्रानप्यारेसों न शुद्ध प्रीतीनां प्रतीती है.

१

छपे

सो नर जन्म्यो व्यर्थ, नहीं जामें कछु हुन्नर,
सो हुन्नर सुहु व्यर्थ, तब हि तातें मन स्वारथ;
सो जर सोहू व्यर्थ, भयो न जिनतें परमारथ,
सो परमारथ व्यर्थ, तबहि तातें मन स्वारथ;
सो स्वार्थ हु अति व्यर्थ है, जामें प्राप्ति न परम गति,
सो परम गतिहु पुनि व्यर्थ है, दया न जो श्रीकृष्ण गति.

२

कवित्त

तेजस्वी तरणीसम, आनंदद चंद जेसो,
बुद्धिसम विघ्नराज, ईन्द्र बैभौ पायो है;
धनीभी कुबेर जेसो, रुपवंत काम हू ज्यों,
रोमहर्षसों आयुष, छमी भूसों कहायो है;
बानी सम विद्या सन्त शीवी जस विक्रमसों,
जनकसों ज्ञानी, दानी नृग सरसायो है;

એસો મયો તહુ કહા મયો કહે દયારામ,
 જ્યૌંલૌં રાધાનાથજૂંપેં શુદ્ધ પ્રેમ નાયો હૈ. ૩
 ઘંઠ નાહીં કામ, ક્રોધ બ્રહ્મ નાહીં, લોભ નાહીં,
 અજગરકું, તાસ કા વૈકુંઠમેં જાવેંગે ?
 રાવનને પઢે વેદ, નટ હૂ સમાધિ ધરે,
 અજા અહિ પત્ર પૌંન મક્ષી કા મોક્ષ પાવેંગે ?
 મોર મિષ્ટ બોલે, વકમુની, પાહુને પોષન,
 કાશી જાય કાસદ, કા મહાપુરુષ કહાવેંગે ?
 દયા કૃષ્ણ ભાવ અંક, સાધન સો શૂન્ય સવે,
 વિના અંક શૂન્ય કહા ગીનતીમેં આવેંગે ? ૪

મત્તગયંદ

અંક વિના સવ મંડલ જ્યૌં, દુલહે બીન જેસી બિરાત વિચારો,
 વસ્ત્ર વિના સવ ભૂષન જ્યૌં, વિન લૌંન જસો ગન વ્યંજન સારો;*
 ભૂપ વિના લગિ જેસિ ચમૂ, વિન નાક પરેં સવ રૂપ નકારો,
 કહત દયો હરિભાવ વિના ફક, સાધન કોટિ હુ એસેહિ ધારો. ૫

(૪) કોઈ કહેશે કે કામ ક્રોધાદિ પદ્ધતિ હણવાથી મુક્તિ મળે છે, તો કવિ કહે છે કે ઘંઠ એટલે નપુંસકને વિષયવાસના હોતી નથી, વૃક્ષને ક્રોધ હોતો નથી, અજગરને લોભ હોતો નથી, તેટલાથી શું તેઓ વૈકુંઠ પ્રાપ્ત કરી શકશે ? રાવણ ચારે વેદ બણ્યો હતો, નટલોકે સમાધિ ધરે છે, બકરાં પાંદડાં ખાય છે, સર્પ પવનનો આહાર કરે છે, શું તેથી તેઓને મોક્ષ મળશે કે ? બગલાં મૌનવ્રત ધારણ કરે છે, પરેણીની અતિથિની માફક મેહુમાનગીરી કરવામાં આવે છે, કાસદ કાશી જાય છે, તો તેઓને શું મહાપુરુષો ગણવા ? દયારામ કહે છે કે જો કૃષ્ણના ઉપર ભાવ હોય તો તે અંક એટલે અંકડારૂપ છે, બાકી એ વિના બીજાં સાધનો તો શૂન્ય એટલે મીંડાં જેવાં જાણવાં; જેમ આંકડા વિના સર્વ વ્યર્થ છે તેમ. (૫) મંડલ=મીંડાં. દુલહ=વર. બિરાત=વરઘોડો. ગન=ધણું. વ્યંજન=શાકભાજી. * પાઠ. વિન લોચન સોગુન બંજન સારો નેત્ર વિના સોગણું કાળજી આંજેલું નકામું છે. સોગુન=સોગણા. સારો=આંજણું. ચમૂ=સેના.

देखि उजास खिले दधि कुमुद मोद, चकोर शशि दरसेही,
 बाय सुगंधसु ओर सुखी, अलिलो सुख पंकजके परसेही;
 दादुर पंक जिये, न जिये जखि बारि बिहीन सुधा बरसेही,
 ज्ञानिकु व्यापक तोष, दया विन रूप न प्रेमि हियो हरसेही. ६
 ज्ञानि मुनी शुकदेव हुते सुहु भक्त भये चखी स्वाद अधीको,
 रूप रमापतिको लखिकें सनकादि कह्यो ब्रह्मआनंद फीको;
 उद्धव हू भये प्रेमि लज्यों अति ब्रह्महुतें भजनानंद नीको,
 वहां लग तक्र मिष्ट दया, न जहां तक स्वाद चख्यो हुइ घीको. ७
 पारसके पूरमें अति सुंदिर धाम रच्यो जटिके मनिचिंता,
 अष्ट महासिद्धि नौनिधि गेहे कल्पद्रुम वारिविशें सुअनंता;
 अक्षयपात्र रु कामदुघा दशहू बिबि लछमी हे मतिवंता,
 तोहु कहा ज्यों न भक्ति हृदे प्रकटि द्रढ हेतु बिना भगवंता ? ८
 पारधिको प्रभु का शुभ आचरण, का ध्रुवको वय कुंजबिहारी?
 विध कहा गजराज लखि, कुबजा छवि का अति कूबरि कारी;
 का धन विप्र सुदाम हतो, दिखि जाति विदूरकी का सुठिकारी,
 उग्र कहा पुरुषारथ श्रीहरि, नाथ दया इक भक्तिही प्यारी. ९

छपै

बालमिक मोहन श्वपच चोखामेलादिक,

(६) कुमुद=पोयलु। जखी=भाछली। बारि=जल। (७) लखिकें=लेखने। नीको=प्यारी। तक्र=छास। (८) पारसके पूरमें=पारसना नगरमां। जटिके=जटिने।

(९) व्याधस्याचरणं ध्रुवस्य च वयो विद्या गजेन्द्रस्य का ।

कुब्जायाः किमु नाम रूपमधिकं किं तत्सुदाम्नो धनम् ॥

वंशः को विदुरस्य यादवपतेरुग्रस्य किं पौरुषं ।

भक्त्या तुष्यति केवलं न तु गुणैर्भक्तिप्रियो माधवः ॥

(१०) वाल्मीक्याध रामायणुनो कर्ता रामनाम रटीने ऋषिपद पाभ्यो हुतो,
 मोहुनो श्वपच लेने भले ऐसीने श्रीनाथभावा आहनीमां इरवा गया हुता ते,

શબરી મિલ્લ, રઝદાસ ચમાર કિયે વિપ્રાધિક;
સદન કસાઈ, કિરાત ગૂહનૃપ, દુસર બાલમિક,
અલિખાનાદિ યવન, ગનિકા જનિ, સેનો નાપિક;
સ્વગગિધ, કાગ, વ્યાધ અધમ જાત્યાદિ કુકૃતિ લલિ ન હરિ,
તું દેખી દયા ઇક ભક્તિબલ રલે કૃષ્ણ પ્રિય પ્રાન કરિ. ૧૦

કવિસ

અલી પતંગ હસ્તી મૃગ મીન મરે લમ્પ લાગી,
જાનહ અવ જાન દયા એસી એ અગન હૈ;
ઇંદ્ર ચંદ્ર એલ પુરુરવા આગનેંધ્ર આદી,
હોય બડ ગમાઈ, માન છૂટિ, નહીં દ્રગન્ન હૈ;
આપ નિજાનંદ કૃષ્ણ કાહૂકી કબૂ ન તૃષ્ણા,
સોહુ આપ ગોપિકા મિલાપમેં મગન્ન હૈ;
સબહૂતેં પ્યારે પ્રાન, પ્રાન હૂતેં પ્યારી પત,
પતહૂતેં પ્યારી એક મન્નકી લગન્ન હૈ. ૧૧

શબરીકે બેર જૂઠી, કરમાકી રીચરી ત્યોં,
ગોપી ગોપ જૂઠન અરોગેં જક્ત તાત હૈ;
રજસ્વલા ગનિકાકે હાથકો મુકુટ લીનો,
રજસ્વલા હાથ હરિ જયેં સાચી વાત હૈ;

ચોખામેલ ઢેડો હતો જેની સ્ત્રીની સુવાવડ ભગવાને નંજુદ બની કરી હતી તે ઈ.
શ્વપચ=ચાંડાળ. કિરાત=ભિક્ષુની ભતિ. ગૂહનૃપ=ગૂહ નામનો રાજા. દુસર=બીજો. સદનો
કસાઈ, વાદ્મીક બીજો જેણે પાંડવોએ કૃષ્ણના કહેવાથી આમંત્રણ કરી તેડાવ્યો
હતો, અને જેને જમાડતાં દ્રૌપદીને શંકા થવાથી શંખ વાગતો બંધ થયો હતો તે.
અલિખાન પઠાણ, જની નામની ગણિકા પંઢરપુરમાં દેવદાસી હતી તે; સેનો હનમ-
એ સર્વને બ્રાહ્મણથી શ્રેષ્ઠ બતાવ્યા. સ્વગગિધ=જટાયુ. કાક-કાકભૂસંડી. એ અધમ
ભતિની કુકૃતિની પરવા ન કરી, પણ તેની ભક્તિને પ્રાણપ્રિય કરી. (૧૧) બડ=
મોટાઈ. (૧૨) જયેં=જમ્યા. ચૂહરા=શ્વપચ. કંધ=ખાંધ.

મોહન મોહના ચૂહરાકે કંથ બેઠે ઔર,
 ચોખામેલ સ્ત્રીકી સુવાવડી કીની ર્યાત હૈ;
 દયારામ બેદબિધિ નેમ પ્રેમ નહિ જ્યૌલૌં,
 પ્રેમ પૂર ચઢ્યો જબે, નેમ બહ્યો જાત હૈ.

૧૨

પ્રકરણ ૧૨—અથ ભક્તોત્કર્ષતા પ્રારંભ:

મત્તગયંદ

દાઘ સમાન કછૂ મહુઆ અરુ, આમહિ સો કછૂ આક ફલા હૈ,
 કોકિલ સો કછૂ કાક દિરે, કછૂ કંચસિ લાગત કાચકલા હૈ;
 સેત કપૂરસી સ્ત્રી દીસત, હંસ વરન્ન કછૂ વકુલા હૈ,
 ત્યૌં હરિદાસ અદાસ દયા પરિ, નામ બડાસું ન હોત મલા હૈ. ૧
 ભૂમિ બડી સબતેં, સુહનાં દધિ, બોરત સો બડ, સો હુ નહીં હૈ,
 અંજુલિ લેં અચ્યો બડ કુંભજ, સોહુ નિમગ્ન અકાસ મહી હૈ;
 વે બડ, વેહુ ન, રૂપ ત્રિવિક્રમ રોકિ લીયો પદ એક વહી હૈ,
 સો બડ, સોહુ ન, નાથ દયા હીય રાઘત ભક્ત બડે સુ સહી હૈ. ૨
 કો કહિ સૂધા, સિંધુ, વિધુકો, વધુ ઓઠ, અહી ગ્રહ, નાક કહ્યો હૈ,
 જૂઠ, સુક્ષર, ક્ષય, પતિન્નત્યુ રુ માહુર, પાત દિવીસું લહ્યો હૈ;

(૧) દાઘ=દરાખ. મહુઆ=મહુંડાં. આમ=કેરી. આકફલા=આંકડાનું ફળ. કંચ=કાચ. કાચકલા=કચકડા. સ્ત્રી=ખડી; સફેતો. (૨) કોઈ કહેશે બધાથી મોટી પૃથ્વી છે, તો ના, પૃથ્વીથી મોટો દરિયો છે; કારણ કે દરિયો પ્રલયકાલે પૃથ્વીને ખરાડી દે છે; ત્યારે તે મોટો? તો કે ના, તે દરિયો પણ મોટો નથી. કારણ કે અગસ્ત્ય ઋષિ તેને અંજલિમાં પી ગયા હતા, પણ તે પણ મોટા નથી, કારણ કે તેઓ આકાશમાં એક બિંદુ તારા-સમાન સમાઈ ગયા છે. ત્યારે આકાશ મોટું? ના, કારણ કે તે આકાશ ત્રિવિક્રમ-વામનજીના એક પદમાં સમાઈ ગયું હતું. ત્યારે વામનજી મોટા? કવિ કહે છે કે ના, કારણ કે તેને હૃદયમાં રાખે છે, મોટો સૌથી મોટો તો બકતો જ છે. (૩) અમૃત ક્યાં છે? એનો જવાબ જૂદા જૂદા માણસો જૂદો જૂદો

કંઠ સુધા હરિભક્ત સદા ઘ્રુવ રોગ જરા ભય કાલ દહ્યો હૈ,
 કહત દયો મુદ મંગલયા અમિ અમૃત વે ભર હેશ રહ્યો હૈ. ૩
 શૂદ્ર રુ વૈશ્ય રુ છત્રિયકે ગુરુ વિપ્ર કહે શ્રુતિ વેદ પઢે હૈ,
 સોહુ સવે મિલિ પૂજત હૈ પ્રતિવર્ષ રૂષીસતપાય પઢે હૈ;
 સોહુ મુની ઘ્રુવકી પરિક્રમા કરે અવ લૌં લલિ લેહુ અડે હૈ,
 છત્રિ ગિન્યો નહિ બ્રહ્મન હૈં તવ જાનિ દયા હરિભક્ત વડે હૈ. ૪
 વેદ કહે વર્નાશ્રમ ધર્મ સધૈ, સુઠી મલજારિ દયો હૈ,
 યૌં અતિ શ્રમ કિયે કબુ કાહુકૌં જ્ઞાન પુરો તવ બ્રહ્મ ભયો હૈ;
 સો સુખમો બહુ સાધુ સમાગમ, અન્યહુકી તુલના ન અયો હૈ,
 કહત દયો અનુમાન કિયે હરિ, ભક્ત વરાવર કૌંન ભયો હૈ? ૫

આપે છે. કોઈ કહે છે કે અમૃત મહાસાગરમાં છે, કારણ કે દધિમંથન વખતે તેમાંથી નીકળ્યું હતું; કોઈ કહે છે કે તે ચંદ્રમાં છે, કારણ કે તે અમૃત વરસાવે છે; કોઈ કહે છે કે તે તો નવી વહુના ઓઠમાં વસેલું છે, કારણ કે તેને કવિઓ અધરામૃત કહે છે; કોઈ કહે છે કે તે તો શેષનાગ પાસે છે, કારણ કે અમૃતને ત્યાં ભગવાને સોંપેલું છે; કોઈ કહે છે કે સ્વર્ગમાં છે, કારણ કે દેવલોકો તેનું પાન કરે છે. કવિ કહે છે આ બધા જૂઠા છે, કારણ કે જો સાગરમાં છે તો તે ખારો કેમ રહ્યો, ચંદ્રમાં છે તો તેનો ક્ષય રોગ કેમ મટતો નથી, વહુના ઓઠમાં છે તો તેનો પતિ મરતો કેમ જોવામાં આવે છે, નાગની પાસે છે તો તે ઝેરી શા માટે રહે છે, સ્વર્ગમાં છે તો ત્યાંથી પતન શા માટે થાય છે; માટે અમૃત ત્યાં છે નહિ. પણ ખરી સુધા-અમૃત તો હરિ ભક્તોના કંઠમાં રહેલું છે, કારણ કે તેના પાનથી રોગ જરા મરણનો ભય વગેરે ટળે છે અને મુક્તિ મળે છે. દયારામ તેટલા માટે જ ઘણા જ આનંદથી કહે છે, બીજાં અમૃતો કલેશનાં બરેલાં છે, માટે તે અમૃત નથી. (૪) રૂષીસત=સપ્તઋષિરૂપ તારાઓ તેમનું પૂજન બળેવે થાય છે. (૫) વેદ કહે છે વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળો, કારણ કે તેનાથી અત્યંત પાપ બળી જાય છે; આ પ્રમાણે અતિશ્રમ કરવા પછી કદાચ કોઈને જ્ઞાન થાય છે, તો તે બ્રહ્મ થાય છે, અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. પણ આ મોક્ષરૂપી સુખ સાધુ સમાગમથી મળે છે, માટે એ બીજાની સરખામણીમાં આવતો નથી. માટે દયારામ અનુમાન ખેંચીને કહે છે કે ભક્તની બરાબર કોઈ નથી.

દેવ રુ દેવિ ઘને જન સેવત, લાય રહે મન જોગ વાંછે,
 સો પદમા પદ સેવત હૈ, સબ માગત હૈ કરુનાકી કટાછે;
 સો કમલા નિશિ બાસર કૃષ્ણપદાંબુજ સેવત હેં રતિઆછે,
 નાથ દયા સુહુ શ્રીમુખ યોં કહી, ડોલત હોં નિત્ય ભક્તન પાછે. ૬
 પાહન દારુ અગન્ન બસે જસ શીતલતાઆવ બસિ રૈ જલ વારી,
 પોહોપ સુબાસ, નીલ અકાસ રુ નાદ બસે જસ કાંસકી થારી;
 જ્યોં પયમેં ઘૃત, માધુરી અમૃત, અક્ષર વ્યાપિ અકાર વિચારી,
 ત્યોં સર્વત્ર દયા પ્રભુ વ્યાપક, ભક્ત હૃદે વિચ હૈ વપુધારી. ૭
 પારથપત્નિ ભયે કુલ્બજાપતિ, માધવ માધવ માત બચાને,
 પાંડવકે ઘર દાસ ભયે હરિ, દેહરિદાર બલી ગ્રહ જાને;
 નાપિક મ્હાર રુ શ્વાદ સ્વસા ભગવંત ભયે જનકે દુઃખ માંને,
 આપ બડાઈ રહ્યોં ન દયા પ્રભુ ભક્ત અધીન સદા હમ માને. ૮

કવિત્ત

અંબરિષ ભક્ત છેડી દુર્વાસા દુઃખી ભયે,
 ત્યોં નરહૈં છેડી વિપ્ર ઢેડ રૂપ પાયે હૈ;
 શબરીકું પીડી મુનિ ગંગાજલ રક્ત ભયો,
 હારે નિદાન વાકે પદ પય ન્હાયે હૈ;
 પાંડવકું પીડે અશ્વત્થામા શિશ મની બહોંયો,
 પશુનાંઈ બાંધ્યો, જીતો છોડ્યો દયા લાયે હૈ;

(૬) કટાછે=કટાક્ષે, દૃષ્ટિ. કૃષ્ણપદાંબુજ ઈ. સારી પ્રીતિ રાખીને પ્રભુ ચરણ
 સેવે છે. આછે=સારી, બહુ. (૭) પોહોપ=પુષ્પ. નીલ=શ્યામતા. કાંસકી થારી=કાંસાની
 થાલી. (૮) માધવ=માધવદાસ ભક્તની મા થઈને તેની મલપલ પખાલી હતી. ઈ.
 નાપિક તે સેનો, મહાર તે દામાણ, શ્વાદ શ્વપચ તે ચોખોમેલ. દેહરિદાર=
 દેહરીદાર, દ્વારપાલ. શ્વાદસ્વસા=ચાંડાળની બેહેન. (૯) ન્હાયે=નાહ્યા. પશુનાંઈ=પશુની
 પેઠે, અશ્વત્થામા અને જયદ્રથને બાંધીને યુધિષ્ઠિરની પાસે લાવ્યા હતા, પણ તેને
 દયા લાવી છોડી દીધા હતા.

सप्तर्षी स्याने करें ध्रुवजूकी परिक्रमा,
ब्रह्मपुत्र नीचे सीस भक्तकों बसाये है. ९

छपै

सोरठ मागध मरुत कुदेश दोष नहीं हरिजन,
नरसही मेहेता कबीर कौशिक बसेत ज्यो तन;
ब्रह्मशाप ब्रह्मास्त्र न लागे अंबरीष परिछत,
लगी सकी न प्रह्लाद बली बिभिषन दुस्संगत;
अर्जुनकुं ब्रह्मसुना न लगि ध्रुव तुका न चल कालबल,
बल माया शुकादिपें न हरिदास दया बल अति अकल. १०

कंचन लगे न शाम, पद्मपत्र लगे न पानी,
लिपे न रसना चिकट, कदर्य लगे नहिं ग्लानी;
छोंकर शडपन लगे न, जल न लगे मल देखो,
अहं मम रहित न पाप, दहनता भस्म न पेखो;
विष नकुलादि न लगे नाग, कबु भय न परस हरिशर्न मग,
किय आत्मसात जिहि दया प्रभू तिनकों कलंक न क्यौहु लग. ११

मत्तगयंद

को सुधा सिंधु कहे, विधुको, बधु ओठ, अही तल, स्वर्ग बसे है,
क्षार क्षय पतिमीच कसो विष, पात कहा जब पुन्य न सेहे;
अमृत सत्य हरिजनके प्रिव, बेद कहे कुट हृद रहें है,
कालहुके शिर पाय धरी हरि, नाथ दया ढिग जाय लसें है. १२

(१०) * अंबरीषने दुर्वासाने शाप न लाग्यो; परीक्षित ज्यारे उत्तराना गर्भमां
डता त्यारे अश्वत्थामाये ब्रह्मास्त्र मुक्युं डतुं पक्षु श्रीकृष्ण तेनी रक्षा करी डती. ब्रह्म-
सुना=ब्रह्मडत्यानुं पाप. (११) छोंकर=चूनाछो. शडपन=सडवापक्षुं. हरि=सिंह भगवान्.
मग=भृग आशरो. (१२) पतिमीच=पतिनुं भृत्य. कुट=कूटस्थ. हृद=हृदय. ढिग=पासे.

कवित्त

मधुकरकों पंकज चकोर प्यारो चंदा ज्यों,
 मृगे राग, फनी मनी, मीन प्यारो वारी है;
 प्रिय है पतंग दीप, चातककों स्वाती जल,
 जार प्रीति परस्परे, जेसी नरनारी है;
 छुधित कुं भोजन जेसो, प्यासेकुं पानी प्यारो,
 आत्मा अखिल वस्तू व्यसन सबे प्यारी है;
 कहे दयाराम वाके दासनको दास में तो,
 ऐसे प्यारे जिनकुं श्रीलालगिरधारी है. १३

नरसहिं मेहेता जूने टेक एक कृष्ण गाये,
 राम नहीं बोले ओरकीं तो कहा चली है ?
 ओरहू अनन्य रामभक्त तुलसी टेकी है,
 कृष्णचंद्र राम भये, लगी टेक भली है;
 देवीकुं नमन्न नहीं कीनो मीरां पतिव्रता,
 गिरिधारी बिना मति कहुंहु न चली है;
 दयाराम कहे पंच पिरियाकुं कौन जाने ?
 इत्यादि टेकी कीरती जक्त भल मिली है. १४

मत्तगयंद

अंबरीषकों न लग्यो मुनि आप रु, नारदकों न लग्यो दच्छ दीनो,
 उद्धव आदिहुकों न लग्यो, अति दुस्तर तोहुं हरि हरी लीनो;
 सोरठ दोष दह्यो नरसिंह, बन दंडक राम कीयो मलहीनो,
 आप न पाप सुनादि लगे कछु, नाथ दया जिनकों निज कीनो. १५

પ્રકરણ ૧૩—અથ શૃંગાર રહસ્ય પ્રારંભ:

કવિત્ત

કટીકી કસર સો તો આઈ હે ઉરોજ માનુ,
 ઉદરકી પીનતા નિતંબ જાય વસી હૈ;
 ચરનકી ચંચલતા નેનમેં નીકેત કીનો,
 બેનનકી ફૂટતા સોં લાજહી મેં લસી હૈ;
 હાસ્યકી મોહનતા સોં જાય મિલી માન માનૂ,
 બાલ કેલી આતુરતા લાલ કેલી કસી હૈ;
 જોબનકે આયે રાધે વસ્ત અસ્તવ્યસ્ત ભરૂ,
 તુહં દયાપ્રભૂનેં નહીં તેં હીયે ધસી હૈ. ૧
 શ્યામકો સંદેસ લીયે સખી આઈ શ્યામાપાસ,
 બનબંદા આગે ધરી, રહી જોરી પાનકું;
 પ્યારીકો વદન દેખ, ફિર દેખ્યો ગગન ઔર,
 દૈહૈં સમુદાય વાત, રાધિકા સુજાનકું;

(૧) ઉરોજ=સ્તન. કેડમાં કસર રહી ગઈ એમ કોઈ કહેતો, ના-તે એટલી જીવાન છે કે તેનાં સ્તન નાનાં છે. નીકેત=ધર. બેનન=વાણી. લસી=ચમકે છે. વસ્ત=વસ્ત્ર. હીયે=હૈયે. હે રાધે ! તું કહેશે કે કમરમાં કસર રહી ગઈ છે; પણ ના, કમર પાતલી કરી તારાં સ્તન ભરાઈ ક્યાં છે; તું કહેશે કે પેટ કઠણ છે, તો પેટની કઠિનતા તારા નિતંબમાં વસી છે; તું કહેશે કે પગ ઠરતા નથી, પણ ના, પગની ચંચલતાએ તો નેત્રમાં ધર કર્યું છે એટલે કે તારાં નેત્ર ચમક્યા કરે છે; તું કહેશે કે વાણીનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થતો નથી, પણ ના, વાણીની સ્પૃહતા તો લાજમાં વસી છે; તું કહેશે કે હસવું આવતું નથી, પણ ના હાસ્યની મોહકતા તો તારા માન-અભિમાનમાં મળી ગઈ છે; તું કહેશે કે બાલકેલીની આતુરતા છે, પણ તે તો કનૈયાલાલે કસી જોઈ છે; જીવાનીના ભરેલાં હે રાધા ! તારાં વસ્ત્રો અસ્તવ્યસ્ત થયાં છે; તું બાન ભૂલી ગઈ છું એટલે તેં દયારામના પ્રભુને હૈયે ચાંપ્યા નથી. આમાં દયારામ પોતાને કૃષ્ણના સખી-રૂપ ગણતા અને પોતે સખીભાવે રાધાને માન ઉતારવાને કહ્યું છે. માન લીલાનો પ્રસંગ છે. (૨) બનબંદા=વનતુલસી. પાન=હાથ. વંદાદલ=તુલસીદલ. શ્યામનો સંદેશો.

નાગરી દિયો જુવાપ, બ્રંદાદલ લીયો આપ,
 ધર દીનો વહાં કુમુદ, પઠાણ દ્વે કાહાંનકું;
 કહે દયો કહ્યો કહા પ્યારી દૂતી પ્યારેજૂને,
 પંડિત અરુ જ્ઞાનિ વિચારો બુધ જ્ઞાનકું. ૨

પ્રકરણ ૧૪—અથ અભિલાષા પ્રારંભ:

કવિત્ત

મતિમોં સુધર્મ સદા, રતિ તો શ્રીકૃષ્ણરૂપ,
 ગતિ બ્રંદાવન વિસે દીન કબૂ આવેંગે ?
 શ્રીગોપીજનબલ્લભ આપ ઓજ અપનો લહી,
 નિજાનંદ કૃપા કરિ મોં કબૂ પિવાવેંગે ?
 દાસનકો દાસ જાની, જુગલ રૂપ રાસ મધ્ય,
 અલંકિત છબી શોભા, કબૂ દરસાવેંગે ?
 શ્રીબલ્લભ કર ગહાયો સો સબંધ કબૂ શ્રીજી,
 દયા તુંતો દાસ મેરો બચન સુનાવેંગે ? ૧

લઈને સખી શ્યામા રાધાજી પાસે આવી અને તેની આગળ વનતુલસી મૂકી જે હાથ જોડી ઉભી રહી અને પહેલાં રાધાજીનું મુખ જોયું અને પછી આકાશ સામું જોયું, એમ સુજાણુ રાધિકાને બધી વાત સમજાવી દીધી. (વનતુલસી આગળ મૂક્યાં એટલે વંદાવનમાં મળવાનું સૂચન કર્યું; જે હાથ જોડીને જે ધડી સમય સૂચવ્યો છે, રાધાજીનું મુખ જોઈ ગગન તરફ જોયું એટલે આકાશમાં તારા મુખ જેવો ચંદ્ર ઉગે ત્યારે જે ધડી પછી વંદાવનમાં મળજે એમ કૃષ્ણે કહાવ્યું છે. એવી રીતે ઇસારતમાં બધો સંદેશો કહ્યો) રાધાજીએ સંદેશો સ્વીકાર્યો છે તે જણાવવાને તેણે તુલસીદલ ઉંચકી લીધાં અને તેને ઠેકાણે કુમુદ મૂક્યાં અને તેમાંથી જે કહાનને મોકલી આપ્યાં. (એટલે કે વંદાવનમાં સરોવરને કીનારે પોયણાં ખીલ્યા પછી જે ધડી રાતે મળીશું-એમ સૂચવ્યું.) (૧) ઓજ=પ્રતાપ.

प्रकरण १५-अथ उरांनो प्रारंभः

कवित्त

अजामिल तार्यों ताको साधन का देख्यो नाथ ?
 गुनिका अघरूप तारी आधो राम भाखी है;
 आमिषको अहारी गीध तार्यों का धर्म लखे ?
 व्याधकुं सदेह स्वर्ग, शास्त्र जाके साखी है;
 पुतनाकुं मात गति जाने विषपान दीनो,
 मिथ्या वासुदेव दुष्ट वैकुण्ठ पुरि दाखी है;
 इह सबतें बूरो दया श्रीबल्लभ शरणागत,
 टेर नहीं सुनो श्रीजी आछी हठ राखी है. १
 श्रीमहाप्रभोसुं तुम श्रीमुख यौं बोले श्रीजी,
 कछू ताको देखेंगे न, आपशर्न आवेंगो;
 केसोहूं अपराधी, साधन ना धर्म कोई,
 वेसो हुं तिहारो दास सद्य हैं में पावेंगो;
 सोइ बात सुनी ग्रंथ, शर्न परे सबी तरे,
 टार्यों एक दयो साधन सो कहांतें लावेंगो ?
 जाय को पुकारुंगो श्रीबल्लभ देव आगे,
 पुछेंगे मेरी नाथ प्रतिउत्तर नावेंगो. २
 छिनमें मन ज्ञानी अज्ञानी अनुरागी त्यागी,
 छनु भक्त जक्त छनु भोग योग भीनो है;
 छिनमें विश्वासी शांत, छनुमें उदासी भ्रांत,
 छिनमें प्रवीन बुध, छनू मतिहीनो है;
 छिनमें प्रतीत नम्र, स्तब्ध छनू पावन हू,

(१) अघरूप=अति पापी, पापस्वरूप. मिथ्या वासुदेव=कथा भाटे भागवत
 दशमस्कंध लृवे. टेर=पुकार.

शूर छनू कायर है, स्वामी है अधीनो है;
 जक्तमें फजेत करे, मनको एक निश्चे ना,
 एसो कारभारी दयानाथ काहे दीनो है ? ३
 भूख भ्रष्ट करे सांच, भ्रष्ट होत सद्य आंच,
 पूरनता प्रभूपनो, जीवमें तो नांही है;
 भूख्यो मरे भूत होय, भ्रष्ट मरे नर्क परे,
 शुद्ध मति सदा कहां ? दासकुं तो चाही है ?
 माया संतहूको लूटे, शास्त्र शीस जूती कूटे,
 देहाध्यास नांही छूटे, लोकमें लजाही है;
 अहो कृपानाथ कृष्ण, आप साखी होय बेठे,
 कहत दयो कहा करे, गहो नहीं बांही है ? ४

प्रकरण १६—अथ शिक्षा प्रारंभः

कवित्त

दिवस रैन आठो याम, रहे दामहीमें माम,
 बन्यो वामको गुलाम, स्यामकाम वहां न नेरा है;
 सहे कें सीत धांम, जाय भटक्यो गाम गाम,
 आशधरी धाम धाम, गिन्यो सांजु ना सबेरो है;
 रे गुमायो तें तमाम, का रखे सयान जाम,
 दया समयों न राम नाम, का न कहे तेरा है?
 अजों चेत रे हरामखोर ! भोर केंधां सहाम,
 अबे उठेगा मुकाम, देनो जंगलमें डेरा है. १

(४) देहाध्यास=देह विषे प्रीति. (१) याम=प्रहृर. माम=भभता. वाम=
 चाभा=स्त्री. श्यान=अश्रुत, उडापणु. श्यामकाम वहां न नेरा है=श्याम अने अम त्यां
 निकट नथी. वाम=ताप. भोर=सवारे. सहाम=सांजे डेरा=तंथु.

કહોં તોકું બારબાર, તું નાં માને રે ગમાર !
છાક્યો રહે અહંકાર, મારયાર જાર પ્યાર હૈ;
નીકે તનકોં સમાર, આછે આરસી નીહાર,
જાય દેખે પરદાર* દયા વાતકો લવાર હૈ;
કોઈ શિખ દેત સાર, તાકુ બૂરી કહે હજાર,
માને મેંહી સરદાર, સમરે નાં તું મુરાર હૈ;
યહાં તો નાં કછૂ વિચાર, દેખ સાંજ કે સવાર,
રાખ તુંબી તો કરાર જૂતા જમકો તયાર હૈ. ૨

છપૈ (કેવલ અક્ષરનો)

સમર સમર છવ સરસ સતત મન નટવર નગધર,
જસ પદપય સર ધરત, ચરન રજ સરન રહત હર;
જનમ મરન યમ ભય ન રહત પગ નમન કરત નર,
સહસ્રવદન જપ કરત રહત રસ નવલ નવલબર;
જડ ! તસ પદ કમલ ન ઠરત, કત ભટકત અઘ ઢગ નરકમય,
અવ છલ બલ, ચલ ! તજ, ઘનવર તન ભજ ભજ ભવત્રસનદય. ૩

(૨) આ બીજું કવિત્ત દયારામને આજે તેમ કેટલાકે લંપટ, વિષયી, શૃંગારી ઇત્યાદિ કહીને વગોવે છે, તેમ દયારામના જીવન કાળમાં પણ કહેવાતું હશે તેના પ્રત્યુત્તર તરીકે હોય તેવું લાગે છે. દયારામ કહે છે કે, “ તને વારંવાર કહ્યું તો પણ તું, હે ગમાર ! માનતો નથી, અહંકારમાં છકેલો રહે છે; પણ જાણ કે નરપ્યાર એ મારવાવાળો છે. વળી તું તારું વ્હાલું શરીર સાફ કરીને આરસીમાં સારી રીતે નેહશ કે તે કેવું સડેલું છે. દયારામને પરદાર-પારકે ઘેર અથવા પરદારાને ત્યાં જતો જુએ તો તે વાત જુડી છે, અથવા તો તે કોલ-વચનની બાહુરની છે; કોઈ જો સારી શિખામણ આપે તો તું એવો છે કે તેને હજાર જુરી વાત કહી સંભળાવે; તું એમ માને છે કે હું જ સરદાર છું, પણ તું મુરારિને યાદ કરતો નથી. પણ અહિં દયારામ તો સાંજ સવાર કંઈ વિચાર કરતો નથી, સિવાય કે તારી સાથે કરાર રાખવાનો; નહિં તો જમના જુતાના માર તારે માટે તૈયાર છે.” મારયાર=મારવાવાળો. નીકે=સારી રીતે. નિહાર=જો. * પાઠ. પરદાર. (૩) નટવર=નટોમાં ઉત્તમ. નગધર=ગિરિને ધરનારા.

છપૈ

મદન મોહન મન વસે, મદ ન મોહ ન સતાવે,
 ગોકુલેશ સબ ભજે, ભજે ગોકુલેશ ગાવે;
 મન ન ભજે હરિચરન, મનન હરિચરનસું ભાજે,
 શ્યામવરન હરિ ગાવત, શ્યામવરન હુઈ પ્રાજે;
 જો ગોપાલ ન મન રતિ રહે, ગોપાલન મન રતિ રહન,
 રટિ દયારામ આરામ ગ્રહ, હરિ હરિ હરી હિય દુઃખસદન. ૪

કવિત્ત

સ્તુતિ કીની નિંદા ઠરે, સાચો વેન જૂઠો પરે,
 મલો કિયે લોક લરે, અરિ માતતાત હૈ;
 દુષ્ટ વ્યાધિ રહે તન્ન, અષ્ટ આધિ રહે મન્ન,
 કષ્ટ દેકેં જાય ધન્ન, વદનાંમી આત હૈ;
 સ્વાભાવિક પાપ તાપ, પરાધીન મહા અદાપ,
 ભાવે નહીં કૃષ્ણ જાપ, મૂર્ખ સાંજ પ્રાંત હૈ;
 દયા નાથતેં વિમુખ, ઇત્યાદિક પાવે દુઃખ,
 કબહૂ નાં સુખ અંત, અધોગતિ જાત હૈ. ૫

સુખસીમા તોષ માયા, દુઃખસીમા પરાધીન,
 ભયસીમા કાલ, અભેસીમા હરિશર્ન હૈ;
 જયસીમા મન્ન જીતે, હાનીસીમા દુષ્ટસંગ,
 શ્રેયસીમા સંતસેવા, પ્રીતિ ગુરુચર્ન હૈ;

પદપય=ચરણનું જળ, ગંગાજળ, હરિદ્રાર આગળ નારાયણની પાદુકા છે. સહસ્રવદન=શેષનાગ. નવલવર=શ્રીકૃષ્ણ. અષ્ટઢગ=પાપનો ઢગ. ઘનવરતન=ધનશ્યામના શરીર. મવત્રસનદય=ભવમયને હરનારા. (૪) ગોકુલેશ-કૃષ્ણ. ગોકુલેશ-ઇન્દ્રિયોનાં દુઃખ. (૬) તોષ-સંતોષ. મન્ન-રહસ્ય.

पुन्यसीमा प्रानदान, पापसीमा भक्तद्रोह,
मंत्रसीमा कृष्णनाम, पाप ताप हर्न है;
सुज्ञसीमा हरिस्मृति, हर्षसीमा कृष्णप्रेम,
दयाराम लाभसीमा, सेवा गिरिधर्न है. ६

सदाकाल एकसी नां निभे रीत काहूकी जो,
भोगी केंधो योगी केधों रंक भूप कहिए;
नल वैभो हतो गयो, सुग्रीवको गयो अयो,
याको कहा होय जाय, नहीं होय पइए;
हर्ष शोक जत्न कीये, आवे नहीं जाय कबू,
बिन मांग्यो दुःख मृत्यु सुखहू त्यों लहिए;
धीरज नां तजिए दया राधावर भजी मुख,
कृष्ण कृष्ण कहोए, प्रभू राखे त्यों रहीए. ७

वेदशास्त्र आदि पढो, यज्ञ योग जाप ताप,
तीरथ व्रत धर्म नेम, साधो अनूप है;
दान ध्यान ज्ञान यमाचार विरति अनुष्ठान,
हृदे शुद्ध करे जो अकाम करो चुप है;
इत्यादि साधन सब धर्म बडे श्रुति साक्ष,
ए सबको शिरोमनि कृष्ण नाम भूप है;
कहे दयो याके परें, सेवा महात्म ना कहाय,
नौधा शिरताज कृष्ण सेवा फल रूप है. ८

मत्तगयंद

घन दुःखी तन मन्न दुःखी, कुइ मात पिता सुत दारा दुःखी है,
प्रीति दुःखी कुइ भीति अरि नृप, दुष्टसुभाव दुःखीहु सुखी है;

આત્મદુઃખી અઘમૂત મનોરથ, ગુપ્ત દુઃખી સર્વ દેવ રુખી હૈ,
 જક્ત સર્વે ત્રય તાપ દિયો, કહિ તોષ શ્રીકૃષ્ણ ભજે સો સુખી હૈ. ૯
 પાનિ ન શ્રીહરિ સેવત સોં ધિક, બાનિ ન કીરતિ કૃષ્ણ ગદ્દ હૈ,
 કાન કથા ન સુને પ્રમુ સો ધિક, દ્રષ્ટિ ન શ્રીજી સુરૂપ દદ્દ હૈ;
 પાય ન ધાય હરિજન સો ધિક, ચિત્ત ચિંતિની ન શ્યામ ભદ્દ હૈ,
 કહત દયો ન સંબંધ હરિ સર્વ વસ્તુસુ જાનું ધિક્કાર ન્યદ્દ હૈ. ૧૦
 સાર હિ માર, રૂ દંડ યતિકર, બંધનયોગ તુ પોથિ ઠરિ હૈ,
 જુઠિ ગિરા ઇક બાલ ચિલાવત, ચોરી તુ એક સુગૂન સ્વરી હૈ;
 એક હી ક્લેશ વિયોગ હરિ જવ, કૈતવ બાની વિનોદ પરી હૈ,
 નાથ દયા રઘુનાથ ભયે સુધરે સર્વ, રૂપી રહિ દોષ ભરી હૈ. ૧૧
 નીર મિલ્યો સમ સ્વીર બરાબર, કંકર ગોધુમ તોલ ચઢ્યો હૈ,
 સંગ પુજાય હરિગુન કાગદ, ઝૂલ સમંધ ઇરંડ બઢ્યો હૈ;
 સૂત સમાન વિક્યો મિલિ સક્કર, તુચ્છ ભયો જવ દૂર કઢ્યો હૈ,
 કહત દયો તસ દાસ હરિસમ જહાં લગ સેવન પ્રેમ મઢ્યો હૈ. ૧૨
 હીસું અકાસ, હથેરિ સુરેલ ટરે નહિ, માતિ પટોર કઢ્યો હૈ,
 શબ્દસું અર્થ, રૂ ઘંટસુ નાદ, સલીલસું સીતપનો ન છઢ્યો હૈ;
 અમૃત સ્વાદ, રૂ મુક્તસું સેતન, કાજર સ્યામપનો ન નઢ્યો હૈ,
 કહત દયો હરિભક્તસુ સો જિનકોં મન યોં હરિપાય જઢ્યો હૈ. ૧૩

છપૈ

સકલ દોષ નૃપપતિ પ્રતિષ્ઠા અભિમાન હૈ,
 નિંદા દાસી, હિંસા પતિ, ક્રોધ સુપ્રધાન હૈ;

(૯) અઘમૂત=પાપમય. (૧૦) પાનિ=હાથ. (૧૧) સાર-સોગડાં. સુગૂન=સદ્ગુણ. કૈતવ=કપટભરી. (૧૨) ગોધુમ=ધઉં. ઝૂલ=શેરડી. (૧૩) અકાસ=આકાશ. માતિ=માત, ધાપ. પટોર=પટોડું. સેતન-શ્વેતપણું. જઢ્યો-જળ્યો. દદ્દય અને આકાશનું જેમ તાદાત્મ્ય છે, હાથની રેખા ટાળી ટળતી નથી, ઇત્યાદિ.

असत्य अधरम भ्रात, सखा हठ, चिंता माता,
मोह द्वेश पाखंड मछर मद छल सुत ख्याता;
पितु अहंकार, लोभासन रु ठगाइ, भूषन मोहधर,
द्रग अज्ञान मायापास तज, दया मान भज शैलधर. १४

धर्मासन दीनता दया दारा अदभुत है,
लाभ बंधु, शोभा पति, सत्य विवेक दु सुत है;
शोभाकी सखि रमा, रमापति कृष्ण दया प्रभू,
प्रभुके बल्लभ संत, संत अति कृपाल महा विभु;
करि तिनके आगे दीनता, दीनतापें बेठो धरम,
जो पुष्ट धरम सो प्रेम, सो प्राप्ति प्रापत पद परम. १५

मोर मुकुट धत सीस, रह्यो जुकी कुटिल भोंह पर,
कुंडल मकर पट पीत, केसरी तिलक मनोहर;
अरुन अधर सुंदर कपोल, नासिका मुक्तवर,
भ्रगु लंछन श्रीवत्स कौस्तुभ हृदय मुरलीकर;
भुज अंगद कंकण कर मुद्रिका, कटि रसना नूपुर चरन,
षटदश सुलक्ष्म पदतल दया करो ध्यान अस गिरिधरन. १६

कवित्त

दुस्तर दुःख सिंधूके बिच जिय झाझ पर्यो,
लग्यो है तुफान दिवस फेर जेठ वायको;
करनधार चिंता सो हिम्मत कहां हार गयो ?
नांही अब रह्यो जोर एक हूं उपायको;

(१४) मछर=भत्सर. (१५) बल्लभ=पडावा. (१६) कुटिल भोंह=वांझी भवां.
(१७) सिंधु-संसाररूप सागर. झाझ=वाडण. करनधार=सुझानी. संतवाक=संतनुं
वाक्य. ठहरात=उभं राप्ते. रंच=रंज. हाय=धास. अगस्त=अगस्त्यरूप.

संतवाक लंगर डारे तें ठहरात नेक,
उबरे तो नाहिं पें बचाव रंच हायको;
बचवेकी आस अबे छूटी सब दयाराम,
राखे अगस्त एक शरनो ब्रजरायको.

१७

बिप्र कृष्णभक्त सो तो महा श्रेष्ठ बेद बोले,
कृष्णसों विमुख बिप्र श्वादहूतें नीच है;
धर्म सबी साधनहू व्यर्थ है विमुख कृष्ण,
अल्प धर्मतें सन्मुख बसे मुक्त बीच है;
विमुख जो हते बिप्र, कृष्ण कासीमें भस्म कीने*,
सन्मुख चंडाल जाती, पूजाए न गीच है;
ब्रह्मयोनि जन्म धारी, ब्रह्मभक्त हरिद्वेशी,
सो असूर दयानाथ कहे परे कीच है.

१८

स्वामी तो सोही जिनके शिस कोइ स्वामी नहीं,
गुरु कहीए सोही, शिष्य पापताप दाही है;
मातापिता सोही ओर मातपिता होन न दें,
बंधु तो सोही, कबहू छोडे नहीं बांही है;
पैसा तो सोही पुन्य परमारथ काम लगे,
सोही तो धर्म जाकुं कहुं नां दुराही है;
दयाराम कहे सबी साचो तो याको नाम,
एसो नहीं मिल्यो तों तों सबी वाह वाही है.

१९

(१८) श्वाद=श्वपच, आंडाण. *काशी अणी गछ तयारे ने ब्राह्मणो कृष्णना भक्त न हुता ते अणी गया हुता. पांडवोने त्यां राजसू यज्ञमां आंडाण भतिनो भीजे वाष्मीक श्रीकृष्णना कहेवाथी पूजये हुतो; तेम रोहीदास यभारनी पणु पूज थर्छ हुती. कीच=कादव.

વારિકે બિલોયેં નવનીત કબૂ હોય નહીં,
સિકતાતેં તૈલ, બાત વસેહૂ ન મંનમેં;
કછ પીઠ રોમ નાં, ન મૃગ અંબુ ત્રટ રહે,
વાંઝ ન કહો પૂત, પોહોપ લખ્યો ન ગગનમેં;
સસલાકો સિંધ કબૂ દેખ્યોહૂ ન સુન્યો કાહૂ,
તમને પ્રવેશ કીનો રવિકે કિરનમેં;
એતો કબૂ હોય નહીં, હોય તહૂં હોય નહીં,
કૃષ્ણ ભજે વિના દયા સુખ તો સુપંનમેં.

૨૦

હરિ અર્ચા શિલા ધાતૂ, ગુરુ વિષે નર બુદ્ધિ,
વૈષ્ણવમેં જાતિ ભાવ, સો અધર્મ ઈશ હૈ;
કૃષ્ણ નામ વિષે જાકું મતિ હૈ સામાન્ય શબ્દ,
સંત શ્રીજી પાદ તીર્થ, જાકોં મતિ વિષ હૈ;
મહાપ્રસાદ અન્નમેધા, ગાય પશુ ત્રંદા દુમ,
ઔર દેવકે સમાન, જાને જગદીશ હૈ;
કહે દયારામ વાકો નામ લેત પાપ લગે,
એસી બુદ્ધિવારે જીવ સદા નારકીશ હૈ.

૨૧

કવિત્ત

તેરી બૂજી તેં કાયા જાયા, જાયા જો જાયા પાયા,
વિનકું ચવાયા ચાયા, ઔરકોં ન ભાયા હૈ;
ધાયા કર ઉપાયા ધન લાયા દુરાયા દિલ,
દીનપેં ન દાયા, મન માયા ઝર જ્ઞાયા હૈ;

(૨૦) નવનીત=નાખણ. સિકતા=રેતી. કછ=કાચબો. પોહોપ=પુષ્પ. તમ=અંધકાર. સુપંન=સ્વપ્ન. (૨૧) નારકીશ=પાપી, નરકમાં રહેનારા. (૨૨) ભાયા=જેથા. દુરાયા=ખુશી થયો. તેં તારું શરીર જોઈને તારા જેવી તારી જાતની સ્ત્રી આણી, અને તેણીએ પુત્ર જણ્યો. તેને ખવડાવ્યું પીવડાવ્યું અને તેં ખાધું પીધું, ખીજીને

ચિપ્ર નાં જીવાયા સંતજન નાં ચુગાયા,
પિત્રીદેવ નાં પૂજાયા, કહ્નુ જસમેં બહાયા હૈ;
એતે મીચ આયા કોપેં, જાય નાં છુડાયા,
દયાપ્રીતમ ન ગાયા, પાયા સીસહૂ ન નાંયા હૈ.

૨૨

છપૈ

ભગવત ગીતા, ગાય, સંત, તુલસી, ચરનામ્રત,
શ્રીગુરુ ગોવિંદ નામ, નમન હરિ, એકાદશિ વ્રત;
ગંગા શ્રી યમુના ગોપીચંદન સુચિ બ્રાહ્મન,
સત્ય દીનતા, શરનાગતિ, વિશ્વાસ, પ્રેમ મન;
પ્રમુબાંનો દયા સુસંગ, બ્રજવાસ સુયશ ચિંતન ચરન,
ઇતનેમેં એકહુ દ્રઢ ભજત દયા મિલે ગિરિવરધરન.

૨૩

મત્તગયંદ

રૂપ હ્રદે જિનકે બ્રજભૂષન, આનન નામ ધ્વનિ ન ટરી હૈ,
ઉદર મહાપરસાદ હરિનિરમાલ્ય પદોદક શીશ ધરી હૈ;
ગોપીપતિ પદ પ્રેમ નિરંતર, તોષ દયા સુચિકો ન અરી હૈ,
નાથ દયા પરસન રહે, શુભ જો જન તાસુ પરે ન હરિ હૈ.

૨૪

ખવડાવવાને ગમ્યું નહિ. ધન કમાવાને લાંબા લાંબા હાથ કરી જ્યાં ત્યાં તું ફર્યો
અને ધન લાવ્યો, અને દિલમાં ખુશી થયો, પણ કોઈ દીન ઉપર દયા કરીને તે કંઈ
આપ્યું નહિ પણ માયામાં મગન રહ્યો; તે કોઈ બ્રાહ્મણને જીવાડ્યા નહિ, કોઈ સંત
પુરુષોને જમાડ્યા નહિ, પિતૃ આદિ દેવની પૂજા કરી નહિ, પણ જશમાં વણ્યો
ગયો એટલામાં કરાળ મૃત્યુ (મિત્ર) આવી પુગ્યું. તે વખતે તે જેને માટે મેહનત
કરી તેમાંથી કોઈ તને છોડાવી શક્યું નહિ, કારણ કે તે દયાના પ્રિતમને ગાયા નથી
અને તેના ચરણમાં માથું નમાવ્યું નથી, તે તને કોણ દોડાવે ? (૨૩) પ્રમુબાંનો=
વૈષ્ણવતા. (૨૪) આનન=મુખ. ટરી=છૂટી. ઉદર મહા પરસાદ=પેટમાં મહાપ્રસાદ
પધરાવવા તે હરિને નામે કરવું. પરે=દૂર.

छपे

सिंह सरप कुंजर काग आयु है बरष हजार,
 पिंगल सर्प रु उलुक मंडुक कपि त्रिंशत पारा;
 विंशोत्तस्य गज तुरी, बत्तिश घोष चार शत,
 खर चोइस खग बीस, पिपिलिक मुषक पंचगत;
 मृग पचीस बार मंजार सुन, चुसट व्याघ्र, शोडश अजा,
 तिर स्याल स्विदजम समजी(?) दयाराम जनहरि भजि तब मजा. २५

अकथित पाप महा संताप रोग सब सद लय,
 होइ अकालन मृत्य अविद्या अंतक लहि भय;
 तीन लोकके सकल तिरथ फल शतांश जाको,
 पादोदक श्रीकृष्ण पान करि धरि शिर ताको;
 दहि लिंग वासना प्राप्त हुई प्रेम लक्षणा भक्ति हरि,
 रहि अमल बाह्य भीतर सदा, दया प्रितम उर बास करि. २६

मस्तगयंद

तृप्त करी भव बैभवतें मन बहोर भजुं हरि यौं तुं लहेगो,
 पें पल पाव प्रतीति नहीं तन, फेर न औसर याजु बहेगो;
 जो निकस्यो बरते घरते, सुहि लाभ वृथा हिय बहोर दहेगो,
 रे जड ! चेति दया हरि गा सब तोहे बिचार धर्योही रहेगो. २७
 नौनीत चोर करी हरि गाय, तु जाय टरी अघ जो करि चोरी,
 गा हरि जारपनों जरिहैं, अघभोगि गुरुतिय आदिजु क्रीरी;
 गवन आदि हते हरि गा, हरि जाय सुनादुज आदिहु तोरी,
 नाथदया बकिपांन किये स्तनगा, मधुपान बनें अघ होरी. २८

(२५) तुरी=घोडे। (२७) पें पल पाव=पल ५। ५३. बरते घरते=अपना
 धरभांथी. (२८) सुनादुज=अहमडुत्या. स्तनगा=भाता।

कवित्त

द्रौपदी जू पाये दुःख, सही हे प्रल्हाद पीडा,
अंबरीष, रुक्मांगद दुःखतें अघाये है;
भिष्मजू, विभीषनजू, पांडो, नल, हरिश्चंद्र,
द्रुव, कुंता, चंद्रहास दुःखी भये गाये है;
मेहेताजी, मीरां, जयदेव, जनी, तुकाराम,
माधोदास, तुलसी, पीपादिक पिराये है;
हरिभक्त दुःख तो अवश्य दया डरो मती,
बिना कष्ट पाये कहो कौन कृष्ण पाये है?

२९

कुंडलियो

कोई वस्तु अपनी न हें, सब के धनि ब्रजराय,
जब लग जहां राखे रहें, फिर पठवे वहां जाय;
फिर पठवे वहां जाय, कछुहु अपनी नां लहीए,
ममता दुःखको मूल, बिछरत महा दुःख पैए;
कहे दयो हरिदास, रहो साखीवत होइ,
आये हर्ष न धरो, गये तब शोक न कोइ.

३०

मत्तगयंद

चार अठार पढ्यो खट नौ दश, चारु कला लही चौसठ साची,
त्यागी भयो वितरागीरु ज्ञानी भयो अतियोगी सुकीरति माची;
साधन धर्म सब सिद्धि लही, सब पूजत हैं सबकी मति राची,
तोहु दया प्रभु जो हसि नां लिपटे हिय तो तेरि सोरे हु काची. ३१

(२६) अघाये=पीडाया. जनी=जनीजाई. माधोदास=नगनाथजीने उपासक.
(३०) बिछरत=नूट। पडतुं ते; वियोग. साखीवत=साक्षीरूप. (३१) चार=चार
वेद. अठार=अठार पुराण. खट=छ दर्शन. नव=नवग्रह-नयेतिषशास्त्र. दश=दशविधि
लक्ष्मी. वितरागी=धननो प्रेमी; संन्यासी. सोरे हु=सोने सोगरी कथा.

કુંડલિયો

અંત અયો તબ જાનિ, જબ નાચન લાગે મૂસ,
ચેંટિ પંચ દ્યુતિ બઢિ દિયા, રાગ ગાય કકનૂસ;
રાગ ગાય કકનૂસ, મન મતિ પલટે જનકી,
ગર્વ હોઈ તબ હાંનિ હોનિ હોઈ બૈભૌ ધનકી;
કહે દયો હરિદાસ, પ્રિયે નહીં મદ ભગવંતા,
બઢે દીનતા સબ સુખ, અહંકારતેં અંતા.

૩૨

કવિત્ત

માત સ્વસા સુતાદિ ગમન્ન, હત્યા પિતા ગુરુ,
ગો નૃપ સ્ત્રી બ્રહ્મ ભ્રૂણ શિશુ સંત ડરનો હૈ;
અન્નત વિશ્વાસઘાત મિત્રદ્રોહ આતતાઈ,
પંચ મહાપાપ સો યચિત નાં યચરનો હૈ;
શક્ય વા અશક્ય કર્મ ઇત્યાદિક ભયે કબૂ,
તોહૂ બેદ બાની કહું સાહસ નાં મરનો હૈ;
સબી પાપ તાપ દયા મિટવેકો ઇક ઉપાય,
નામ હરિ પાદોદક લેનો હરિશરનો હૈ.

૩૩

(૩૨) મૂસ=ઉંદર. ચેંટિ=કીડી. કકનુસ=એક જાતનું પક્ષી. (૩૩) સ્વસા=બહેન. ભ્રૂણ=ગર્ભ. અનૃત=જૂઠું. પંચ મહાપાપ=બ્રહ્મહત્યા, મદિરાપાન, ચોરી, ગુરુપત્ની સાથે ગમન, આ પાપ કરનારાઓ સાથે સંસર્ગ રાખવો તે પણ મહાપાપ છે. આતતાયી=હત્યારો. મહાપાતકી.

અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ શસ્ત્રપાણિર્ધનાપહઃ ।

ક્ષેત્રદારાપહર્તા ચ ષડેતે આતતાયિનઃ ॥

આગ લગાડનાર, ઝેર આપનાર, હાથમાં હથિયાર લઈ સામે થનાર, ધન ચોરનાર, ભૂમિનું તથા સ્ત્રીનું હરણ કરનાર, આ છ આતતાયિ કહેવાય છે. ગમે તેવું કર્મ થયું હોય પણ વેદવાણી છે કે, મરવાનું સાહસ કદી કરવું નહિ. સર્વ પાપતાપ મટાડવાનો એક ઉપાય છે કે હરિનું નામ લેવું, હરિપાદોદક લેવું, હરિને શરણે જવું.

મત્તગયંદ

માત પિતા સુત ભ્રાત પતિ ગુરુ આદિ તજો સવ જો હરિ દેશી,
ભર્ત તજી જનની, પ્રહલાદ પિતુ, સુનુ ઉગ્ર દિલ્હો નહિ દેશી;
બંધુ વિભીષન, સ્વામિ મુની તિય, ત્યાગ બલી ગુરુ મંત્રઉપદેશી,
નાથ દયા અનકૂલ મિલી ભજી, ત્યાગ ન દોષ લગે લવલેશી. ૩૪

કવિત્ત

વેધાશ્રે નંદ બાંધે બરુન કૃષ્ણ તાત તોહુ,
અંબાશ્રે કર્યો નાગ નિગલે હરિ ધાયે હૈ;
કૃષ્ણાશ્રિત જાદો સવ, સૂર્ય ભજે સત્રાજિત,
શસ્ત્રસોં અકાલ મૃત્યુ મયો દુઃખ પાયે હૈ;
શંકરાદિ સેવ કીયે, પાંડવ દુઃખ પાય દેખે,
અંબરીષ અભયાશ્રે કષ્ટ પાયે ગાયે હૈ;
દેખો દયારામ ઇત્યાદિક બહે દુઃખી મયે,
હરિ વિના ઔર ઠોર ફલબુદ્ધિ લાયે હૈ. ૩૫

(૩૪) માતા પિતા ભ્રાતા પતિ ગુરુ આદિ જે હરિનાં દેશી હોય તે તેમને તજવાં. દાખલા તરીકે ભરતે માતા કેકેયીને તજી, પ્રહલાદે બાપ હિરણ્યકશ્યપને તજ્યો, ઉગ્રસેને છોકરા કંસને તજ્યો, બિભીષણે ભાઈ રાવણને તજ્યો, ઋષિ પત્નીઓએ પતિનો ત્યાગ કર્યો, બલિરાજાએ ગુરુશુક્રાચાર્યને તજ્યા. (૩૫) નંદજી, શ્રીકૃષ્ણના બાપ હોવા છતાં તેને છોડી બ્રાહ્મણનોને પૂછી વેધા નામની એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું, અને પછી પાછલી રાતના જમનાજીમાં નાહવા જતાં વરુણે કેદ કર્યા હતા, અને તે જ રીતે અંબાજીની જત્રા કરવા ગયા જ્યારે અજગર ગળી ગયો હતો, ત્યારે તેને એકાદશીએ કે અંબાજીએ સહાય કરી નહોતી પણ શ્રીકૃષ્ણે જ છોડાવ્યા હતા. બધા જાદવો જ્યારે કૃષ્ણની પૂજા કરતા હતા ત્યારે એક સત્રાજીત સૂર્યને પૂજતો હતો; કૃષ્ણ છોડીને બીજાને પૂજતો હતો તેથી તેનું અકાલ મૃત્યુ થયું હતું; પાંડવો શ્રીકૃષ્ણને છોડી શંકરાદિની પૂજા કરતા હતા તેથી દુઃખ પામ્યા હતા. અંબરીષ રાજા અભયા (વેધા) એકાદશીનું વ્રત કરવાથી કષ્ટ પામ્યો હતો. દયારામ કહે છે કે, જુઓ શ્રીહરિને

મત્સર માતંગ મારે, સોંપ નોલ ચેંટી કાટે,
કેકી ક્રકલાસ હને, અહિકોં જો खावे है;
बनके जो लघु स्वान, व्याघ्रकुं बिडारी डारे,
सिंधू मर्याद बेली, देखी डर पावे है;
शिव भस्मांगद भाजे, अभिकुं चकोर भखे,
रवि शशि राहू पीडे, जग जो पुजावें है;
प्रभूता जो पैये तोहू अभिमान राखिए न,
दयानाथ बडेपनो छोटेपें छोडावे है.

૩૬

કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ મત્સર મમતાદી,
તૃષ્ણા શોક અભિલાશ શ્રીગુન અહંકારા હૈ;
મન ભ્રષ્ટ પ્રભુતા પાશંદ ચિંતા દ્વેષ નિંદા,
દ્રોહ ત્રિન ઈશનાદિ માયા પારીવારા હૈ;
દેવમુની બ્રહ્મવાદિ સનકાદિ બ્રહ્મા શિવ,
આદિકું અજાભીતિ, ઔર કો વિચારા હૈ?
સો પ્રધાન દાસી કૃષ્ણ કૃપા કરે છૂટે દયા,
ઔર કોટી યત્ન કરત નાંહી નિસ્તારા હૈ.

૩૭

સાંગોપાંગ યથાવિધિ ભક્ત્યાદિ સાધન કહાં,
કલી કાલ દુષ્ટ જીવ હ્રદે હૂ સમલ હૈ;

છોડી બીજને બજનારા મોટા મોટા પણ દુઃખ પામ્યા છે અને જેઓ બીજ દેવની કૃપાની આશાએ પૂજ કરતા હતા, તે બીજ દેવો દુઃખની વેળાએ સહાય કરી શક્યા નહોતા, પણ કૃષ્ણ જ કરી શક્યા હતા. (૩૬) મત્સર=મત્સર. માતંગ=હાથી. માણસને મોટાઈ જોઈતી હોય તો અભિમાન રાખતું નહિ; કારણ કે દયાનાથ મોટાનું અભિમાન નાનાને હાથે તોડાવે છે. તેનાં દૃષ્ટાંતો પદમાં આપેલાં છે. (૩૭) ઈશનાદિ=એષણા, ઈન્દ્ર વગેરે. અમુક બાબતની અત્યંત લાલસા તે. પારીવારા=પરિવાર, વંશવેલો. અજાભીતિ=માયાનો ડર. નિસ્તાર=મોક્ષ. (૩૮) સમલ=મલવાળું એવું.

जो बने सो टेहेल कृष्ण नाम कृष्ण पादोदक,
 मान सबी हरि इच्छा, गर्व तो न भल है;
 अन्याश्रय अप्रसाद, कृष्णदास दोष डरी,
 दुष्ट संग दूर रहे, ज्यों लौं तेरो बल है;
 श्रीगुरु भरोसो दृढ, शुद्ध दीनता नमन,
 दयानाथ बोले यातें प्राप्त मुख्य फल है. ३८
 जायगो क्लेश भजि, जाय गोकुलेश भजी,
 प्यारे न भगवान हैं, कहां प्यारे भगवान है;
 हरिको मन न करे, हरिको मनन करे,
 उपज्यो अ ज्ञान हें ना उपज्यो अज्ञान है;
 गोपाल न जो प्रीति, गोपाल न सो प्रीति तो,
 तुं केसो जान, केसो जाने बिना जान हे;
 दया कृष्ण तुर्त करे, दया कृष्ण तुर्त करे,
 जानी बत मान सर्व, जानी बत मान है. ३९

कुंडलियो

गिरिधारी धारी बने, नर निरधारी नांहि,
 नर निरधारी तिति बने, हरि धारी मिलि आंही;
 हरि धारी मिली आंही, एही भ्रांति जड जनकों,
 सुखदुःख मुग्धें होय, होय नहिं पंडित मनकों;
 कहे दयो हरिदास, दिखो सब हृदे विचारी,
 जिय स्वतंत्र जो होई, गरज का रहि गिरधारी? ४०

(३८) गो क्लेश=छद्मियोनां दुष्प्रो. गोकुलेश=गोकुलना ईश श्रीकृष्ण. भगवान=
 ईश्वर. भगवान=भाग्यवान. मन न=मन न करुं, ध्यान न धरुं. मनन=चितवन.
 अज्ञान=विषयुं ज्ञान. अज्ञान=अज्ञुं नहि ते. गोपाल=गायाना पाणनार श्रीकृष्ण.
 गोपालन=छद्मियोनुं लासन पासन. केसो=केवी रीते. केसो=केशव. बत=पेद, दुःप्र. बत=
 दुर्ध; सुप्र. (४०) मुग्ध=भूर्ध.

जो समझे सो समि गये, कछु हू कछो न जाय,
अकल गति ईश्वर अजित, जिय अशक्य निरुपाय;
जिय अशक्य निरुपाय, तहू जिय मति भ्रम होवे,
सर्वेश्वर सर्वात्म दक्ष, हरि लहि शंक खोवे;
कहे दयो हरि नाम, शरन ग्रहि दहि हूइ भ्रम जे,
निज जन अहित न क्यौँहु, करे हरि कहि जो समजे.

४१

चिंता व्यापत सबनकुं, ज्ञानी मुग्ध होउ कोइ,
ज्ञानी भुक्ते ज्ञानतें, मुग्ध भुगे दुःख रोई;
मुग्ध भुगे दुःख रोइ, ज्ञानीहू विकल तु होवे,
अति दुःसह दुःख व्यापे, ज्ञान तदा सब सोवे;
कहे दयो हरिदास, संत वा हो हु असंता,
हरि राखे सुहि सुद्रढ रहे, अति चुभिचित चिंता.

४२

अनहोनी नहीं भइ है, अनहोनी नहीं होत,
अनहोनी नहिं होयगी, मूढ काहेकुं रोत?
मूढ काहेकुं रोत, हुत बता फिरे न क्यौँहू,
चूकता बिगरे ता न, सुधरि चिति चातुर सोहू;
कहे दयो जड दछ, तुल्य तब जब जसि होनी,
नांतर पंडित सब सुखी, हुइ करी हुनि अनहोनी.

४३

लाख सयांने कोटि मति, करी देखो सब कोइ,
तोहू होनी नहिं मिटे, अनहोनी नहिं होइ;
अनहोनी नहीं होइ, भ्रमे जीय धरम भ्रमनको,
करत हरत सब ईश्वर, द्रढ टरि ठरि भ्रम मनको;

(४१) जिय=जिव. (४२) भुक्ते=भोगवे छे. विकल=अकलाय. चुभि=व्यापी;
थोँटकी. (४३) बता=वात.

कहे दयो हरिदास, विरल भ्रांति विन झांखा,
 ता विन संशे सहित, दिखत हैं पंडित लाखा. ४४
 उद्यम सुखकों सब करे, किय विन रह्यो न जाय,
 हरिरुचि मिले तो सफल बनि, ता विन व्यर्थ उपाय;
 ता विन व्यर्थ उपाय, मुख तहुं मरम न जाने,
 कबु कबु कियो बन्यो है, तातें कृतिबल माने;
 कहे दयो हरि अकल, गति तातें बहुधा भ्रम,
 निःसंशे भव विरल लहे, प्रभुकर फल उद्यम. ४५
 हरिरुचितो सब भयो है, हरिरुचि अब ज्यों होय,
 हरिरुचि जो सो होयगो, क्यों न कल्पना धोय;
 क्यों न कल्पना धोय, चले जो बल कबु तेरो,
 तुरत न समुझि जाय, रहे न क्यों दे उर झेरो;
 कहे दयो हरि शरन ग्रहे, सब उपाय परहरी,
 बिगरीहू सब सुधरेगी, जन अहित न कबु करि हरी. ४६
 कुछ कहेगो हरिहस्त सब, जियतें कछुहु न होइ,
 यौं सुनि जन सब अलसि, शुभ कृति न करेंगे कोइ;
 कृति न करेंगे कोइ, करे इह संसे खोटो,
 पराधीन सब जिय, मतिप्रेरक हरिबल मोटो;
 कहे दयो हरिदास, समझि यौं निज बल खोइ,
 हरिरुचि सम कृति किय बिना रह्यो जाय नहीं कोइ. ४७
 करता सब श्रीकृष्ण, इक यह सिद्धांत अभेल,
 पें जिय शिर कछु नां धरे, तो न खुले भव खेल;
 तो न खुले भव खेल, तासुं जिय पास करावे,
 सब विधि प्रेरक प्रभू, जिय निज बल कछु बनि नावे;

કહે દયો યૌં સમક્ષિ બિરલ, કુહ મન ભ્રમ હરતા,
હરિ રુચિતેં સબકુછ રહી, ભ્રમ કહુ મેં હું કર્તા. ૪૮

કવિત્ત

તુમ મેરે પ્રાન પ્યારે, મુખ તો દેખાઓ મતિ,
બિના મોલકી મેં દાસી, હાત મત લગાઇયો;
લાડ નહીં લડાવત સો, બાબાસોં કહે દેડંગી,
મરો તો ન દેડં ઘેનો, બિદેશે મત જાઇયો;
મુખ દેખી જીવત હું, મહીયર નાં જાડંગી કા?
મેં તો મેરો જડ ચૂકી, પાક ફિર બનાઇયો;
સ્ત્રીજનકે બોલિબેકો, હેતૂ સમુદ્યો ન જાય,
કપટિ મિત્ર જાની દયા, નિમે ત્યૌં નિભાઇયો. ૪૯

કુંડલિયો

ચિંતા ચુરેલ દેખિ, જપિ શરન મંત્ર ગોપાલ,
સ્મર્ન નિવેદન કરત હી, ભાજેગી તતકાલ;
ભાજેગી તતકાલ, સુક્યો જુ દીખેગી એસી,
સબ કહુ હરિકો ભયો, મોહિ ચિંતા અબ કેસી ?
અટપટિ લીલા દયાનાથ, તદપિ ન તજિ સંતા,
અશ્વારોહન ગ્રંથિ સીસ તસિ તોકું ચિંતા. ૫૦
સાધન ધર્મ રહીત તું, સકલ પાપ કરિ પૂર,
તહુ કા મહાપ્રભુ શરન બલ, મત ધરિ ચિંતા ઝર;
મત ધરિ ચિંતા ઝર, પુષ્ટિપથપતિ શ્રીબલ્લભ,
નિજ કહિ ગ્રહિ તિન બાંહિ, અબેં દુર્લભ સબ સુર્લભ;

(૪) ઘેનો=ધરેણું. જડ=જમી, ખાધું. (૫૦) અશ્વારોહન=જેમ ઘોડાપર બેઠાં છતાં ઘોડાને ભાર થશે એવી ચિંતાથી પોતાને માથે ભૂર્ખ ગાંસડી મૂકે છે, તેવી તારી ચિંતા છે.

कहे दयो हरिदास, तोकुं कछु लागे बाध न,
निज इच्छासुं करेंगे, करि हैं का अब साधन ?

५१

स्वामि पाद नृप खडग सम, गुरु पादुक पद ठोर,
बांभि पिड पद पांसुकर, बरन पाद जल ओर;
बरन पाद जल और, भाव द्रढ जहां भरोसो,
तनकहुं कृष्ण संबंध, कृष्ण वही रंच न सांसो;
कहे दयो विश्वास, न तो साचेमें स्वामी,
कोई बस्तुमें द्रढ प्रतीति फलि साचे स्वामी.

५२

बस्तू मुल तें अधिक फल, सम संबंध प्रतीति,
दास दासको दास बनूं, मंगन बढत हरिप्रीति;
मंगन बढत हरिप्रीति, करि उद्धव सुविचारो,
गोपीपद रज याची, लग्यो प्रभु अतिशय प्यारो;
कहे दयो सब दिखो, फुआरो भरि निज हस्तु,
जीतो नीचो हुइ तीतो, ऊंचो चढि जल जन बस्तु.

५३

कबित्त

क्लेश जो अलौकिक तो फल है पथ पुष्टीको,
हरि अंगीकृत लछन लौकिक जो क्लेश है;
दुःख साधू संग साचो, सुमरावे कृष्ण नाम,
हरिकुं बिसरावे सुख, माया आवेश है;
दुःखमें लाभ होय नां तो कुंतीजी मागे कैसे ?
संत क्लेश सहे केसें, कृपालू ब्रजेश है;
भक्तको अहीत कबू, दया प्रभू करेही नां,
चितमें उदवेग सो तो लीला गोकुलेश है.

५४

कुंडलियो

प्रभु रक्षक तो कहुं न डर, जा जंगलमें बेठि,
सो कोपत नहिं बचेगो, सत पतालमें पेठि;
सत पतालमें पेठि, देखि चंद्रहास जयद्रथ,
कहा बिगयों प्रल्हाद, कनककश्यप का स्वारथ ?
कहे दयो जग रुठे तोहु, का कोपि काल विभू,
बार न बांको होइ, जाहि रक्षक श्रीमहाप्रभू.

५५

अरि सुमित्र, विष पथ्य, अरु अधरम सुधरम होइ,
उलटो सब सुलटो बने, हरि करुना द्रग जोइ;
हरि करुना द्रग जोइ, ईंद्र मीरां सुतकुंता,
चंद्रहास सह चार, असे इतिहास अनंता;
कहे दयो प्रभु प्रसन्न, दैन्य सह रटत नाम हरि,
बिगयों सुधरे सकल, मित्र व्है जाय मिटे अरि.

५६

कबिच

नग्र पोरी बारी मग प्राप्त होवे शिघ्र धाम,
बिलायती दीपसीख दीप बिना आगी है;
सद्य खाता मिले पत्र, खाता वही देखी लेत,
मिले ही हिसाब शिघ्र तारी हाथ लागी है;
काम जो न सिद्ध होवे, बहुतही प्रयत्न कीये,
सोहू होवे शीघ्र शक्ति, सीपारसी जागी है;
तेसे प्रभू मिले शिघ्र, साधू संग किये दया,
और कछु चहीए नांही, बेदकी ए बागी है.

५७

बिना बांट तुला ज्यों कंपान तोले अनायास,
 बहु जनको काम अनायास कलासी करे;
 शर्कराको सकत पनो, टारे संग बेंगनकों,
 दुरबीनतें दुरबस्तु ढीग ही द्रष्टी परे;
 सूक्ष्म जो बस्तू उपनेत्र बडी दे दिखार्इ,
 रवि प्रतिबिंब नीर नीके दीठमें ठरे;
 तैसे प्रतिबिंब प्रभू मिलवें में होय जे ते,
 साधन ओर बिना सो संबंध बडेको हरे.* ५८

प्रकरण १७—अथ मायामत खंडन

मत्तगयंद

ज्ञानि हमें प्रतिउत्तर द्यो, जीय ब्रह्म बने, हम नांहि मनें है,
 ब्रह्म आनंद भुगे तब को जु भुगे, तब ऐक्य न कहत बने है;
 नहि न मोद कछु अस कहो न तु द्वैत मनो हंम नंद भनें हैं,
 कहत दयो जु दुराग्रही हों मत कोबिद बेद विरुद्ध गने है. १

कवित्त

व्यापक अद्वैत ब्रह्म तेजोमय निराकार,
 निरंजन निर्गुन नां आदि परिनाम है;
 हे अनूप अखंडित अक्षरहू अनिर्देश्य,

(५८) कंपान=तोलावानो र्भ्रोगनो कांटो.

* अेक प्रतभां नीयेनो हुडे। अने सोरठो। विशेष जेवाभां आवे छे.

दोहो—दोष फुरे निज दैन तब, दैन देखि प्रभु हेत;

खातर बस्तू अति अधम, तातें सुधरे खेत.

सोरठो—गुनपर गर्व न होय, जापें प्रभू पूरन कृपा;

बिन सुकदेव न कोय, अपर मुरती भगवदी.

रूप रंग वपू नहीं, मुनिकों लय ठाम है;
कहे निगम नेति नेति, द्रष्टि कोयनां,
अटपटी है बात पावेगो मन विराम है;
वासूं तो श्रीकृष्णचंद्र पुरुषोत्तम न्यारे,
दया प्रभु धामी वाके वह जिनको धाम है.

२

मत्तगयंद

वेद विधान न नेम दया प्रभू, जहां खरी प्रीति प्रतीति ठरी है,
नृहरि खंभहीतें प्रकटे कछु वहां द्विज कौन प्रतिष्ठ करी है ?
द्रोन म्रदामुरती रचिकें स्वय भिल्ल धनूरकी विद्य पहरी है,
पूजन मूर्ति प्रतीति नहीं हरि वे सबके मुख धूरि भरी है. ३
जो प्रतिमा न प्रतच्छ प्रभू, तब नामहिको पय कहो किन पीनो ?
द्वारवतीसुं अये कस डाकुर, नृसिंह हार कहो किन दीनो ?
साखि पुरी हरि नाड नवांय, शीश नवायके मुकुट लीनो,
दास प्रतच्छ न दाखि दया प्रभू, नास्तीकको मुख शाम ही कीनो. ४
राम भये तुलसी हितु श्रीजी रु लालजिने पद लंब करे हैं,
सेव्य सुरूप मिरांसु हिले, अलिखान सुता संग त्याँही वरे है;
देखि प्रतीति धिक्कारी हते खल, भर्तहितु शुकजी उचरे है,
जो अरचा मुरतीसु दया प्रभु, भेदमति नर नरक परे है. ५
कारन ब्रह्म न रूप जू होइ तु, कारज जगत लहे कहु केसो ?
रूप बिना कर तत्वहु नां बनि, जो मति होइ विचारीय एसो;
हैं अरु ना श्रुति कहे हितु गूढ सू, हैं बपुपें न दिसे रवि जेसे,
प्राकृत नां परिनंदमइ सब, अंग दया न दिखे भव तेसे. ६

(२) वपू=शरीर. वासु=तेनाथी तो. (३) द्रोण=द्रोणार्थ. म्रदा मुरती=भाटीनी.
भूर्ति. भिल्ल=अवलम्ब्य नामने। भिक्ष. पहरी=पडी, लक्ष्मी. (४) नाड=उड़ुं; भस्तक.

देखनकों अधिकार न आसुरी, ताहितु अक्षर रूप न दाखे,
 अंग मनोहर है तिन भीतर, भक्त सजाति रसिकसु चाखे;
 कश्यप ज्यों कर पाय सुजाति दिखावत है सु विजाति न झांखे,
 शालिगरामहितें प्रकटे बंदरावन नाथ दया ब्रज साखे. ७

कवित्त

तेरे मते ब्रह्म निराकार, जिय प्रतिबिंब,
 माया बिच पर्यो कहे, कैसे सांच ठरेगो ?
 माया तो मलिन और, ब्रह्मकुं न रूप मूढ,
 तूहि कहे बिंबविना प्रतिबिंब परेगो ?
 पवनकी जाई काठ बिच परी देखी कहूं ?
 बुद्धि बिना बोल्यो निरवाह कैसे करेगो ?
 दयानाथ परब्रह्म सो तो हैं साकार सदा,
 जीय ताको अंस दास मान्य अर्थ सरेगो. ८
 मायावादी तेरे पंथ, गुरु शिष्य संभवे न,
 जूठी बात साची हमें, कैसे समुझावेगो ?
 जाकुं सबी ब्रह्मभेद द्रष्टि नांसो पुरन ज्ञानी,
 तिनकों शिष्य अज्ञानी, द्रष्टि कैसे आवेगो ?
 कहेगो कछु भेद भासे, तब तो अपूर्न ठर्यो,
 ताको उपदेश वाकुं फल कहा दिखावेगो ?
 ताहितें अद्वैत ज्ञान मारग हे भ्रांति मूल,
 कहे दयो शुद्धाद्वैत कछु दोष नावेगो. ९

मत्तगयंद

इश्वर कारण सत्य सदा, तब कारज जकृतसु जूठ न होइ,
 कंचनतें जस कुंडल कंकन, कंचनही वह भेद न कोइ;

जूठ प्रपंच तनू तब प्राकृत साधन ज्ञान रु मुक्तिहु सोइ,
 कहत दयो जग जूठ कही जड, तूही तेरो मत डारत धोइ. १०
 तुं कहि जीवसुं ब्रह्मही है करि संग अजा यह जीव ठर्यो है,
 बूजत है हम ब्रह्महि हों धुर, फंद अजा महिं कैसे पर्यो है ?
 सूरजकों तम क्यों परसे, परसे तब भानुपनोहि टर्यो है,
 कहत दयो पुरवापर बहुत बिरुद्ध तेरो मत दोष भर्यो है. ११
 ईश्वर है सर्वज्ञ अलेप सुतंत्र रु काल अजादिक स्वामि,
 हैं करता हरता सब पालित कृष्ण कृपाकर अंतरजामि;
 ब्रह्म सनातन आदि स्वयंभु, अनूप अनामय अंशी अकामी,
 ए सब धर्म कहां जियमें कहि देत दयो सम कहे अधगामी. १२
 आनंदमात्र हि आनन पानि पदादि सबे हरि बेदकीं बानी,
 सो छवि प्राकृत जीवसी जानत, जीवकुं ब्रह्म कहे खल ज्ञानी;
 श्रीमुख मूढ कहे प्रभु ताकुं, नहीं कबु भद्र लहें अभिमानी,
 रौरव नर्क बिषे परि है कही दंत दयो सब शास्त्र बखानी. १३

कवित्त

गोमें पय, तामें घृत, सो घृततें गौ नां बल,
 प्रकट धिउ खवाये, धेनू पुष्टी व्है जात है;
 तिलमें है तैल, तातें तिलतें नां दीप बरे,
 पाये सो प्रतच्छ तैल जोती ठहरात है;
 इंधन बिच अग्नि है तासुं नां रसोइ होवे,
 स्फुट अग्नि लागे बिन सुधरे नां बात है;
 तैसे दयानाथ कृष्ण, स्पष्ट रूप देखे बिना,
 अंतरजामीका सुख देवे नहीं गात है.

१४

કુંડલિયો

જીવ બ્રહ્મ હોવે ન કબુ, ધંતુર કનક ન કોઈ,
 કુત્તાકું કહે બાધિયા, કુત્તા બાધ ન હોઈ;
 કુત્તા બાધ ન હોઈ, ભાટ રાય જીન તોલે,
 મોઈ રાજ જ્યો ગોલાકું રાના કહી વોલે;
 દયા નાઈ પારિખ, મમ્મિ સોતિ, ચાસ નીલગ્રીવ,
 આક અર્ક જસ વ્યર્થ, ત્યોંહિ જડ બ્રહ્મ કહત જીવ. ૧૫

મત્તગયંદ

નીરસું મોતિ રુ કજ્જલ જોતિસું ક્યોંહુ કદા જલ જોતિ ન હોઈ,
 યોં સરસોં સરિતા, ફનિ સોં મનિ, બહોર ફની સર કહે નહિં કોઈ;
 બાસ કપાસ ન બહોર બને, ધ્રુવ કારન કારજ નિત્યહિ દોઈ,
 કહેત દયો જિય બ્રહ્મસુ મોં સહિ, ત્યોં ફિર બ્રહ્મ બને નહિં સોઈ. ૧૬

અથ પ્રસ્તાવના

છપૈ

ગિરિધર મુંજ્યો પ્રાણ, તુહી સામલડા પ્યારા,
 માદર પિદર બિરાદર, દુશમન ચલક વિસારા;
 માટા મંચી વિનીપૂ, સ્વામી ફકડારા,
 જાની જિયકી પીર, મનોરથ પૂર્યા મારા;
 હરિ નકો કોળાચા પ્રેમ, વૈ ત્વમેવ સ્વામિ નિરંતર,
 નંદ મેહેરકે પુતવા દયા પ્રભુ, થાંકી દાસી માકે કાંઈ ડર.* ૧

(૧૫) આસને નીલગ્રીવ એટલે મોર કહેવાથી તે કંઈ મોર થશે નહિ; નાઈ= હવનમ. પારિખ=રત્નપરીક્ષા કરનાર ઝવેરી. સોતિ=શોક્ય; અપર સ્ત્રી; તેને પણ બેહેન કહે છે પણ બેહેન તે બેહેન અને શોક્ય તે શોક્ય. આસનું બીજું નામ નીલગ્રીવ છે, પણ તે આસ જ રહેશે. (૧૬) બાસ=વસ્ત્ર. (૧) પીર=પીડા. * આ છપ્પામાં ૧૧ ભાષા છે.

કઠિન જિતિબો કામ, કઠિન મનકો સબ કરિબો,
કઠિન મેટિબો શ્યામ, કઠિન નિજ કરતેં મરિબો;
કઠિન રોધિબો ક્રોધ, કઠિન દુઃખ બાયક સેહેબો,
કઠિન પાલિબો બોલ, કઠિન પરવસ હુડ રહેબો;
અતિ કઠિન સ્વરચબો દામ, અરુ રન અગ્રેં ચઢિબો કઠિન,
સુનિ દયો કહત યહ દસ કઠિન, ત્યોં ગ્યારહ્યોં નિતિ અટન. ૨

મત્તગર્યંદ

વૃચ્છ ન ભચ્છ કરે ફલ આપુન, પીવત નાંહી નદી સ્વયં બાગી,
મેઘ ન ભોગ કરે અંનકો, રતનાકર રત્ન ફિરે નહિં ધાગી;
નાં કરિ બેઠત બિંધગિરિ, મલયાચલ ચંદન નાં સુખકારી,
સજ્જન સંપતિ સ્વારથકી નહીં, કહત દયો પરકો દુઃખહારી. ૩
મીતકી મીત સુ હાનિ કરે ન કરે અરિકી યહ બાત સ્વરી હૈ;
પાપ કિયે પરબ્રહ્મ મિલે ન મિલે સતસંગ કિયે સું હરિ હૈ;
નીતિકિ બાતસું કલેશ રહે ન રહે મતિ નિત્ય અનીતિ ભરી હૈ,
દેખત જૂઠિ લગે જુગતી નહીં સાંચિ દયા કવિવાનિ ઠરી હૈ. ૪

(ઇતિ અંતરલાપિકા)

કવિત્ત

પિતુકોં ન મોઝ દીનો, બ્રાહ્મણકોં લૂટ લીનો,
છત્રી હોય વિપ્રનીકું પાય પરસાયે હો;
એક નારી મારી ડારી, નાસિકા બિહારી દૂજી,
બિના દોષે મારિવેકોં, મૃગ પાછેં ધાયે હો;

(૪) આ મત્તગર્યંદમાં વચ્ચે આવતો નકાર “ દેહલી દીપક ” ન્યાયે જે તરફ વાંચવાથી જે પ્રકારના અર્થ સમજાશે. (૫) આ કવિત્તમાં શ્રીરામચંદ્રની ઉપરથી નિંદા પણ અંદરથી સ્તુતિ કરી છે. પિતુ=દશરથ રાજા. બ્રાહ્મણ=પરશુરામ. વિપ્રની=બ્રાહ્મણી અહુદ્યા. એકનારી=ત્રાટિકા. દુજી=સુરપણખા. મૃગ=મરીચ. કપિ=વાલી. મિલી=શબરો નીંચ=ચાંડાળ.

જાને દીની બેટી વાકી મરજાદા મેટી, કપી
બિના બેર માયોં, ભીલી જૂઠે બેર खાયે હો;
મુનીયોગ મુક્તિ દીની નીચેં દયાનાથ રામ,
મરજાદાપાલક તુમ કેસે કહાયે હો.

૫

(ઇતિ નિંદાવ્યાજસ્તુતિ)

કવિત્ત

કોન દહ્લ કંસ જેસો, કૃષ્ણકોં ન ભૂલ્યો છિનુ,
ખબરિ લેન ભેજવાને પ્રાણ ભેટ કીનો હૈ;
ધનૂમઝ મહ્યો આદી, પ્રભૂ પધરાયે પૂજ્ય,
બાસ ગંધ મનૂહાર, સાંમેં પઠઈ દીનો હૈ;
સકુન હેતુ હસ્તીકુ રંગદ્વાર ઠાહો રાખ્યો,
ગિરિકેં દંડોત કીનો, એસો પ્રનયમીનો હૈ;
એસો બૂજી દયા પ્રભૂ ફાંદી સીઘ્ર મિલે જાય,
વિવસ હોય ગિયોં તાતેં ભયો અસૂ હીનો હૈ.

૬

ઇતિ સ્તુતિવ્યાજનિન્દા

મત્તગયંદ

શકર ધોરકિ સાકર જીવન, સો ભઝિકેં ધર સઘ મરે હૈ,
સોમવલી સુચિ વિપ્ર પચે, કવુ બ્રષ્ટ પિંદુ તુ વમન કરે હૈ;
દીપ સનેહ બિના ન જિયે, સુહિ પ્રાન હરે મઝિ દૂર ડરેં હૈ,
નાથદયા રસકેલિ તસે રસિકોં નંદદાયક દુષ્ટ જરે હૈ. ૭
શ્રીહરિ કરી નહિં વસ્તુ સુ કા? હરિ કોનસિ વાત સકે નહિં જાની?
કૌ ન સકે કરિ કૃષ્ણ કહો સહિ? કૌ ન સકે હરિ કહિય વઘાની?

(૬) આ કવિત્તમાં કંસની ઉપર દેખીતી પ્રશંસા કરી છે, પણ અંદરખાનેથી નિંદા છે અને કૃષ્ણની સ્તુતિ છે. દંડોત=દંડવત. અસુ=પ્રાણ.

કૌન રિપૂ હરિ? બંધન કા? હરિતેં બડ કૌન? કૌન શકે પહિચાની?
 કહત દયો અઠ પ્રશ્ન પ્રત્યૂત્તર દેહુ બતાય હમેં ગુરુ ગ્યાની. ૮
 લોભરુ શોભ મિલિ ન રહે, કબુ પ્રેમ જહાં નહીં નેમ વસે હૈ,
 હેમ રુ ક્ષેમકું વૈર પરસ્પર, ક્રોધ જમ્યો તબ બોધ નસે હૈ;
 દોષ જહાં લગ મોખ મિલે નહિ, તોખ ન વહાં કહું રોષ ધસે હૈ,
 જ્ઞાન વહાં અભિમાન દયા નહીં, કામ કહાં રસરામ રસે હૈ. ૯
 સાગર લેહેરી, સુધાકર કૌમુદિ, એકહી રૂપ અરુ છવ ન્યારી,
 અગ્નિ રુ જ્વાલ, પ્રભાકર કાંતિસુ, ભિન્ન અભિન્ન દુહૂ લિહુ ધારી;
 રૂપ રુ છાંહિ, પટોલ રુ ભાતિ, દયા તસ કૃષ્ણ રુ માનુદુલારી,
 એકમેવાદ્વિતીયં કહિ બ્રહ્મ શ્રુતિ દયા હિય હારદ એહી વિચારી. ૧૦
 ચંદ રુ જામિનિ, કાંત રુ કામિનિ, સિંહ અરણ્ય, જલ્લી અરુ વારી,
 સીસ રુ કુંતલ, મેઘ રુ દામિનિ, અનલ પવન મિલે રુચીકારી;
 દેહ રુ પ્રાન, ચમૂ નૃપ, ભૂષન અંગ રુ નમ્રપનો ગુન ભારી,
 શોભે પરસ્પર દાય દયા પ્રભુ ત્યૌં નંદનંદન માનુકુમારી. ૧૧

કવિત્ત

કિયો રાધાસંગરંગ સુહિ હૈ શૃંગાર રૂપ,
 હરે વામવાસ હાસ્યરસ હૈ પેહેચાનિયે;

(૮) પ્રશ્ન-શ્રીહરિએ કઈ વસ્તુ કરી નથી? ઉત્તર-હરિએ પોતાનું ઐશ્વર્ય કયું નથી. પ્ર-હરિ કઈ વાત જાણી શકે નહિ? ઉ-હરિ પોતાનો પાર જાણી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીકૃષ્ણ શું ન કરી શકે તે કહો? ઉ-શ્રીકૃષ્ણ ભક્તનું બુરું કરી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીહરિ શું વખાણી કહી શકે નહિ? ઉ-હરિ પોતાના ભક્તનો મહિમા કહી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીહરિનો શત્રુ કોણ? ભક્તનો દ્રોહ કરનાર તે હરિનો શત્રુ છે. પ્ર-જગત્માં બંધન શું છે? ઉ-હું અને મારું એ બંધનકર્તા છે. પ્ર-હરિથી મોટું કોણ? ઉ-સાચા ભક્ત હરિથી પણ મોટા છે. પ્ર-શ્રીહરિને કોણ ઓળખી શકે? ઉ-હરિના ભક્ત હોય તે હરિને ઓળખી શકે. (૧૧) કુંતલ=માયા બાલ; બુદ્ધિ. (૧૨) શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રમાં ૬૪ રસ છે.

करुना जो बांधे मात, केशी संग रुद्र भयो,
बत्सासुर बध कीनो, बीररस जानिये;
दावानल पान भिति, सो बिभत्स बकी लीला,
बत्सहरन लीलामें अद्भुत है मानीए;
उधो उपदेश शांत, गोपिका प्रसंग प्रेम,
दसों रसमइ दयानाथ जु बखानिये.

१२

छपै

शिष सदाशिव गंग, विष्णुपद संबंध तातें,
मुंडमाल भगवंत भक्तके मस्तक जीते;
राम पुरीजन भस्म अंग लावत हर जानी,
कनक अरक अहि आदि धरे हरि अकार्ज मानी;
निलकंठ भाव सखि पोत पति, कृष्ण भाल शशी आर लहि,
यौ दया समुझी हरि संबंधी सकल वस्तु भव राखि सहि.

१३

कबित्त

पेटें कराये पाप, दुष्ट बेन सहाये ताप,
नीचकों नमायो बडेपनोतें बिगोयो है;
भीख चोरी चाकरीरु बेच्यो शिश तेरे लिए,
धर्म छोड्यो सहृद क्लेश पैसा मन पोयो है;
प्यारे परिवार धाम ग्राम देश बेश त्याग्यो,
कासदी मजूरी तन चेहेनमें न सोयो है;
तेरे लीने दया प्रभू कृष्णको भजन्न भूल्यो,
अरे पापी पेट तेने नाक मेरो खोयो है.

१४

मत्तगयंद

जो रसना न हरि जपी, सो रसना मधि नित्य बनो कस्तूरी,
जो शिर संत गुरु न नमे, सु बनो मनिधारिन आसिस कूरीं;

કૃષ્ણ ન રૂપ હૃદેસુ હૃદે ઉપજો મુકુતા ફલ પ્રાપ્ત પૂરી,
નાથદયા પદ જો મનનાંસુ લહો સુંદરી ચલ ગાન મધૂરી. ૧૫

છપૈ

મિત્રપુત્રસુતભૂષણ, સુરસુતમગ્નીભરતા,
સુત રિપુ લોચન રિપુ, ધર નાદ જનક સંહરતા;
મિત્ર બંધુ પિતુ ગુરુ રિપુ, મિત્ર શિષ્યઆભૂષણ,
શત્રૂવાહન સુતવાહન, વલ્લભ કૃત સૂચ ન;
સુત રિપુ રિપુ સુતજાપતિ પિતા પિતુ ભ્રાતા ભ્રત્ય પ્રાનહર,
હર દૈવત તાકે હિતુ દયાનાથ કૃષ્ણ ગિરિરાજધર. ૧૬

મત્તગયંદ

યોજન લલ્લિક ભૂતલતેં રવિ, ઝરધ વહાંસું શશિ ફક જાનો,
ત્રીઉડ મંડલ અગ્ર કવિ દ્વય બુદ્ધહુ દ્વે દ્વય મંગલ માનો;

(૧૬) મિત્ર (અગ્નિ) ના પુત્ર (દીવા) ના સુત (કાળજી) છે ભૂષણ
જેનું એવાં નેત્રોવાળા સુર (સૂર્ય) ના સુત (યમ) ની ભગિની (યમુના) ના
ભર્તા (કૃષ્ણ) ના સુત (પ્રદ્યુમ્ન-કામદેવ) ના રિપુ (શિવ) નું લોચન (ત્રીજી
નેત્ર-અગ્નિ) ના રિપુ (જળ) ને ધર (ધરનાર-મેઘ) તેમાં નાદ મૂકવાથી જે થાય
તે (મેઘનાદ-ઇંદ્રજીત) ના જનક (રાવણ) ના સંહરતા (રામ) ના મિત્ર (સુગ્રીવ)
ના બંધુ (વાલી) ના પિતુ (બાપ-ઇંદ્ર) ના ગુરુ (બૃહસ્પતિ) ના રિપુ (ચંદ્ર)
ના મિત્ર (શુક્રાચાર્ય) ના શિષ્ય (કચ) છે આભૂષણ જેનું એવા (મસ્તક-અર્થાત્
રાહુ) ના શત્રુ (ચંદ્ર-સૂર્ય) છે વાહન જેનું એવા (શિવ) ના સુત (કાર્તિકેય) ના
વાહન (મોર) ને વલ્લભ (વાહલો-મેઘ) ને કૃત સુખ ન (સુખ ન કરે તે-વાયુ)
ના સુત (ભીમ) ના રિપુ (દુર્યોધન અથવા કલિયુગ) ના રિપુ (ધર્મ) ના સુત
(નરનારાયણ) થકી (જ) ઉપજેલી (ઉર્વશી) ના પતિ (પુરુરવા) ના પિતા (બુધ)
ના પિતુ (ચંદ્ર) ના ભ્રાતા (દત્તાત્રય) ના ભૂત્ય (સેવક-સહસ્રાર્જુન) ના પ્રાણ-
હર (પરશુરામ) ના દૈવતહર (રામચંદ્ર) ના હેતુ (કારણ જે કૃષ્ણ) તે દયારા-
મનો નાથ અને ગોવર્ધનનો ધરનારો છે. (ઇત્યર્થ:)

द्वे गुरु द्वे शनि ग्यार रूपिसत वहांसु त्रयोदश है ध्रुव थानो,
देखि दया हरि भक्ति प्रताप सबी परिक्रम करे ध्रुव रानों. १७

छपै

ग्रंथ रसिकरंजन भवभयभ्रम अघदुःखभंजन,
भक्तिपक्ष पोषक श्रुतिमत सज्जन मनमंजन;
प्रकरन दस अरु सात, छंद चों अति अभिरामा,
कवित छपै मत्तगयंद कुंडलियाचों नामा;
पुरि चंडि नर्मदा तट जहां, श्रीशेषशाइ धाम है,
शुभ ज्ञाति विप्र साठोंदरे दयाराम कवि नाम है. १८

(एचार छंदनी गणती)

दोहा

इकसत इकतिसु कवित है, कुंडलिए चालीस;
मत्तगयंद तहुतेंर है, अरु छपै छत्तीस.
इति श्रीकविदयारामविरचित ग्रंथ रसिकरंजन समाप्तोऽयम्

श्रीकृष्णकृपाऽस्तु

शृंगारना पदो

पद १ (राग-धनाश्री)

नंदलाल मिलनकों करों उपाय;
ब्रजराज मिले बीन रहो न जाय.
रेनघोस मोहे कल न परत वे;
घर अंगना मोहे कछु न सोहाय.
दया प्रीतम हिय मिलके परस्पर;
हास करूंगी कब मिटेगी हाय.

नंद० टेक.

नंद० १

नंद० २

पद २

मेरे प्यारेके नोंकीले नेन, बंसी बारेके नोंकीले नेन;
बिरहे मोहे तीरसों—बटु मोहे तीरसों लगे.

मेरे०

रेनघोस मोहे कल न परत वे, मोहे पलक परत नहि चेन;

एजी मोहे पलक परत नाहि चेन.

मेरे०

हांसी मंद मानुं मदनकी फांसी, सुधा बोले सलुने बेन;

मेरे०

दयाके प्रीतम तोरी मोहनी शी मुरत, मोहे छीन छिन सतावत मेन. मेरे०

१ (१) रेनघोस=रात्रि द्विवस. (रेन, सं. रजनी. घोस, घुम् स्वर्ग; आकाश; प्रकाशित) कल=येन; कल. वे=(सं. वै.) पादपूरणार्थ अव्यय. मोहे=मने. अंगना=(सं. अंगन) आंगण. कछु=कंठ पण, सहेज. सोहाय=गमे, रुये. (२) हिय=हृदय. हाय=यिता. हास=तृप्तिवाचक. हृदय साथे परस्पर लेटीने “हास” अम क्यारे कहीश के जेथी भारी हाय-यिता भटी जय. २ नोंकीले=अण्णहार. बिरहे=विरहावस्थाभां. तीरसों=तीरना जेवां. हांसीमंद=मंद हास्य; धीभुं धीभुं डसवुं ते. सुधा=अमृत. सलुने=(सं. लावण्य) सुंदर, मधुर. मुरत=भूति. छिन छिन=क्षण क्षण; धडीअे धडीअे. मेन=(मदन) कामदेव.

पद ३ (रेखतो)

परो मत इश्कके फंदा, परे जग सोउ मति मंदा;	
कठिन हे इश्कका किल्ला, लेवे कोउ जगतमें बिरला.	१
आगे सों सिर अपना देवे, सोइ गढ इश्कका लेवे;	
सहे सब खल्ककी हांसी, सो तोडे दुःखकी फांसी.	२
पिया जीने प्रेमका प्याला, सदा वे रहत मतबाला;	
खुशीमें दीन सब रेहेना, माशुकका दे चरन नेंना.	३
मोहन मेहेबुब तुंही मेरा, चश्म बीच दीजीये डेरा;	
सजन तेरी सांवरी सुर्त, माधो तेरी माधूरी मुर्त.	४
तुंही सिरदार मेरे सिरपर, तेरे दील चाहे सो तुं कर;	
आशककी येही हे अरजी, न बुजीये माशुककी मरजी.	५
भइ बीनमोलरी दासी, प्याराके दरसकी प्यासी;	
निभावन वारे तुम यारी, दया के प्रीतम गिरिधारी.	६

पद ४ (राग ध्रुपद टोडी)

जल कां गई आज, ठाडे हे व्हां ब्रजराज;	
मोहे तके मोहनने नेननकी सेन दइ. जल०	१
सुनरी भटुवापे लटु भयो मेरो चित्त;	
मोहनी मुरत मेरे मन बीच गड गई. जल०	२
प्रगट्यो अनंग अनल, कल न परत पल;	
ताकी पीर बहोत बढी, तासों में बीकल भई. जल०	३

३ (४) चश्म=आंखें। (५) बीनमोलरी=भूष्य वगैरणी. ४ (१) ठाडे हे=ठेला छे. व्हां=वहां; त्यां. तके=ताड़ीने. नेननकी सेन दइ=आंखनी छिसारत करी. (२) भटुवापे=कृष्ण उपर. भटु=(बटु) आणक; कृष्ण. लटु भयो=लुब्धथयो; मोह पाये। गड गइ=खोटी रही; वसी रही. (३) अनंग अनल=कामरूपी अग्नि. ताकी=तेनी. पीर=पीडा. बीकल भइ=व्याकुल थई.

દયાકે પ્રીતમ મેરે રોમ રોમ વસ ગયો;
લગનકી વાલ એસી કાહુ સો ન જાણે કહી. જલ૦ ૪

પદ ૫ (રાગ પ્રભાત)

માન કહી તું મેરી હેરી રાધે, જુ માન કહી તું મેરી;
યામે દોડનકો હીત, હેરી રાધે જુ માન કહી તું મેરી૦ ટેક.
વીતત પલક સો તેરે બાબાકી, કાહે લગાવત દેરી. હેરી રાધે૦ ૧
કલ ન લાલનકોં તેરે મીલન બીના, લલના ચાહે ધનેરી;
ઉઠ ચલ હિલમિલ દયા પ્રીતમસોં, છાંડ કલ્પના તેરી હેરી રાધે૦ ૨

પદ ૬ (રાગ પ્રભાત)

તોંહે પરી કાહા એતી હેરી લલિતા જ્યું તોહે પરી કા એતી,
પરી પરી પાપ મનાયે હેરી લલિતા જ્યું તોહે પરી કા એતી;
બેર બેર વિનય કરત કર જોરી, લાંચ બદૈ બીન કેતી. હેરી૦ ૧
મોંસો કહત કહું વિનસોં કહત કહું, તુંહી કરત ફજેતી;
દયાકે પ્રીતમ જ્યું કી હિત કરની તો, પ્રથમ શીખ ક્યોં ન દેતી. હેરી૦ ૨

પદ ૭ (રાગ ભેરવી)

શ્રી ગોપાલ લાલ પ્યારે, (૨) ચંગા મુખડા દીલાતા જા,
દરસનકી પ્યાસી અલીયાંકી તું પ્યાસ બુઝાતા જા. શ્રી ગોપાલ૦

(૪) લગન=પ્રેમ. ૬ (૧) બાબાકી=આપની. જે પણ જાય છે તે તારા આપની છે માટે સમય સાધી લે. દેરી=વાર; વખત. (૨) લાલનકોં=લાલને; શ્રીકૃષ્ણને. લલના=સ્ત્રી. ધનેરી=ધણી. બીજી ધણી સ્ત્રીઓ તેને ચાહે છે, પણ તારા વિના એન પડતું નથી માટે ચાલ ઉઠ અને તારી કલ્પના છોડી દઈને મળ. ૬ ટેક. તોહે પરી કાહા એતી=તારે એટલી બધી શું પડી છે? (૨) મોંસો=મને. વિનસોં=તેને. પ્રણયમાનથી રિસાયલી રાધાને લલિતા મનાવે છે તે વખતે ઠપકારૂપ લલિતાને રાધિકાજી જે કહે છે તે આ પદમાં છે. ૭ (૧) ચંગા=સુંદર.

इश्क चश्म खंजर मारी कुछ तो मलम लगाता जा,
तेरे मीलन बीन जीवन इलम होय तो बताता जा. श्री गोपाल०
तेरी तलप आतस तलपु, मीठी बतीयां सुनाता जा,
हो दया प्रीतम बेपरवाही होता हे क्यों जीवाता जा. श्री गोपाल०

पद ८ (राग कालींगडो)

(श्री राधे राधे गोविंद रट सदा) ए राग

माइ मेरे लगे मोहनसों नेन, मोहनसों नेन, कहत बने न,

माइ मेरे लगे मोहनसे नेन, माइ मेरे. टेक.

मंद मुसकानी चीत बीच चुभी रही, सलके सनेहकी सेन. माइ मेरे. १
आठ प्रहर मोहे एही चीतोनी, कल ना परे दीन रेन. माइ मेरे. २
रोम रोम मेरे रमी रह्यो रसीयो, बोट सतावत मेन. माइ मेरे. ३
दयाको प्रीतम कोउ मोंको मीलावे, तब उपजे चीत चेन. माइ मेरे. ४

पद ९

ओरोंकी में नहि नहि नहि नहि,

काहुकी में नहि नहि नहि नहि;

तेरी में तो चेरी मोहन.

ओरोंकी० टेक.

रेन घोस मोहे कल न परत वे;

दिल डोलत वे तहारी गोहन.

ओरोंकी० १

मात पिता ससुरार सतावत;

तहु ना तजी कबु डारे जो हन.

ओरोंकी० २

८ (१) मंद मुसकानी=मीलुं मीलुं डसवुं ते. चुभी रही=थोड़ी रही. सलके=भटके. (२) चितोनी=चितन. ९ टेक. ओरोंकी=भीम डोहनी. चेरी=दासी. (१) घोस=(घुस-स्वर्ग; आकाश; प्रकाशित) दिवस. तहारी गोहन=(१) (२) ससुरार=सासुरियां. हन=डलवुं; भारी नाभवुं. तहु...हन=कदापि भारी नांभे तो पण तमने छोड़ीश नहि.

દયા પ્રીતિમ તુમ ઐસી કરો મોહે;
તુમ બીન ઓર ન પાવે છોહન.

ઓરોંકી૦ ૩

પદ ૧૦

एरी एरी ए बेंदी कां समार दीनी वे,

ટેક.

लाडली लाल बेंदा बीच मृगमद,

सुंदर श्याम पिये हियरा हर्यो वे.

एरी एरी० ૧

बाल बीच मित्र जनु अली अली बाल बसे,

सुसुमा लजी सोतीन हिय गरव गर्यो वे.

एरी एरी० ૨

नखशिख प्रति अति अंगरूप माधुरी अकथित अनुप,

लख लज्यो मनोज चंद मंद ढर्यो वे.

एरी एरी० ૩

अति प्रवीन जान राय, ललिता न जाय,

सो दया प्रीतम तेरे फंद पर्यो वे.

एरी एरी० ૪

પદ ૧૧ (રાગ રેખતો)

देखो देखो वे मेरी हो देखो वे मेरी सखीयांकु क्या भान परी,

देखो जीत नीत मोहे हुं सांवरी सुरत दरस देरी. देखो देखो.

भला बुरा न काहु सुने नहीं मेरी आली,

बसा भरपुर सबें ठोर, क्यहुं ना रहा खाली.

देखो देखो.

खीली थी चंदनी चोदीश श्री यमुना त्रटमें,

ब्रंदावन द्रुम फुले फुली बंसी बटमें

देखो देखो.

(૩) છોહન=સ્પર્શ કરવો. તુમ...છોહન=તમે મને એવી કરો કે તમારા વિના ખીજું કોઈ મને સ્પર્શ કરી શકે નહિ. અર્થાત્ મારી સાથે લગ્ન કરીને તમારી પોતાની બનાવો કે જેથી કોઈને મને અડવાનો અધિકાર જ ન રહે. ૧૦ આ પદનો ઉલ્લેખ પણ રા. જગજીવન દયાળજી મોદીએ “ ગુજરાતી ” ના સંવત ૧૯૭૦ ના દીવાળીના અંકમાં કર્યો છે. (૧) મૃગમદ=મૃગમદ-કસ્તૂરી. (૨) મિત્ર=સૂર્ય. બલી=ભમરો. સુસુમા (?) સોતીન=શોક્ય. (૩) લખ=લેખને. મનોજ=કામદેવ. મંદ ઢર્યો=ઝાંખો પડી ગયો.

एही दीलदार जीवन प्रान कृष्ण हे वे मेरा,
द्रगन मेरे दो बीच दया प्रीतम कीया हे डेरा.

देखो देखो.

पद १२ (राग सोहणी)

कोन गती मेरी धारी गीरीधारी जी,
लगन अगन बीच डारीके बीसारी जी.
बीकल करी हरी सुध ना लही फीरी,
जुठी मीठी बांनी ठरी, केहेत मोकुं प्यारी जी.
तुम तो बीसारी मोकुं, तुम केसो बीसरो,
आंख अनीयारी चुंभी, हीय ज्यों कटारीजी.
दयाके प्रीतम प्यारे, उचित न रहो न्यारे,
मृदु मुसकांनी फंदा, बीच घेरी मारी जी.

कोन गती.

कोन गती.

कोन गती.

कोन गती.

पद १३ खमाच

अजब रसीले तोरे नेनां मोहे मार डारी.
तीखी तीखी नोंक याकी चित मेरे चुभ गइ,
लगी मानु मदन कटारी वे
कछुना गुमान रहो हुइ जखमी
जखम कलेजे लग्यो कारी वे
कौन उपाय करूं याको
पीर टरत नहि टारी वे
अब में तिहारी भइ दियो तन मन तुमकुं
दयाके प्रीतम गिरिधारी वे

टेक.

अजब० १

अजब० २

१३ (१) तीखी तीखी=झींझी झींझी; झींझीदार. नोंक=झींझीयो. चुभ गइ=चोंझी गइ. मानु=मालु. मदनकटारी=कामरूपी कटार. (२) पीर=पीडा.

પદ ૧૪ રાગ ધનાશ્રી-ગત ટુમરી

જીયા પ્રેમફંદકે બંધ પર્યો, ક્યહું પરે કલ નાહિ મેરે રામ. પ્રેમ ટેક.
પ્રાન ગયે પ્રીત નહિ છૂટવેકી, હારિલ કાઠી ગ્રહી લો મેરે રામ. પ્રેમ. ૧

(દોહા)

ચેન નહિ દિન રેનમેં રુચે નહિ કલ્હુ કામ,
બીન સમુજ્ઞે કીને ધર્યો પ્રીત પીરકો નામ. પ્રેમ. ૨
કહ્યો જાય ન સહ્યો પરે જરે જીય મુખ હાય,
કોઝ બૈદ કે પાસ નહિ હ લગન દરદ ઉપાય. પ્રેમ. ૩
દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રીત પુરાની, જીન સમજો કોઝ નાહિ મેરે રામ. પ્રેમ. ૪

પદ ૧૫

જો સૈયાં સાંવરે બંસી બજૈયાં,
બંસી બજૈયાં મોરલી અધર ધરૈયાં. જો સૈયાં૦ ટેક.
રેન ઘોસ મોહે કલ ન પરત વે,
સુનત સુનત મેરી શુદ્ધ વિસરૈયાં. જો સૈયાં૦ ૧
બહાવરી ફિરું મેરો બશ નહિ જીયરો,
દોહોતી ચલી છાંડી બાલ બહુરિયાં. જો સૈયાં૦ ૨
શરદકી રેનમેં ગરદ મોહનલાલ,
ઉઘટ શવ્દ રાધે રાધે બોલૈયાં. જો સૈયાં૦ ૩

૧૪ જીયા=જીવ. ફંદ=ફાંસો; પાશ. (૧) હારિલ કાઠી ગ્રહી=હારિલ નામનું એક જાતનું પક્ષી થાય છે તે જન્મતાંની સાથે જ લાકડાંની સળી પોતાના પગમાં પકડી લે છે તે મરતાં સુધી પછી છોડી શકતું નથી, તેમ એક વખત પ્રેમ થયો તે ફરી છૂટતો જ નથી. (૨) ચેન=સુખ; નિરાંત. કીને=કોણે. પીર=પીડા; દુઃખ. બીન..... નામ=સમજ્યા વગર એક જાતની પીડાનું નામ તે પ્રીતિ કોણે રાખ્યું હશે? (૩) કહ્યો.....પરે=કોઈને કહી શકાય નહિ અને સહન પણ થઈ શકે નહિ. જરે જીય=જીવ બળે અને મુખ હાય=મહેડેથી હાય હાય કહેવું પડે. કોઝ=કોઈ. હ=એ. લગન=પ્રેમ. ૧૫ અધર=નીચલો હોઈ. (૨) જીયરો=જીવ. બાલ બહુરિયાં=નાનાં વાછરડાં. (૩) ગરદ=રાસ રમવામાં નિમગ્ન. ઉઘટ=ઉંધાડો; ખુલ્લો.

बृंदावनमें रास रच्यो हे,
 ताल मृदंग थनककार थइयां. जो सैयां० ४
 सोल सहस्र ब्रजकी ब्रजनारी,
 दो सखी बीच कृष्ण स्वरूप धरैयां. जो सैयां० ५
 सब प्रियतम बहोत सुख दीनो,
 खटरे मासकी निशा बनैयां. जो सैयां० ६
 दयाके प्रीतम तोरी माधुरीशी मुरत,
 जुगल रूप पर जाउंरे बलैयां. जो सैयां० ७

पद १६ रेखतो

बंसीके बजाने वारे मेरा दिल क्युं चुराया,
 मेरा दिल क्युं चुराया, मेरा मन क्युं चुराया;
 बेनोंके बजाने वारे मेरा दिल क्युं चुराया,
 तीमाणानुं सतानेमें तेरे हाथ लें क्या आया. बेनों० टेक.
 अवल कोरी कटियां छतीयां, फिर न बतियां बीन पतियां,
 गले क्यों न दीनी कतीयां, जो तलफानेथी इस भतीयां. बेनों० १
 मेरी जान जलाता हे, मेरा जीय जलाता हे,
 आप खेलता हे खाता हे हाथ हुन्नर दया प्रीतम महेबुब,

महेर क्यों न लाता हे. बेनों० २

(६) खट=छ. निशा=रात्रि. (७) जुगलरूप=राधाकृष्णनुं जोड़ुं. जाउंरे बलैयां=
 वारी लड़, ओवाशु लड़. १६ बेनो=वांसणी. तीमाणानुं=स्त्री भाणुसने. सतानेमें=दुःख
 देवाभां; सताववाभां. (१) अवल=पड़ेलां. कोरी=ओझी; अक्षत. कटियां=कापी.
 छतियां=छाती; हृदय. बतियां=वातो. पतियां=कागण. दीनी=दीधी. कतियां=करवती; कटारी.
 तलफानेथी=तलसाववी छती. इस भतियां=आ रीते. भारी डोरी छातीने प्रेमभाणु
 भारीने पड़ेलां धायल करी; पछी डोई दिवस वात पणु न करी अने कागण पणु
 न लभ्यो. जे आ प्रभाणु भने तलसाववी छती तो गणे करवती डे कटारी डेम
 न दीधी, अर्थात् भारी डेम न नांभी ? (२) हाथ हुन्नर=पोताना हाथभां न अथो

પદ ૧૭ ગત વાદરા

મેરા પ્રભુ ગિરિવર ધારી, મેરા પ્રભુ કુંજવિહારી,
છોડી ક્યોં કરકે પ્યારી, દુઃખમેં ડારી પ્રાણકે પ્યારે. હારે હારે હો. શ્રીજી. ૧
આપ બીના નાહિ કો બેલી, છોરી બન મોહે અકેલી,
સંગકો નહિ સાહેલી, ક્યોં રહેંગે પ્રાન હમારે. હારે હારે હો. શ્રીજી. ૨
દાસીમેં દોષ નિવારો, બિરહાનલ કાહેકુ બારો,
આપકો વર્દ વિચારો, બ્યાહી ક્યોં છાંડો નંદ દુલારે. હારે હારે હો. શ્રીજી. ૩
રોતી દેખી કરુના આઈ, યૂથમેં દઈ મિલાઈ,
દયાને લીલા ગાઈ, શ્રી બ્રજરાય નેનકે તારે. હારે હારે હો. શ્રીજી. ૪

પદ ૧૮

ભટુ કાસોં કહુ પીર, મેરો મન માન્યો મોહન સું,
હિયો હયોં બલબીર. મેરો મન૦ ટેક.
પિયાકે દરશ બીના પલક કલપ સમ,
નહિ ચેન પરે મન ભયોરે અધીર. મેરો મન૦ ૧
મેં ભઈ મીન જીવન દયા પ્રીતમ,
નસ્વ શિશ્વ સુંદર સુધા સર નીર. મેરો મન૦ ૨

પદ ૧૯ રાગ કાફી જંગલો

કોઈ દીન યાદ ના કીતી વે યાર, માનું કોઈ દીન યાદ ના કીતી યાર,
નંદકુંવર છેલા યાર, વાહવા કોઈ દીન યાદ. ટેક.
મેં તો હું સાંચી વે કીરતારસોં દોસ્તી દેદી સ્વાતરવેં મેંડા સુના,
મેંડા તન મન, હે જી મેંડા તન મન, જીંદડી તું દીતી તો બીચાર. કોઈ. ૧
કસબ છે. હાથ.....લાતા હે=તમારા હાથમાં જ બધો ઉપાય છે છતાં મહેશબાની કેમ
લાવતા નથી? સુખ આપવું તમારા હાથમાં જ છે છતાં શા માટે દુઃખ ધો છો ?
૧૭ (૩) બારો=બાળો. બ્યાહી=પરણેલીને. (૪) યૂથ=ટોળું. ૧૮ હિયો=હૃદય.
બલબીર=કૃષ્ણ. (૧) કલપ=કલ્પ; એક કાળ પ્રમાણ. (૨) મીન=માછડું. જીવન=
પાણી. સુધા=અમૃત. સર=તલાવ. નીર=પાણી.

छोटकपनेसे, लरकपनेसें, बाला जोबन दीन, मों ज्यों त्यों लुंटी वे,
दया प्रीतम, पलटे दरद, पलटे दरद फकीरी मांनो दीती तो बीचार. कोइ. २

पद २० राग भेरवी-गत दोपचंदी

गुजरीयां तुं क्यों न बोले, तेरो पियुजी बोलावे तो बोल,
श्रीराधे तुं क्यों न बोले, तेरो पियुजी. टेक.

देख न देरी तेरो बदनचंद्र मोहे,
यों क्यों लीयो चित्त चोर. गुजरीयां० १

मत कर हठ गोरी मनमोहनसों,
हस कर घुंघट खोल. गुजरीयां० २

दयाके प्रीतम ज्युंकी प्राणकी प्यारी,
कोइ त्रिया नहि तेरे तोल. गुजरीयां० ३

पद २१ राग-सोहीणी-परज गत ठुमरी

कौन गति मेरी धारी गिरिधारीजी

लगन अगन बीच डारी, क्यों बीसारीजी, कौन. लगन० टेक.
बिकल करी हरि शुध ना लेइ फीरी, जुठी मीठी बाती करी,

कहेते मोंकुं प्यारीजी. लगन० १

तुम तो बिसारी मोंकुं, तुम कैसे बिसरो हो;
अखीं अणियारी चुभी, हिय ज्यों कटारीजी. लगन० २

दयाके प्रीतम प्यारे, अचिते ना रहो न्यारे;
मृदु मुसकानी फंदा बीच होरी, मोंकुं मारीजी. लगन० ३

पद २२ राग-धनाश्री-गत ठुमरी

मोहे और न भावेरी, मेरी प्रीत पीतपटवारेसुं. मोहे० टेक.

कछु कहो कोइ कछु कहो, मेरो मन मान्यो नंद दुलारेसुं;
चुभ गयो छेल फांकडो* निकसत नाहि निकारेसुं. मोहे० १

बड़े और जो रूप गुन राशि, भये आधीन ब्रज प्यारेसुं;
दयाको प्रीतम मेरो प्रानजीवन धन, हों मोही दृगतारेसुं. मोहे० २

पद २३ रेखतो-गत दादरानी

गफलतमें मुजे छोडके तुम कहां चले गये,
पियु प्राण हमारे ब्रजराज दुलारे.
सब गोपी मंडळ छोड मुजे ल्याये अकेली,
करी प्यारी कुंजबिहारी अब कोइ ना बेली;
फीर पराये भये.

गफलत० टेक.

गफलत० १

आप करी प्राण प्यारी तो छोडनी नथी,
न छोडनी थी तो रखो अब आपके सथी;
एसे न मेरे भये.

गफलत० २

यों कहेती थी इतनेमं आइ सब सखी,
सब चकित भइ चितवन उसे रोती रखी;
दया प्रीतम न आये.

गफलत० ३

पद २४ राग-भैरवी गत अदानी

मोहे बांके नेन खंजरसे लगा गयो रे.
कारी कहु मोसे कहत ना बनी आवे,
मोंकु अजब अदा दरसा गयो रे.
मीठी मीठी बतीयां कहे चीत चोरो,
लाल मोहे लटुसी बना गयो रे.
दयाके प्रितम तोरी मोहनीसी मुरत,
सो मेरे हृदयकमलमें समा गयो रे.

टेक.

मोहे बांके०

मोहे बांके०

मोहे बांके०

२३ (२) छोडनी नथी=छोड़ी देवी न डूती. सथी=साथे (३) चितवन=विचार

पद २५ राग—धनाश्री गत ठुमरीनी
मोहे कीत ले आई सघन बनमें (२)

टेक.

तेरी सोंमे डरपत रहुरी सुन पंछीनके सोर;
कहां संकेत कहां वे रसीया, नागर नंद किशोर. मोहे० १
यातो कठीन डगरवे दैयां, क्यों आवे हां छेल;
तुं ना जाने में तो मानु, निश्चे भूली गेल. मोहे० २
तुं तो बडी डरे नाहि आली, में तो छोटी बाल;
एते में मील आये अचानक, दया प्रीतम नंदलाल. मोहे० ३

पद २६ राग—कालिंगडो गत ठुमरी (दयारामनी)

जाने दोरे मोहन नंदलाल, भई सो भई अब ओर नहि. टेक.
आज अवेरे भई मनमोहन, हेजी भला चाहेतो करीयों काल. भई.
उघर परेगी सब बात हीलगकी, हेजी भला निपट बुरोहे ए ख्याल भई.
प्रेम फेलगो जब नेम ना रहेगो, हेजी भला मोकुं कर डारोगे बेहाल. भई.
दयाके प्रीतम प्यारो प्रेम रसभोगी, हेजी मेरो लुट लीओ सब माल. भई.

पद २७ राग—कालिंगडो गत दीपचंदी

धाओरे लालनकु ले आओरे, (२)

टेक.

मोकुं ले जाओरे, कोउ मेरा जीयरा बचाओरे. धाओरे० १
पीया दरस परस बिना नाहि, बुजे ब्रेह ध्याहोरे;
हे रोग ओर ओखद ओर करत क्या ब्याहोरे. धाओरे० २
लगे मेरे हृदय बीच नेन सेननके धाओरे;
दया प्रीतम मिलनके मलुम बिना नाहि ओर उपाओरे. *धाओरे० ३

* दुहो—नेन कतरनी हो रही, पल छुरीयोदी धार;
बिना शस्त्र घायल करे, रे बडे नेन हथियार.
गजबी घायल कर गयो रे, दारुदवा ना कोय;
मलुम मिलन मेहेबुब हरि, मिले तहु सुख होय.

पद २८ राग-धनाश्री गत ठुमरीनी

(ओंरांकी में नहि नहि-ना जोयनुं)

गारी मत देरे गुमानी छेला नंदके, नहि को तेरी चेरी बेयार. गारी०
राजकुंवर रखे अपनो गोकुल, छेडे मतनार बे रानी मेरेयार. गारी०
मोहनी मंत्रशी गारी बिहारी तेरी, मदन दरदकी खानी मेरे यार. गारी०
दया प्रितम मत बुजे मोहे भोरी, तेरे जीयाकी सब जानी मेरे यार. गारी०

पद २९

प्यारे गिरिधर बैयाग हो मोरी,
नहि पन घटपर कोरी, क्यों न आवत हो देरी. प्यारे० टेक.
रमत मेरो पाय सखी जात रही जोरी;
गीरत हाथ गहन कोनके गोबर जोरी.

सीरते सरकीरे कमोरी. प्यारे० १

गीरत गागरी करेगी नागरी ठठोरी,
लरी हे घर सास कहेगी गीरी कीत कोरी;

ताते डरपन हो लोरी. प्यारे० २

जान लई चातुर मन आतुर हे गोरी;
जमक आये झपट हीय लाय लई चकोरी,
दया प्रितम रस लुटोरी.

पद ३० राग सोरठ-गत दादरानी

छेला नेकनेकी बांसुरी बजाय जा हो, बजाय जा,

सुनाय जा, रीजाय जा हो. छेला० टेक.

तेरी बांसुरीने मेरी पांसुरियां प्रोई,

सुने बिना न सोहाय जा हो, छेला० १

શીશ મુકુટ કટી કાછની, કર બેળુ, ડર મારલ; *
 યહ બાનકસોં મન વસો, સદા વિહારીલાલ.
 હન બંસીને મેરો મન હરો રે,
 ઘર આંગના ના સોહાય જા હો. છેલાં ૨
 તોરી રંગમરી મુરત અનંગ મરિ અંચીયા,
 દેખે વિના ન રહ્યો જાય જા હો. છેલાં ૩
 અરે કઠીન આહીરકે મેરી નેક પીર પહેચાન; *
 તુજ મુખ દેખત કારને મેને છોડે દહ કુલ્કાન,
 દયાકે પ્રીતમ મોરી તપન બુજેગી વે,
 અચલે તું હસિ હીયસોં લગાય જા હો. છેલાં ૪

મતિરાદના પદો

પદ ૧ રાગ કાર્લિંગડો-ગત ડુમરી

શ્રી રાધે રાધે ગોવીંદ રટ સદા, હેજી મેરી રસના વીસર જીન કદા,
 શ્રી રાધે રાધે ગોવીંદ રટ સદા.

શ્રી વલ્લભ શ્રી વીઢલ શ્રીજી રટત કટત આપદા. શ્રી રાધે૦
 પાપ ચતુર વીધી તાપ ત્રિવિધિકે, તુરત હી માગત વીદા. શ્રી રાધે૦
 દયા પ્રીતમ ગોપીજન વલ્લભ હૃદય વસત મન મુદા. શ્રી રાધે૦

પદ ૨ લાવણીની ગત

આચર જાવનારે, અમર રહા ન રહેગા કોઈ, ટેક.
 ક્યા લે ગયા વેન રાવન, ક્યા વિક્રમ કરન ગમાયા,

* આ બે દોહરા કવિ શિષ્ય રણુછોડભાઈ ગાતા હતા, માટે અહીં દાખલ કર્યા છે. એ બે બિહારી સતસઘમાં છે. (૨) બાનક=છખી. વા સ્વરૂપ. પીર=પીડા. છોડદહ કુલ્કાન=કુલની લાજ છોડી દઈ. ૨ ટેક. આચર=છેવટે. જાવના=જવાનું છે.
 ૧ (૧) વેન=વેનરાજ; જેણે લોકમાં અધર્મ અલાવ્યો હતો. વિક્રમ=વિક્રમ રાજ.

दोउमें अचल रहे नहीं कोउ, जस अपजस जगमें छाया.

पर सुखकर दुःख हुवा न काहु, पर दुःखकर सुख नहीं पाया,

नक्की दो दीनकी जींदगानी तेरी, कर मत कर बदगोइ रे.

आखर० १

छोटे मोटे उंच अधम ओर, रंक भूप जो होइ,

योगी भोगी ज्ञानी बैरागी, सिद्ध साध होउ कोइ;

कोउ नहीं बचे कालतें, सब कोउ अंतकाल गये रोइ,

साचे हरिजन सो उबरे हो, ध्रुव तुकारामसें सोइ रे.

आखर० २

बिना नीम तुं आस अवास, अकास ल्यों मोहि बनावे,

छनुभंगुर तन नहीं भरोंसा, अध पलमें उठ जावे;

करनी सो नहीं करी वे मुरख, नहि करनी वहां चित लावे,

में बहु स्यानप कर कृति वेसी, जननी जठर नहीं होइ रे.

आखर० ३

शोक मोहमें जनम गमाया, उदर भरन हित भटक्यो,

कपट दंभ करी जग फेलायो, साच धरम सो पटक्यो;

आवागमनकी आरत भारी, तहुं हरि पद नहीं अटक्यो,

दया तुं अजहु चेत हो छोड, सब कृष्ण चरन चित प्रोइ रे.

आखर० ४

पद ३ गझल-गत दादरानी

दिलके दरदसें श्रीजी हम तो खूब हेरान हुवे,

अंदरके दरदसें श्रीजी हम तो खूब बेजार हुवे;

हम तो खूब बेजार हुवे, हम तो खूब लाचार हुवे,

तोभी इजा न मिटी शिर धनी भगवान हुवे.

दिलके० टेक.

बदगोइ=पारधी निंदा. (२) उबरे=उगरे; अये. (३) बहु=कपुल करुं; नल्लु.

स्यानप=डडापल्लु. जननी जठर=माताना पेटमां. (४) आवागमन=जन्ममरण. आरत=

:अ. अजहु=डल्लु पल्लु. ३ टेक. बेजार=दुःखी. तोभी...हवे=माथे भगवानने धारी

कर्या तोपल्लु दुःख तो भटयुं न नहि.

ફિકર આતસ જલાયા હુવા શ્વાક કલેજા,
 તોમી હજરતહું નહિ પોકારતા હેરાન હુવે. દિલકે૦ ૧
 મહેરકી નિઘા જબ થી શ્વાવિંદકી મેરે પે,
 તબ કુચ ના ચલા જાદે દિગ સેતાન હુવે. દિલકે૦ ૨
 જાહર કહના લાજમ નહિ મનકે મહેરમસેં,
 કેસા થા દયા અવલ મહેરબાન હુવે. દિલકે૦ ૩

પદ ૪ પ્રબન્ધ-ગત લાવણીની ચાલતિ

શ્રીકૃષ્ણ હમારા પ્યારા, ગોપાલ હમારા પ્યારા સબ સીરદારા, શ્રીકૃષ્ણ સબ૦
 અગનિત અંડકે કરનેવારા, પાલન પોશન ફિર નિસ્તારા;
 સબમેં ઓર સબનતેં ન્યારા, કોડ ન પાવત જીનકો પારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 મોર મુગટ પીતાંબર ધારા, મદન મનોહર મોરલી બારા;
 નશ્વશિવ નટવર રૂપ અપારા, ત્રિલોક સુંદર ભવ સિનગારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 પ્રપન્ન પારિજાત દુઃખહારા, અધમ ઉદ્ધારન દીન ઉદ્ધારા;
 અનન્યભક્તકે તારનબારા, સબ સુખદાયક અતિ ઉદારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 લલિત ત્રિભંગી નંદકુમારા; રાધાજી હે જીનકી દારા;
 નિત બ્રિંદાબન કરત બિહારા, જાન દયારામ ડરહારા. શ્રીકૃષ્ણ૦

(૧) ફિકર આતસ=ફિકરરૂપી અગ્નિએ શ્વાક=રાખ. હજરત=પ્રભુ. (૨) નિઘા=નજર.
 શ્વાવિંદ=પ્રભુ. દિગસેતાન=દિશાઓ. અર્થાત્ આસપાસના સંયોગો સેતાન રૂપ થયા.
 (૩) લાજમ=વ્યાજબી; યોગ્ય. મહેરમ=માલિક. કેસાથા=કેવો હતો. અવલ=પહેલાં.

૪ સબસિરદારા=અધાના સરદાર. (૧) અંડ=અણાંડ. પોશન=પોષણ. નિસ્તાર=નાશ.
 (૨) નટવર=ઉત્તમ નટ. ભવ સિનગારા=સંસારના શણગારરૂપ. (૩) પ્રપન્ન=શરણાગત.
 પારિજાત=કલ્પવૃક્ષ. શરણે આવેલાના કલ્પવૃક્ષ જેવા. અનન્યભક્ત=જે બીજા કોઈને બળે
 નહિ તેવો ભક્ત. (૪) લલિત ત્રિભંગી=મોરલી વગાડતી વખત ભગવાન ડોક, કેડ,
 અને પગ એમ ત્રણ ઠેકાણે સુંદર રીતે વાંકા વળીને હબા રહે છે તેથી લલિત
 ત્રિભંગી કહેવાય છે. ડરહારા=દૃઢ્યના હાર જેવા.

पद ५ गत दादरानी

मन श्री राधिका गोपाळ गारे. टेक.
 काहेकुं तुं देह दमन करत हे अजान जीया,
 विद्यमान फळ सु अनायास मिल्यो वे. मन श्री. १
 निर्भय परमानंद पद, बिन प्रयास पावे सद्य,
 कुमति कुपथ काहेकुं तुं जाय चल्यो वे. मन श्री. २
 जो तुं तेरो भलो च्हाय, तो ए नाम ले तुं गाय,
 जान दयाराम भाग्य सुफल फल्यो वे. मन श्री. ३

पद ६ छप्पो

त्रिभुवन पति तलवार, ढाल धरणीधर धारी,
 केशव तीर कमान, बांध ले कृष्ण कटारी.
 धर बखतर बलबीर, नाम भगवंतको भाला,
 बनवारी बंदुक भरले गोली गोपाला.
 सत संग तुरी चढ दया धर्म संग जोड ले,
 काल महेवासी मारनेकुं कर्मकिल्ला तोड ले.

पद ७ कुंडलियो

ताते टेडे यों फिरे टेडी रखवे मूँछ,
 भजे नहि भगवंतकों मूँछ नहि वे पूँछ;
 मूँछ नहि वे पूँछ, गये तब जमकर आये,
 जख मारी लख बेर मातके प्राण सताये;
 कहे दयो हरिदास गये पेंजारे खाते,
 हरिसों रहे विमुख फिरे यों टेडे ताते.

६ (२) बनवारी=वनभाणि. (३) तुरी=थोडो. काल महेवासी=कालरूपी लुंटाई;
 कर्मकिल्ला=कर्मरूपी किल्ला; कर्मकांडनी कडाई. ७ ताते=तातो; तेजदार; अपण. टेडे=
 टेडो; वांडो; अकड. रखवे=राखे. वे=ते. लख बेर=लाख वખत. मातके प्राण सताये=अर्धभां
 आवीने माताना छवने नकाभुं दुःख आभ्युं. पेंजार=आसडां.

પદ ૮ ધોંસો

મેરે મન શિર નયન નિત્ય બિરાજો સહિત પ્રાણપ્યારે,
 નંદની શ્રીવૃષભાનુકીજી;
 શ્રી ગુરુ બલ્લભલાલ કૃપા દૃષ્ટી કીજે,
 યહી આશ હે મોંકુ દાન દીજે જી.

તોરો

શ્રીગિરિધર પ્રાણપ્રિયા રાધા, નામસોં ભાગે ભવ બાધા;
 કૃપા સાગરી તું કલ્યાણી, બલ્લભા બ્રંદાબન રાણી,
 પિતા વૃષભાનુ કીરતિ માતા, શેષ શિવ જનની સુખદાતા;
 દયા કરી દયો શરણ રાखો, દાસ તિહારો શ્રીમુખ ભાखો જી.

પદ ૯ ધ્રુપદ કલ્યાણ

શ્રીકૃષ્ણ ગોવિંદ ગોપાલ ગોકુલેશ
 ગોપીજન વલ્લભ, ગોવર્ધનધરન ધીર.

જગતગુરુ જગન્નાથ બાલકૃષ્ણ બલબીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૧

ભક્તવત્સલ દીનબંધુ દુષ્ટ નિકંદન

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પ્રાણનાથ પદ્મનાભ,

પદ્માકાન્ત હરત પ્રણતપીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૨

યશોદોત્સંગ લાલિત નટ નાગર રાધીકેશ,

દયા પ્રભુ નંદલાલ વિહરત યમુના તીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૩

૧ (૧) ધીર=ધૈર્યવાન; અડગ. બાલકૃષ્ણ=બાળક સ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણ. બલબીર=શ્રી બળદેવજીના બાઈ. (૨) પદ્મનાભ=જેમની નાભિ (હુટી)માંથી કમળ ઉગેલું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ. ભવ=વ્યાપકરૂપ. અનંત=અંતરહિત; શેષસ્વરૂપ. હરવીર=હરમહાદેવના બંધુરૂપ. (૩) યશોદોત્સંગલાલિત=યશોદાજીના ઉત્સંગ-ખેળામાં લાડ કરાયેલા એવા; યશોદાજીના ખેળામાં ખેલનાર. નટનાગર=નૃત્ય કરનારાઓમાં ચતુર. આ પદમાં પ્રભુના અવતારોનાં નામ જ ક્રમ ગણાવેલાં છે.

પદ ૧૦ રાગ સારંગ-ધ્રુપદ

જય શ્રીકૃષ્ણ ઓતારા,
પુરણબ્રહ્મ પુરષોત્તમ અકલરૂપ, અકલગતિ અપરંપારા. જય શ્રી૦ ટેક.
મચ્છ કૂર્મ નૃસિંહ વામન પરશુરામ,
રામચંદ્ર બલ બુધ કલકી તનુ ધારા. જય શ્રી૦ ૧
ઋષભ દત્ત ક્રતુ પૃથુ કપિલ,
યજ્ઞ પુરુષ હયગ્રીવ નારદ નારાયણ સનકાદિક ચારા. જય શ્રી૦ ૨
ધ્રુવ વરદાહ હરિ મનવંતર,
કલ્હ હંસ વેદવ્યાસ દયા પ્રભુકે અવતારા. જય શ્રી૦ ૩

પદ ૧૧ રાગ સોહણી-ગત દીપચંદી

ચરણ શરણ ગિરિધરન હમારે,
તાહિકો ભરોંસો કહ્યુ, ઓર નહિ બલ હો. ચરણ૦ ૧
સાધન ધરમકી અલ્પ ન આશા,
બને તહુ ભલ, નહિ બને તહુ ભલ હો. ચરણ૦ ૨
વિધિ રુ નિષેધ કહો સવસોં બનહીકા નહિ જ્યું,
ભયો તન મન ન અમલ હો. ચરણ૦ ૩

૧૦ ઓતારી=અવતારી. (૧) તનુ=શરીર. (૩) વરદાહ=વરદાન આપનાર.
૧૧ (૩) વિધિ=જે કર્મ કરવાની વેદમાં આજ્ઞા કરેલી હોય તે; શાસ્ત્રવિ-
હિતકર્મ. નિષેધ=જે કર્મ કરવાની શાસ્ત્રમાં મના કરેલી હોય તે; શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કર્મ.
વિધિ.....અમલહો=જ્યાં સુધી તનમન નિર્મળ થયું નથી ત્યાં સુધી વેદના વિધિનિષેધ
પ્રમાણે કંઈક કરી શકાય નથી. માટે શ્રીહરિનું શરણ એ જ મુખ્ય સાધન છે.
કહો.....જ્યું=એને બદલે મૂળમાં “કોહો રવસો બનહીકા હજુ” એવો પાઠ છે. પણ તે
લેખકદોષથી અક્ષરો આગળ પાછળ થઈ જવાથી અશુદ્ધ થઈ ગયેલો લાગવાથી ઉપર
પ્રમાણે પાઠ સુધારીને મૂકેલો છે.

દયાકે પ્રીતમ જુકો અનન્ય આશરો,
ત્રીનકે પ્રતાપ સાચે સાધુ સ્વરે સ્વલ હો. ચરણ૦ ૪

પદ ૧૨ રાગ કલ્યાણ-ધ્રુપદ

જે જે શ્રીવલ્લભ જે શ્રીવિઠ્ઠલેશ,
જે શ્રીકૃષ્ણ કેસો કૃપાનિધિ કમલાપતિ કંસારી. જે શ્રી૦ ૧
ગોપીજનવલ્લભ ગોપીનાથ ગોકુલેશ,
ગોવિંદ ગોપાલ ગુણસાગર ગિરિધારી. જે શ્રી૦ ૨
રાધિકારમન રાજીવલોચન રસિકવર,
સત્યરૂપ રસિક રાસબિહારી. જે શ્રી૦ ૩
દામોદર દીનબંધુ દેવકીસુત દયાસિંધુ,
દયાકે પ્રીતમ પ્રાણદોષ દુઃસ્વહારી. જે શ્રી૦ ૪

પદ ૧૩ કુંડલિયો.

દીપ જરાવે ધૃતકે, પનૈયા લગે ફુલેલ,
રોટી ચુપર બીન લુચ્વી, ચોટી નમીલે તેલ;
ચોટી ન મીલે તેલ, સોહી અનીતિ કહાવે,
કહાં રંકકીં વાત, ભૂપ હોય તહુ ઉઠ જાવે;
કહત દયો હરિદાસ, એહી નાટક મુરન કે,
પનૈયા લગે ફુલેલ, દીપ જરાવે ધૃતકે.

(૪) અનન્ય આસરો=શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય ન રાખવો તે; (અનન્ય-અન=અન્ય; બીજું નહિ તે) સાધુ=સંત; પુણ્યાત્મા; પરમ ભગવદ્દી પુરુષ. સ્વલ=દુષ્ટ. ત્રીનકે.....સ્વલહો=પ્રભુના પ્રતાપથી ખરેખરા દુષ્ટ પુરુષો પણ સાચા સાધુ બની જાય છે. ૧૨ (૧) કંસારી=કંસના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ. (૩) રાજીવલોચન=રાજીવ એટલે કમળ જેવાં લોચન-જેના છે તે. સત્યરૂપ=સત્ય એ જ જેનું સ્વરૂપ છે એવા.

पद १४ राग-काफी-ताल दीपचंदी*

रामकृष्ण रसना रट मोरी, योंही तुं ओर बकत क्यों कीत भोरी;

रामकृष्ण. टेक.

एही तत्त्व श्रुतिशिखर पुकार्यो, नांही न पटतर इनकी कोरी;

रामकृष्ण. १

सहज बनें सब साधन सीरमनी, सो समूझें ज्याकों भाग्य खुल्योरी;

रामकृष्ण. २

ओर उपाय न हैं अस कलीकों, दयाप्रीतम मीलवें चित्त चोरी;

रामकृष्ण. ३

पद १५ राग-काफी

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं, पाप ताप प्रलें सब छीनमें;

निर्भय परमानंद धाम हैं, सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं. टेक.

ओर कोटि हरि नाम न इनसम, जदपि अतुल बल आदि राम हैं;

जेसें दुजतें चढती कळा शशी, पें न कोइ राकेश ठाम हैं;

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण. १

केवळ कृष्ण चंद्र पुरनीमा श्रीसह शरद प्रमोद ग्राम हे;

सब साधन फळ त्रिवरनमें दयाप्रीतम अभिमत पुरन काम हैं;

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण. २

पद १६ राग-काफी

रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे,

अकथित अघ अतीत हुं जीन डरपें, सब व्हें जेहे भस्म के ढेरे;

रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. टेक.

एक नाम तहुं पुरुषोत्तमको, महा पाप अगनित तहुं तेरे,

* “ इस, तन धनकी कौन बडाई, देखत नेनामें मीट्टी मीळाई ” ये कबीरजीना पदना

बोध्यनुं आ पद दयारामे रच्युं छे.

सकृत नाद हरिबाल सुनत ज्यों, मृग गगन मत हुं मरत घनेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. १

कृष्ण नाम ते सोहु जरे अघ, जानी कीये कबु मोह अंधेरे,
गीळी ग्रंथीये काठन बची ज्यों परी होरी बीच सो कीन हेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. २

सब वस्तुना सफल बीनभावहुं, नाम समंध पथ्थर जळपेरे;
नाम सुनामी दया प्रभु बसी हीय, पुरन काम इश्वर ज्यों ठेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. ३

पद १७ राग-काहनडो

यह मांगो श्रीवल्लभलाल, अपने चरणकमल मन मेरो;
लुभ रहे ज्यों मधुव्रत बाल. यह० टेक.

नंदनंदन वृषभानुनंदिनि, सेवुं सतत सुखजाल;
संतसंगत गुन गावत अहर्निश, रुचे नाहि कछु अनुचित ख्याल. यह० १

श्रीवल्लभ सब वल्लभ सह मोहे, अतिवल्लभ रहो ज्यों मनी बाल;
श्रीसुबोधिनी श्रवण वासव्रज, नित्य जमुनाजलपान रसाल. यह० २

दृढ आश्रय श्रीमहाप्रभु पदकों, बीना मोल चेरो सब काल;
दासी दोस्ती कुंजमेहेलमें, दंपती प्रसन्न देखी होउ न्याल. यह० ३

युगल उच्छिष्ट आहार नित्यपाउ, चलुं अनुव्रति प्रिया गोपाल;
दास दयाको यह फळ दीजे, सहज कृपा मेंटी सब साल. यह० ४

मारवाडी भाषाना पदो

पद १ राग-रामकली चालति गत लावणीनी
मीजाजेण अलबेली हो राधे, मदघेली हो राधे,
थांने मारो गिरधर बोलावेरे. मीजाजेण. १
गीरधर बोलावे रे, प्यारी तुं क्यो नही आवे,
नीत उठ रुसणो क्यो भावे, क्यो तरसे क्यो तरसावे रे. मीजाजेण. २
लाखन ललना बन ठन ठाडी, बालमजीरी आगे दाय न आवेरे;
तुं बीन दुजी दील नही भावे, वेतो थारोइ सीलणो मागेरे. मीजाजेण. ३
श्री राधे, श्री राधे, राधे, मोहन मुख रट लागी,
उठ चल हील मील प्रानपियासु, तो मांनु बडभागी. मीजाजेण. ४
दयारा प्रीतमरी स्नेहरी बातां, सुण उठ बेगी चाली;
मीली रसीकणी रसीकबीहारीसुं कालजडामां घालीरे. मीजाजेण. ५

पद २ होरो-गत दीपचंदी

मत डारोरे गुलाल आंखडलां खटके छे. मत० टेक०
आंखडलां खटकेछे रंगत चुंदली चटके छे,
केसर भीनी देखी मौंसु नावलीओ अटके छे. मत० १
दुरजनियांरा डरसों मोको मन थोरो छटके छे,
दया प्रीतम हियरो तो मोको थालारे भटके छे. मत० २

पद ३ राग-कालींगडो-गत दादरानी

सळके थारां रे मीजाजी सळके थारां,
लोहणीयाळां बाण माका उरमां. सळके०टेक०.

२ (२) मोको=भारुं. थोरो=थोडुं. हियरो=भन. थालारे=तारी पाछण. ३ लोहणीयाळां
बाण=आशीयाळां नयनरूपी आशु.

લગત ન જાણે વારી ગઢ ગયે ચિત્તમેં,
 ઉંકાંસત નિકસી આવે પ્રાણ, માકા ઉરમાં. સઠ્ઠકે૦ ૧
 ઇળી દરદરો રે કોઈ ઓઁવદ ન જાણેવારી,
 એક થાં જાણાં છાં માકા મારુજી સુજાણ, માકા ઉરમાં. સઠ્ઠકે૦ ૨
 દયારા પ્રીતમ માકે મહોલે પધારે વારી,
 રાવરી દાસી છાં મેં યાકો યહ આસાન, માકાઉ. સઠ્ઠકે૦ ૩

પદ ૪ રાગ—સ્વમાચ—ગત દોપચંદી

જાલમ તોરે, સુની તોરે નેનોંને મારી મોહે નંદલાલ હો. ટેક૦

તીચી તીચી નોંકેં ચુમ ગઈ ચિત્તમેં,

સાલત ઝ્યોં નટ સાલ હો. જાલમ૦ ૧

રેન ઘોસ મોહે કલ ના પરત વે,

એસી કર ડારી મોહે બેહાલ હો. જાલમ૦ ૨

મંત્ર સીંગારી પઠત મનમોહન,

મુરકી સો અબીલ ગુલાલ હો. જાલમ૦ ૩

દયાકે પ્રીતમ માકે મહેલાં સધારો,

માનું કરી માંકુ નિહાલ હો. જાલમ૦ ૪

પદ ૫ રાગ—કાલિંગડો—ગત ટુમરીની

થારા નેનારો પાંનીડો માને લાગડો રે. થારા૦ ટે ૬.

કાંઈ કરે ઓઁવદ બૈદ વિચારો,

(૧) ગઢ ગયે=ચોંટી ગયાં. ઉંકાંસત=ઉકાંસીને, ઝેર કરીને કાઢવા જતાં. લગત.....પ્રાણ=એ બાણ વાગતી વખત તો કંઈ જોવામાં ન આવ્યાં, પણ જ્યારે હૃદયમાં ચોંટી ગયાં ત્યારે જ જાણ્યું. એને ઉકાંસીને કાઢવા જતાં તો જાણે મારા પ્રાણ જ નિકળી જવા લાગ્યા. (૨) ઇળી=એ. થાં=તું. મારુજી=પ્રિયતમ. (૩) રાવરી=રાબની; તમારી. આસાન=ઉપકાર. ૪ (૩) મંત્ર સિંગારી=શૃંગારના મંત્ર; પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય એવા બોલ. (૪) મહેલાં=મહેલે. ૫ નેનારોપાનીડો=આંખનું પાણી. માને=મને. લાગડો=લાગ્યું. કાંઈને કાંઈ જંગલી પ્રદેશનું કે ટુંગરનું પાણી લાગે તેથી તેને રોગ

थारा बिरहडो लाग्यो माने दाधडो रे: थारा० १

कल न परे पल जीयो मोको तलसे,
इसो पीडे थारो अनुरागडो रे. थारा० २

दयारा प्रीतम थें जीवाडां तो जीवां,
थाके हाथे माको तागडो रे. थारा० ३

पद ६ राग—कार्लिंगडो गत दादरानी

रंग छे थानेरे केसरीया रंग छे थानेरे,
मोहे जग बजाडी बेनरे मोती. रंग छे०
बाहावरी लाला ब्रजरी भइछां, देखी थारा नेणरे मोती. रंग छे०
ब्रह्मा आदि बेदके थारो, कोउ न पामे पार;
सों थें प्यारी सांवरा थें दोरां गोपी लाररे मोती. रंग छे०
शेष महेश विधि सुर नारद, पूजे जाहिके पाय;
सोथें थारी राधीछाछीरो, कर जोरी शिर नायरे मोती. रंग छे०
अकल कला जाय न कली, पोहचे नाहि मन बाच;
तालीयां देइ आहिरणी उकां थेइ नचावे नाचरे मोती. रंग छे०
नेहरे कारण नाथजी थाने तोरी बेदरी रीत;
दास दयारा प्रीतमजी थाने प्राणसु प्यारी प्रीतरे मोती. रंग छे०

पद ७ राग—सोरठ गत दादरानी

मारा मनडारा मान्यारे, मारा चितडारा चोभ्यारे;
माणीगर मोतीरे, मारा केसरीया बालमजीरे हो छोजी बिहारी नंदलाल.
थाय ने भांडु पडे पणु भने तारी आंभेनुं पाणी लागवाथी अंक नतने। राग
थये। छे. जेम,

दोहरो—पानी लगे पर्वतका वाका ओखद अनेक,

नेन पानीको काहु नहि माशुक को मुख एक.

(२) इसो=येवो. (३) थें=तुं. जीवाडां तो जीवां=अत्राडे तो। अत्रुं. थाके हाथे=तारे
हाथे. तागडो=अंत; छेवट; उद्धार.

રંગીલા રસીલા નેના ચિતડામેં ચુમ રહી, સાલત જ્યોં નેહ રસાઢ. મારા૦
નટવર છબીરી લીક હીયે અટકી, દયા પ્રમુ મદન ગોપાલ. મારા૦

પંજાબી ભાષાના પદો

પદ ૧ રાગ-રેશ્મતો ગત દીપચંદી

મિલ જાવે તુંહિ શ્યામલા પ્યારા, દોસ્તીકર રહેદા ક્યોં ન્યારા,
તુંહિ હે જીવન હે સારા, તેરે બિના સલ્ક સબી સારા. મિલ૦ ૧
મેરા સબ સોહી સોહે તેરા, જીવની એક હે તુંહિ મેરા,
ફિદા દિલ સોં કચકા ટેરા, હુવા દિલ કદમોદા ચેરા. મિલ૦ ૨
ઇશ્કદા દેશ હે દુરા, નહિ કોઝ બાતકા પુરા,
હોવે દિલ દરદી જ્યોં ચુરા, દેખે સોહી શિર બીના શૂરા. મિલ૦ ૩
મેરા દિલ હે એસા દરદી, છૂપે નહિ પ્રેમદી જરદી,
કરું જો ગુમાનદી ગરદી, મિલે મહેબુબ તો મરદી. મિલ૦ ૪
સુનો સબ સલ્ક કહું તુમકું, એસી જીયા જુર્દ હે હમકું,
કરું સુરબાન તન દમકું, ન છોંડુગી પ્રાણ પ્રીતમકું. મિલ૦ ૫
ઇશ્ક ભગવાનકા સાચા, જગતકા બુઝના કાચા,
એહી આગમ નિગમ બાંચા, સુનત દિલ દયાકા રાચા. મિલ૦ ૬

૧ (૧) રહેદા=રહેવાનો. સલ્ક=દુનિયાં; સંસાર. તુંહિ.....સારા=તુંજ અમારું આખું જીવન છે અને તારા વગર બધો સંસાર ખારો, નકામો છે. (૨) કચકા ટેરા=(?) કદમોદા=ચરણોનો. ચેરા=દાસ. (૩) ઇશ્કદા=પ્રેમનો. હોવે.....શૂરા=જેનું દિલ ઇશ્કના દરદથી ચૂરો થઈ ગયું હોય એવા માથા વગરના શૂરવીરો જ પોતાના પ્રિયતમને જોઈ શકે છે. (૪) પ્રેમદી=પ્રેમની. જરદી=રંગ; મસ્તી. કરું.....મરદી=હુંએવું અભિમાન કરું છું કે, હું પ્રિયતમને મેળવું તો જ મારી મરદાની સમજવી. (૫) જીયા=જીવ. જુર્દ=(?) દમ=પ્રાણ. (૬) બુઝના=સમજવું. કાચા=જૂઠું. આગમ=શાસ્ત્ર. નિગમ=વેદ. રાચા=રાજ થયો.

પદ ૨ રાગ-સ્વમાયચી ગત દાદરાની

દ્રગન લગનકી અગન, ગગન લ્યોં લગીવે, દ્રગન લગન૦
સમજત નહીં કોઈ, કાહાસોં કહીયે;
સમુજે સોઈ જાકુ હોય જગીવે. દ્રગન લગન૦ ૧
મિલબો કઠિન, બિરહ બલ ભારી,
સુધ, બુધ, નિંદ, મૂઝ હુ ભગીવે. દ્રગન લગન૦ ૨
દયાકે પ્રિતમ જુકે મોહી મીલાય દે,
કાન જુદાવે છતિયાં ધગીવેં. દ્રગન લગન૦ ૩

પદ ૩ તાન રાગ ભેરવી ગત ઠુમરીની

જગ સબ જાદુ કહેતા, મેં ના માનદી,
નટવર પ્યારે નેનુદા જાદુ જાનદી રે. જગ સબ૦ટેક.
સારી સ્વલકદા ચંદ્ર મથત હે રે,
મન મથત છબી કાંનદી રે ? જગ સબ૦ ૧
દયા પ્રભુ મુરત વિશ્વકું મોહની,
પરસે ના જાપેં ગ્રંથી જ્ઞાનદી રે. જગ સબ૦ ૨

પદ ૪ રાગ-શિશોટી ગત ટપ્પાની

મેહા પ્યારા વે, મેહા સાંબરા સલુના,
મેહા મોહના મીજાજી. હો મેહા પ્યારા૦ ટેક.

૩ મેં ના માનદી=મેં માન્યું નહિ. નેનુદા=આંખોનું. જાનદી=જાણ્યું. જગત્ કહે છે કે દુનિયામાં કંઈ જાદુ છે પણ તે હું માનતી નથી; કારણ, ખરું જાદુ તો નટવરલાલ પ્યારાની આંખોમાં જ છે. (૧) કાંનદી=કોની. ચંદ્ર બધી દુનિયાનું મથન કરે છે, બધા વિરહી પ્રાણીઓને વ્યાકુલ કરે છે, પણ મનનું મથન કરે એવી કોની છબી છે? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણની (૨) મુરત=મૂર્તિ. પરસે.....જ્ઞાનદી=જ્ઞાનની ગ્રંથી જેને સ્પર્શ કરી શકતી નથી. અર્થાત્ જે પ્રભુ જ્ઞાનવડે ગમ્ય નથી, ફક્ત એક પ્રેમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪ મેહા=મારા. મોહના=મેહન.

तुमरे दरसदी तो प्यासी मेरी आखियां वे,
मोहन मोरलीवारा वे. हो मेडा प्यारा० १

मन महेबुब दयाके प्रीतम वे,
तुंही चस्मोदा तारा वे. हो मेडा प्यारा० २

पद ५ राग काफी-गत ठुमरीनी

मत छोड वे असानु मर जांदी वे,
सुन बनवारी वे. असानु मत० टेक.

हुवा क्यों बेदरदी तुं दरदवाले दिलनु,
दया सोई क्यों वे महेर ना देवे. सुन बनवारी अ० १

पद ६ राग काफी-गत ठुमरीनी

सांडे दिलदी महेरम सामल जानदा भला वे,
तोभी अर्ज बेदर्दी नहि मानदा. सांडे० टेक.

पेंडेदी दरदी प्यासी मेरे अखियानूं,
नमानियांनुं कि तरसानदा ? सांडे० १

दयाके प्रीतम टुंक महेरम निघा कर.
सानुं क्योंजी वे दरश दिखानदा ? सांडे० २

(१) दरसदी=दर्शननी. (२) मनमहेबुब=मनना भलेभूषण-प्यारा. चस्मोदा=आंखोना. ५ (१) असानुं=अभने. मरजादी=भरी जल छुं. बनवारी=वनभाणी; कृष्ण. दरदवाले दीलनुं=भ्यारवाणा दीलने दीधे. ६ टेक. सांडे=अभारा. दिलदी=मननी. महेरम=यार सामल जानदा=प्राणुप्रिय शोभलियो. नहि मानदा=मानतो नथी. (२) पेंडेदी दरदी=रस्ताना थाकथी दुःखी थयेदी. नमानियां=गरीब; रंक. कि तरसानदा=केम तरसावे छे? टुंक=जरा. सानुं=अभने. सानुं...दिखनदा=अभने क्यांछे दर्शन केम आपतो नथी ?

પદ ૭ રાગ જંગલો-તાલ ઝિંઝોટી ગત હુમરીની

બેદરદી દિલજાની હો માની કૃષ્ણા વે. બેદરદી૦ ટેક.
 દોસ્તી નિમાના લગિવે હાંસી હુન્દી મેરી સોહનિયે,
 એતના તો દયા તું આસાન કર દાની જાની જાની હો;
 માની કૃષ્ણા વે. બેદરદી૦ ૧

પદ ૮ રાગ સ્વમાયત્રી, ગત લાવણી
 ચંદા જ્યું ફલકે, ચંદા જ્યું ફલકે,
 રાધે પ્યારી તું સાંડા, શ્યામા પ્યારી તું સાંડા;
 મુખડાજી મુખડા હો. ચંદા૦ ૧
 મુખ બીચ બીડા, નથ હીરા નંગ જડિયાં હો;
 વિથુરી અલકસોં લલકે. ચંદા૦ ૨
 તેરે મુખચંદ્રકે ચકોર દયા પ્રભુ;
 છબિ લલ્લ પરત ન પલકે. ચંદા૦ ૩

૭ ટેક. માની=માનવાલો; ગર્વી. (૧) હાંસીહુન્દી=હાંસી થશે; મશ્કરી થશે. સોહનિયે=શોભાવાળા; ખૂબ સુરત. આસાન=એહસાન. દાની=દુલીન; ઉદાર.

૮ (૧) સખી કહે છે હે રાધાજી ! તારા મુખની શોભા જાણે ચંદ્ર ઝળકી રહ્યો હોય એવી લાગે છે. તું સાંડા=તારા. (૨) નથ=વાળી. વિથુરી=વાળી. અલક=વાળની લટ. સોં=સાથે. મોઢામાં પાનનું ખીડું છે, વાળીમાં હીરા અને નંગ જડ્યા છે, અને એવી વાળી વાળની લટ સાથે ઝુલી રહી છે. “અલકસોં” ને બદલે “અધરસોં” પાઠ પણ છે. તે ઠેકાણે અધર હોઠ ઉપર વાળી ઝુલી રહી છે, એમ અર્થ થાય. (૩) છબી=રૂપ. લલ્લ=જોઈને. પલકે=પલક્યારે. મુખને ચંદ્રની ઉપમા આપી તો ચંદ્રને નિહાળનાર ચકોર પક્ષી જોઈએ. તેને માટે કહે છે કે, તારા મુખરૂપી ચંદ્રના ચકોર દયારામના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ છે, જે તારું રૂપ જોઈને આંખની પલક પણ મારતા નથી.

मराठी भाषाना पदो

पद १ राग खमायची, गत ठुमरी

श्री गोपीजन वल्लभारे, हे श्री वल्लभ देवा,
विठ्ठल माय बापा, माला करुं द्यावी निज सेवा. श्री गोपीजन० १
अहो देवा तुला अखंड सम्रण, अचलित सत संग;
प्रेम भक्ति सांगावे, अनपायनी श्रीरंग. श्री गोपीजन० २
दासत्व अनन्य भाव, निजाश्रय परिपूर्ण;
प्रपंच विस्मर्ण, करी दुःसंग चूर्ण. श्री गोपीजन० ३
देवा एवढी कृपा करावी, श्रीहरि कृपावंत;
पतित पावना रे, आईक भगवंत. श्री गोपीजन० ४
सकळ वेदाने सांगितला, सर्वोत्कर्ष गोविंद;
तैसीच थोर भक्ति, माला त्या साठी छंद. श्री गोपीजन० ५
महा दुस्तर भवरोग, हा दुःखाचा उदधि;
हरावया समर्थ, त्यासी भक्ति ओखधि. श्री गोपीजन० ६
वशीभूत तुला करीतो, तुझी भक्ति हे देवा;
ऐसी सम्रथ कलुन, घेतली महादेवा. श्री गोपीजन० ७
शिव धरीतो निरंतर, तुझे रूपाचा ध्यान;
शेष करीतो सदा, कृष्ण कीरतीचा गांन. श्री गोपीजन० ८
पद्मा पदसेवन, केली वृंदानि वास;
चरण शरण तुझे, आले कोट्यावधि दास. श्री गोपीजन० ९
देव ब्रह्मा सनकादिक, नारद कपील सुध्यांनी;
प्रल्हाद वेदव्यास, शुक प्रेमसिंधुपानी. श्री गोपीजन० १०

देवा पराशर पुंडरिक, विभीषण अंबरीष;
 शौनक भीष्म प्रथु, भजीतो जुगदीश. श्री गोपीजन० ११
 धर्म अर्जुन रुक्मांगद, वाल्मिक ध्रुव वशिष्ठ;
 प्रथा पांडव उद्धव, आदि केले कृष्ण इष्ट. श्री गोपीजन० १२
 सर्वांचें हृदयाहुन, तुमी केली शुभ भक्ति;
 तेव्हांच तुजवर, त्याला झाली आसक्ति. श्री गोपीजन० १३
 तैसें माझे रुदयाहुन, अविद्या काढावे;
 तीथें आपुण असावे, हेच संपत्ती द्यावे. श्री गोपीजन० १४
 तुं करसील तरी नव्हे काय, वृजेश निर्मीले ब्रह्मांड;
 अनंत कोटी निमेष, तेव्हां झाले प्रचंड. श्री गोपीजन० १५
 दक्ष महा सम्रथासी, आम्ही काय सीकवावे;
 बाळ मी तुं माउली, दोष क्षमा करावे. श्री गोपीजन० १६
 देवा नको पाहु भाझी करणी, पाहा बर्द तो तुझा;
 अनायास आत्मसात, मला करू वीण पूजा. श्री गोपीजन० १७
 हेच प्रार्थना राधिकेश, पूर्ण करा ब्रजराजा;
 एकदा सांग माला, दया तुं दास माझा. श्री गोपीजन० १८

पद २ धोंसो

मेरे मन शिर नयन नित्य विराजो सहित प्राणप्यारे,
 नंदनी श्रीवृषभानुकीजी;
 श्री गुरु बल्लभलाल कृपा दृष्टी कीजे,
 यही आश हे मोंकु दान दीजे जी.

तोरो

श्रीगिरिधर प्राणप्रिया राधा, नामसों भागे भव बाधा;
 कृपा सागरी तुं कल्याणी, बल्लभा ब्रंदावन राणी,

पिता वृषभानु कीरति माता, शेष शिव जननी सुखदाता;
दया करी दयो शरण राखो: दास तिहारो श्रीमुख भाखो जी.

लावणी गत चालति

वृषभानु सुता राधिका, रहित बाधिका,
कृष्णचंद्राची प्राणवल्लभा चरण कमळीं—
चरणकमळीं माझी मति लुभा—

या वृषभा० टेक.

परब्रह्म अक्षरातीत सुब्रह्म स्तवितें,
होत जिथे मनवाणी पांगुळे,
गति जाइ न कदा कोणी कळे,
ब्रह्मांड कोटि अधिपति, नित्य महामति;
त्रिगुण परकाळ अजा थरथरी,
स्वयंभु सदानंद श्रीहरि;
सर्वेश अनुप सर्वात्मा, परमिति महात्मा,
विधि शिव जाचे पद वंदिते,
सहस्र वदना वाणी गुण गीते,
ऐसे प्रभु श्रीभूषण, विजित दूषण
म्हणत श्रीमुख राधे मम शोभा—चरणकमळीं
चरणकमळीं माझी मति लुभा—
चंद्रभागा चंपकलता, ललित अमृता,
चंद्रिका चपला चतुरा रमा
सुरभा शुभानना सुखधामा,
मधुवीणा मणिकुंडला, मेना मंगळा,
माधवी मालती मन आतुरी,
प्रगल्भा प्रिया प्रेम मंजरी,

या वृषभा० १

હંસા હરષા ભગવતી, સ્વરૂપારતિ,
 કેતકી કમळा કૃષ્ણાવતી,
 ગોપિકા રત્નારૂપા સતી,
 ઇત્યાદિક વ્રજસુંદરી, વશ કેલેં હરિ,
 હેતુ હા સકळा સ્વામિની અભા-ચરણકમळીં
 ચરણકમळીં માણી મતિ લુભા-
 મહારૂપવતી ધન્યકા, નાગકન્યકા,
 ઉર્વશી રંભા તિલોત્તમા,
 સામ્ય કોળી ના સાંગે આગમા,
 દમયન્તી અરુન્ધતી તારા, રોહિણી સુદારા,
 એસી શુધ્ધબુધ સુંદર બાયકા,
 એસી અધિકી સાંગુ આયકા,
 શચિ સાવિત્રી સરસ્વતી, ઉમા રેવતી,
 રતિ દ્રૌપદી રમાદિક બાळा,
 કીરતિજા સકळा શ્રીવર્યા, અતુલ સુંદર્યા,
 મ્હણું મી કાય આતા તીચી પ્રભા-ચરણકમळીં
 ચરણકમळીં માણી મતિ લુભા-
 શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાવતી સુતા, સકૃત વસ્તુતા,*
 રાધિકાજી અસુ અવિનાશીચે,
 કૃષ્ણ આત્મા શ્રી રાધિકાજીચે,
 યુગ્મરૂપ લીલાळा સાટી, ભક્તસું પુરણ ગોડ વાટી,
 માલા દ્યાવી પ્રેમ હઠ ભક્તિ, વ્યસન આસક્તિ,
 કરુની પ્રભુ શરણાગત આપુલ્યા,

યા વૃષભા૦ ૨

યા વૃષભા૦ ૩

* સકૃત વસ્તુતા=શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકાજી બંને વાસ્તવિક રીતે એકજ છતાં કૃત દ્વીલાને માટે બે જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે.

अविद्या रूपी काढावी बळा,
 दासानुदास दयाराम, युगलचा गुलाम,
 म्हणे यश दार पूढे निज उभा—चरणकमळीं
 चरणकमळीं माझी मति लुभा—

या वृषभा० ४

आशिर्वाद राग रिकतो

चिरंजीओ सुखी रहो तुम सकल हरि जन्म,	
आनंद मंगल अखंड हरिमें रहो मन्म.	चिरंजीओ० १
भक्ति प्रेम आसक्ति ब्यसन श्रीब्रजेश,	
गुरु भगवदी भाव सदा दुख कदा न लेश.	चिरंजीओ० २
करम काल माया भय जनम मरन जाओ,	
शुभ मनि रहो सतत मन कुपथ कबु न धाओ.	चिरंजीओ० ३
सद्गुन संतसंग सदा रहो पुरन काम,	
एही आशीस देत दास दयाराम.	चिरंजीओ० ४

શુદ્ધિ પત્રક

પ્ર.	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૫૬ ૧	૪	૪
૩૨	૩૬ મી કડીની ટીકા.	પાપ તાપ...	સકલ પાપ તાપ...
૩૮	૨૨ મી કડીની ટીકા.	“મોતીની માળા” છે ત્યાં “રત્નની માળા” વાંચવી.	યાંડોદ.
૫૬	૧૧ મી કડી.	અષ્ટસુત.	અષ્ટસુત.
૬૫	૫૯ મી કડીની ટીકા.	શંભુદાસ ? શંભુદાસ=મહાદેવના દાસ; ગણુ.	શાણોદ.
૮૦	૫૬ મી કડી.	ક્ષમ.	સૂક્ષ્મ.
૮૬	૫૬ ૫	ચોરે	ચોરો
૮૬	,, ૪	જ્યાર	જાર
૯૧	કડી ૬ ની પહેલી લીટી આ પ્રમાણે વાંચવી.	“સકલ રૂપમાં અનુપરૂપ તું ખરી જો.”	
૯૩	છેલ્લી લીટી	દયારામના	દયાના
૯૭	કડી ૭ મી	“શિક્ષા ચાતુરી” માં આવેલી છે, માટે કાઢી નાંખવી.	
૯૮	ટીકા ૮ મી	નાના બર્દિ...	નાન્તર્બર્દિ...
૧૦૨	કડી ૫ લીટી ૨ જી.	હરિએ હર્યો ભય ભગ્ત. હરિએ કયો ભય ભગ્ત.	
૧૩૬	,, ૬ ,, ૧	જલજાત	જલજાન
૧૭૩	,, ૨ ,, ૫	અશુભારી	અશુભાદિ
૧૭૩	,, ૩ ,, ૨	કટુહુ બેળ	સથ કુચ્ચ
૧૭૪	,, ૫ ,, ૫	કરિની	કરીની
૧૭૪	,, ૬ ,, ૧	નિષ્ટ હુદ્	અનિષ્ટ નહુદ્
૧૭૪	,, ૭ ,, ૨	જતિ	અતિ
૧૮૦	ટીકા ૨૨ મી	ઉપદેશ કરવો	વાવણું.
૧૮૦	ટીકા ૨૩ મી	આખું નહિં તે	અખંડિત; આખું.
૧૮૧	કડી ૨૫ ૪	કુદ્, નારસિંહસં...	હુદ્, નાહિ સિંહસં.
૧૮૧	ટીકા ૨૫-૩	લોભથી જડ...	લોભથી બધા પશુઓ જડમૂળ.....
૧૮૧	ટીકા ૨૫-૬	તેમ.....નથી.	એ લીટી રદ કરવી.

પૃ.	લી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ
૧૮૫	ટીકા	૬ મિત્રતા	મિત્ર
૧૮૭	૩	લોભનાહી,	લોભ નાહી
૧૮૭	નીચેથી ૪ થી લીટી.	અંકડારૂપ	આંકડારૂપ.
૧૮૮	૨	અલિલો	અલિકો
૨૩૩	પદ ૧૦ કડી ૪	લલિતા ન.	લલિતા કહી ન

આખ્યાનાદિ વિષે કથન

- અજમેલાખ્યાન**—આ આખ્યાન સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં રામ મંદિરમાં દયારામભાઈ વિધમાન હતા ત્યારે મહારાજ આદિત્યરામ રામાનંદીએ પોતાના પુસ્તકમાં સ્વહસ્તે લખેલું હતું, જેમાં ઘણું પદોનો સંગ્રહ છે. એમાં જે અધ્યાય વધારે હતા, પણ તેનાપર “ રામભક્ત ” એવું નામ કર્તાનું આપેલું હતું, તેથી કાઢી નાંખ્યાં છે. વડોદરા નરસિંહજીની પોળમાં દલા પટેલની પોળમાં રામમંદિરમાં હાલ મહારાજ છોટાલાલ કરીને બિરાજે છે.
- ૪૬ **શ્રીકૃષ્ણનામચિંતામણિ**—આ પ્રબંધ મુંબઈમાં ભા. મા. પંડિત ગદુલાલાજી પાસે કવિના શિષ્ય રણછોડભાઈએ જ્યારે ગાયો ત્યારે તે સાંભળીને ગદુલાલાજીએ કહ્યું હતું કે, “વાહ વાહ ! દયારામ ! તું તો વ્યાસજી કરતે બી બઢ્યો.” આ વાત મને ગિરિજશંકરભાઈએ કહી હતી.
- ૭૬ **શ્રીકૃષ્ણજન્મ**—આ ગરબાનો ઢાલ આ છે:—
 સુણ સાહેલડીરે, મારે નદકુંવરસું સ્નેહ;
 ઝાઝું શું કહુંરે, મારો પ્રાણજીવન ધન એહ.
- ૮૧ **કુંવરબાઈનું મામેરું**—આનો ઢાળ આ પ્રમાણે છે. સ્ત્રીઓ ગાય છે કે,
 “મારો માંડવો મોગરે છાયો, ને રતને આચ્છાદીઓરે,
 “મારે માંડવે કેળના સ્થંભ, આ શો રૂડો માંડવોરે. ટેક.
 “મારે માંડવે શ્રી કૃષ્ણ આવ્યા, ને બલભદ્ર આવશેરે,
 “હું તો જોઉં મારા પ્રધુમ્નની વાટ, તેને આવે રંગ રહેશેરે.
 હાલમાં તો આ ઢાળ કોઈ ભાગ્યે જ જાણતા હશે. આજથી ૫૦ વરસ ઉપરનું આ ગીત છે. તે સવારે ગવાતું હતું. બીજો ઢાળ દયારામભાઈની રાસ પંચાધ્યાયીના ગરબાનો છે. હાલમાં એનો ઢાળ પણ કોઈ ગાંઈ જાણતું નથી.

૮૨ શ્રીજીના ધ્યાનનું ઘોળ-આનો ઢાળ આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પ્રભાતે ગાય છે:-

“જરે આજ મેં તો કોડે પગરણ માંડીયારે. ટેક.

“ઉચો મંડપ મોગરેરે રચાવ્યો, મેં તો કોડે...

“મંડપ ઉપર જલીયો મૂકાવો, મેં તો કોડે...

૮૩ ચોવીશ અવતારનું ઘોળ-આનો ઢાળ શ્રીકૃષ્ણની જનોઈનો છે:-

“પ્રથમે પ્રણમું શ્રી ગુરુ ગોપીનાથનેરે,

“સૂક્ષ્મ રીતે ગાઉં જદુવર જનોઈ, વસુદેવ ઘેર સોહલોરે.

૧૦૭ છેલ્લી લીટીમાં ઉમેરવું-‘તેમનું નામ ગિરધરલાલ હતું. મુનસફની કોર્ટમાં તે કારકૂન હતા. રાસપંચાધ્યાયી વગેરે કેટલાંક પદો તેમણે મને આપ્યાં હતાં-૧૯૩૩ ની સાલમાં.’

૧૫૮ ૨ જ કડીપરની ટીકામાં ઉમેરવું-“કાચખીને આંચળ હોતા નથી, તેથી એ પોતાના નેત્રની અમી દૃષ્ટિવડે પોતાના બચ્ચાંને ઉછેરે છે, અને તેથી બચ્ચાં તૃપ્ત રહે છે.”

૧૮૫ ૬ ક્રા પદમાં નવરત્ન શબ્દ છે તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રણિત “નવરત્ન” ગ્રંથ માટે છે. તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે

निवेदनं तु स्मर्तव्यं, सर्वथा तादृशैर्जनैः ।

सर्वेश्वरस्य सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति ॥

કેટલાંક પદોના રાગ તાલનું સૂચન

પૃ. પદ	પૃ. પદ.
૮૩ ૧ તાલ-દીપચંદી.	૯૦ ૯ ગત દીપચંદી-ઢાળ.
૮૪ ૨ ગત હુમરી.	“શીખ સાસુજ દેછેરે, વહુજ રહેા ઢંગે.” એ ઢાળ.
૮૫ ૩ ગત ચાલતી લાવણી.	૯૧ ૧૧ ગરબો-ગત દાદરાની.
૮૬ ૪ રાગ સોરઠ-તાલ ત્રિતાલ હુમરાની.	૯૨ ૧૪ ગત ચાલતી.
૮૭ ૫ જોટાનું.	૯૩ ૧૫ ગત અદાની.
૮૮ ૬ તાલ-ચાલતી ગત.	૯૪ ૧૬ ગત દાદરાની.
૮૯ ૭ રાગ રામકલી-પ્રભાત-ગત. અદાની.	૯૪ ૧૭ “દામોદર દુઃખડા કાપો” એના જોટાનું. ગત ચાલતી.
૯૦ ૮ જોટાનું.	૯૬ ૧ ગત દાદરાની.

પૃ. પદ

૯૮ ૩ ગત દાદરાની.

૧૦૦ ૪ ગત અદાની.

૧૦૪ ૬ ગત દાદરાની.

“ઉઠ પ્રભાત સમરલે તું શ્રી
ગણેશ દેવા” એ ઢાલનું છે.

૧૦૪ ૭ ગત દાદરાની.

“વિકુલ વાંકુ મા ઝાંખ્યરે, તારી
નેન કટારી છે” એ ઢાલ.

૧૦૫ ૮ ગત દાદરાની.

૧૦૫ ૯ ગત ચાલતી લાવણી.

૧૦૯ પદ ૧૨ ગત દાદરાની.

૧૧૦ ૧૪ ગત ડુમરી.

૧૧૪ ૧૯ ગત દાદરાની.

“હરિજન દુઃખમાં ધરશેરે ”
એ અથવા “કૃષ્ણનામ ઉચ્ચારી,
ગુણ વરણન કરવાને” એ ઢાળ.

૧૧૬ ૨૩ ગત દીપચંદી.

૧૧૭ ૨૪ ગત દીપચંદી

પૃ. પદ

૧૧૭ ૨૫ ગત ચોતાલ.

૧૧૮ ૨૬ ધીરા ભગતના પદનો ઢાળ છે.

૧૨૦ ૨૯ ગત દીપચંદી.

૧૨૧ ૩૧ ગત દીપચંદી.

૧૨૨ ૩૨ જોટાનું.

૨૨૯ ૧ ગત ડુમરીની.

૨૨૯ ૨ રાગ સોરઠ ગત દાદરાની.

૨૩૦ ૩ ગત દીપચંદી.

૨૩૦ ૪ ગત ધુપદ.

૨૩૧ ૫ ગત ડુમરી.

૨૩૧ ૬ જોટાનું.

„ ૭ ગત દાદરાની.

૨૩૨ ૯ રાગ ધનાશ્રી-ગત અદાની.

૨૩૩ ૧૦ રાગ સોહેળી-ગત દાદરાની.

„ ૧૧ જોટાનું.

૨૩૪ ૧૨ ગત ડુમરીની.

„ ૧૩ ગત ડુમરી.

